МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ
ТА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ім. В. Г. КОРОЛЕНКА
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ
ХАРКІВСЬКЕ ОБЛАСНЕ ВІДДІЛЕННЯ (філія)
ВГО УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕЧНА АСОЦІАЦІЯ
Партнери: журнал «Бібліотечний форум: історія, теорія і практика»
Наукова бібліотека Київського національного
університету культури і мистецтв



КОРОЛЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ 2024
«Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни»

Матеріали
XXVII Всеукраїнської онлайнової
науково-практичної конференції
(з міжнародною участю)
м. Харків, 24–25 жовтня 2024 року

Харків 2025

УДК 027.021(477.54-25)ХДНБ:005.745“2024”
К68

Затверджено до публікації вченою радою
Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка
(протокол № 1 від 30.04.2025 р.)

К68 **Короленківські читання 2024 «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни»** : матеріали XXVII Всеукр. онлайн. наук.-практ. конф. (з міжнар. участю), м. Харків, 24–25 жовт. 2024 р. / М-во культури та стратег. комунікацій України, Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, Харків. держ. акад. культури, Харків. обл. від-ня (філія) ВГО Укр. бібл. асоц. ; [редкол.: Н. В. Петренко (голова) та ін.]. – Харків, 2025. – 414 с.

Збірник містить доповіді та повідомлення XXVII Всеукраїнської онлайнової науково-практичної конференції «Короленківські читання 2024» за темою «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни».

Видання призначене фахівцям бібліотечної справи та соціальних комунікацій.

УДК 027.021(477.54-25)ХДНБ:005.745“2024”

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

24–25 жовтня 2024 року відбулася XXVII Всеукраїнська онлайнова науково-практична конференція (з міжнародною участю) «Короленківські читання» за темою «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни», організована Харківською державною науковою бібліотекою (ХДНБ) ім. В. Г. Короленка під егідою Міністерства культури та стратегічних комунікацій України (МКСК). Партнерами заходу виступили Харківська державна академія культури (ХДАК), Харківське обласне відділення (філія) ВГО Українська бібліотечна асоціація (ХОВ УБА), Наукова бібліотека Київського національного університету культури і мистецтв (НБ КНУКіМ), журнал «Бібліотечний форум: історія, теорія і практика».

У роботі конференції взяли участь понад 300 фахівців бібліотек, закладів освіти, музеїв, архівних та науково-дослідних установ, громадських організацій (ГО) з Вінниччини, Волині, Донеччини, Запоріжжя, Дніпропетровщини, Житомирщини, Київщини, Львівщини, Одещини, Полтавщини, Рівненщини, Сумщини, Тернопільщини, Харківщини, Хмельниччини, Чернігівщини, інших регіонів України, у т. ч. Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (НБУВ), Національної бібліотеки України (НБУ) ім. Ярослава Мудрого, Національної історичної бібліотеки України (НІБУ), Державної науково-технічної бібліотеки України (ДНТБУ), Вінницької, Дніпропетровської, Полтавської, Хмельницької та інших обласних універсальних наукових бібліотек (ОУНБ), Українського науково-дослідного інституту (НДІ) архівної справи та документознавства, Інституту продовольчих ресурсів Національної академії аграрних наук (НААН) України, а також колеги зі США (Нью-Йорк, Флорида).

Серед представників вишів України були викладачі та працівники наукових бібліотек Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова, Державного біотехнологічного університету (ДБТУ), Львівського національного університету (ЛНУ) ім. Івана Франка, Київського політехнічного інституту (КПІ) ім. Ігоря Сікорського, Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (НТУ «ХПІ»), Національного університету «Львівська політехніка», Національного юридичного університету (НЮУ) ім. Ярослава Мудрого, Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного, Українського державного університету ім. Михайла Драгоманова, Хмельницького національного університету

та ін. (загалом майже 20 закладів вищої освіти). До наукового заходу долучилися фахівці архівної справи, зокрема Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву (ЦДАЕА), Полтавського, Миколаївського, Черкаського обласних та інших архівів України; музейної – Літературно-меморіального музею Лесі Українки у Звягелі (раніше м. Новоград-Волинський) Житомирської області, Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка, Харківського художнього музею, Музейно-виставкового центру «Тростянецький», Національного центру аерокосмічної освіти молоді ім. О. М. Макарова; ГО – УБА, громадської спілки «Українська культурна спадщина» та ін.

Хвилиною мовчання учасники наукового форуму вшанували пам’ять загиблих внаслідок збройної агресії Росії проти України.

У рамках конференції проведено пленарне, два тематичні засідання, постерну сесію; презентовано проєкт «Цифровий архів документів про російсько-українську війну», реалізований за підтримки Українського культурного фонду (УКФ).

Пленарне засідання 24 жовтня відкрила директорка ХДНБ ім. В. Г. Короленка, голова ХОВ УБА, заслужений працівник культури України Наталя Петренко. У доповіді «Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка: робота в нових реаліях та перші кроки відбудови» (співдоповідачка Ірина Карнаух) вона наголосила, що третій рік науковий діалог відбувається в умовах повномасштабної військової агресії Росії проти України, з початку якої динамічно змінюються напрями роботи важливих соціальних структур громадянського суспільства – бібліотек, архівів, музеїв. Третій рік поспіль Короленківські читання присвячені темі «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни». У часи випробувань особливої важливості набувають партнерські відносини представників документно-інформаційних інституцій у формуванні єдиного науково-інформаційного та освітнього простору, збереженні національної пам’яті, культурних цінностей, сприянні процесам консолідації суспільства. Було висвітлено досвід та новації бібліотеки, заходи щодо реалізації державної бібліотечної політики, відзначивши, зокрема, участь у розробці професійного стандарту «Бібліотекар», розвитку міжнародних зв’язків, науковій та науково-методичній роботі, науково-інформаційному забезпеченні українознавства, краєзнавства, розвитку науки та техніки, соціокультурній та науково-просвітницькій діяльності, формуванні та збереженні документних ресурсів.

Запрошена з Інституту глобальних відносин Мойніхана Сіракузького університету (США, Сіракузи, Нью-Йорк) історик та дослідниця питань участі бібліотек у політиці пам'яті, доктор наук із соціальних комунікацій, професор, членкиня президії ВГО УБА Тетяна Гранчак представила доповідь «Документована пам'ять і реконструкція правди», у якій на прикладі «Rerum Moscoviticarum Commentarii» / «Записки про московитські справи» (1549) Сигізмунда фон Герберштейна обґрунтувала роль і перспективні напрями роботи бібліотекарів у поширенні достовірної інформації про документні історичні джерела, що стосуються ключових питань історії України, окреслила підходи щодо подолання поширених російських антиукраїнських наративів, наявних у медіа і науковому середовищі. Адаптаційну діяльність архівів України в умовах російсько-української війни, виклики та рішення висвітлили завідувачка кафедри українознавства, культури та документознавства Національного університету «Полтавська політехніка ім. Юрія Кондратюка», доктор історичних наук Ірина Передерій та фахівчиня Державного архіву Полтавської області Марія Серба. Війна стимулювала процеси цифровізації архівів та посилення їхньої охорони як основу для модернізації системи у майбутньому, а в повоєнний час архіви мають зосередитися на поверненні викрадених фондів, продовженні цифровізації, залученні міжнародної підтримки. Провідна наукова співробітниця Інституту бібліотекознавства НБУВ, доктор історичних наук Надія Стрішенець доповіла про мало відомі для широкого загалу навчальні матеріали Британської бібліотеки з оцифрування зібрань як інструменту їх збереження. Фахівчині ХДНБ ім. В. Г. Короленка, завідувачка відділу Ольга Ісаєнко та заступниця директора Анжеліка Підгайна презентували цифровий проєкт «Колекція українських ірмолоїв ХДНБ ім. В. Г. Короленка» (https://collection.korolenko.-kharkov.-com/kolektsiia-ukrainskykh-irmoloiv-hdnb), який реалізується за підтримки УКФ.

Цього ж дня відбулася сесія «Бібліотеки, архіви, музеї: адаптивні зміни в умовах війни, перспективи повоєнної відбудови» (модераторка – заступниця директора з наукової роботи ХДНБ ім. В. Г. Короленка, PhD (соціальні комунікації) Людмила Глазунова), на якій учасники обмінялися досвідом, репрезентували кращі практики та визначили стратегічні напрямки діяльності. Розпочалася сесія з доповіді заступниці директора з інноваційної та науково-методичної діяльності КЗ «Харківська обласна бібліотека для дітей та юнацтва» Валентини Лупіцької та бібліотекарки, волонтерки Ольги Малашенко, які висвітлили досвід роботи Музею

російсько-української війни «Блокпост пам’яті. Харків», що діє при книгозбірні. Цьогоріч проєкт став лауреатом конкурсу «Бібліотека року», який щорічно проводить ВГО УБА. Досвід створення безбар’єрного простору в Дніпропетровській ОУНБ ім. Первоучителів слов’янських Кирила і Мефодія представила вчений секретар Юлія Зюлева. На концепції збереження цифрових даних в епоху інформаційного перевантаження та викликах для архівів зупинився заступник директора Державного архіву Миколаївської області Костянтин Картузов, наголосивши на важливості співпраці між бібліотеками, архівами та IT фахівцями з обміну досвідом кращих практик, розробці спільних стандартів та протоколів для збереження та управління цифровими даними. Завідувачка відділу створення та організації електронних ресурсів Одеської національної наукової бібліотеки (ОННБ) Наталія Прошина разом із провідною бібліотекаркою цього ж відділу Людмилою Худенко сфокусували увагу на цифрових проєктах книгозбірні в контексті збереження та промоції культурної спадщини України; завідувачка сектору НБ ім. Гордія Палія Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова Ольга Юрчишина – на досвіді створення та популяризації краєзнавчих ресурсів як засобу формування в користувачів національної ідентичності та патріотизму; заступниця генерального директора Національного центру аерокосмічної освіти молоді ім. О. М. Макарова Ірина Федоренко – на просвітницькій діяльності свого закладу та експонатах музеїв космонавтики і ракетно-космічної техніки.

Досвідом діяльності музейних закладів поділилися старший науковий співробітник Музейно-виставкового центру «Тростянецький», кандидат наук з державного управління Ігор Медведєв, старша наукова співробітниця Харківського художнього музею Тетяна Борозенець репрезентувала музейний проєкт «Університет третього віку» в умовах воєнного часу. Завершилася перша сесія доповіддю «Achitecture of culture, community, and climate: a library for Kherson, Ukraine» / «Архітектура культури, спільноти та клімату: бібліотека для Херсону, Україна» заступника директора аспірантських програм Університету Флориди, доцента Бредлі Волтерса (США, Гейнсвіль) про концепцію архітектурної відбудови Херсонської ОУНБ ім. Олеся Гончара, розроблену командою університету (Кайлі Юбенкс, Крістофер Феттс, Міка Фіцджеральд, Аарон Карр, Колбі Марку, Хуан Мірі, Хантер Оропеза, Девісон Озер, Джон Ерік Фіппс, Тесса Регістр, Джаміла Роман, Вінсент Бун Шредер, Софія Соуза).

25 жовтня паралельно проходили два заходи: друга сесія конференції та презентація цифрового архіву документів про російсько-українську війну, створеного командою ХДНБ ім. В. Г. Короленка за підтримки УКФ.

До сесії «Актуалізація роботи з книжковими та архівними пам'ятками в бібліотеках, архівах та музеях України в умовах воєнного часу» долучилося 192 учасники з 13 доповідями. Провідна наукова співробітниця Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка Людмила Ольховська у виступі, присвяченому враженням, які справила на письменника Володимира Короленка тогочасна війна, висвітлила ставлення письменника до воєнних конфліктів, свідком яких він був (російсько-японської 1904–1905 рр., Першої світової війн 1914–1918 рр.), історію створення книги «Війна, вітчизна і людство», забороненої за радянських часів, процитувавши: «*Якщо ми зрадимо вітчизні, не зуміємо захистити її, то загинемо і надовго загальмуємо справу самого людства»*; наукова співробітниця цього ж музею Олеся Головко зосередилася на філософських поглядах Володимира Галактіоновича. У своїх дослідженнях обидві спиралися на архівні документи, що зберігаються в музеї. Співробітниці ЦДАЕА, заступниця директора Людмила Паламарчук та начальниця відділу Юлія Чернятинська, ознайомили з різними аспектами роботу архіву в умовах воєнного стану. Тематиці архівних документів та їх міграції в електронній формі присвятила свою доповідь старша наукова співробітниця Українського НДІ архівної справи та документознавства Євгенія Чорноморець.

Наукова співробітниця Інституту інформаційно-комунікаційних технологій Олена Вощенко, оприлюднюючи матеріали колишніх спецфондів НБУВ, зосередила увагу на електронній колекції «Репресована україніка». Директорка Державного архіву Черкаської області, кандидат історичних наук Тетяна Клименко та наукова співробітниця відділу археографії Інститут архівознавства НБУВ Марина Коломієць присвятили виступи особовим зібранням своїх установ – архівам Василя Доманицького та академіка Олександра Усикова. Професор кафедри українознавства, культурології та історії науки НТУ «ХПІ» Михайло Красіков дослідив колекцію книг, присвячену життю та творчості Бориса Грінченка, з фондів етнографічного музею університету «Слобожанські скарби».

У виступі завідувачки сектору НІБУ Ольги Литвин йшлося про біобібліографічне видання книгозбірні «Українські історики міжвоєнного періоду. 1918–1939», де акцентовано увагу на національній і

громадянській складових праць вчених НДІ історії української культури ім. академіка Дмитра Багалія в Харкові; наукової співробітниці НБУВ, кандидата історичних наук Тетяни Якубової – про вплив культури читання на філософські твори Григорія Сковороди, досліджений доповідачкою за фондами бібліотеки; бібліотекаря ХДНБ ім. В. Г. Короленка Вячеслава Мамона – про бібліотечну діяльність у першій чверті ХХ ст. громадсько-політичного діяча, книговидавця та бібліотекаря Віктора Раппа (у Книжковій комісії Комітету сільських бібліотек Харківського товариства грамотності, Харківській громадській бібліотеці, бібліотеці Рентгенівської академії). Бібліотекарка НТБ Львівської політехніки Надія Козел розповіла про історію нереалізованого проєкту Федерації міжнародної технічної та професійної преси у бібліотеці університету, наголосивши на тому, що глибокий аналіз завжди сприяє створенню більш об’єктивного історичного наративу.

Учасники сесії ознайомилися з роботою громадської спілки «Українська культурна спадщина», висвітленою її очільником Олексієм Новіковим, занурилися в невеличку екскурсію електронною колекцією українських рукописних ірмолоїв ХДНБ, проведену завідувачкою науково-дослідного відділу книгознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів ХДНБ ім. В. Г. Короленка Ольгою Ісаєнко.

25 жовтня понад 70 учасників науково-практичної конференції долучилися до презентації цифрового архіву документів про російсько-українську війну (http://digitalarchivewar.korolenko.kharkov.com), створеного ХДНБ ім. В. Г. Короленка за підтримки УКФ у рамках грантового проєкту «Формування цифрового архіву документів з відкритих джерел про російсько-українську війну».

Відкрила захід вітальним словом та висловила підтримку ініціативи архівування заступниця генерального директора НБУ ім. Ярослава Мудрого, кандидат наук із соціальних комунікацій, президентка УБА Оксана Бруй. Директорка ХДНБ ім. В. Г. Короленка Наталя Петренко висвітлила досвід бібліотеки в архівуванні документів про війну, наголосила, що метою цифрового проєкту є формування та забезпечення доступу до цифрового архіву документів, які відображають події та контекст російсько-української війни задля збереження історичної пам’яті та підтримки досліджень. Про основні результати реалізації проєкту та ключові досягнення доповіла координаторка проєкту, в. о. завідувача відділу наукової систематизації, предметизації та організації систематичних каталогів ХДНБ Лариса Козоріз. Технічні аспекти створення архіву висвітлив провідний інженер-програміст відділу

впровадження бібліотечно-інформаційних систем і технологій та підтримки баз даних Геннадій Панарін. Керівниця проєкту, заступниця директора з бібліотечної роботи Катерина Вірютіна окреслила перспективи його реалізації у напрямку розширення цифрового архіву, залучення нових учасників та міжнародного співробітництва. Презентація отримала схвальні відгуки учасників, які висловили бажання долучитися до проєкту.

Учасники конференції ознайомилися зі статтями фахівців бібліотек, музеїв, архівів та закладів вищої освіти (ЗВО) України, представленими на постерну сесію (40 статей). Тематичний діапазон доповідей охоплював широке коло питань адаптивних змін у бібліотеках, архівах та музеях України в умовах воєнного часу, актуалізації роботи з книжковими та архівними пам’ятками, перспективи повоєнної відбудови тощо.

Усі доповіді та повідомлення, представлені учасниками Короленківських читань експонувалися на платформі Padlet (https://padlet.com/nmr_-hdnb/2024-96iy7lwdqtec5yb); перебіг подій наукового форуму – на ютуб-каналі ХДНБ ім. В. Г. Короленка (https://www.youtube.com-/playlist?list=-PLrXeKiSsJYShKfc-KcI1-CMssqmSXnFuUSl).

Учасники заходу отримали 277 сертифікатів.

Науково-практична конференція засвідчила, що в умовах російсько-української війни бібліотеки, архіви, музеї, заклади освіти відіграють важливу роль у захисті української культури та історичної пам’яті. На шляху до перемоги вони стали важливими центрами незламності та солідарності для українців. Вагомою підтримкою для науково-просвітницьких закладів стала благодійна і гуманістична діяльність міжнародних організацій, волонтерських ініціатив. Конференція, вже втретє організована та проведена ХДНБ ім. В. Г. Короленка в умовах воєнного стану, надала можливість учасникам обговорити інноваційні практики бібліотек, архівів, музеїв, окреслити вектори співпраці та перспективи повоєнного розвитку.

Організатори Короленківських читань щиро вдячні партнерам, усім учасникам заходу за співпрацю, бажання підтримати незламний Харків.

Олена Куніч, завідувачка відділу науково-методичної роботи;
Ольга Ісаєнко, завідувачка науково-дослідного відділу книгознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів ХДНБ ім. В. Г. Короленка

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

УДК 027.021(477.54-25)ХДНБ:355.48(470:477)”2024”]:[021.6:338.246.8]]

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ІМ. В. Г. КОРОЛЕНКА: РОБОТА В НОВИХ РЕАЛІЯХ ТА ПЕРШІ КРОКИ ВІДБУДОВИ

Петренко Наталя Валентинівна,
директорка Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка, голова ХОВ УБА,
заслужений працівник культури України;
Карнаух Ірина Анатоліївна,
головна бібліотекарка відділу
науково-методичної роботи
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Проаналізовано діяльність ХДНБ ім. В. Г. Короленка протягом третього року повномасштабної російсько-української війни. Розглядаються ключові аспекти роботи книгозбірні в умовах прифронтового міста, окреслено перші кроки повоєнної відбудови.*
Ключові слова: *Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка, російсько-українська війна, післявоєнна відбудова.*

Annotation. *The activities of the Korolenko Kharkiv State Scientific Library during the third year of the full-scale Russian-Ukrainian war are analyzed. The key aspects of the library's work in a frontline city are examined, and the initial steps of post-war reconstruction are outlined.*
Keywords: *Korolenko Kharkiv State Scientific Library, Russian-Ukrainian war, post-war recons.*

Шановні учасники та гості конференції!

Дозвольте привітати вас з початком роботи Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної конференції «Короленківські читання»! Третій рік поспіль триває повномасштабне вторгнення російських військ в Україну, тому тема конференції, на жаль, залишається незмінною. Вона присвячена наративу героїзму, мужності, стійкості

закладів культури та освіти під час протистояння збройній агресії. Короленківські читання для представників бібліотек, архівів, музеїв різних регіонів України – це не лише науковий захід, але й інтелектуальна платформа живої комунікації, символ громадянської активності та культурного спротиву.

Завдяки мужності і стійкості Збройних Сил України (ЗСУ) ми маємо можливість зібратися разом, щоб обговорити виклики та ризики, з якими стикаються культурні інституції в умовах дії воєнного стану, визначити та скоригувати шляхи співпраці та підтримки, знайти конструктивні рішення відбудови та планування. Усі ми щоденно працюємо в надзвичайно складних, трагічних реаліях воєнного часу, коли російські війська намагаються ліквідувати все, що є символом української національної ідентичності. Нині бібліотеки, архіви та музеї – сховища національної пам'яті, зберігачі культурного надбання людства – стали важливими осередками, що забезпечують культурну обороноздатність держави.

Під час форуму Культнаступу, що цьогоріч відбувся 9 жовтня, було репрезентовано ключові напрями діяльності воєнного періоду для закладів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління МКСК України: збереження української спадщини; повернення української ідентичності в європейський простір, концентрація на створенні нового національного культурного продукту [2]. У проголошеному на форумі маніфесті стратегічною ідеєю сьогодення, спрямованого на нашу перемогу, стає дієва наступальна культурна політика: *«Нинішня війна насамперед є війною за ідентичність, де культура – не лише будівельний матеріал нації, а й могутня зброя»* [1]. Під час відкритої дискусії проєкту «Нова країна» LB.ua і EFI Group «Українська культура як один із головних інструментів нашої перемоги» у МКСК України запевнили про підготовку проєктів п'яти державних стратегій, присвячених сфері культури, одна з них – для бібліотек.

Враховуючи стратегічні напрями розвитку культурної політики держави, заклади культури Харківської області, у т. ч. ХДНБ ім. В. Г. Короленка, попри системний російський терор, працюють у штатному режимі та надають базові послуги користувачам.

ХДНБ ім. В. Г. Короленка, як провідник державної політики в бібліотечній сфері, активно долучилася до робочих груп при Державному агентстві України з питань мистецтв та мистецької освіти (Держмистецтв) для розробки проєктів професійного стандарту «Бібліотекар», Методичних рекомендацій щодо створення поліфункціонального простору в публічних

бібліотеках, експертного обговорення проєктів документів, що регламентують створення та розвиток Національної електронної бібліотеки України (НЕБУ) та інших важливих державних ініціатив

Колектив книгозбірні, загартувавшись та адаптувавшись до стресових реалій, продовжує гідно виконувати статутні завдання, шукати міжнародну підтримку, комунікувати із західними, європейськими партнерами, що дозволяє робити перші кроки до відбудови. При цьому ми реально усвідомлюємо, що дуже складно забезпечити належні та безпечні умови праці в будівлях, пошматованих війною. Після ракетних обстрілів у 2022 р., на жаль, звичними стали роботи з усунення пошкоджень, проведення профілактичних заходів на будівлях та посилення заходів зі збереження фондів. Підготовка до осінньо-зимового періоду три роки поспіль є справжнім викликом, тому що в бібліотеці відсутнє централізоване опалення, стелі в сховищах почали осипатися, залишаються невирішеними складні питання ремонту (реставраційного) вікон у головному корпусі ХДНБ, що є пам’яткою містобудування та архітектури місцевого значення. Але завдяки фінансовій підтримці міжнародних благодійних фондів у 2023 р. вже вдалося здійснити невідкладні протиаварійні роботи на покрівлі даху, світлового ліхтаря над атріумом. Це дозволило уникнути протікань над приміщеннями книгосховищ, де зберігається понад 1 млн прим. сучасних українських видань та архів газет з понад 23 тис. річних комплектів. Також зупинене руйнування мармурових сходів під світловим ліхтарем, на які сипалися фрагменти декоративного скла та потрапляли опади.

Завдяки виконанню проєктів, що фінансуються європейськими та українськими донорами, поступово вирішуємо невідкладні завдання з поліпшення умов зберігання фондів та відновлення приміщень для обслуговування користувачів. Вважаємо, що одним із важливих напрямів діяльності книгозбірні є пошук грантових можливостей та реалізація профінансованих програм, що наближає нас до повноцінної відбудови. Так, у лютому 2024 р. Благодійним фондом (БФ) Дениса Парамонова ініційовано та профінансовано протиаварійні роботи в одному з читальних залів бібліотеки, де внаслідок пошкоджень була повністю обрушена стеля, зруйновані вікна та інженерні мережі. Нині у відремонтованому приміщенні розміщено міський абонемент – культурно-просвітницький простір, покликаний зміцнити моральний дух харків’ян та гостей міста. Здійснення цього проєкту змотивувало працівників бібліотеки на

активізацію соціокультурної діяльності, проведення потужних заходів, у т. ч. виїзних.

У будівлях бібліотеки, що не є об’єктами культурної спадщини, протягом першої половини 2024 р. здійснювалася заміна пошкоджених вибуховими хвилями вікон. Завдяки благодійній акції Windows program від американської некомерційної організації Global Empowerment Mission (GEM) у партнерстві з Howard G Buffett Foundation (HGBF) встановлено 383 вікна в читацькому і службово-виробничому корпусах та 22-поверховій будівлі нового книгосховища. Це дозволило забезпечити герметичність приміщень, провітрювання в літні місяці та оптимальні умови зберігання вагомої частини бібліотечного фонду (понад 4 млн од. зб.) на період до зимових холодів. Після відновлення системи опалення заміна вікон зведе до мінімуму втрати тепла.

У рамках проєкту ЮНЕСКО / цільового фонду Японії «Підтримка України в галузі культури та освіти через ЮНЕСКО; реагування на надзвичайні ситуації для всесвітньої спадщини та культурних цінностей: оцінка збитків та захист» отримано матеріали та інструменти для здійснення протиаварійних робіт у приміщеннях книгосховища головного корпусу та проведення протипожежних заходів, а також паперову продукцію для реставрації книжкових пам’яток та подальшого зберігання особових фондів та архівних документів. Завдяки матеріалам та засобам розпочато ущільнення щитів на пошкоджених вікнах головного корпусу монтажною піною з метою підготовки будівель до зими 2024 року. Отримані в рамках цільової допомоги плівка та паперова продукція (архівні бокси, теки, мікалентний папір) спрямовані на вирішення комплексу питань зі збереження та реставрації книг. Також для забезпечення гігієни праці при здійсненні санітарно-профілактичних заходів у сховищах, реставрації та обробки уражених пліснявоутворюючими грибами книжок отримано одноразові індивідуальні засоби захисту (халати, шапочки, фартушки та санітайзери) від благодійної організації «Європейські традиції доброчинності» (Charitable Foundation «European Tradition of Charity»).

Громада Харкова всіляко підтримує книгозбірню та сприяє її відбудові. Так, у кращих національних традиціях благодійності напередодні Всеукраїнського дня бібліотек відбувся fashion-показ, ініціатором та організатором якого виступила власниця модельної агенції «Kate F Models», дизайнерка та арткураторка Катерина Фролович. Було зібрано понад 20 тис. грн благодійних внесків.

Ми стійко тримаємося завдяки добрим справам, приватним і благодійним дарункам неймовірних та згуртованих харків'ян. У понівеченій війною великій читальній залі завдяки майстру музичних інструментів Андрію Новицькому, який безкорисливо налаштував старовинний рояль, знову лунає музика. Книжкові дари систематично поповнюють бібліотечні фонди, у т. ч. фонд міського абонемента. Подарована поліетиленова плівка використовується для захисту фондів від бруду і пилу, служить для убезпечення від можливих пошкоджень. Бібліотекарі без вагань ініціюють збори власних коштів на відновлення рідної книгозбірні, закуповуючи цемент та пісок для ремонту.

Співробітники бібліотеки реалізують іміджеві проєкти, спрямовані на створення унікального національного культурного продукту подвійного призначення: як для українців, так і для іноземної аудиторії. У межах грантових програм УКФ у 2024 р. успішно реалізовано два проєкти: «Українські ірмолої як складова світової/національної спадщини (електронна колекція ХДНБ ім. В. Г. Короленка)» та «Формування цифрового архіву документів (публікацій, фото, відео) про російсько-українську війну».

Міжнародне партнерство стало важливою складовою позитивного іміджування та брендингу ХДНБ ім. В. Г. Короленка, відкритими багатогранними можливостями для обміну досвідом та інтеграції у світове бібліотечне співтовариство, потужним інструментом для пошуку додаткових джерел фінансування для відновлення. Наші фахівці гідно представляють українські бібліотеки на міжнародних фахових заходах Американської бібліотечної асоціації, Школи інформації Державного університету Сан-Хосе; беруть участь у зустрічах партнерської мережі бібліотек Goethe-Institut в Україні; задіяні в спільних (із БФ «Бібліотечна країна», Українським інститутом книги (УІК)) навчальних та просвітницьких проєктах за фінансової підтримки Міністерства зовнішніх справ Німеччини («Fit in Fakten», «Валізка з книжками», «Мережевий бібліотечний шелтер»); підключаються до заходів з популяризації європейських авторів (Day of European Authors 2024, організатор – Європейська комісія) та літературних акцій у рамках програми «Креативна Європа».

Завдяки нашим співробітникам – активним волонтерам публічної вільної онлайн-енциклопедії Вікіпедії – бібліотека традиційно задіяна в щорічному Вікімарафоні, у міжнародній акції #1Lib1Ref. Одна з партнерських зустрічей відбулася в книгозбірні Deichman Bjørvika (Осло)

за сприяння бібліотекарки ХДНБ ім. В. Г. Короленка, яка отримала тимчасовий захист у Норвегії. Бібліотекар-вікіпедист, тренер, член оргкомітетів конкурсів української Вікіпедії у складі української делегації брав участь у конференціях вікіруху в Польщі (Wikimania 2024) та Туреччині (Wikimedia CEE Meeting 2024).

У комплексі програм з реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті українського народу забезпечується генерування цифрових активів для всеукраїнських корпоративних проєктів «Електронна бібліотека "Культура України"», Національного корпусу кримськотатарської мови, «Українська бібліотечна енциклопедія», «Книга пам'яті російсько-української війни. Бібліотекарі». У вересні підписано Угоду про співробітництво та організацію взаємовідносин з Центром дослідження міжетнічних відносин Східної Європи щодо науково-методичного та історико-культурного дослідження єврейської історії та культури як частини європейської історії та культури України, надбання єврейської спадщини України, створеної в різні історичні епохи, зокрема для підготовки друкованого видання «Джерело єврейської спадщини в Європі: фотосвідоцтва з України».

Продовжується робота над власними віртуальними культурними продуктами: «Бібліотечна енциклопедія Харківщини», «In memoriam: Некрологи харків'ян – джерело краєзнавчих біографічних студій», «Історія Харкова у пам'ятних дошках», «Бібліотеки Харківщини в умовах воєнного стану: хронологія бібліотечного спротиву», «Валентина Дмитрівна Ракитянська – берегиня бібліотечних скарбниць Слобожанщини» та ін. Географія користувачів краєзнавчих віртуальних ресурсів широка: Україна, Велика Британія, Німеччина, Польща, США, Угорщина, Узбекистан, Франція, Швейцарія, Швеція та ін.

В умовах війни бібліотека продовжує функціонувати як осередок популяризації української науки та технологій, активно залучає талановиту молодь до участі в наукових конкурсах та виконання експериментальних розробок. Упродовж року фахівцями відділу науково-інформаційного забезпечення інноваційних процесів проведено безліч наукових активностей у межах партнерської програми «Взаємодія». Відбувся щорічний круглий стіл «Молодь. Інновації. Майбутнє» до Міжнародного дня інтелектуальної власності, де було підбито підсумки конкурсу «Молодий новатор». Стартував масштабний всеукраїнський проєкт «Аерокосмічні читання–2024», партнерами якого стали провідні наукові установи та заклади освіти. У циклі науково-просвітницьких заходів

відбулися онлайн-зустрічі з відомими харківськими науковцями, ветеранами аерокосмічної галузі. Проведено круглі столи «Людина-епоха ракетно-космічної галузі: до 110-річчя від дня народження академіка В. Г. Сергеєва», «Формування національної історичної пам'яті в діяльності аерокосмічних музеїв, архівів, бібліотек»; Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Історія аерокосмічного розвитку та погляд у майбутнє», тематичні перегляди літератури. У вересні пройшла науково-практична конференція «Винахідники і науковці: разом до перемоги» за сприяння Департаменту науки та освіти Харківської обласної військової адміністрації (ХОВА) й Харківської обласної ради товариства винахідників і раціоналізаторів України (ХОР ТВіР). Для нашої бібліотеки було за честь отримати Почесну медаль знаменитого конструктора систем управління ракетної техніки академіка Володимира Сергєєва за багаторічну допомогу в інформаційному забезпеченні наукових розробок в аерокосмічній галузі та проведення просвітницьких заходів, присвячених збереженню пам'яті про вклад харків'ян у розвиток цієї важливої стратегічної галузі.

У ХДНБ ім. В. Г. Короленка заходи в рамках Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?», ініційованої першою леді Оленою Зеленською, супроводжуються дипломованим психологом з команди короленківців. З метою стабілізації психологічного стану в кризових і екстрених ситуаціях проводяться арттерапевтичні тренінги «Візуальні медитації для гармонізації стану», «Відновлення почуття безпеки» тощо; надаються індивідуальні консультації; на ютуб-каналі бібліотеки пропонується перегляд відеороликів за темою «Техніки самодопомоги при стресі»; діють тематичні виставки. Проєкт «Ти не один», що реалізується БФ «Волонтери: Дорослі – дітям» (спрямований на допомогу дітям, позбавлених батьківського піклування). Співробітниця бібліотеки, психолог, працює у складі мобільної бригади проєкту психологічної підтримки прийомних родин та дитячих будинків сімейного типу Харківської області.

Функціонування закладів культури та режим роботи в умовах прифронтового міста організовано з огляду на безпекову ситуацію з обмеженнями на проведення масових заходів, тож організація соціокультурних заходів з особистісного розвитку відбувається переважно у польовому та дистанційному форматах. Відеозаписи заходів розміщені на ютуб-каналі «Бібліотека Короленка». Літературні години, науково-просвітницькі лекторії, бесіди, тематичні перегляди літератури, мандрівні

та імерсивні виставки, презентації книг та мистецьких творів, онлайн-вікторини, творчі зустрічі з діячами культури та мистецтва, концерти, перегляди документальних фільмів, діяльність клубів, а також курсів з вивчення іноземних мов – це лише невеликий перелік найактивніших форм соціокультурної роботи.

Цього року започатковано проведення циклу заходів «Творчі зустрічі в часи війни». Пройшли онлайн-зустрічі з видатними митцями, які продовжують працювати, підтримуючи дух та надії незламних харків'ян: художниками Олегом Омельченком, Романом Міллером і Ніною Вербук; видавцем Олександром Савчуком; музикантом-науковцем Василем Щепакіним; письменником, журналістом і краєзнавцем Миколою Чабаном. Протягом року користувачі книгозбірні неодноразово мали змогу відвідати тематичні етнографічні посиденьки, зустрітися з відомими митцями в межах проєкту «Я пам'ятаю... Життя в традиції», ініційованих ученим-краєзнавцем Михайлом Красіковим. Учасники заходу вшанували пам'ять захисника України, нагородженого орденом «За мужність» ІІІ ступеня (посмертно), нашого колеги Валерія Романовського, на честь якого в цьому році перейменовано одну з вулиць в Новобаварському районі Харкова.

Став відомим у місті виїзний партнерський (з мистецькими організаціями та колективами) соціальний проєкт для людей, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, у територіальних центрах надання соціальних послуг. «Бібліодесант» завзятих бібліотекарок із нетерпінням чекають також у будинку людей похилого віку «Батьківський затишок», Харківському геріатричному пансіонаті.

Для нас дуже цінними є тісні зв'язки із закладами освіти Харківської області, переважна більшість яких працює дистанційно. Для учасників освітнього процесу готуємо тематичні перегляди книг, онлайн-зустрічі, майстер-класи, літературно-фольклорні практичні заняття; запрошуємо до участі у флешмобах та вікторинах. Стали традиційними Всеукраїнські інтелектуальні студентські турніри, партнерами яких є НБ КНУКіМ та ХОВ УБА; майстерні та тренінги у рамках роботи Школи молодого винахідника за участі патентного повіреного України Євгена Стогнія.

З думкою про перспективи підготовки наших майбутніх колег цього року двічі організовано проходження навчальної онлайн-практики для студентів ІІ курсу Харківського фахового вищого коледжу мистецтв.

ХДНБ ім. В. Г. Короленка входить до мережі цифрових хабів, актуалізуючи діяльність під потреби воєнного сьогодення. Книгозбірня виступила мультиплікатором у межах мультидисциплінарного проєкту «Fit in Fakten», що реалізується нашим давнім партнером Goethe-Institut в Україні разом з публічними ініціативами з Польщі, Німеччини, України. Співробітники бібліотеки пройшли перепідготовку, отримали комплект навчальних поліграфічних матеріалів й проводять заходи з підвищення медіаграмотності серед інформаційно вразливих категорій населення. Курс «Смартфон=смартлайф» з формування базових цифрових навичок відкритий постійно для нових користувачів. Не припиняє роботу КЛІК (клуб інтернет-користувачів) для літніх людей.

Щорічно в читальних залах та онлайн відбуваються святкові події за програмами Європейського тижня цифрової грамотності All Digital Weeks, Глобального тижня медійної та інформаційної грамотності (Global Media and Information Literacy Week): імерсивні виставки, семінари з використанням ігрових ситуацій, інформаційні години, зустрічі з амбасадорами цифрової освіти тощо. До речі, цьогоріч початок тижня медіаграмотності (24–31 жовтня), ініційованого ЮНЕСКО, співпав з першим днем роботи нашої конференції. Значну зацікавленість викликав інтерактивний семінар «Бібліотечний цифровий контент епохи штучного інтелекту». До заходу долучилося 444 учасники – представники бібліотек різних систем та відомств України, науковці, викладачі та студенти закладів вищої та передвищої освіти.

Сучасний світ пропонує безліч можливостей професійного розвитку, тож особлива увага приділяється набуттю та удосконаленню професійних знань та навичок в умовах цифровізації. Команда методистів на вістрі актуальних ідей організовує ефективні заходи-співдії в режимах онлайн та офлайн у партнерстві з ВГО УБА, її регіональними відділеннями та секціями, закладами освіти та культури з різних областей України. Як завжди, на високому професійному рівні пройшла XIII Всеукраїнська онлайн-школа бібліотечного журналіста на тему «Бібліотечний журналіст і безбар'єрність: розширюємо горизонти». Під час нетворкінгу «Бібліотеки Харківщини: виклики російсько-української війни», який об'єднав не тільки представників публічних та спеціальних бібліотек Харківської області, а й колег з Вінниччини, Дніпропетровщини, Донеччини, Київщини, Миколаївщини, Львівщини та інших регіонів України, було підбито підсумки акції «Харківські видавництва – пошкодженим бібліотекам Харківщини», оголошеної ХОВ УБА до Всеукраїнського дня

бібліотек. Для працівників бібліотек Харкова проведено виїзний інтенсив-тренінг «Бібліотеки у віртуальному просторі: просуваємося інтерактивно».

Організовані фахівцями ХДНБ ім. В. Г. Короленка Сьомі бібліографічні студії «Фахова діяльність та наукові дослідження в умовах російської військової агресії» та щорічна Всеукраїнська науково-практична конференція «Короленківські читання» уже давно стали очікуваною подією в науковому житті бібліотечної спільноти. Наші бібліотекарі-практики відгукуються на запрошення колег до наукової комунікації, діляться результатами своєї праці та новими ідеями. Нині в центрі уваги дослідників ХДНБ ім. В. Г. Короленка – архівування даних та формування цифрового архіву про російсько-українську війну; проєкт «Бібліотеки Харківщини в умовах воєнного стану»; видатні постаті та події в історії книгозбірні та Харківської області; стратегія розвитку бібліотеки; дослідження колекцій документних пам’яток, єврейської літератури; збереження бібліотечних фондів; історичні аспекти масового читання; питання можливостей та перспектив співпраці бібліотек та Вікіпедії; інноваційна діяльність бібліотек світу; краєзнавчі аспекти вивчення персоналій та ін. Науковці книгозбірні продовжують проводити експертні дослідження документних пам’яток та підготовку відповідних експертних висновків.

Про активну діяльність бібліотеки свідчить значна кількість інформаційних приводів для публікацій (виступів) у медіапросторі. Це пов’язано як з удосконаленням комунікаційної політики адміністрації та відповідних структурних підрозділів, так і пильною увагою громадськості до сфери культури. Бібліотека стала цікавим івент-простором для зйомки відеокліпу харківського музичного гурту «Папа Карло», організації благодійного модного показу колекції українських брендів тощо

Користуючись нагодою, дозвольте щиро подякувати відомим журналістам, друзям і партнерам бібліотеки – Галині Половик, Михайлу Будилку, Тетяні Бабіній, Ірині Мироненко, Філіпу Диканю, Віктору Козорізу, Наталії Бойченко, журналістам Харківського пресклубу, радіо «Накипіло» та багатьом іншим за потужну інформаційну медіапідтримку наших задумів. Ми відкриті для нових ідей та амбітних проєктів!

Війна триває, та ми ні на мить не перестаємо думати про мирне майбутнє. Нас хвилює, якою буде бібліотека після війни, які зміни чекають на бібліотекарів, якими будуть наші читачі. Ключовими етапами щодо відновлення повноцінного функціонування закладу вважаємо визначення пріоритетних процесів, які потребують невідкладних рішень та будуть

сприяти покращенню роботи книгозбірні (у т. ч. оцінка поточного стану діяльності бібліотеки, ідентифікація й оцінка проблем і ризиків, що гальмують розвиток; посилення внутрішнього контролю на всіх напрямах діяльності), а також наданню якісних та доступних послуг.

Повоєнне відродження повноцінної роботи бібліотеки з визначеним курсом на мультиплатформність та клієнтоорієнтованість обслуговування користувачів вимагає комплексних заходів, включаючи кардинальний реінжиніринг процесів діяльності книгозбірні, оптимізацію її структури, залучення грантових, благодійних інвестицій, модернізацію матеріально-технічного забезпечення.

Війна загострила кадрові проблеми. Особливо це відчувається в прифронтовому місті, коли після чергових ракетних обстрілів люди масово переїжджають у більше безпечні регіони чи за кордон. Пріоритетним залишається питання безпеки працівників під час виконання професійних обов’язків; підтримання їхньої продуктивності; утримання персоналу та залучення нових фахівців. У цих умовах одним з оптимальних способів убезпечення співробітників є організація мобільних робочих місць. Ефективним інструментом управління персоналом є тимчасова ротація кадрів для виконання певних завдань та проєктів.

Культура завжди була вагомим фактором мирного співіснування, тому дружні міцні партнерські стосунки з «сестринськими бібліотеками» – надважливіший перспективний напрям успішної реалізації проєктів міжнародної співпраці. Відновлення та розвиток бібліотеки ґрунтується на можливості повної інтеграції в світове бібліотечне співтовариство як повноправного члена.

Серед ключових планів книгозбірні – концентрація на виконанні пріоритетних державних програм, таких як збереження культурних цінностей; реалізація проєкту з упровадження комплексної соціальної послуги з формування життєстійкості; розвиток медіаграмотності задля посилення стійкості українського суспільства; популяризація читання та української культури; сприяння міжкультурному діалогу носіїв самобутньої мови та культури національних меншин (спільнот), корінних народів України.

Нещодавно Українська бібліотечна асоціація опублікувала запропонований Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій та установ короткий переклад звіту про тренди 2024 (IFLA Trend Report 2024) [3]. Матеріали ІФЛА було оприлюднено 30 вересня 2024 р. у Брисбені (Австралія) на саміті «Інформаційне майбутнє». Визначені основні

тенденції – настанови для бібліотек різного призначення на найближче майбутнє:

– для підвищення стійкості справедливого суспільства необхідні достовірні знання, пошук істини з різних точок зору, підвищення обізнаності про дезінформацію;

– інтелектуальні технології, зокрема ШІ, трансформують суспільство, але є як потенційні ризики, на кшталт технології «deepfake», так і безумовні переваги для створення ефективних рішень щодо способів взаємодії та захисту інформації;

– для процвітання суспільств необхідне відновлення довіри до соціальних інститутів, уряду та медіа;

– для підвищення якості життя громадян потрібне опанування цифровими навичками та компетенціями, зацікавленість у їх отриманні; бар’єром для розвитку тренду є високий відсоток людей з низьким рівнем цифрової грамотності;

– цифровий світ має необмежені можливості, усі повинні мати доступ до всього спектра традиційних та новітніх цифрових технологій та послуг; рішення цифрової інклюзії допомагають долати «цифровий розрив»;

– цифрові технології, інформаційні потреби мають значний вплив на навколишнє середовище, тож необхідне зосередження на впровадження механізмів «зеленої економіки»;

– для створення вільного, справедливого та відкритого суспільства важливі бібліотеки як дружнє середовище, центр діалогу різних культур та ідей в місцевих громадах.

Досягнення поставлених цілей і відповідних завдань державної політики у невизначеній ситуації періоду воєнного стану – важливий і складний процес, що потребує стратегічних рішень, максимальної енергії колективу бібліотеки, підтримки громади та громадськості. Уже давно немає часу на тривалі роздуми, діяти потрібно рішуче та впевнено. Крокуємо далі – з вірою в ЗСУ та перемогу України!

Список бібліографічних посилань

1. Маніфест Культнаступу // Культнаступ. URL: https://www.kultnastup.org/# program (дата звернення: 11.10.2024).

2. Точицький назвав напрями роботи, на яких зосередиться Мінкульт / Дар'я Тарасова // Еспресо Культура. URL: https://espreso.tv/kultura-tochitskiy-nazvav-

napryami-roboti-na-yakikh-zosereditsya-minkult (дата звернення: 11.10.2024). Опубл.: 9 жовт. 2024 р., 17:31.

3. IFLA. Звіт про тренди 2024. Впевнено дивіться у майбутнє інформації // Українська бібліотечна асоціація : сайт. URL: https://ula.org.ua/novyny-ta-podii/novyny/5270-ifla-zvit-pro-trendy-2024-vpevneno-dyvitsia-u-maibutnie-informatsii?fbclid=IwY2xjawF06JJleHRuA2FlbQIxMAABHSSKraBlv42reuk4xt-PCcV5JhZrO8L-YiXstvxKMNF-dR4rP_gRYtE6lg_aem_s0P-f90Tx1N2mJsAUz4QGg (дата звернення: 11.10.2024). Опубл.: 10 жовт. 2024 р.

УДК 930.25(477)-044.32:355.01(477:470)

АДАПТАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ АРХІВІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА РІШЕННЯ

Передерій Ірина Григоріївна,
завідувачка кафедри
українознавства, культури та документознавства
Національного університету «Полтавська
політехніка ім. Юрія Кондратюка»,
доктор історичних наук, професор;
Серба Марія Сергіївна,
архівістка І категорії відділу формування
Національного архівного фонду та діловодства
Державного архіву Полтавської області
Україна, м. Полтава

Анотація. *Розглянуто основні виклики та загрози, які постали перед вітчизняною архівною галуззю з початком повномасштабної війни Російської Федерації (РФ) проти України, проаналізовано шляхи та засоби розв'язання відповідних проблем, висвітлено реалізовані механізми подолання відповідних викликів.*

Ключові слова: *архів, архівна галузь, російсько-українська війна, культурна спадщина.*

Annotation. *The main challenges and threats that faced the domestic archival industry with the beginning of the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine were considered, the ways and means of solving the relevant problems were analyzed, and the implemented mechanisms for overcoming the relevant challenges were highlighted.*

Keywords: *archive, archival industry, Russian-Ukrainian war, cultural heritage.*

Російська агресія проти України поставила під загрозу не лише існування держави та життя мільйонів людей, але й збереження культурної спадщини, важливою складовою якої є архівні зібрання. Хоча війна триває з 2014 р., саме після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. бойові дії охопили всю територію України, спричинивши масштабні руйнування через інтенсивні обстріли та бомбардування в усіх регіонах. Запровадження воєнного стану відповідно до указу Президента України від 24 лютого 2022 р. [1] кардинально змінило життя країни і поставило перед усіма галузями нові виклики. У цих умовах адаптація роботи архівів набуває особливої актуальності, оскільки від їхньої діяльності залежить збереження історичної пам’яті та національної ідентичності.

Серед основних викликів, що постали перед архівними установами, необхідно відзначити загрози національній безпеці, пов’язані з руйнуванням культурних об’єктів унаслідок військових дій та бомбардувань, а також ризик потрапляння документів до рук противника, що може, по-перше, спричинити витік конфіденційної інформації та її використання агресором [4], а по-друге, призвести до втрати значного масиву вітчизняної документальної архівної культурної спадщини на окупованих територіях, адже агресор вдається до привласнення культурних скарбів, з архівними включно, практикуючи й надалі кількасотлітню політику культурного рейдерства [5].

З початку бойових дій значна частина державних архівних установ Донецької, Луганської, Запорізької, Миколаївської, Сумської, Харківської та Херсонської областей опинилися на окупованих територіях. Також унаслідок воєнних дій архівним установам України постійно загрожує руйнування, мають місце факти пошкодження як самих будівель архівів, так і знищення чи ушкодження архівних фондів, збережуваних у цих приміщеннях.

Одним із перших об’єктів, що зазнав шкоди після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого, став архівний відділ Управління СБУ в Чернігівській області, де зберігалося близько 13 тис. справ колишнього КДБ, пов’язаних із репресивною політикою радянської влади щодо українського населення. Очевидно, відповідний ракетний обстріл ворог здійснив цілком зумисно, оскільки у РФ провадиться політика відвертого виправдання радянських репресій часів сталінізму, заперечення безпідставності більшості вироків часів «великого терору», а архівна галузь країни-агресора повернулася до практики закритості цих установ для широкого кола споживачів архівної інформації, режимності та

служіння авторитарній владі. Від бомбардувань також зазнала ушкоджень будівля Державного архіву Харківської області [2].

Унаслідок обстрілу Херсона 3 лютого 2023 р. було пошкоджено будівлю Державного архіву Херсонської області (ДАХО) на вулиці Михайлівській, 6, яка є пам'яткою архітектури місцевого значення. Відомості про пошкодження будівлі внесені до Державного реєстру майна, яке було пошкоджене або знищене через бойові дії, терористичні акти та військову агресію РФ [8].

У звіті про діяльність Укрдержархіву за 2022 р. зафіксовано факт викрадення російськими військовими щонайменше 1458 архівних фондів ДАХО. З метою визначення обсягів викрадених документів та оцінки їхнього фізичного стану, упродовж 2022–2023 років працівники ДАХО проводили суцільну перевірку наявності документів Національного архівного фонду (НАФ). Станом на 1 вересня 2023 р. директорка архіву Ірина Лопушинська повідомила про виявлене викрадення 121 тис. од. зб. [7].

У 2023 р. унаслідок загарбницьких дій російських військ були пошкоджені, викрадені або знищені частини документів НАФ у Запорізькій, Луганській, Сумській та Чернігівській областях. Зокрема, Державний архів Луганської області повідомив, що 17 листопада 2023 р. з архівосховищ Сєвєродонецька до самопроголошеної «архівної служби луганської народної республіки» були вивезені архівні справи та облікові документи, склад і обсяг яких невідомі [8].

Незважаючи на виклики, пов'язані з воєнним станом, архівні установи України продовжують свою діяльність та адаптуються до нових умов. На вебпорталі Державної архівної служби з перших тижнів повномасштабного вторгнення була введена рубрика «Робота архівів в умовах воєнного стану» [6] для кращого ознайомлення архівістів із необхідною нормативною базою і документацією.

Окрім цього, продовжується робота щодо поліпшення умов зберігання документів НАФ, зокрема, шляхом переоснащення архівних приміщень та надання додаткових площ для зберігання. Протягом останнього періоду значно посилено охоронні та протипожежні заходи. У низці архівних установ встановлено нові системи пожежної та охоронної сигналізації, а також проведено ремонт існуючих систем. Особливу увагу державні архівні установи приділяють поліпшенню фізичного стану документів НАФ, зокрема паперових, аудіовізуальних та інших форматів. Завдяки цьому архівні установи продовжують виконувати свою важливу

функцію навіть у складних умовах воєнного часу, зберігаючи та захищаючи національну спадщину для майбутніх поколінь.

Матеріально-технічна база архівів постійно зміцнюється завдяки допомозі з боку іноземних і вітчизняних партнерів, а також окремих меценатів. Ця підтримка дозволяє не лише зберігати документи у належних умовах, але й активно впроваджувати заходи для їх захисту [8].

На вимоги Державної архівної служби України, зазначені в листах від 04.03.2022 р. № 104/2.01-24/0 та від 03.04.2022 р. № 1339/2.01-24/0, керівники центральних державних архівів, а також архівів областей та м. Києва активно долучилися до ініціативи документування подій, пов'язаних із війною РФ проти України. Архівісти розпочали формування архівних колекцій документів у різних форматах і на різних носіях, охоплюючи як офіційну, так і приватну інформацію. Ця робота відображена на офіційних вебсайтах державних архівів. Зокрема, державні архіви Київщини, Тернопільщини та Полтавщини поповнили свої фонди фото-, відео- та аудіоматеріалами, що документують руйнування цивільних об'єктів та інфраструктури, волонтерську діяльність, гуманітарну допомогу, історії військовослужбовців та цивільних громадян тощо [3].

У травні-червні 2022 р. співробітниця Інституту архівознавства О. В. Березовська брала участь в експедиціях наукових установ України до Чернігівської області з метою фіксації свідчень місцевого населення про пережите. У результаті було зібрано значний обсяг фотографій, аудіо- та відеозаписів, а також особисті щоденники жителів регіону. Цей напрям роботи залишається актуальним і потребує постійної уваги архівістів [10].

Попри повномасштабне вторгнення, українські архіви продовжують функціонувати відкрито. Це підтверджується їхньою активною комунікаційною діяльністю, яка охоплює висвітлення роботи у засобах масової інформації (ЗМІ), соціальних мережах, а також участь у наукових та культурних заходах. Зокрема, голова Укрдержархіву А. Хромов надав низку важливих інтерв'ю українським і зарубіжним ЗМІ, щоб привернути увагу світової спільноти до проблем збереження українських архівів під час війни, підкреслюючи їхню важливість як для національної, так і для світової історико-культурної спадщини. Окрім цього, об'єктивну оцінку функціонування архівної системи України можна знайти в поточних звітах очільника Укрдержархіву А. Хромова [8; 9].

В умовах війни продовжується оцифрування документів НАФ як стратегічний і провідний напрям діяльності галузі. Центральні та обласні

архіви активно поповнюють інформаційно-пошукові бази даних оцифрованими описами архівних фондів і повнотекстовими документами, а також регулярно публікують документальні виставкові проєкти на своїх вебсайтах і сторінках у соціальних мережах [4].

Серед обласних державних архівів найвищі показники оцифрування мають архіви Полтавської області – 141 632 од. зб. (4 193 364 файли цифрових копій), Кіровоградської області – 82 841 од. зб. (3 824 911 файлів цифрових копій) та Київської області – 40 112 од. зб. (1 827 458 файлів цифрових копій) [8].

Незважаючи на значні виклики, спричинені війною, архівні установи України змогли продемонструвати високий рівень адаптивності та стійкості. Вони не лише продовжують свою діяльність, але й активно вдосконалюють механізми збереження документів, що є важливою складовою національної та світової культурної спадщини. Сучасні загрози війни прискорили процеси цифровізації та посилення охоронних заходів, що стане основою для модернізації архівної системи в майбутньому. Після війни перед архівами постануть нові завдання, зокрема повернення викрадених фондів, подальша цифровізація та активне залучення міжнародної спільноти до процесів відновлення і реституції. Архіви відіграють важливу роль у збереженні історичної пам’яті, яка є основою для існування країни, у тому числі й з огляду на завдання, які постануть після завершення війни, а саме відновлення країни та подальше зміцнення національної ідентичності її громадян.

Список бібліографічних посилань

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (дата звернення: 17.09.2024).

2. Анатолій Хромов: на Чернігівщині знищено архів СБУ з документами, які стосувалися репресій радянського режиму проти українців // Міністерство юстиції України. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/anatolij-hromov-na-chernigivshchini-znishcheno-arhiv-sbu-z-dokumentami-yaki-stosuvalisya-represij-radyanskogo-rezhimu-proti-ukrayinciv (дата звернення: 18.09.2024).

3. Бойко В., Кулешов С. Зумовлені війною: про деякі новації в сучасному українському документознавстві та архівознавстві // Архіви України. 2023. С. 13–26. URL: https://doi.org/10.47315/archives2023.334.013 (дата звернення: 24.09.2024).

4. Палієнко М. Г. Українські архіви, війна та збереження національної ідентичності // Архіви України. 2022. С. 12–38. URL: https://doi.org/10.47315/archives2022.330.012 (дата звернення: 23.09.2024).

5. Передерій І. Г., Гула Р. В. Мародерство культурних цінностей України як стратегія неоімперської політики рф // 10 років окупації АР Крим російськими загарбниками: передумови, причини і наслідки : матеріали наук.-практ. семінару, м. Київ, 15 берез. 2024 р. Київ, 2024. С. 230–236.

6. Робота архівів в умовах воєнного стану // Державна архівна служба України : офіц. вебпортал органу виконавчої влади. URL: https://archives.gov.ua/ua/робота-архівів-в-умовах-воєнного-стан/ (дата звернення: 19.09.2024).

7. Росіяни викрали з обласного архіву Херсонщини 121 тисячу документів – директорка // Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3755588-rosiani-vikrali-z-oblasnogo-arhivu-hersonsini-sonajmense-121-tisacu-dokumentiv-direktorka.html (дата звернення: 19.09.2024).

8. Хромов А. Про роботу Укрдержархіву, архівних установ і спеціальних установ страхового фонду документації у 2023 році та пріоритети на 2024 рік / Державна архівна служба України. Київ, 2024. 75 с. URL: https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/ЗВІТ.pdf (дата звернення: 18.09.2024).

9. Хромов А. Про роботу Укрдержархіву, архівних установ і спеціальних установ страхового фонду документації у 2022 році та пріоритети на 2023 рік / Державна архівна служба України. Київ, 2023. 79 с. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2022/Zvit_2022_archiv.pdf (дата звернення: 20.02.2024);

10. Яременко Л. М. Діяльність наукових архівів в умовах воєнного стану // Бібліотека. Наука. Комунікація. Інноваційні трансформації ресурсів і послуг» : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Київ, 5 жовт. 2022 р. URL: http://conference.nbuv.gov.ua/ report/view/id/1541 (дата звернення: 21.09.2024).

УДК (930.2+094) + 023(477)

ДОКУМЕНТОВАНА ПАМ’ЯТЬ І РЕКОНСТРУКЦІЯ ПРАВДИ [1]

Гранчак Тетяна Юріївна,
запрошений доцент Інституту
глобальних відносин Мойніхана,
Сіракузький університет
США, Сіракузи (Нью-Йорк)

Анотація. *На прикладі «Rerum Moscoviticarum Commentarii» («Записки про московитські справи») (1549) Сигізмунда фон Герберштейна обґрунтовано роль і перспективні напрями роботи бібліотекарів у поширенні правдивої інформації про*

[1] Авторство висловлювання «реконструкція правди» належить журналісту Віталію Портнікову.

документні історичні джерела, що стосуються ключових питань історії України, окреслено підходи щодо подолання поширених російських антиукраїнських наративів, наявних у медіа і науковому середовищі.

Ключові слова: *документні джерела, бібліотека, Росія, Московія, наратив.*

Annotation. *Using the example of «Rerum Moscoviticarum Commentarii» («Notes on Muscovite Affairs») (1549) by Sigismund von Herberstein, the research substantiates the role and perspective directions of librarians' work in disseminating reliable information about documented historical sources concerning key issues of the history of Ukraine and outlines approaches to overcoming widespread Russian anti-Ukrainian narratives available in the media and scientific environment.*

Keywords: *documented sources, library, Russia, Muscovy, narrative.*

Потреба у протидії сконструйованим Росією політичним міфам і промоція українського бачення власної історії та ідентичності спричинили посилену увагу до документованої історико-культурної спадщини, пов’язаної з ключовими питаннями історії та ідентичності народу України. Документні джерела є вагомими аргументами в доведенні чи спростуванні ворожих наративів. Відтак не дивно, що самі джерела подекуди стають об’єктами фальсифікацій та інформаційних маніпуляцій. У цьому контексті примітним є приклад «Rerum Moscoviticarum Commentarii» («Записки про московитські справи») (1549) Сигізмунда фон Герберштейна [5], який двічі відвідував Московію у складі посольства Священної Римської імперії. «Записки» вважаються одним із перших детальних описів Московської держави і згодом слугували цінним інформаційним джерелом для європейських мандрівників, дипломатів і дослідників.

У контексті деконструювання російських політичних міфів про Росію-Русь прикметно, що в своїй праці Герберштейн чітко розрізняє поняття Московії та московитів і Росії (Rvssia). Такий висновок слідує вже з підзаголовка твору «Короткий опис Росії і Московії». Московією у творі йменується держава Івана III, а московитами – піддані та армія царя. Концепт Росії у творі застосовується до території переважно у складі Великого князівства Литовського: «*спочатку митрополити кожні сім років відвідували Росію, підпорядковану владі литовців, і повертались звідти із зібраними грошима*» [1, с. 40], «*черкаси, які живуть уздовж Борисфену, – руські*» [1, с. 164].

Герберштейн дає детальний опис географічного розташування «Росії», включаючи в неї територію від «*Сарматських гір аж до Кракова;*

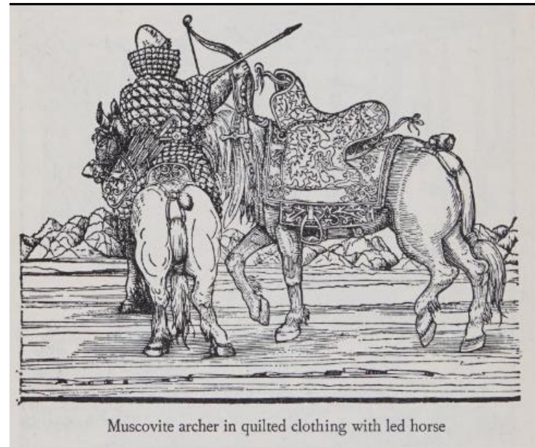
звідти вздовж річки Тіри, яку тубільці називають Дністром, до Чорного моря і через Дніпро», далі вверх по Дніпру до міста Черкаси, а потім «*до самого стародавнього міста Києва, колишньої метрополії Росії*» [4, с. 5]. Співвідношення понять Московії і Росії у творі – це співвідношення метрополії як політичного утворення і обширної території, різні частини якої входили до складу різних держав. Відтак Московія як держава і Росія як територія, певна частина якої була підконтрольною Московській метрополії, Герберштейном не ототожнюються.

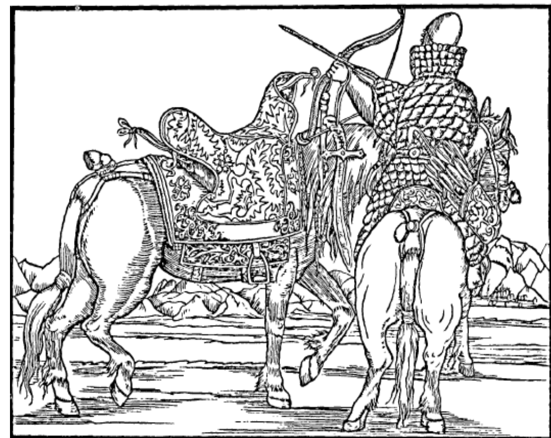
Таке саме розрізнення знаходимо стосовно російської (Russian) і московитської мов із поясненнями промовистої відмінності «російських» звуків Г і Ґ: «*Росіяни виражають g з придиханим h сильніше, ніж це прийнято в інших слов'ян, майже за богемською модою, так, коли вони пишуть lugra, Wolga, вони вимовляють luhra, Wolha*» [4, с. 2].

Як мову, Герберштейн виокремлює і валюту московитів, порівнюючи її з іншими і пояснюючи, що 20 «московських дєнєг» дорівнюють 1 гривні [1, с. 88].

Здавалося б, усе зрозуміло, проте історія «Записок» нагадує детективну. Написаний латиною оригінал твору декілька разів перевидавався і згодом був перекладений, зокрема, англійською і російською мовами з деякими принциповими відмінностями. Так, в англомовному перекладі назва твору «Записки про Московитскі справи» змінилася на назву «Записки про Росію» (Notes upon Russia), що є викривленням початкового смислу, а в перекладі з німецького видання 1557 р. – на назву «Опис Москви і Московії» [3]. Вивчення ілюстрацій в різних виданнях виявило принципові відмінності в їх підписах, а відтак і в трактуванні. Наприклад, одне і те саме зображення московитського вершника (рис. 1) у виданні 1549 р. подається без підпису, в англомовному перекладі німецького видання 1557 р. (рис. 2 зверху) – з підписом «Московитський лучник» [3, с. 78], а в російськомовному перекладі 1908 р. з'являється підпис «Русский всадник» [1, с. 248] (рис. 2 знизу). Те саме стосується і підписів деяких інших ілюстрацій.







РУССКІЙ ВСАДНИКЪ СЪ ЛОШАДЬЮ.
(Изъ латинскаго изданія «Записокъ» Герберштейна, 1556 г.).

Рис. 1. Зображення московитського вершника у виданні 1549 р.

Рис. 2. Зображення московитського вершника в англомовному і російськомовному виданнях

Згодом «зручні» ототожнення і підміни понять «перекочували» в публікації довідкових ресурсів. Порівняння інформації про джерело та його автора в англомовному і російськомовному сегментах Вікіпедії показало підміну поняття «Московія» концептом «Росія». Відтак Герберштейн вирушив вже не до Московії, а до Росії (якої тоді взагалі не існувало на політичній карті світу) з місією досягнення миру між Росією і Литвою [6; 7] (хоча насправді йшлося про мир між Московією і Литвою. Зважаючи ж, що руські землі були складовою частиною Великого князівства Литовського, яке з 1398 р. називалося Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське, саме поняття миру між Литвою і «Росією» як її частиною втрачає сенс). Додатково в англомовній статті, присвяченій «Запискам», пояснюється, що «*Московія в XVI ст. була однією*

з руських держав, які виникли після розпаду Київської Русі під тиском Золотої Орди» [6] (хоча в оригінальних руських джерелах Московія ніколи не охоплювалася поняттям Русі), і уточнюється, що «*в статті Росія і Московія трактуються як подібні утворення*» [6]. Російськомовна стаття знану в Європі як Росія і населену різними народами велику територію, колись підвладну Русі, ототожнює з «*єдністю всього руського народу, що живе від Карпат до Уралу*» з маніпулятивним висновком про рівнозначність понять «*русский, московский русский и московит, а также Русия, Московская Русия и Московия*» [2].

Відтак актуальним є внесення змін до довідкових ресурсів і моніторинг коректного відображення в них важливої з позицій історії України інформації. Координаційний компонент такої роботи, особливо зважаючи на ініціативу НБУ ім. Ярослава Мудрого з налагодження бібліотечної роботи з україномовним сегментом Вікіпедії, може забезпечуватися бібліотекарями національних та університетських бібліотек у взаємодії з істориками, джерелознавцями та музейними працівниками.

Додатковим напрямом докладання зусиль бібліотек, зокрема їхніх інформаційно-аналітичних підрозділів, є моніторинг публікації провідними зарубіжними медіа сумнівної з позицій стратегічних інтересів України інформації і налагодження роботи з організації запитів до профільних фахівців щодо підготовки і публікації актуальних спростувань, роз’яснень і коментарів.

Список бібліографічних посилань

1. Герберштейн Сигизмунд фон (1486–1566). Записки о московитских делах]. Санкт-Петербург : А. С. Суворин, 1908. 383 с.
2. Записки о Московии // Википедия. URL: http://surl.li/ozegki.
3. Herberstein Sigmund. Description of Moscow and Muscovy, 1557. Ed. by Bertold Picard. London: Dent, Barnes & Noble. 1969. URL: http://surl.li/zjtimd.
4. Herberstein S. Notes upon Russia : being a translation of the earliest account of that country entitled Rerum Muscoviticarum commentarii (R. H. Major, Ed.; New edition). Hakluyt Society. 2010. Vol.1. URL: http://surl.li/bqfdtd.
5. Herberstein S. (1549*)*.Rerum Moscoviticarum : [commentarii}. Vienna : Aegidius Adler &Hans Kohl. URL: https://cutt.ly/3eT01cwx.
6. Notes on Muscovite Affairs // Wikipedia. URL: http://surl.li/kadnvk.
7. Sigismund von Herberstein // Wikipedia. URL: http://surl.li/zaqkyr.

УДК 022.9:778.1:004]:027.54(410)

ОЦИФРУВАННЯ БІБЛІОТЕЧНИХ ЗІБРАНЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ: НАВЧАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ БРИТАНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ

Стрішенець Надія Володимирівна,
провідна наукова співробітниця
Інституту бібліотекознавства Національної
бібліотеки України ім. В. І. Вернадського,
доктор історичних наук
Україна, м. Київ

Анотація. *Про оцифрування як один із шляхів збереження книжкової спадщини в умовах війни. Охарактеризовано серію з 17 відео, створених фахівцями Британської бібліотеки і присвячених засобам й методам оцифрування видань минулих століть.*
Ключові слова: *оцифрування видань, збереження фондів, Британська бібліотека, навчальні відео.*

Annotation. *About digitisation as a way of preserving the book heritage in times of war. The focus is a series of 17 videos created by the British Library specialists and dedicated to the means and methods of digitising publications of the past centuries.*
Keywords: *digitisation, collection preservation, British Library, educational videos.*

В умовах війни оцифрування бібліотечних зібрань набуває особливого значення. Головною метою стає не зменшення зношуваності видань минулих століть за рахунок використання їх е-копій, не розширення можливостей доступу до бібліотечних матеріалів. Нині як пріоритетне розглядається завдання збереження книжкової спадщини. Відразу зауважимо, що слід розрізняти звичайне поточне оцифрування, наприклад, з навчальною метою, і оцифрування, що має на меті саме збереження. Останнє передбачає чіткий план дій, спрямований на збереження цифрових файлів для майбутнього, прийняття рішень щодо їх формату, необхідних метаданих тощо. Це комплексний процес, що включає попередню підготовку видань до оцифрування, особливо старих чи пошкоджених, опрацювання оцифрованих матеріалів, перевірку послідовності й цілісності інформації, бібліографічний опис для каталогу згідно з сучасними стандартами, які забезпечують можливості пошуку

оцифрованих джерел за різними параметрами: автором, назвою, предметними рубриками, індексами класифікації тощо. Цифрове збереження потребує й відповідного технічного та технологічного обладнання.

Саме так, поетапно, розглядаючи цифрове збереження як комплексний процес, який передбачає довготривале зберігання, побудована серія з 17 відеофільмів, створених фахівцями програми «Архіви в небезпеці» («Endangered Archives Programme»), котра діє в Британській бібліотеці. Відео, що називаються «EAP Training Videos: Ukrainian subtitles», представлені на ютуб-каналі й, як свідчить підназва, супроводжуються українськими субтитрами [1]. Їх переклад було замовлено спеціально для того, щоб навчальними матеріалами могли користуватися бібліотекарі в Україні. Цим британські фахівці ще раз висловили свою солідарність зі своїми українськими колегами у час війни [інші приклади див. 2]. Утім маємо констатувати, що такий важливий ресурс в Україні залишився практично непоміченим. У першу чергу, звичайно, через брак поінформованості про нього. Відтак Короленківські читання – гарна нагода ознайомити українських бібліотекарів з цими актуальними на сьогодні матеріалами.

Отже, перший блок відеофільмів присвячений підготовці видань до сканування чи фотографування, а також обладнанню робочої зони, допоміжним засобам й інструментам, які можуть знадобитися під час роботи. При цьому фахівці Британської бібліотеки показують наочно, як і з допомогою чого вони очищають і за потреби вирівнюють старі видання чи архівні документи. Також вони демонструють процес виготовлення фазових контейнерів та книжкових підставок, які роблять зручним процес сканування, водночас оберігаючи блок видання. Британські бібліотекарі діляться досвідом, яким саме допоміжним засобам та матеріалам вони надають перевагу та як працюють з пошкодженими виданнями. Окремий фільм присвячений навіть такій вузькій темі, як розділення сторінок книжки, адже після тривалого зберігання це також може бути проблемним й потребувати спеціального поводження й відповідних інструментів. Суттєва увага приділяється організації робочого місця, виділенню окремих робочих зон, послідовності предметів на ньому, вимогам до обладнання, одягу та навколишнього простору. Матеріали й інструменти, вимоги до них, а також показ їх використання на практиці складають зміст одного з наступних відео. Ключові принципи, яких слід дотримуватися при роботі з

будь-якими виданнями, є у фокусі іншого навчального фільму. У ньому розкриття основних принципів супроводжується наочною демонстрацією.

До окремого блоку можна віднести відео, присвячені обладнанню студії оцифрування, вибору та налаштуванню фотокамери, опануванню правил техніки освітлення. Усе супроводжується практичним показом, під час якого британські фахівці діляться своїми професійними секретами. І, звичайно, усіх зацікавлять стандарти оцифрування, які дають змогу досягти оптимальної якості зображень й водночас є доступними для бібліотек, котрі не володіють значними фінансами. Про це йдеться в окремому відео. А ще пропонується низка послідовних операцій з контролю та перевірки отриманих електронних копій, адже лише точне, без спотворень і пропусків відтворення тексту джерел забезпечить цілісність і функціональність цифрових об'єктів. Оскільки йдеться про довгострокове збереження, то в окрему тему виділені ті заходи, яких слід дотримуватися, щоб збереження стало справді довготривалим і надійним. Пропонується огляд найкращої практики цифрового збереження, форматів файлів, рекомендовано способи резервного копіювання тощо.

Діляться британські фахівці й своїми поглядами на найпоширеніші проблеми цифрового збереження, називаючи серед головних проблему швидкого старіння технологій. І нарешті, як підсумок усього запропонованого навчального матеріалу, – підсумкове відео про основні вимоги до написання положення про правила цифрового збереження, адже такий документ, як і план чи програма цієї діяльності, є обов'язковою умовою успіху.

Насамкінець кілька зауваг щодо якості перекладу українських субтитрів. Оскільки він здійснювався не бібліотечними фахівцями, то переклад окремих термінів і явищ подекуди видається спірним. Автору цього матеріалу була надана можливість надати свої зауваження, й немало сумнівних місць вдалося виправити. Утім фірма, яка зробила переклад, не надто дослухалася до таких зауважень. Цей приклад лише зайвий раз підтверджує, що фахові тексти мають перекладатися або хоча б грунтовно редагуватися спеціалістами галузі, а перекладачі-філологи мають уважніше дослухатися до їхньої думки.

Загалом усі розглянуті у 17 відео етапи є важливими й потребують спеціальних знань. Підготовка і підвищення кваліфікації бібліотечного персоналу з оцифрування нині, в умовах війни, є невід'ємною складовою роботи наукових бібліотек. Запропоновані відео допоможуть у навчанні

основам цифрового збереження, дбайливому поводженню з бібліотечними матеріалами в процесі сканування. Відомо, що концепція цифрового збереження прийшла на зміну етапу мікрофільмування, який донині ще зберігся в окремих бібліотеках. Приміром, мікрофільмування до цього часу здійснюється у Національній бібліотеці Греції. Утім зараз оцифрування стає основним загальновизнаним способом створення страхових копій фондів. Саме його розглядають як один з основних шляхів збереження культурної спадщини країни для майбутніх поколінь. І серія розглянутих нами відеофільмів Британської бібліотеки може прислужитися в цій справі, допомогти у підготовці й перепідготовці бібліотечних фахівців і навчанні студентів відповідних навчальних закладів.

Список бібліографічних посилань

1. EAP Training Videos : Ukrainian subtitles / Endangered Archives Programme [British Library]. URL: EAP Training Videos – Ukrainian subtitles – YouTube.
2. Стрішенець Н. Міжнародна допомога українським бібліотекам у час війни: приклад Британської бібліотеки // Бібліотечний вісник. 2023. № 2. С. 114–120.

УДК 004.93:091(477)]:336.563.1]:027.021(477.54-25)ХДНБ

ЦИФРОВИЙ ПРОЄКТ «КОЛЕКЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ІРМОЛОЇВ ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ім. В. Г. КОРОЛЕНКА»

Ісаєнко Ольга Ярополківна,
завідувачка науково-дослідного відділу
документознавства, колекцій рідкісних видань
і рукописів Харківської державної
наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Висвітлено цифрову колекцію українських рукописних ірмолоїв, які зберігається у ХДНБ ім. В. Г. Короленка, розкрито її склад, структуру та дослідницький потенціал.*

Ключові слова: *цифровий проєкт, електронна колекція, ірмолой, рукописні книги, українські рукописи, ХДНБ ім. В. Г. Короленка, Український культурний фонд, УКФ.*

Annotation. *The digital collection of Ukrainian handwritten Irmoloys, which is stored in the KhDNB named after V. G. Korolenko, its composition, structure and research potential are revealed.*

Keywords: *Digital project, electronic collection, irmoloi, handwritten books, Ukrainian manuscripts, KhDNB named after V. G. Korolenko, Ukrainian Cultural Fund, UKF.*

У пункті 1 заяви ВГО УБА та НБУ ім. Ярослава Мудрого «Бачення майбутнього українських бібліотек для післявоєнного відновлення, розвитку людського капіталу та економічно сильної і демократичної України», оприлюдненої до Дня бібліотек, йдеться про «*забезпечення спадкоємності у розвитку духовної культури і зміцнюванні національної свідомості. Збираючи та надаючи в публічний доступ документальні джерела, у тому числі документальні докази російсько-української війни, бібліотеки створюють базу для того, щоб суспільство майбутнього могло скористатися уроками історії, а українці не втратили своєї ідентичності*» [1].

Приємно, що подібне бачення притаманне державній культурній спільноті взагалі, оскільки ще в першій половині року УКФ підтримав одночасно два проєкти ХДНБ ім. В. Г. Короленка. В одному з них йшлося саме про спадкоємність духовної культури, а в другому – про документальні докази російсько-української війни. Обидва проєкти цифрові, що значно полегшує їх розповсюдження в публічному полі.

За історію свого існування бібліотеки накопичили величезний досвід зі збереження фондів та користування ними, цифрова епоха надала можливість його розширити та вивести на інший технічний рівень. Особливо це стосується фондів документних пам’яток, при роботі з якими традиційно превалює збереження. Однак, саме унікальність робить їх найбільш привабливими для дослідників. Цифрові технології надають можливість і зберегти пам’ятки, і водночас полегшити до них доступ.

Накопичення цифрового контенту бібліотек останніми роками йде лавиноподібно. Існує не один десяток цифрових ресурсів, що поєднують копії документів як окремих книгозбірень, так і тематичні колекції документів, наданих різними фондоутримувачами. Цьогоріч МКСК за підтримки ЮНЕСКО та ІФЛА оголосили проєкт створення НЕБУ, який відбуватиметься впродовж 2024–2029 років [2]. До нього, безумовно, долучиться і наш заклад, фахівці якого мають величезний досвід з цього напряму діяльності. Роботи з оцифрування у ХДНБ ім. В. Г. Короленка ведуться вже більш ніж півтора десятка років. Фонд електронних документів бібліотеки на 01.01.2024 р. налічував 961 одиницю.

До переліку оцифрованих видань входять книги, журнали, газети, рукописні документи, рідкісні краєзнавчі видання. На сайті книгозбірні представлено розділи «Фонд електронних документів», «Електронні колекції», «Краєзнавча електронна бібліотека» (у складі вебресурсу «Краєзнавство»).

Фонд документних пам'яток (ФДП) науково-дослідного відділу документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів (НДВК), як усі подібні частини фондів найбільших бібліотек світу, є першочерговим на копіювання будь-якими засобами. Цим принципом керуються всі фондоутримувачі – першим копіюється найцінніше, бо це безпосередньо пов'язано зі збереженням, а завдяки сучасним технологіям, ще і з можливістю зробити документи максимально доступними та найбільш розповсюдженими. Він також застосовується, коли пам'ятки відбираються безпосередньо з ФДП. При відборі, крім цінності, велика увага приділяється ще і стану збереження документа, оскільки наявність копії дозволяє не видавати користувачеві оригінал. Саме такі підходи і лягли в основу відбору наступної цифрової колекції.

У 2019 р. завдяки УКФ було створено електронну колекцію «Літературно-мистецькі журнали Харкова першої третини XX ст.», які зберігаються у ХДНБ, до якої було включено 129 номерів журналів [3]. Виходячи з профілю документів, проєктом опікувався відділ «Україніка» ім. Т. Г. Шевченка, хоча незначна частина цього зібрання зберігається у ФДП. Фахівці НДВК давно мали наміри теж спробувати свої сили у створенні саме цифрової колекції, адже склад фонду надає численні можливості. Останніми роками з нього оцифровувались як рукописні пам'ятки, так і стародруки, і хоча частину з них можна було об'єднати за різними принципами, при відборі до копіювання комплексний підхід не застосовувався.

Важкі часи потребують не лише важких рішень але й надають можливості кожному на своєму робочому місці внести вклад у розвиток саме тих напрямів, які наразі найбільше потрібні нашому суспільству. Оскільки бібліотека є скарбницею документних пам'яток, на яких безпосередньо базується національна ідентичність, без усвідомлення якої неможливе майбутнє держави, для першої цифрової колекції з ФДП було вибране зібрання українських рукописних ірмолоїв. Ці гімнографічні книги, в яких записувався український пісенний церковний репертуар для одноголосого виконання. Тривалий час, навіть після розповсюдження книгодрукування, вони зберігалися рукописними, оскільки скрізь,

особливо в маленьких селах, дуже поважали саме власні традиції та послідовність піснеспівів, які і намагалися їх зафіксувати.

Важливе значення при відборі мало те, що ірмолої водночас є пам'ятками як духовної й музичної, так і книжкової культури. Оскільки їх репертуар переважно святковий, то це знайшло безпосереднє відображення в художньому оздобленні блоку й оправи, нотне письмо поєднувалося з ілюстраціями. Вражає також майстерність переписувачів і оформлювачів співочих книг, які вишукану графіку нотних знаків прикрашали малюнками, заставками та ініціалами.

Полікультурність цього різновиду списків Святого Письма теж стала одним із доказів правильності нашого вибору. Такі документи є базою для дослідників різного спрямування. Музикознавці з історії розвитку ірмолоїв можуть відстежувати еволюцію музичного мислення і творчих пошуків, розглядаючи їх в історичній динаміці змін та творчих здобутків, тому оцифрування колекції значно краще, ніж окремого примірника. Численні маргіналії, які зберігають відомості про створення та побутування книг, протягом століть приваблюють культурологів, а вишукане оздоблення – мистецтвознавців. І все це сприяє промоції бібліотечних фондів у досягненні реалізації мети усіх бібліотекарів. Хоча несподівано культуро-просвітницька складова проєкту виявилася дуже вагомою, оскільки ірмолої як явище широкому загалу були невідомими. Окремі нотні пам'ятки з інших фондосховищ виставлені на різних ресурсах, але об'ємна інформація в комплексі не подавалася. Це перший такий проєкт в Україні.

Зараз в електронній колекції представлено всього вісім пам'яток. Ці книги більшістю походять із Західної України, про що свідчать не лише дані про створення рукописів, але й численні власницькі записи та помітки з попередніх місць зберігання. Історія існування більшості цих гімнографічних пам'яток пов'язана з невеличкими селами та містами України, серед яких Ілів (Львівська обл.), Лемешів (Волинська обл.), Дедеркалі (Тернопільська обл.), Охтирка. Лише один з представлених ірмолоїв було створено у Свято-Успенському Дорогобузькому монастирі (м. Дорогобуж), першим власником якого, згідно з записами укладача та переписувача Григорія Ковальського, був священик Гервасій Романіцький.

Різнопланові записи, що залишили ті, до кого потрапляли ці рукописні книги, починаючи з переписувачів та укладачів, замовників, власників різних типів і закінчуючи церковними співаками, які за ними не лише вдосконалювали майстерність монодійного виконування, а й вивчали нотну грамоту, є свідченням часу, яке неможливо підробити. Вони зустрічаються датовані і недатовані, релігійного і повчального змісту,

пам’ятні та про дарування, а також чернетки листів та проби пера, латиною, польською, російською та церковнослов’янською мовами, різними чорнилами і почерками. Іноді записи українською виконані польськими літерами і навпаки – польський текст відтворено кириличними буквами. Ці пам’ятки є справжньою скарбницею культурної спадщини.

Для колекції українських ірмолоїв у рамках проєкту було створено окремий сайт з дуже легкою та зручною рубрикацією, що максимально полегшує навігацію. Цьому сприяла й одноплановість матеріалу. Крім головної сторінки, на якій можна отримати інформацію взагалі про рукописний фонд бібліотеки та стислі довідки про проєкт та самі рукописи, існують ще розділи, де ці відомості розкриваються більш докладно і наведено власне саму колекцію. Хотілось би підкреслити, що доступ до поаркушевих копій пам’яток існує з кожної сторінки. Повнотекстова електронна версія кожного рукопису супроводжується науковим описом пам’ятки, зробленим дослідниками НДВК. Для зручності постійних користувачів цифрових ресурсів ХДНБ ім. В. Г. Короленка оформлення максимально приближене до існуючої електронної колекції. Хочеться підкреслити, що цей сайт також надає доступ до своїх ресурсів цілодобово і без будь яких обмежень.

Варто зауважити, що потенціал зібрання ще не вичерпано. У ХДНБ зберігається більш ніж два десятки цих унікальних гімнографічних книг і роботу з їх оцифрування буде продовжено, а повнотекстові копії поповнять сайт електронної колекції, сприяючи поширенню частинок частинки національної пам’яті, з яких складається українство в цілому.

Сподіваємось, що досвід зі створення цифрової колекції не останній, у фондах ХДНБ є ще багато цікавинок, які чекають зустрічі з широким загалом дослідників.

Список бібліографічних посилань

1. «Бачення майбутнього українських бібліотек для післявоєнного відновлення, розвитку людського капіталу та економічно сильної і демократичної України» URL: https://ula.org.ua/novyny-ta-podii/novyny/5262-bachennia-maibutnoho-ukrainskykh-bibliotek-dlia-pisliavoiennoho-vidnovlennia-rozvytku-liudskoho-kapitalu-ta-ekonomichno-sylnoi-i-demokratychnoi-ukrainy (дата звернення: 23.11.2024).

2. Цифрова скарбниця: Національна Електронна Бібліотека (НЕБ) URL: https://mcsc.gov.ua/news/czyfrova-skarbnyczya-naczionalna-elektronna-biblioteka-neb/.

3. Електронна колекція «Літературно-мистецькі журнали Харкова першої третини XX ст.». URL: https://collection.korolenko.kharkov.com/literaturno-mystetski-zhurnaly/.

СЕСІЯ 1
БІБЛІОТЕКИ, АРХІВИ, МУЗЕЇ: АДАПТИВНІ ЗМІНИ В УМОВАХ ВІЙНИ, ПЕРСПЕКТИВИ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

УДК 069:355.48(470:477)"20"(091)]:027.625(477.54-25)

МУЗЕЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ «БЛОКПОСТ ПАМ'ЯТІ. ХАРКІВ» (з досвіду роботи Комунального закладу «Харківська обласна бібліотека для дітей та юнацтва» Харківської обласної ради)

Лупіцька Валентина Михайлівна,
заступниця директора з інноваційної
та науково-методичної діяльності
КЗ «Харківська обласна бібліотека для дітей
та юнацтва» Харківської обласної ради;
Ніколаєнко Олена Миколаївна,
провідна бібліотекарка
КЗ «Харківська обласна бібліотека для дітей
та юнацтва» Харківської обласної ради
Україна, м. Харків

Анотація. *Висвітлено історію створення та основні напрями діяльності музею російсько-української війни «Блокпост пам'яті. Харків», організованого на базі КЗ «Харківська обласна бібліотека для дітей та юнацтва» Харківської обласної ради у 2014 р. Особливу увагу приділено формуванню експозиції, різним формам онлайнової діяльності музею, зокрема меморіальної.*

Ключові слова: *КЗ «Харківська обласна бібліотека для дітей та юнацтва» Харківської обласної ради, російсько-українська війна, музей, національна пам'ять, національно-патріотичне виховання, експонати, документування подій війни, виставки, екскурсії, онлайн-заходи.*

Annotation. *The history of creation and the main activities of the museum of the Russian-Ukrainian war «Blockpost of Memory. Kharkiv», organized on the basis of the KZ «Kharkiv Regional Library for Children and Youth» of the Kharkiv Regional Council in 2014. Particular attention is paid to the formation of the exposition, various forms of the museum's online activity, in particular, the memorial activity.*

Keywords: *KZ «Kharkivs'ka oblasna biblioteka dlya ditey ta yunatstva» Kharkivs'koyi oblasnoyi rady, rosiys'ko-ukrayins'ka viyna, muzey, natsional'na pam"yat', natsional'no-patriotychne vykhovannya, eksponaty, dokumentuvannya podiy viyny, ohlyady, ekskursiyi, onlayn-zakhody.*

Сучасним напрямом діяльності КЗ «Харківська обласна бібліотека для дітей та юнацтва» Харківської обласної ради (до липня 2024 р. Обласний КЗ «Харківська обласна бібліотека для дітей») стало збереження пам'яті про сучасні події російсько-української війни та створення на базі бібліотеки музею «Блокпост пам'яті. Харків». Реалізація цього проєкту затребувана суспільством і активно підтримується громадою в умовах війни.

Головна мета музею: сприяння національно-патріотичному вихованню дітей та молоді; збереження національної пам'яті; документування подій російсько-української війни; меморіалізація; розвиток волонтерської діяльності.

Основні періоди розвитку музею: 2016–2021 рр.; 2022–2024 рр.

З самого початку війни, з 2014 року, колектив бібліотеки зайняв активну громадську позицію: було реалізовано низку проєктів, проводилися численні патріотичні акції, майстер-класи, флешмоби, культурно-масові заходи, активно розвивався волонтерський рух. Започатковано довготривалу цільову комплексну програму «Десять кроків назустріч миру», кожен крок якої – це окремий проєкт, акція тощо. Завдяки цьому бібліотека стала справжнім осередком громадської активності та волонтерської діяльності.

Зокрема акція «Татова книга» (збір книжок для дітей бійців АТО та поповнення мобільної бібліотеки для бійців, що перебувають на волонтерському пункті «Південний пост»; https://www.youtube.com/watch?v=q2QyzvkA-xw; https://www.youtube.com/watch?v=15kRe5s-84Y) сприяла розвитку контактів з волонтерами, військовими, активістами. Завдяки цій співпраці до бібліотеки стали надходити артефакти з простору бойових дій. З них відразу була зроблена та презентована експозиція, яка 2016 р. стала основою музею, що отримав назву музею АТО (згодом ООС) «Блокпост пам'яті. Харків».

Одними з перших експонатів музею стали особисті речі та книги, подаровані Олександром Олексійовичем Мамалуєм. Зараз він заступник Голови Верховного Суду, майор ЗСУ, учасник війни на сході України та російсько-української війни, повний кавалер ордена «За мужність».

До речі, він з раннього дитинства був активним читачем Харківської обласної бібліотеки для дітей. «Військовий щоденник» Олександра Мамалуя став першою книжкою військових мемуарів, опублікованих в Україні. Також він передав унікальний фотоальбом з автографами бійців, які обороняли Донецький аеропорт. Це видання містить багато світлин і є своєрідним фотозвітом про події, що відбувалися на сході України, зокрема в Донецькому аеропорту. На форзаці цього унікального видання залишили свої автографи друзі Олександра Мамалуя, які були там і пройшли через усі ці жахіття. Багатьох з них, на жаль, уже немає серед живих. Це видання було придбано на благодійному аукціоні та подаровано нашому музею. Кошти від продажу пішли на лікування та реабілітацію воїнів, постраждалих в АТО. Автор книги – Руслан Боровик, загинув під час повномасштабного вторгнення (http://bibl.kharkiv.ua/bibliovisti/2716-vidkhodyat-u-zasviti-najkrashchi-sini-ukrajini).

У музеї зібрано понад сто експонатів – артефактів російсько-української війни. Усі вони систематизовані та описані. З буклетом опису експонатів можна ознайомитися за покликанням: http://bibl.kharkiv.ua/ muzej-blokpost-pam-yati-kharkiv/3434-buklet-opisu-eksponativ-muzeyu-bokpost-pam-yati-kharkiv. Також сформовано фонд друкованих видань.

У 2016–2022 рр. у музеї «Блокпост пам’яті. Харків» було проведено 410 екскурсій для 6395 осіб, які залишили 64 відгуки в Книзі відгуків. Екскурсії проводились диференційно, з урахуванням вікових особливостей відвідувачів – дітей та дорослих, а також відповідно до соціальної та професійної спрямованості груп екскурсантів.

У 2015 р. бібліотека виступила організатором щорічного обласного патріотичного форуму, на який було запрошено понад 500 найактивніших юних читачів Харківської області та соціальних партнерів. Саме на форумах, що проходили в Театрально-концертному центрі, декілька разів було організовано виїзну експозицію музею «Блокпост пам’яті. Харків», з якою упродовж одного дня ознайомилися понад 500 учасників. У виїзному форматі експозицію музею відвідали майже півтори тисячі дітей і дорослих.

2019 р. – V Обласний ювілейний патріотичний форум «Діти єднають Україну» (докладніше: https://www.youtube.com/watch?v=Y5kOPoZXbds; http://bibl.kharkiv.ua/bibliovisti/1985-diti-ednayut-ukrajinu-u-kharkovi-vidbuvsya-dityachij-forum.

2018 р. – IV Обласний патріотичний форум «Ми діти твої, Україно!» http://bibl.kharkiv.ua/bibliovisti/1687-iv-oblasnij-patriotichnij-forum-mi-diti-tvoji-ukrajino.

2017 р. – III Обласний патріотичний форум «З Україною в серці», присвячений Дню захисника України. http://bibl.kharkiv.ua/bibliovisti/1395-iii-oblasnij-patriotichnij-forum-z-ukrajinoyu-v-sertsi-24-zhovtnya-2017-r-u-primishchenni-oblasnogo-organizatsijno-metodichnogo-teatralno-kontsertnogo-tsentru-tkts-po-vul-sumskij-25-za-initsiativoyu-kharkivskoji-oblasnoji-biblioteki-dlya-ditej-vidbuvsya-i.

2020 р. – віртуальна екскурсія https://www.youtube.com/watch?v=pIlIs2qjTlE
віртуальна екскурсія https://www.youtube.com/watch?v=84WyWsEMwnA.

У 2022 р. у межах роботи музею «Блокпост пам’яті. Харків» організовано естафету пам’яті «Кіборги – герої нашого часу». Цей онлайн-захід було присвячено героїчній обороні Донецького аеропорту українськими воїнами під час АТО на сході України з 26 травня до 22 січня 2015 р. та висвітленню подій, що увійшли до сторінок новітньої історії нашої держави. Естафету пам’яті перейняли дитячі бібліотеки та їх користувачі з п’яти територіальних громад Харківщини: Богодухівської, Балаклійської, Зачепилівської, Кегичівської, Нововодолазької. Під час включень було відтворено хронологію подій однієї з усіх найзапекліших і найбільш резонансних битв за часів АТО, розповіли, з чого розпочалася, як тривала та яку ціну заплатили наші воїни у битві за летовище. До присутніх приєднався Іван Ракич, учасник бойових дій (третя хвиля мобілізації 2014–2015 рр.), старший сержант оперативного резерву 92-ї ОМБР (дивитись запис: https://www.youtube.com/watch?v=6XpUnN5ZVpc). А через декілька тижнів почалося повномасштабне вторгнення.

З лютого 2022 р. Харків перебував під масованими атаками ворога, і через активні бойові дії робота офлайн була неможлива. Але вже з серпня 2022 р. завдяки Слобожанському контрнаступу ЗСУ по звільненню Харківської області бібліотекарі почали повертатися до рідного закладу. У цей час було розроблено концепцію ребрендингу музею, що почала активно втілюватися в життя, здійснено осучаснення експозиції, створено нові розділи, зокрема присвячені Слобожанському контрнаступу, проведено поповнення фонду музею новими експонатами – артефактами бойових дій та друкованими виданнями, розпочалося створення віртуального меморіалу загиблих героїв Харківщини.

У 2022 р. до Дня захисників та захисниць України було створено відеокліп «Героїв країна – моя Україна», до якої увійшли пісні, що стали популярними під час повномасштабного вторгнення, та роботи дітей – учасників патріотичних акцій «Дякуємо захисникам» та «Я з України», ініційованих Харківською обласною бібліотекою для дітей https://www.youtube.com/watch?v=8rnAY0mqf-4&t=1s.

Відеоекскурсія «Небесні вартові Харківщини. Вип. 2», присвячена захисникам з Харкова та Харківської області, які віддали своє життя в боротьбі за Батьківщину (https://www.youtube.com/watch?v= Zah3ZHsDRHQ).

Відео «Волонтери» присвячене всім волонтерам, у т. ч. бібліотекарям, які плетуть сітки (https://www.youtube.com/ watch?v= c9n8wXPNfJM).

Попри постійні обстріли з боку країни-агресора, бібліотека відновила обслуговування читачів, і вже у січні 2023 р. музей «Блокпост пам’яті. Харків» прийняв відвідувачів наживо. Його сучасна постійна експозиція складається з 300 експонатів, артефактів російсько-української війни та книжкового фонду. У 2023–2024 рр. музей поповнили нові експонати, зокрема: каска, прапори з українською символікою від волонтерської ГО «Слобожанські берегині»; тепловізор, який врятував життя воїну; малюнки харківських дітей, що виїхали до Великої Британії, передали до України дідусю на фронт. Після його загибелі у серпні 2022 р. малюнки були передані родині, яка подарувала їх бібліотечному музею; уламки та фрагменти снарядів, якими всіяна земля Харківщини; флашети; консерва з сухпайка окупантів, знайдена бібліотекарями в Балаклії під час звільнення міста у вересні 2022 р.

Книжкова експозиція музею представлена за такими тематичними розділами: видання про події на Майдані, видання про події на сході України (АТО, ООС), видання про повномасштабне вторгнення, військові мемуари, літописи, фотоальбоми. Створено меморіальну експозицію загиблих письменників.

У 2023 р. музей «Блокпост пам’яті. Харків» відвідали іноземні волонтери: Марко Родарі – італійський військовий психолог, нащадок відомого італійського письменника Джанні Родарі. Він приїхав до України і зустрічався з дітьми, які за своє коротке життя вже встигли зазнати усіх жахіть, що несе з собою війна (http://bibl.kharkiv.ua/bibliovisti/2875-dva-rodari-u-bibliotetsi-dlya-ditej); Даніель Фрайман – актор і викладач імпровізації з Берліна

(http://bibl.kharkiv.ua/bibliovisti/2883-vorkshop-z-teatralnoji-improvizatsiji-dlya-volonteriv-kharkova); представники Бельгійського парламенту, а також Адам Касперкевич – польський фоторепортер, юрист, журналіст та координатор кампанії правової допомоги біженцям від війни. Польський волонтер, автор проєкту «Лíброцид» про знищення бібліотек на Харківщині. Він приїхав до нашого регіону з метою фіксування злочинів окупантів проти бібліотек та книг. Фахівці книгозбірні сприяли його поїздці до деокупованих територій Харківської області (Ізюмська, Борівська, Шевченківська громади), а також до тих, на яких велися активні бойові дії (Дергачівська громада). Після цієї поїздки Адам Касперкевич поділився своїми спогадами про ідею створення виставки «Лíброцид».

За 2023 р. було проведено 24 групові екскурсії для користувачів та гостей бібліотеки, серед яких були представники Міністерства у справах ветеранів України; дружини військових, загиблих під час повномасштабного вторгнення; матері загиблих воїнів АТО; представники волонтерсько-ветеранського руху, громадськості, фонду «Душа України»; лідер молодіжної спілки Харківщини; кореспондент газети «Урядовий кур’єр»; генерал-майор, начальник управління СБУ в Харківській області, почесний громадянин Харківської області Олександр Пивовар; випускники ХДАК. Також музей активно відвідували діти та дорослі.

У 2023 р. розроблено 12 віртуальних екскурсів «Вони захищали Харківщину» для збереження пам’яті про загиблих героїв від початку повномасштабного вторгнення (з січня до грудня за 2022–2023 рр.), створено відеопрезентацію книжки «Абетка маленьких переможців» (https://www.youtube.com/watch?v=j89t67kenf8),

Окрім постійно діючої експозиції, у музеї організовуються тимчасові виставки. Так, 12 вересня 2023 р. спільно з молодіжним ХАБом бібліотеки було організовано виставку «Прапорові барви України». Експонатами виставки стали прапори, вимпели та військова амуніція, зібрані волонтерами та оздоблені за допомогою шовкотрафаретного друку талановитими руками небайдужих харків'ян – Олени та Станіслава Пилипенків (http://bibl.kharkiv.ua/bibliovisti/3060-vidkrittya-vistavki-praporovi-barvi-ukrajini),

Також створено виставку професійних художніх та дитячих робіт екологічної тематики «Рай, перетворений на пекло. Стоп екоцид!», присвячених впливу війни на довкілля. Організовано експозицію цієї виставки в бібліотеках Богодухівської та Дергачівської громад області, у Харкові: Будинку вчених, Харківській спеціалізованій музично-

театральній бібліотеці, конференц-залі на Південному вокзалі, НТУ «ХПІ». За сприяння польського фоторепортера і волонтера Адама Касперкевича фахівці Харківської обласної бібліотеки для дітей та юнацтва здійснили поїздку до Польщі та представили виставку в Центрі культури «PODGORZA» у Кракові та в Палаці культури міста Ченстохова.

У зв'язку з тим, що Харків є прифронтовим містом через близькість до країни-агресора та постійні обстріли, існує заборона на проведення масових заходів. Через це всі харківські музеї закриті для відвідувачів. І на сьогодні в місті бібліотечний музей «Блокпост пам'яті. Харків» є однією доступною локацією, яка присвячена сучасним подіям російсько-української війни. Екскурсії в музеї проводяться з дотриманням усіх вимог безпеки користувачів, у приміщенні бібліотеки облаштоване укриття.

У 2024 р. продовжилася активно діяльність музею. Так, станом на 1 серпня проведено 25 групових екскурсій, індивідуально з експозицією ознайомилося понад 500 осіб. Зокрема одну з офлайн-екскурсій, проведену для дітей у липні 2024 р., зафільмували та виклали у вільний доступ (https://www.youtube.com/shorts/JEKpqnMegwA), Під час робочого візиту до Харківської області 28 травня 2024 р. музей відвідав виконуючий обов'язки міністра культури та інформаційної політики України Ростислав Карандєєв (https://www.kmu.gov.ua/news/kulturne-zhyttia-kharkivshchyny-ne-mozhe-zupynytys-bo-tse-zaporuka-stiikosti-ukrainskoho-skhodu-i-usiiei-krainy-rostyslav-karandieiev). З діяльністю музею ознайомилися представники ЮНІСЕФ, заступниця начальника ХОВА Віта Ковальська, Міжнародної організації з міграції, український вчений матеріалознавець, академік НАН України, доктор технічних наук, професор, директор Інституту сцинтиляційних матеріалів НАН України Борис Гриньов, науковці цього інституту, членкині розмовного клубу «Язиката Хвеська» та багато інших.

У музеї з січня до серпня 2024 р. була представлена XR-виставка «Справжні причини війни, або Як працює російська пропаганда». Ця унікальна та інноваційна виставка розроблена спеціально для протидії російській пропаганді з метою підвищення рівня обізнаності та медіаграмотності в суспільстві. Виставка поєднує знайомий усім формат постерів з новітніми технологіями. Завдяки додатку edAR усі переваги 3D, AR та VR-досвіду можуть бути доступні без спеціальної техніки. При наведенні смартфона на плакат, мобільний додаток edAR активує та «оживляє» плакати. Глядач побачить 3D-моделі, аудіо, відео та VR-портали, що спонукають його до поглибленого дослідження, занурення у тему та кращого запам'ятовування даних та фактів. Унікальні плакати

виставки були створені з використанням штучного інтелекту, шляхом аналізу великого масиву даних на задану тему.

Заклади освіти Харкова працюють переважно в онлайн-режимі, і бібліотекою проводяться онлайн-заходи, зокрема розроблені тематичні екскурсії:

– екскурсія «Субкультура війни» http://bibl.kharkiv.ua/component /content/article/30-molodizhna-tusovka/molodizhna-subkultura/3430-subkultura-vijni;

– Вечір пам'яті Валерія Романовського «Самурай − сам собі рай» https://www.youtube.com/watch?v=vYv-3rfI-KI .

Також створено розділ музею на сайті (http://bibl.kharkiv.ua/muzej-blokpost-pam-yati-kharkiv), у якому міститься інформація про екскурсії музеєм, віртуальна галерея героїв, загиблих під час повномасштабного вторгнення, віртуальні екскурсії, тематичні зустрічі.

У 2024 р. було створено:

– годину-реквієм до другої річниці теракту в Оленівці «Моє серце – сталь, моя кров – Азов» https://www.calameo.com/read/003308128fdf5a211c442, https://www.calameo.com/read/0033081288d8477354173;

– відеокліп до другої річниці теракту в Оленівці «Моє серце – сталь, моя кров – Азов» https://www.youtube.com/watch?v=tC5W43CTNWA&t=2s;

– відеоекскурсію «Сторозтерзана ворогом Харківщина. Зруйновані пам'ятки міста»: про зруйновані пам'ятки міста Харкова https://www.calameo.com/read/003308128104e63d9d2ae;

– віртуальну екскурсію «Сторозтерзана ворогом Харківщина. Ч. 2»: зруйновані пам'ятки Харківської області https://www.calameo.com/read/003308128215f632ef645 .

Віртуальний меморіал героїв Харківщини, які загинули у 2024 р., поповнився 7 екскурсами (додаток).

У рамках декомунізації та деколонізації у липні 2024 р. на мапі Харкова з'явилися вулиці героїв – захисників України, зокрема Харківщини. У музеї підготували інформаційну годину «Імена героїв, захисників Харківщини, закарбовані у назвах вулиць» https://www.calameo.com/read/0033081288b476cdacc76.

Досвід роботи музею «Блокпост пам'яті. Харків» представлено на професійних заходах бібліотечної спільноти. Фахівці бібліотеки виступили

з доповіддю за темою «Діяльність музею «Блокпост пам’яті. Харків» у системі реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання» на Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Культура історичної пам’яті в Україні: наукові, культурні та освітні аспекти» (організатори: МКІП України, ОННБ) 24 серпня 2023 р.; II Міжрегіональному форумі (до Всеукраїнського дня бібліотек) «Відбудовуємо майбутнє: вплив бібліотек на життя громад під час війни» (організатори: КЗК «Донецька обласна бібліотека для дітей», ГО «Донецьке обласне відділення УБА», за підтримки Управління культури і туризму ДонОДА) 28 вересня 2023 р.; онлайн-зустрічі, присвяченій ветеранській літературі «Повертайтеся до нас живими, душею, словом…» (організатор: Державна бібліотека України для юнацтва) 3 жовтня 2023 р.

Упродовж 2023–2024 рр. фахівці Харківської обласної бібліотеки для дітей та юнацтва взяли участь у курсах підвищення кваліфікації для завідувачів бібліотек-філій та бібліотечних працівників Харківської області та Харкова «Підвищення професійної компетентності бібліотечних працівників: нові пріоритети і вимоги» та виступили з лекцією «Музейна експозиція в бібліотеці: методика, завдання і сучасні перспективи. Діяльність музею «Блокпост пам'яті. Харків» Харківської обласної бібліотеки для дітей». Лекція була прочитана для шести груп курсів.

Попри воєнний стан в Україні загалом і доволі складну ситуацію в Харкові, наша бібліотека продовжує розвиватися, набуває нової соціальної значущості. Ми не маємо права зупинятися на досягнутому, маємо й надалі рухатися вперед, плідно працювати і докладати всіляких зусиль, насамперед заради Перемоги й нашого майбутнього.

Додаток

Віртуальний меморіал Героїв Харківщини, які загинули у 2022–2024 роках

– Герої Харківщини, які загинули у січні 2022 та січні 2023 https://www.calameo.com/read/003308128c7aa4c931dd7 ;

– Герої Харківщини, які загинули у лютому 2022 та лютому 2023 (також включена інформація про загиблих медиків та бійців з Тернополя) https://www.calameo.com/read/00330812865265a45cfe0 ;

– Герої Харківщини, які загинули у березні 2022 та березні 2023 (також включена інформація про рятувальників, волонтерів ХОДА,

поліцейських, спортсменів, викладачів ЗВО, студентів та викладачів – мешканців гуртожитків ХНУПС ім. І. Кожедуба, та бійців з Дніпра, Донецька, Миколаєва, Кривого рогу, Нікополю, Полтавщини, Черкащини, Хмельниччини, Дніпропетровщини Закарпаття) https://www.calameo.com/read/003308128dc071cdb215d ;

– Герої Харківщини, які загинули у квітні 2022 та квітні 2023 (також включена інформація про художників, озеленювачів, викладачів ЗВО) https://www.calameo.com/read/003308128bfcca7bd4942 ;

– Герої Харківщини, які загинули у травні 2022 та травні 2023 (також включена інформація про засновника харківського дитячого театру «Казка», медиків та прикордонників) https://www.calameo.com/read/0033081284849c70fb141 ;

– Герої Харківщини, які загинули у червні 2022 та червні 2023 (також включена інформація про рятувальників ДСНС, викладача дитячої школи мистецтв № 6, наукового співробітника ХФТІ) https://www.calameo.com/read/0033081280b68fe707ac2 ;

– Герої з Харківщини, які загинули у липні 2023 (також включена інформація про бійців з Полтавщини, Львівської, Луганської, Дніпропетровської, Тернопільської, Сумської, Кіровоградської, Житомирської, Чернігівської областей, Києва та Парижа, Колумбії, а також працівників ДСНС) https://www.calameo.com/read/0033081284371d6043eab ;

– Герої з Харківщини, які загинули у серпні 2023 https://www.calameo.com/read/003308128272485edf1d0 ;

– Герої з Харківщини, які загинули у вересні 2023 https://www.calameo.com/read/003308128a973eb10a212 ;

– Герої з Харківщини, які загинули у жовтні 2022 https://www.calameo.com/read/003308128f3a3e0f9ab81 ;

– Герої Харківщини, які загинули у листопаді 2022 (також включена інформація про бійців з Дніпра, які звільняли Харківську область восени 2022 р.) https://www.calameo.com/read/00330812818537c11abf6 ;

– Герої з Харківщини, які загинули у грудні 2023 https://www.calameo.com/read/003308128f103c226f899 ;

– Герої з Харківщини, які загинули у січні 2024 https://www.calameo.com/read/0033081287dd2f5917123 ;

– Герої з Харківщини, які загинули у лютому 2024 https://www.calameo.com/read/0033081286957f3833cf5 ;

– Герої з Харківщини, які загинули у березні 2024 https://www.calameo.com/read/0033081280227816e3986 ;

– Герої з Харківщини, які загинули у квітні 2024 https://www.calameo.com/read/00330812851cdcc472db9 ;

– Герої з Харківщини, які загинули у травні 2024 https://www.calameo.com/read/00330812863af2ea6d167 ;

– Герої з Харківщини, які загинули у червні 2024 https://www.calameo.com/read/003308128c55e2150ce48 ;

– Герої з Харківщини, які загинули у липні 2024 https://www.calameo.com/read/003308128443e53c000a7 .

УДК 316.77:027.53.021](477.63-25)

БЕЗБАР’ЄРНІСТЬ – ВІД УСВІДОМЛЕННЯ ІДЕЇ ДО СТВОРЕННЯ БЕЗБАР’ЄРНОГО ПРОСТОРУ

Зюлева Юлія Михайлівна,
учений секретар, відповідальна особа
з питань безбар’єрності, гендерної рівності
та ментального здоров’я КЗК «Дніпропетровська
обласна універсальна наукова бібліотека
ім. Первоучителів слов’янських Кирила і Мефодія»
Україна, м. Дніпро

Анотація. *Висвітлено досвід роботи КЗК «Дніпропетровська ОУНБ ім. Первоучителів слов’янських Кирила і Мефодія» зі створення безперешкодного середовища для всіх груп населення заради забезпечення рівних можливостей реалізовувати свої права та отримувати послуги шляхом інтегрування інформаційної, цифрової та соціальної безбар’єрності.*

Ключові слова: *безбар'єрний простір, безбар'єрність, флагманський проєкт, вебінари, безбар’єрні послуги, календар безбар’єрності, інформаційна підтримка.*

Annotation. *The current paper describes the experience of DOUNB in creating the barrier-free environment for all visitors and providing the equal opportunities for enjoying their rights and using the services via integrating informational, digital and social accessibilities.*

Keyword: *barrier-free environment, flagship project, webinars, barrier-free services, barrier-free calendar, informational support.*

Бібліотеки завжди були доступні і максимально наближені до своїх громад, але суспільство розвивається, перед ним постають нові завдання, створюються нові програми, де має бути ще більше відкритості і включеності бібліотечного середовища в суспільне життя. Бібліотека має створити простір необмежених можливостей, де немає місця дискримінації, а людина – найвища цінність. Інклюзія і безбар'єрність є базовими пріоритетами цивілізованої європейської країни, тому не дивно, що 14 квітня 2021 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 366-р було схвалено Національну стратегію із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, яка визначила чотири пріоритетні напрями безбар'єрності: простір, товари, послуги та інформація. У свою чергу, 27 квітня 2023 р. Розпорядженням голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації № Р-146/0/3-23 було затверджено План заходів із впровадження безбар'єрного простору у Дніпропетровській області на 2023–2024 роки. У рамках цього розпорядження та відповідно до проєкту МКІП України «Інформація без бар'єрів» у 2023–2024 рр. бібліотекам Дніпропетровської області доручено реалізацію регіонального флагманського проєкту «Цифрова безбар'єрність публічних бібліотек».

Дніпропетровська ОУНБ ім. Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія – головна бібліотечна установа регіону. Як провідний науково-методичний центр для публічних бібліотек області книгозбірня активно долучилася до реалізації цього регіонального проєкту і протягом 2023–2024 рр. спрямовувала та координувала роботу бібліотек територіальних громад області щодо забезпечення безбар'єрного доступу до інформації.

З урахуванням руйнівних процесів, які відбулися протягом 2022–2023 рр., було проведено моніторинг сучасного стану публічного простору публічних бібліотек на предмет створення вайфай-зон (хабів), наявного обладнання з перспективою оснащення тифлокомплексів, стану підключення до широкосмугового інтернету публічних бібліотек. Було з'ясовано, що з 615 публічних бібліотек у 200 сільських закладах комп'ютери взагалі відсутні. Реалізація проєкту привнесла певні позитивні зміни. Так, за сприяння ОДА та ГО «Цифрова Дніпропетровщина» ОУНБ безкоштовно передала в публічні бібліотеки області 164 роутери у 2023 р. і 210 – у поточному. Частково вирішуються питання забезпечення комп'ютерами тих бібліотек, у яких вони відсутні, придбання тифлокомплексів, блоків безперебійного живлення.

Дніпропетровська ОУНБ у рамках кампанії «Україна без бар'єрів» та флагманського проєкту обрала пріоритетним внутрішнім напрямом інформаційно-роз'яснювальну роботу. Було розроблено та впроваджено цільову комплексну програму «Бібліотека як центр безбар'єрного доступу до інформації». Головна мета програми – підвищення рівня інформованості населення регіону та формування відповідних інформаційних потреб у користувачів з інвалідністю, мотивація їх звернень до електронних сервісів бібліотек, які знаходяться в районі обслуговування та за його межами, а також створення публічними бібліотеками області безперешкодного доступу для всіх груп населення територіальних громад Дніпропетровщини до інформації, створення рівних можливостей реалізовувати свої права та отримувати послуги шляхом інтегрування інформаційної, цифрової та соціальної безбар'єрності.

За період реалізації програми були вирішені певні завдання, а саме: розробка спеціальних навчальних заходів для бібліотекарів та користувачів бібліотек області з формування інформаційної культури щодо можливостей безбар'єрного доступу до інформації людей з інвалідністю, розширення співпраці публічних бібліотек з місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими, волонтерськими та благодійними організаціями в справі створення в бібліотеках інклюзивних просторів з відповідним обладнанням та іншими адаптованими ресурсами.

Проведено низку навчальних вебінарів для публічних бібліотек територіальних громад області, Департаменту освіти і науки, окремих навчально-професійних закладів та закладів загальної середньої освіти. Також бібліотекарі публічних бібліотек територіальних громад отримують методичну допомогу та рекомендації з цієї тематики.

У межах реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на бібліотечному сайті було створено тематичну сторінку «Україна без бар'єрів», яка містить нормативну базу з безбар'єрності, корисні посилання на інтернет-контент та повнотекстові матеріали для створення безбар'єрного середовища. Фоє бібліотеки та спеціалізовані відділи оформлені наочною рекламою з циклу «Безбар'єрність – це…».

За неможливості зробити повністю безбар'єрним фізичний простір бібліотеки, докладаються максимальні зусилля для створення комфорту для читачів і безбар'єрного інформаційного середовища. Простір

бібліотеки для обслуговування користувачів дообладнується з врахуванням потреб маломобільних груп населення. Нанесено контрастні маркірування на сходах у безпечних місцях, встановлено логістичні таблиці розташування локацій для читачів. Сходи, які ведуть до вхідних дверей, у приміщеннях бібліотеки дообладнано зручними поручнями. На черзі – проєктування та будівля пандусів (пропозиції подані на розгляд для фінансування). Перед сходами до вхідних дверей встановлено електричні дзвінки, на сигнал яких виходить черговий бібліотекар і отримує замовлення від відвідувача. Завдяки реалізації сервісної послуги «Книга на замовлення» приймаються замовлення на отримання інформації з доставкою додому за телефоном.

Бібліотека працює над забезпеченням доступу осіб з порушенням зору до послуг бібліотек області. Так, для зручного пошуку необхідних видань в електронному каталозі для даної категорії читачів введено спеціальні помітки, що допомагають швидше зорієнтуватися. Також на комп’ютерах встановлено збільшений шрифт та режим перегляду інформації під лупою. Крім цього, введено послугу аудіопрослуховування в навушниках. Бібліотечний фонд поповнюється літературою для осіб з вадами зору: крім аудіокниг, це також і книги шрифтом Брайля, декілька примірників художньої літератури українською мовою, надрукованих збільшеним шрифтом. Ці видання за запитом читачів з інших бібліотек видаються в користування по міжбібліотечному абонементу.

Розширюється робота з формування ресурсної бази бібліотеки в електронному вигляді, якою можна користуватися, не виходячи з дому, діють електронні бібліотеки, що створюються на основі фонду бібліотеки: «Краєзнавча електронна бібліотека», «Електронна бібліотека "Колекції"», надається онлайн-доступ до міжнародних інформаційних баз даних (БД) через сайт бібліотеки.

Для окремих груп осіб старшого віку проводяться просвітницькі заходи безпосередньо в територіальних центрах соціального обслуговування. Постійно в партнерстві з професійними психологами надаються консультації і тренінги в межах збереження ментального здоров’я. У відділі читальних залів проводяться тренінги з циклу «Життя без обмежень», під час яких користувачів знайомлять з основними видами бар’єрів, що нині існують в українському суспільстві, та порадами, як гідно долати життєві виклики, реалізуючи себе, на допомогу у засвоєнні інформації постійно діюча книжкова локація «Жити повноцінним життям» з корисними та інформативними матеріалами.

Серед корисних ресурсів у своїй роботі у першу чергу застосовуємо «Довідник безбар'єрності» (https://bf.in.ua). Завдяки цьому ресурсу бібліотекарі інформують про безбар'єрність, розкриваючи основні поняття інклюзії, толерантності, гендерної рівності, фемінізму, дискримінації, розповідають про універсальний дизайн, маломобільні групи населення та підхід, що базується на правах людини.

Також відповідно до Методичних рекомендацій щодо організаційної діяльності з питань безбар'єрності, гендерної рівності та ментального здоров'я на підприємствах у бібліотеці призначено відповідальну особу із зазначених питань. Її основна діяльність спрямована на розробку можливих заходів, що сприяють впровадженню політики безбар'єрності, гендерної рівності та ментального здоров'я в бібліотеці, надання методичної та консультаційної допомоги працівникам публічних бібліотек територіальних громад області. Крім цього, організовує і регулює інформаційно-комунікаційну діяльність структурних підрозділів бібліотеки, спрямовану на формування гендерної культури, запобігання та протидії насильству за ознакою статі, покращення ментального здоров'я, готує тематичні та аналітичні довідки, звіти про виконану роботу за цими напрямами.

Бібліотекарі цілком усвідомили необхідність створення умов безбар'єрного середовища, активно проводять інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо безбар'єрності серед користувачів для популяризації в суспільстві культури безбар'єрності як філософії гідності та прийняття населенням. Покращують свою обізнаність, проходять освітні онлайн-курси, тренінги, спілкуються з колегами, беручи та адаптуючи корисний досвід.

Список використаних джерел

1. Україна. Кабінет Міністрів. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року : розпорядж. від 14 квіт. 2021 р. № 366-р // Верховна Рада України : вебсайт. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text. – Назва з екрана (дата звернення: 24.09.2024).

2. Голова обласної державної адміністрації. Про затвердження плану заходів із впровадження безбар'єрного простору у Дніпропетровській області на 2023–2024 роки : розпорядж. від 27 квіт. 2023 р. № Р-146/0/3-23 // Дніпропетровська обласна державна адміністрація : вебсайт. – URL: https://adm.dp.gov.ua/storage/app/media/Pro%20oblast/

Rozvytok%20rehionu/Bezbarierna%20Dnipropetrovshchyna/2023/%D0%A0-146-23.pdf. – Назва з екрана (дата звернення: 24.09.2024).

3. Степула А. Світ без меж. Книга про розмаїття та рівність / А. Степула. – Київ : Основи, 2021. – 32 с.

4. Дмитренко О. М. Проекти як форма організації міжособистісної безбар'єрної взаємодії суб'єктів іншомовної комунікації / О. М. Дмитренко // Вісник Дніпропетровського університету економіки та права імені Альфреда Нобеля. Серія Педагогіка і психологія. – 2016. – № 1. – С. 385–389.

5. Зюлева Ю. Бібліотеки – гарантований простір безбар’єрності / Ю. Зюлева // Вісник Дніпропетровської Бібліотечної асоціації : інформ. бюл. – Дніпро, 2024. – Вип. 10. – С. 60–61.

6. Романуха З. Безбар'єний доступ до інформації користувачів з порушеннями зору в Рівненській обласній універсальній науковій бібліотеці / З. Романуха // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. – 2017. – № 4. – С. 12–14.

7. Шевченко О. Безбар'єрність – визначений вектор розвитку українського суспільства / О. Шевченко // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. – 2023. – № 4. – С. 50–52.

УДК 025.4:004.9(477)

КОНЦЕПЦІЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ДАНИХ В ЕПОХУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПЕРЕВАНТАЖЕННЯ: ВИКЛИКИ ДЛЯ АРХІВІВ

Картузов Костянтин Миколайович,
заступник директора з основної діяльності
Державного архіву Миколаївської області,
аспірант Чорноморського національного
університету ім. Петра Могили,
ORCID: 0000-0002-2054-7236
Україна, м. Миколаїв

Анотація. *Досліджено основні виклики, що постають перед архівами у контексті інформаційного перевантаження, та запропоновано концепції, які сприятимуть ефективному збереженню цифрових ресурсів. Особливу увагу приділено новітнім підходам до зберігання даних, використанню хмарних технологій, а також питанням довгострокового доступу до цифрових матеріалів. Архіви відіграють ключову роль у збереженні культурної та наукової спадщини для майбутніх поколінь.*

Ключові слова: *збереження цифрових даних, інформаційне перевантаження, архіви, хмарні технології, довгостроковий доступ, культурна спадщина.*

Annotation. *This presentation examines the main challenges faced by archives in the context of information overload and proposes concepts that will contribute to the effective preservation of digital resources. Special attention is given to modern approaches to data storage, the use of cloud technologies, and issues related to long-term access to digital materials. Archives play a key role in preserving cultural and scientific heritage for future generations.*

Keywords: *digital data preservation, information overload, archives, cloud technologies, long-term access, cultural heritage.*

У сучасному світі проблема накопичення інформації стає дедалі гострішою для державних архівів. Із розвитком цифрових технологій обсяги даних, що зберігаються, зростають в геометричній прогресії. Архіви, які історично виконували функцію зберігачів людської спадщини, сьогодні стикаються з новими викликами, пов'язаними із забезпеченням збереження та доступності цієї величезної кількості інформації. Накопичення цифрових даних, зокрема електронних документів, мультимедійних файлів, і БД, призводить до перенасичення інформаційного простору. Це вимагає не лише нових підходів до зберігання, але й розробки стратегій ефективного управління інформаційними ресурсами, щоб уникнути втрати важливих даних та забезпечити їх доступність для майбутніх поколінь.

Питання збереження великих масивів цифрових даних досліджувала Лариса Левченко. Її монографія «Архіви і архівна справа Сполучених Штатів Америки: історія та організація» є ґрунтовним дослідженням, яке детально аналізує розвиток архівної справи в США та підходи до організації архівів у цифрову епоху [1]. Вивчення цього дослідження може бути корисним з метою адаптації американської моделі архівного зберігання цифрових масивів до українських реалій, враховуючи проблеми впровадження новітніх технологій для збереження національної культурної та історичної спадщини які сьогодні постають перед архівами.

Проблеми збереження великих масивів інформації актуальні не лише в бібліотеках та архівах. Начальник відділу стратегічної роботи і аналітики УІК Юрій Марченко наголошує на потребі у хмарних сховищах для видавців, авторів та ілюстраторів. «*Для цих проєктів ми потребуємо надійних IT рішень, але зараз війна і купити їх ми не можемо – державні закупівлі йдуть на армію*» [2].

У сучасному інформаційному середовищі існує кілька підходів до збереження цифрових даних, кожен з яких має свої переваги і виклики. Основні концепції збереження інформації можна умовно поділити на два

основні підходи: зберігання на власних серверах та використання хмарних технологій.

Перший підхід передбачає побудову цифрового сховища та зберігання даних на власних серверах. Цей метод забезпечує контроль над фізичним доступом до інформації та можливість детального налаштування системи зберігання відповідно до специфічних потреб установи. Однак він також вимагає значних витрат на обладнання, обслуговування, та забезпечення безпеки даних. Організації мають постійно оновлювати обладнання та управляти ризиками, пов’язаними з апаратними негараздами, втратами даних і фізичними загрозами.

Другий підхід зосереджений на використанні хмарних технологій для збереження даних. Хмара дає можливість зберігати великі обсяги інформації без потреби в значних інвестиціях у фізичне обладнання. Це також забезпечує масштабованість, доступність даних з будь-якого місця і зручність в управлінні. Проте хмарне збереження супроводжується ризиками, такими як залежність від постачальника послуг, питання безпеки даних і потенційні проблеми з доступом.

Важливо зазначити, що ці два підходи не є взаємовиключними і можуть бути ефективно об’єднані. Наприклад, організації можуть використовувати власні сервери для основного збереження даних, а хмарні технології – для створення резервних копій (бекапів). Такий комбінований підхід дозволяє зберегти переваги обох систем: забезпечити контроль і безпеку через власні сервери, а також гнучкість і масштабованість через хмару. Використання хмари для бекапів забезпечує додатковий рівень захисту від можливих втрат даних і дозволяє організаціям мати більш надійний і стійкий до збоїв план збереження інформації.

При виборі будь-якої концепції збереження цифрових даних виникає питання кадрового та фінансового забезпечення реалізації обраної стратегії.

У випадку зберігання даних на власних серверах, установа потребує кваліфікованих IT-фахівців, які володіють досвідом у налаштуванні, обслуговуванні та підтримці серверного обладнання. Це включає знання мережевої інфраструктури, систем управління БД та програмного забезпечення для забезпечення безпеки даних. Фахівці повинні також вміти швидко реагувати на технічні проблеми, здійснювати регулярне резервне копіювання, оновлення систем та запобігати можливим загрозам, таким як зловмисне програмне забезпечення чи фізичні ушкодження обладнання. Для бюджетних установ ця проблема постає особливо гостро

через низьку заробітну плату яку може запропонувати установа ІТ-фахівцю.

Крім того, необхідно забезпечити навчання персоналу новітнім технологіям і методам управління даними, оскільки технології швидко змінюються. Це може вимагати додаткових витрат на навчання, сертифікацію, а також залучення зовнішніх консультантів для підтримки певних специфічних завдань.

При використанні хмарних технологій основний акцент робиться на управлінні контрактами з постачальниками послуг, а також на контролі за збереженням даних у хмарі. Це означає, що організації можуть потребувати спеціалістів з управління хмарними сервісами, які будуть відповідальними за вибір відповідного хмарного провайдера, налаштування та підтримку інтеграції між системами, а також моніторинг використання ресурсів.

Фахівці мають розуміти, як забезпечити безпеку даних у хмарі, враховуючи шифрування, доступність і відновлення даних у разі виникнення проблем. Також важливо, щоб вони були обізнані у сфері юридичних аспектів збереження даних, таких як дотримання нормативних вимог щодо конфіденційності та безпеки інформації таких, як Закон України «Про захист персональних даних» [3], а також потенційне адаптація нашого законодавства до найсучасніших норм цивілізованого світу, таких як європейський Загальний регламент про захист даних (General Data Protection Regulation, GDPR) [4] та подальшої міграції від стандартів інформаційного простору пострадянських країн.

У випадку, коли організація вирішує поєднати обидва підходи, кадровий потенціал має охоплювати компетенції з обох сфер. Це означає, що організації знадобляться фахівці, які вміють ефективно управляти як локальними серверами, так і хмарними сервісами. Важливо забезпечити тісну співпрацю між командами, що працюють над різними аспектами збереження даних, щоб створити цілісну та надійну систему захисту і доступу до інформації.

Отже, збереження цифрових даних у архівах є складним і багатогранним завданням, що вимагає ретельного планування, адаптації до постійно змінюваного технологічного середовища, а також належного фінансування. Існують два основні підходи до збереження даних: на власних серверах та у хмарних технологіях, кожен з яких має свої переваги та виклики. Вибір між цими підходами залежить від конкретних потреб і

ресурсів організації, кадрового потенціалу, а також від фінансових можливостей.

Зберігання даних на власних серверах забезпечує більший контроль над інформацією, але потребує значних фінансових витрат на закупівлю, підтримку та оновлення серверного обладнання, а також на навчання та утримання висококваліфікованих ІТ-фахівців. Використання хмарних технологій дозволяє зменшити витрати на фізичне обладнання та забезпечити гнучкість і масштабованість, проте вимагає інвестування у безпеку даних та управління контрактами з постачальниками послуг.

Оптимальним рішенням може стати комбінований підхід, коли організація зберігає основні дані на власних серверах, а резервні копії – у хмарі. Це дозволяє поєднати переваги обох методів і створити більш надійну систему захисту даних.

Збереження цифрових даних є критичним викликом для українських архівів в умовах стрімкого зростання обсягів інформації та глобального переходу до цифрових форматів. Вибір стратегії збереження, включаючи локальне зберігання на серверах та використання хмарних технологій, залежить від наявних ресурсів і технічних можливостей. Для українських архівів важливо поєднувати сучасні технологічні підходи з урахуванням місцевих реалій, що забезпечить довгострокову доступність і захист національної культурної та історичної спадщини. Водночас необхідність кадрового забезпечення та фінансування залишається ключовим фактором, що визначатиме успіх цих процесів. Для цього потрібні як державна підтримка, так і залучення інвестицій, що дозволить архівам не тільки зберігати дані, але й впроваджувати новітні технології для забезпечення надійності та безпеки цифрових ресурсів.

Список бібліографічних посилань

1. Левченко Л. Архіви і архівна справа Сполучених Штатів Америки : історія та організація : монографія. Миколаїв : Іліон, 2013. 1204 с.
2. https://www.facebook.com/Yuri.Marchenko/posts/pfbid02J6iHYxyWrZ4sciccCm9BoL9rfddeEkxJjKxS8yXKE8U6sd5mg4jFPkdd2QKPBd7gl.
3. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 34. Ст. 481.
4. https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9565-2015-INIT/en/pdf.

УДК 008:[005.8:004]]:027.53(477.74-25)ОННБ](045)

ЦИФРОВІ ПРОЄКТИ ОДЕСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ: ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПРОМОЦІЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Прошина Наталія Сергіївна,
завідувачка відділу створення
та організації електронних ресурсів
Одеської національної наукової бібліотеки;
Худенко Людмила,
провідна бібліотекарка відділу створення
та організації електронних ресурсів
Одеської національної наукової бібліотеки
Україна, м. Одеса

Анотація. *Одеська національна наукова бібліотека активно працює над цифровими проєктами, спрямованими на збереження та промоцію культурної спадщини України. Вони включають створення цифрових копій унікальних документів, книг та архівних матеріалів, що зберігаються в бібліотеці. Це дозволяє забезпечити доступність цих матеріалів для користувачів та їх схоронність для майбутніх поколінь. Проєкти також спрямовані на популяризацію української культурної спадщини на міжнародному рівні, що сприяє підвищенню обізнаності про багатство нашої культури та історії.*
Ключові слова: *Одеська національна наукова бібліотека, цифровізація, культурна спадщина, цифрові проєкти, збереження, промоція, міжнародний рівень.*

Annotation. *The Odesa National Scientific Library is actively working on digital projects aimed at preserving and promoting the cultural heritage of Ukraine. These include the creation of digital copies of unique documents, books and archival materials stored in the library. This makes it possible to ensure the availability of these materials for users and their preservation for future generations. The projects are also aimed at promoting Ukrainian cultural heritage internationally, which helps to raise awareness of the richness of Ukrainian culture and history.*
Keywords: *Odesa National Scientific Library, digitalisation, cultural heritage, digital projects, preservation, promotion, international level.*

Свій славетний 195-річний ювілей ОННБ відсвяткувала 25 вересня 2024 р. у колі колег та почесних гостей, які підтримують, надихають та разом з бібліотекарями роблять книгозбірню місцем знань, професійного зростання та дозвілля. Сьогодні фонд бібліотеки становить понад п’ять з

половиною мільйонів документів 130 мовами світу, з них понад 200 тисяч є такими, що підлягають занесенню у реєстр національних пам'яток. ОННБ розвиває актуальні інформаційні ресурси та сучасні бібліотечні сервіси: це електронна доставка документів та доступ до власних і партнерських електронних інформаційних ресурсів 24/7. Серед них – цифрові колекції «Скарби України» та «Старовинна гравюра – культурна спадщина України». Для допомоги користувачам створено віртуальну довідкову службу, яка сприяє в пошуках та виборі джерел інформації.

Рідкісні та цінні документи, експонати з фондів установ складають вагому частину документної та матеріальної спадщини України, яка потребує вжиття нагальних заходів із її збереження. Формування цифрових колекцій дає змогу оперувати новими можливостями розвитку потенціалу бібліотек та збереження культурно-історичного надбання для майбутніх поколінь. Цифрові ініціативи не тільки зберігають українську культурну спадщину, але й роблять доступними раритетні видання для глобальної аудиторії, сприяючи її популяризації в світі.

ОННБ активно працює над цифровими проєктами, спрямованими на збереження та промоцію культурної спадщини України. Вони включають створення цифрових копій унікальних документів, серед яких раритетні книги та періодичні видання, що зберігаються в фондах бібліотеки. Це дозволяє забезпечити доступність та схоронність цих матеріалів, а з метою збереження бібліотечних фондів у книгозбірні втілено низку проєктів з оцифрування.

Страховий фонд ОННБ є важливою частиною її колекцій. Він включає в себе резервні копії рідкісних та цінних документів, що зберігаються на випадок їх пошкодження або втрати оригіналів. Цей фонд допомагає захистити культурну спадщину та забезпечити доступ до важливих матеріалів для майбутніх поколінь.

Імідж-каталог Одеської національної наукової бібліотеки є частиною інформаційно-пошукової системи бібліотеки. Він був створений у 2018 р. та представлений у вигляді електронних копій карткових абеткових каталогів. Книгозбірня активно працює над оцифруванням своїх фондів для збереження та забезпечення доступу до рідкісних і цінних документів. Ось деякі статистичні дані та факти про цей процес (рис. 1, 2).



Рис. 1. Планові показники оцифрованих копій з фондів ОННБ

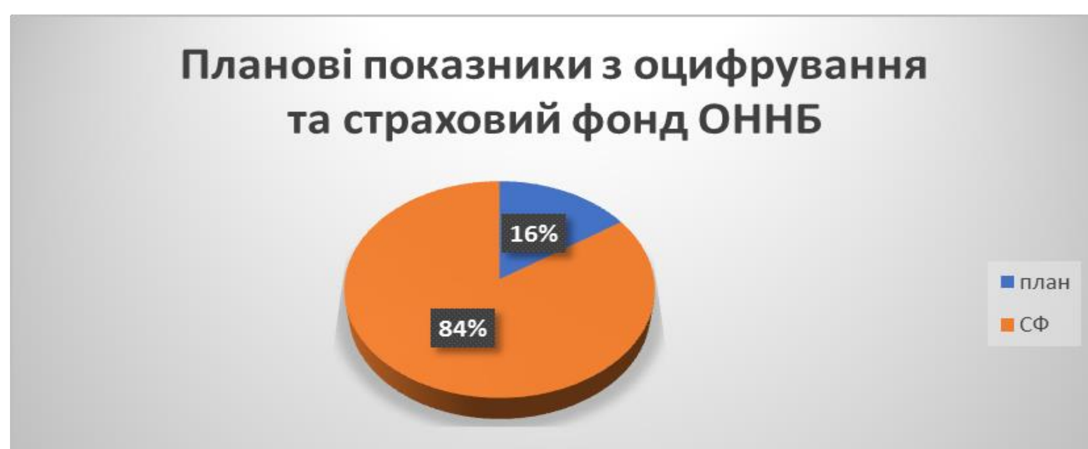


Рис. 2. Планові показники з оцифрування та страховий фонд ОННБ з 2011 р.

У 2018–2019 рр. співробітники бібліотеки за сприяння УКФ під патронатом МКСК підготували й реалізували декілька грантових потужних інноваційних проєктів, які здобули світове визнання: «Старовинна гравюра – культурна спадщина України» та «Скарби України: цифрова колекція книжкових пам'яток у фонді Одеської національної наукової бібліотеки». Вони представлені у відкритому доступі на сайті бібліотеки. Детальніше зупинимося на їх розгляді.

Перший проєкт, втілений бібліотекою за сприяння УКФ у 2018 р., – сприяв введенню в науковий обіг гравюр майстрів з Англії, Італії, Нідерландів, Німеччини, України, Франції, створених у XVI–XIX ст., що зберігаються у фонді ОННБ. Оприлюднення зображень гравюр сприяє

представленню культурного надбання України світовому співтовариству, входженню країни в європейський культурний простір.

Другий проєкт – «Скарби України: цифрова колекція книжкових пам’яток у фонді Одеської національної наукової бібліотеки» передбачає оцифрування та забезпечення відкритого віддаленого доступу до фондів, у яких зберігається понад 200 тис. рідкісних книжкових пам’яток, що становлять виняткову цінність з огляду історії, культури та науки України і підлягають занесенню до Державного реєстру національного культурного надбання.

Обидва проєкти сприяють збереженню та популяризації культурної спадщини України, інтеграції надбань українського народу у світовий культурний простір і слугують забезпеченню освітніх, науково-дослідних, культурних та інших потреб користувачів з усього світу.

ОННБ багато років підтримує відносини з партнерами з міжнародного культурного співробітництва. Так, у 2020–2021 рр. за підтримки місцевої філії Грецького фонду культури в рамках проєкту «Одеські хронописи: свідки історії на шпальтах грецькомовної періодики початку ХХ століття» було оцифровано цінну колекцію одеських грецькомовних періодичних видань початку ХХ ст., що зберігається у фонді бібліотеки. Продовженням спільного проєкту стало оцифрування книг грецькою мовою, виданих в Одесі. Оцифровані документи представлено у вільному доступі на онлайн-ресурсі «Скарби України». Також з 2012 р. бібліотека бере участь у формуванні інтегрованого ресурсу – електронної бібліотеки «Культура України» (координатор – НБУ ім. Ярослава Мудрого).

Проєкт «Європіана» (Europeana) є важливою ініціативою, спрямованою на цифровізацію та збереження культурної спадщини Європи, а участь в ньому може надати значні можливості для бібліотеки.

Оцифрування фондів та зокрема цифрові проєкти ОННБ викликають зацікавленість з боку українських і закордонних ЗМІ. У травні 2024 р. у виданні RFI.fr (Radio France Internationale) вийшов репортаж «Оцифрування спадщини», в якому йдеться про збереження ОННБ та Одеським національним художнім музеєм культурних цінностей під час війни.

ОННБ невпинно популяризує цифрові ресурси у соціальних мережах (фейсбук, інстаграм, тікТок) (іноді з використанням штучного інтелекту для створення відеороликів). Оскільки цифрові колекції постійно оновлюються, у соціальних мережах регулярно виходить дайджест

цифрових новинок. Фахівці бібліотеки розповідають про цифрові проєкти під час проведення екскурсій, на виступах у конференціях, у т. ч. з міжнародною участю. Також книгозбірня представляє їх на виїзних заходах (наприклад, у вересні 2024 р. участь у фестивалі «MadeInOdesa», під час якого репрезентувалися цифрові проєкти).

Проєкти з цифровізації фондів є на часі, адже відповідають викликам сучасності. Питання оцифрування рідкісних раритетних видань є необхідною практикою зі збереження документів та відкриття їх у цифровому форматі у віддаленому режимі. Крім того, цифрові проєкти сприяють популяризації надбань українського народу на міжнародній арені, підвищують доступність до наукових, освітніх та культурних ресурсів дослідникам, студентам і загальній аудиторії.

Команда Одеської національної наукової бібліотеки відкрита до пропозицій та ідей, які допоможуть всім нам надати кожному українцю, суспільству й державі результат, який посилюватиме колективну спроможність зберігати і боронити нашу культуру, історію, наш спадок та майбутнє.

Список використаних джерел

1. Кульчицький С. Збереження та відтворення культурної спадщини України: виклики та перспективи / С. Кульчицький. – Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2018.
2. Ісаєнко Л. Оцифрування та популяризація культурної спадщини в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку / Л. Ісаєнко // Культурний спадок. – 2020. – № 3.
3. Стратегія розвитку культурного туризму в Україні до 2030 року // Міністерство культури та інформаційної політики України : офіц. сайт. – 2021.
4. Цифрові проєкти ОННБ як інструмент збереження історико-культурної спадщини // Одеська національна наукова бібліотека : офіц. вебсайт. – 2022.
5. Віртуальні виставки та архіви: досвід України // Офіційний сайт Меморіалу жертв Голодомору. – 2021.
6. Збереження національної спадщини: методи та засоби : аналіт. звіт Українського інституту національної пам’яті. – 2020.
7. Іванова О. Культурний туризм як інструмент популяризації культурної спадщини України / О. Іванова // Туристичний вісник. – 2019. – № 4.
8. Оцифрування архівів визвольного руху України: історичний досвід та сучасні технології // Офіційний сайт Центр досліджень визвольного руху. – 2020.

УДК:069.02:364

ПРОЄКТ ХАРКІВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ «УНІВЕРСИТЕТ ТРЕТЬОГО ВІКУ» В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Борозенець Тетяна Іванівна,
старша наукова співробітниця
Харківського художнього музею,
Україна, м. Харків

Анотація. *Висвітлено діяльність Харківського художнього музею для людей похилого віку під час воєнного стану. Описано заходи, організовані музеєм, такі як лекції, творчі зустрічі.*

Ключові слова: *Харківський художній музей, Університет третього віку, волонтерський рух, воєнний стан, соціальні послуги, арттерапія, освітні програми.*

Annotation. *The article highlights the activities of the Kharkiv Art Museum for elderly people during martial law. It describes events organized by the museum, such us lectures and creative meetings.*

Keywords: *Kharkiv Art Museum, University of the Tird Age, volunteer movement, martial law, social service, art therapy, educational programs.*

Харківський художній музей уже понад 10 років співпрацює з багатьма територіальними центрами соціального обслуговування (надання соціальних послуг) різних районів міста Харкова. Але першими, хто взяв участь у проєкті «Університет третього віку», були Київський та Слобідський райони. Сталося це наприкінці 2013 року.

На початку цієї програми була мета ознайомити літніх людей з колекцією Харківського художнього музею, історією мистецького життя рідного міста, творчістю сучасних художників, залучити до відвідування виставок пенсіонерів та їхні сім'ї, стимулювати до нових знань. Музей став справжнім волонтером у цій просвітницькій справі.

З 2014 р. було прочитано безоплатно сотні лекцій та проведено тисячі екскурсій, організовано концерти та творчі зустрічі з художниками Харкова. Цикли «Види та жанри образотворчого мистецтва», «Твори І. Рєпіна в колекції музею», «Майстри українського пейзажу», «Мистецтво кін. XIX – поч. XX століть», «Тарас Шевченко – художник», «Харківська художня школа» стали найпопулярнішими серед цієї аудиторії. За словами

самих «студентів», після наших лекцій покращується не тільки настрій, а й нормалізується артеріальний тиск (і це не жарт).

З початком війни «університет» не припинив своєї діяльності, оскільки в усіх була потреба у психологічній, моральній та гуманітарній підтримці. Колективи територіальних центрів Харкова приєдналися до волонтерського руху: плели маскувальні сітки, виготовляли окопні свічки, в’язали та шили теплі шкарпетки, передавали овочі та фрукти, предмети першої необхідності на передову, а також активно донатили. Словом, робили все, чого потребує цей складний для нашої країни воєнний час, жили за правилом «чужої біди не буває», «моя хата всюди». Дотримувалися тих життєвих принципів, які власне і тримають українців разом – принципів єдності, гуманізму, людяності.

До речі, дехто з пенсіонерів у перші дні війни згадав про музей і мав намір відвідати його, таким чином, начебто, потрапити у мирний час. Навіть телефонували й уточнювали план заходів на березень 2022 р. На той час у музеї були вибиті вікна та двері, пошкоджено будівлі та дах, музейні предмети потребували особливої уваги, їх необхідно було перенести з експозицій до фондосховищ. Уся робота в будівлі музею виконувалася невеликою кількістю працівників. Але вже у квітні 2023 р. Харківський художній музей презентував виставку В. Ковтуна «Там, де ми є». І одними з перших її глядачів знову стали підопічні територіальних центрів надання соціальних послуг Київського та Слобідського районів м. Харкова. Було відновлено і лекційну роботу в «Університеті третього віку», заняття проходили за планом. До нас долучилися нові люди, серед них багато переселенців.

2024 р. було проведено онлайн-виставки та прочитано лекції, присвячені ювілеям Т. Шевченка та І. Рєпіна, підготовлено нову лекційну тему «Твір Г. Меліхова «Молодий Тарас Шевченко в майстерні К. Брюллова» у колекції Харківського художнього музею». До святкування 370-річчя м. Харкова та дня Незалежності України підготовлено лекції та концерти.

Опанування комп’ютерної грамоти, курси з вивчення смартфонів і планшетів, вправи для очей та мозку, скандинавська хода, дихальна гімнастика, арттерапія, аматорський театр, походи, екскурсії, концерти та багато ще чого допомагають побороти апатію та депресію найвразливішим категоріям людей, які приходять на заняття. Лекції, що пропонує музей, завжди знаходять позитивний відгук у слухачів. За цей час ми стали справжніми друзями.

У складний час і для Харкова, і для всієї держави завдяки зусиллям невеликого колективу Харківський художній музей бере активну участь у культурному житті міста і країни. Проєкт «Університет третього віку» є одним із багатьох проєктів музею і одним з найулюбленіших у харків'ян.

УДК 027.7:61](477.44-25)]:[908:61]](477.44)(091)(045)

СТВОРЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ КРАЄЗНАВЧИХ РЕСУРСІВ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ В КОРИСТУВАЧІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ПАТРІОТИЗМУ (з досвіду роботи Наукової бібліотеки ім. Гордія Палія Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова)

Юрчишина Ольга Анатоліївна,
завідувачка сектору краєзнавчих видань
Наукової бібліотеки ім. Гордія Палія
Вінницького національного медичного
університету ім. М. І. Пирогова
Україна, м. Вінниця

Анотація. *Висвітлено досвід роботи Наукової бібліотеки ім. Гордія Палія ВНМУ ім. М. І. Пирогова щодо створення та популяризації краєзнавчих інформаційних ресурсів з метою формування у користувачів національної ідентичності та дієвого патріотизму.*

Ключові слова: *українська національна ідентичність, дієвий патріотизм, краєзнавча робота, популяризація медичних краєзнавчих ресурсів, проєкт «Пам'ять університету».*

Annotation. *The article highlights the work experience of the Scientific Library named after Hordii Palii of the Pirogov Memorial VNMU regarding the creation and popularization of local history information resources for the purpose of forming national identity and effective patriotism among the users.*

Keywords: *Ukrainian national identity, effective patriotism, local history work, popularization of medical local history resources, «Memory of the University» project.*

Краєзнавство – найпатріотичніша наука
Л. Л. Тупчій

Під час війни з російським агресором, коли Україна щоденно виборює право на своє існування, створення та популяризація краєзнавчих інформаційних ресурсів стає вагомим чинником у відновленні та збереженні національної пам'яті й національної свідомості, формуванні дієвого патріотизму. Одним із здобутків бібліотеки стала реалізація історико-краєзнавчого проєкту «Пам'ять університету», який передбачає пошуки, дослідження та донесення до користувачів правдивої інформації про історію закладу вищої освіти та медицини краю [4].

Як відповідь на статтю «З Вінницького медуніверситету більшу частину професорсько-викладацького складу закатували кадебісти; хто воював під час Великої Вітчизняної; кому пам'ятник на території вузу?» («Молодіжна газета Вінниччини» від 1 січня 2016 р.) бібліотека видала першу частину книги «З інституту – на фронт» Книги пам'яті ВНМУ ім. М. І. Пирогова «Війна пройшлась по їхніх долях» (2021), яка була присвячена пам'яті випускників, студентів, науковців і співробітників – учасників Другої світової війни [1]. Видання обсягом 658 сторінок містить матеріали про 454 героїв. Це і є одним із прикладів того, що бібліотечний фронт в умовах війни – просвітницько-інформаційний. До Днів пам'яті та примирення, присвячених пам'яті жертв Другої світової війни, було підготовано подкаст, що анонсував цю книгу, а на сторінках газети колективу ВНМУ ім. М. І. Пирогова «Молодий медик» було опубліковано статтю «Тим, які пройшли крізь вогонь присвячується…» [3] та підготовлено однойменний буктрейлер.

З 2014 р. бібліотека відшуковує, збирає й накопичує матеріали про викладачів, випускників та співробітників університету, про медиків-вінничан – учасників російсько-української війни з метою створення в майбутньому книги про героїв. Нині на сайті книгозбірні можна переглянути електронні виставки «Лікар-кіборг Олександр Кондратюк» – про випускника ВНМУ, Героя України, який загинув під час евакуації поранених кіборгів з Донецького аеропорту; «Не зорі падають із неба. Зірки ідуть у небеса» – про загиблих героїв – захисників України: викладачів, випускників і студентів університету; «Випускниця ВНМУ Людмила Горова: поезія супроти війни» – репрезентує добірку її поезій воєнної тематики, які відображають долі українців під час російсько-української війни та надихають на перемогу. На сайті бібліотеки також

можна ознайомитися з іншими електронними ресурсами: виставками, презентаціями книг, буктрейлерами, подкастами, відеоматеріалами медичної краєзнавчої тематики патріотичного спрямування.

У 2020 р. у результаті перемоги бібліотеки в конкурсі «Бюджет громадських ініціатив Вінницької міської об'єднаної територіальної громади» вийшла друком книга «Вінниця – місто послідовників М. І. Пирогова». Видання висвітлює діяльність видатного хірурга М. І. Пирогова, лікарів і медиків-науковців XIX–XX ст., яких доля поєднала з Вінницьким краєм та університетом [2]. У приміщенні хабу «Місто змістів» у 2020 р. відбулася презентація книги. За її матеріалами вийшли в ефір програма ток-шоу «На часі» Вінницького інформаційно-телевізійного агентства «Віта» та радіопередача «Час змін» (радіо «Місто над Бугом»). Популярність користувачів заслужили також щорічні календарі «Вінниччина медична», «ВНМУ ім. М. І. Пирогова: ювілеї, події, дати» та низка біобібліографічних покажчиків серії «Історія ВНМУ ім. М. І. Пирогова» та «Вчені нашого університету», які представлені повнотекстово на сайті книгозбірні.

У лютому 2024 р. у мережі «Фейсбук» бібліотека створила сторінку «Вінниччина медична» для тих, хто цікавиться історією медицини краю. Це розширило можливості популяризації краєзнавчих ресурсів бібліотеки та залучило нових користувачів. Оприлюднені матеріали стали результатом кропітких пошуків, зокрема в архівах, музеях та бібліотеках. Чимало фотографій тут опубліковані вперше. Цікавими для користувачів виявилися матеріали про випускників університету – праведників народів світу; про побут студентів Вінницького медичного інституту в 1930-ті роки; зображення університету на листівках в різні роки його існування (відгукнулися випускники з різних куточків світу) тощо. В одному з останніх коментарів до матеріалів про професора І. А. Шраєра зазначається: «*Дуже цікава інформація, ім'я відоме, але в історико-медичній літературі мало висвітлено. Дякую, збагатили пам'ять*».

Книга спогадів «Зламаний цвіт» – подарунок бібліотеці від авторки Оксани Миколаївни Хращевської, доньки Миколи Михайловича Хращевського, викладача Вінницького фармацевтичного інституту в 1920-ті роки. Оксана Миколаївна та Микола Михайлович – борці за вільну Україну, яким інкримінували участь в ОУН і СВУ. Вони відбували покарання у виправних таборах та стали символом незламності духу, людської й національної гідності. Електронна виставка «Незламна» побудована на спогадах та матеріалах, наданих родиною Хращевських.

До 85-річчя з дня народження Анатолія Трохимовича Давидюка, доктора історичних наук, професора ВНМУ ім. М. І. Пирогова, активного учасника й захисника новітнього українського державотворення, бібліотека підготувала заходи: буктрейлер на його книгу «Лікарська гекатомба»; круглий стіл «Громадсько-політична діяльність А. Т. Давидюка: погляд у минуле заради майбутнього», бібліографічний огляд видань науковця та літератури про нього «Забуттю не підлягають»; експозицію документів, книг, світлин та експонатів про його наукову, педагогічну та краєзнавчу діяльність. «Стаття «Анатолій Давидюк: життя на вістрі правди» опублікована у співавторстві з В. П. Лацибою, доцентом кафедри філософії та суспільних наук ВНМУ у Віснику Вінницького національного медичного університету.

Низку заходів бібліотека провела, вшановуючи пам'ять лікаря і поета Степана Руданського, патріота, який і в останні хвилини свого життя наспівував свою улюблену пісню «Україно моя мила…». До 175-річчя від дня його народження НБ ВНМУ ім. М. І. Пирогова спільно з Національною науковою медичною бібліотекою України підготувала книгу «Степан Руданський (1834–1873. Поет, лікар, громадянин» (Київ, 2009). До 180-річчя від дня народження Степана Руданського вийшла друком ще одна книга: «І я знов живий світ оглядую…» (Київ, 2014), презентація якої відбулася в літературно-меморіальному музеї М. М. Коцюбинського. У 2019 р. створено короткометражний фільм «Степан Руданський: духовна єдність поколінь» за участі завідувачки краєзнавчого сектору бібліотеки ВНМУ ім. М. І. Пирогова О. Юрчишиної. До Всеукраїнської науково-практичної конференції «Постать Степана Руданського в контексті простору регіональної культури», яка відбулася 4 січня 2024 р. у Вінницькій ОУНБ ім. Валентина Отамановського було підготовлено доповідь «Маловідомі іпостасі лікаря й поета Степана Руданського: живопис, метеорологія, кліматологія, археологія».

Одним із засобів популяризації краєзнавчих інформаційних ресурсів є написання статей до Енциклопедії Сучасної України та Вікіпедії: створено десятки статей про науковців ВНМУ ім. М. І. Пирогова та відомих лікарів Вінниччини, де висвітлено їх життєвий шлях, науковий доробок та літературу про них. Статті, що популяризують краєзнавчі матеріали, опубліковано в місцевих та всеукраїнських газетах; наукових часописах, збірках Всеукраїнських краєзнавчих конференцій тощо.

Нерідко виникає зворотній зв'язок з користувачами, які також популяризують видання бібліотеки, радять їх прочитати

іншим. Наприклад, біобібліографічні покажчики «Ректори ВНМУ ім. М. І. Пирогова: погляд крізь час (1930–2016)» (2016) та «Професор Савостьянов Олександр Олександрович» (2020) отримали схвальний відгук С. Г. Ванштейна, випускника Вінницького медичного інституту 1961 р., доктора медичних наук, професора, громадянина Німеччини. Він писав: «*А зазначену мною книгу, як вище було сказано, ви можете прочитати в інтернеті: Ректори ВНМУ ім. М. І. Пирогова. pdf (vnmu.edu.ua). Не полінуйтеся це зробити і подумки подякувати всім, хто писав, складав і редагував цей, як скромно зазначено, "Бібліографічний покажчик". А заразом (або ж – насамперед) керівництву інституту та бібліотеки за таке, я б сказав, доблесне рішення. Наукова бібліотека, гадаю, один із найкращих підрозділів інституту, які мені – здалеку – доступно, хоч і лише загалом, оцінити. Який обсяг роботи, яка ретельність добору матеріалів!.. Можу назвати подібні дуже вдалі видання ще й ще, але я вже все сказав. І про новий дух в університеті. І чому я написав статті про випуски до- та перших повоєнних років: на допомогу (на знак подяки) бібліотеці*».

Крім університету краєзнавчі видання бібліотеки використовують у своїй професійній діяльності та популяризують також інші установи Вінниці, окремі краєзнавці та фахівці, зокрема Вінницький центр генеалогії «Пращур», бібліотеки та музеї. Час від часу до сектору навідується Валентина Пустіва, шеф-редактор інтернет-видання «Депо. Вінниця», на запити якої надаємо довідки. Результатом таких візитів є не лише її публікації про історію університету, але й популяризація роботи книгозбірні.

У часи війни, кровопролитних боїв за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність Української держави питання ідентичності та патріотизму, знання історії рідного краю є не лише необхідністю, а й запорукою виживання. Робота зі створення і популяризації краєзнавчих інформаційних ресурсів у бібліотеках набуває виключно важливого значення, адже патріотичний контент позначається на формуванні національної ідентичності користувачів, сприяє вихованню їхньої патріотичної свідомості, готовності до захисту національних інтересів рідної землі та наближає Перемогу.

Список бібліографічних посилань

1. Війна пройшлась по їхніх долях. Книга пам’яті Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова : в 2 ч. Ч. 1. З інституту – на фронт : проф.-викл. склад, випускники, студенти та співробітники – учасники Другої світової війни / уклад.: О. А. Юрчишина, М. Г. Домненко, В. В. Кокус ; ВНМУ ім. М. І. Пирогова, Наук. б-ка. Вінниця, 2021. 658 с.
2. Вінниця – місто послідовників М. І. Пирогова : монографія / О. А. Юрчишина [та ін.] ; авт. передм.: С. Моргунов, В. М. Мороз. Вінниця : Нова Книга, 2020. 440 с.
3. Юрчишина О. Тим, які пройшли крізь вогонь, присвячується… // Молодий медик. 2021. № 2. С. 8 : фот.
4. Юрчишина О. А. Успішний проєкт «Вінниця – місто послідовників М. І. Пирогова»: від ідеї до реалізації // Тенденції розвитку медичних бібліотек України і виклики сучасного інформаційного суспільства : матеріали XX ювіл. міжнар. наук.-практ. конф., Київ–Ужгород, 19–20 трав. 2021 р. Київ, 2021. С. 32–33.

УДК 378:82-31=161.2

УКРАЇНА У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

Вечерок Ольга Миколаївна,
наукова співробітниця
Полтавського літературно-меморіального
музею В. Г. Короленка,
кандидат філологічних наук
Україна, м. Полтава

Анотація. *Розглянуто художні і публіцистичні твори В. Г. Короленка, присвячені українській тематиці. Відзначено вагомий внесок митця у популяризацію української культурно-історичної спадщини.*

Ключові слова: *Україна, В. Г. Короленко, українська мова, культура, історія, релігія.*

Annotation. *In the proposed study, the artistic and journalistic works of V. G. Korolenko, devoted to Ukrainian topics. The significant contribution of the artist to the popularization of the Ukrainian cultural and historical heritage is noted.*

Keywords: *Ukraine, V. G. Korolenko, Ukrainian language, culture, history, religion.*

Сьогодні постать видатного письменника-гуманіста Володимира Короленка знову викликає полеміку, і серед оцінок його особистості і творчості, на жаль, можна зустріти й негативні. Так, полтавський журналіст і краєзнавець Г. Титаренко зневажливо називає Короленка «малоросом»: «*Безперечно, Короленко був великим гуманістом, але не був він ні росіянином, ні тим більше українцем. За наявності генетичних українських і польських коренів він є яскравим прикладом малороса з добре прихованим комплексом меншовартості*» [7].

Проте більшість дослідників мають протилежну думку. Доктор історичних наук, лауреат Національної премії України ім. Тараса Шевченка В. Мельниченко, згадуючи Короленка, цитує вислів його сучасника – громадсько-політичного діяча і літературного критика Сергія Єфремова: «*І справді – серед численного гурту письменників, що постачила Україна російському письменству, важко одшукати більше з цього погляду виразну постать, аніж Короленко. <…> Зовсім несвідомо для себе, не культивуючи, не дбаючи про те, Короленко убрав у себе кращі української народної стихії сторони, зібрав мов у фокусі типові риси національної творчості й надзвичайно яскраво одбив їх у своїй особистій творчості*» [6, с. 12].

Політемігрант, представник української діаспори у Канаді, член Національної спілки українських письменників Ярослав Стех у статті «Він захищав віру наших батьків» теж стає на захист письменника. Йдеться про маловідому статтю Короленка «Віра батьків» – про утиски уніатської церкви і віри на Волинщині. Дослідник також відзначає статтю «Котляревський і Мазепа», у якій Короленко виступив «*палким оборонцем української мови й культури*» [8]. Приводом для її написання стало відкриття пам’ятника Івану Котляревському в Полтаві у 1903 р. В урочистостях взяли участь і українці з Галичини, що входила тоді до складу Австро-Угорської імперії. Галичани проголошували свої промови українською. «*Та коли черга дійшла до українців – підлеглих Російської імперії, полтавський міський голова Трегубов заборонив виголошувати промови мовою, якою "говорив проклятий Мазепа"*» (переклад автора) [2, с. 375]. Короленко не був присутній на торжестві, але згодом дізнавшись, з обуренням описав цей випадок, називаючи актом вандалізму: «*Було видно, що за кордоном, в Австрії, мова Котляревського й Шевченка давно вже стала знаряддям публічного, наукового і політичного слова, знаряддям культурної боротьби за самостійність одного із слов’янських племен під натиском іншомовної культури. Але... лише тільки та ж*

українська мова пролунала з вуст наших, російських, а не австрійських, українців, міський голова з перекошеним від переляку обличчям ... відразу ж заборонив читання адрес. <...> Виходило таким чином, що мова Котляревського і Шевченка, що привернула до російської України зарубіжних паломників, законна тільки в Австрії. На своїй батьківщині, у своєї колиски вона заборонена» [2, с. 376]. Полтавська міська дума написала скаргу до сенату, «*і... років через два вийшов сенатський указ, який визнавав адміністративне вислання мови, на якій писав Котляревський, незаконним*». Проте доля цього указу повторила долю гоголівської «пропалої грамоти». «*І не знайшлося ніякого гоголівського запорожця,* – пише Короленко, – *який би зумів розшукати "пропалу грамоту" <...>, щоб незаконно вислана за кордон мова Котляревського і Шевченка була знову повернута за місцем свого народження і старого проживання...*» [2, с. 377].

Розглянута стаття Короленка є переконливим прикладом публічного захисту письменником української мови в умовах імперсько-колоніального режиму, на той час ще досить міцного, з потужним репресивним апаратом. За свої погляди Короленко провів на засланні загалом шість років, три з яких – в Якутії. Але саме там – у далекому холодному Сибіру – він згадує Україну, і саме там народжуються задуми його найвідоміших творів.

Дитинство майбутнього письменника пройшло на Волині. У повісті «Без язика» письменник на прикладі села Лозищі Волинської губернії малює панорамну картину українського Полісся. На початку твору згадується історичне минуле – період українсько-польських воєн та часи гайдамаччини. Далі письменник знайомить читачів з традиціями, звичаями, особливостями побуту місцевого населення. Побутові картини насичені етнографічними деталями: хати під солом'яними стріхами, особливості місцевої говірки, віросповідання, навіть одягу. Лозищани «*розмовляли начебто по-українському, але особливою волинською говіркою, з домішкою польських і російських слів, держалися колись греко-уніатської віри, а потім були приписані до православної парафії»; «ходили в білих і сірих свитах, з синіми або червоними поясами, штани носили широкі, шапки смушеві*» [1, с. 7].

У повісті «Сліпий музикант» історія України постає в героїко-романтичному світлі. Пісня кучера Йохима про те, як на горі женці жнуть хліб, а під горою йде козацьке військо, викликає в пам'яті картини давно минулої старовини, про яку нагадують «*високі могили-кургани, де лежать*

козацькі кості, де опівночі загоряються вогні, звідки чути ночами тяжкий стогін» [5, с. 196]. Коли маленький Петрик, головний герой повісті, називає пісню «хлопською», його дядько заперечує: «*Ех, малий! Це не хлопські пісні! Це пісні сильного, вільного народу. Твої діди по матері співали їх на степах понад Дніпром та понад Дунаєм, і на Чорному морі…*» [5, с. 195].

В оповіданні «Ліс шумить» в образі романтичного героя – козака-бандуриста Опанаса, нащадка запорозьких козаків, теж відчувається вплив українського героїчного епосу: «*А за всіх доїжджачих найкращий Опанас Швидкий, за паном в синьому козакині гарцює, шапка на Опанасі з золотим верхом, кінь під ним грає, рушниця за плечима блищить, і бандура на ремені через плече повішена*» [3, с. 152]. На бандурі Опанас грає, «*як темний бір у негоду шумить, і як вітер дзвенить у пустому степу по бур'яну, і як суха травинка шепоче на високій козацькій могилі*» [3, с. 156]. Цей романтизований образ створений під впливом народних пісень і дум про козаків.

Навіть у так званих «сибірських оповіданнях» Короленка інколи проривається тема України. Так, в оповіданні «Марусина заїмка» автор та його супутник серед якутських поселень раптом зустрічають українське обійстя: «*…перед нами лежав справжній, добре оброблений город. Високі грядки вже зеленіли бадиллям картоплі та кучерявими султанчиками моркви. Блідо-зелена капустяна розсада стирчала рядами в неглибоких лунках. По кілках завивався горох, у невеликому зрубі примітивного парника затишно зеленіли пагони огірків, мабуть ретельно оберігаємих від ранкових коротких, але різких заморозків. Неподалік колосилася нивка озимини. Але що найбільше здивувало нас, – це невеличка хатинка, що стояла посеред цього зачарованого куточка. Це була не юрта і не сибірський "амбар" з прямим зрубом та пласким земляним дахом, а справжня малоросійська хатка з солом'яною стріхою та ретельно обмазаними стінами. <...>*

– Гей, а хто тут у бога вірує? – крикнув мій супутник рідною мовою, якою, втім, не говорив при мені ще ні разу» (переклад автора) [4, с. 317–318].

Підбиваючи підсумок, хотілось би зазначити, що творчість Володимира Короленка слід розглядати з урахуванням історичного контексту. Більша частина його життя припадає на колоніальний період історії України, і він намагався протистояти російському колоніалізму усіма можливими засобами, насамперед – своїм талантом письменника і

публіциста. І хоча його твори написані російською мовою, як культурне надбання його спадщина має належати українській культурі.

Список бібліографічних посилань

1. Короленко В. Г. Без язика. Переклад А. Хуторяна. Київ : Держ. вид-во худож. літ., 1950. 180 с.
2. Короленко В. Г. Котляревский и Мазепа / Короленко В. Г. Собрание сочинений. В 10 т. Москва, 1953. Т. 8. С. 373–378.
3. Короленко В. Г. «Ліс шумить». Переклад Ф. Гавриша / Короленко В. Г. Вибране. Київ : Держ. вид-во худож. літ., 1956. С. 143–163.
4. Короленко В. Г. Марусина заимка / Короленко В. Г. Собрание сочинений. В 10 т. Москва, 1953. Т. 1. С. 314–378.
5. Короленко В. Г. Сліпий музикант. Переклад Ф. Гавриша / Короленко В. Г. Вибране. Київ : Держ. вид-во худож. літ., 1956. С. 164–282.
6. Мельниченко В. Володимир Короленко: «Твори Шевченка – це була любов і захоплення» // Слово Просвіти. 2021. № 45. С.12–13.
7. https://grinchenko-inform.kubg.edu.ua/i-nikoly-po-ukrayinskomu-ne-dumav-abo-hto-vy-volodymyre-halaktionovychu/.
8. http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=1135.

УДК 337.015.31(447)(06)

ЗМІСТОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МУЗЕЮ В УМОВАХ ВІЙНИ НА ТЕРИТОРІАЛЬНОМУ, РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА ДЕРЖАВНОМУ РІВНЯХ

Медведєв Ігор Анатолійович,
старший науковий співробітник
Комунального закладу Тростянецької міської ради
«Музейно-виставковий центр "Тростянецький"»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Україна, м. Тростянець Сумської області

Анотація. *Розглянуто проблему функціонування музеїв в умовах війни. Запропоновано шляхи реалізації позитивних впливів з боку державної влади та органів місцевого самоврядування на галузь культури. Окрему увагу приділено роботі музейно-виставкового центру «Тростянецький».*

Ключові слова: *музейна справа, комунальні заклади культури, публічне управління, органи місцевого самоврядування, організаційний механізм, керований управлінський експеримент.*

Annotation. *The article examines the problem of the functioning of museums in wartime conditions. The author suggests ways of realizing positive influences on the part of the state government and local self-government bodies in the field of culture. The article pays special attention to the work of the Communal Institution of the Trostyanetsk City Council Museum and Exhibition Center «Trostyanetsk».*
Keywords: *museum business, communal cultural institutions, public administration, local self-government bodies, organizational mechanism, managed management experiment.*

XXI століття принесло в Україну нову складну багатоаспектну проблему – війну з російським агресором, що триває з 2014 р. У сучасному реальному середовищі культури музеї на рівні області, району, територіальної громади мають свої специфічні риси, змістовні характеристики та інші параметри того, що з позиції державного управління та теорії музеєзнавства важливо усвідомлювати. Війна суттєво впливає на функціонування музеїв. Зміст, спрямованість та реалізація позитивного впливу на культурно-інформаційне середовище звичайно змінюється під час війни. У кожній з областей України культурний та інформаційний портрет території має свої риси, що впливають на функціонування музею як позитивно, так негативно. Музейне культурно-інформаційне середовище – це складова національної культури [1, с. 34]. Часові межі російсько-української війни в Україні у XXI ст. з позиції часу вимірюються роками, а то й десятиліттями. З позиції ідеології, історії, культурології, публічного управління та інших наук вчені усвідомлюють, що війна ця на всіх її фазах була війною не громадянською, а з самого початку (з 2014 р.) – загарбницькою. Водночас більшість представників науки державного управління та теорії музеєзнавства вважають, що гібридна війна з боку російського агресора триває кілька десятиліть.

Одним з її напрямів є культурно-інформаційний. Опоненти будуть підкреслювати, що негативні впливи на культуру та інформаційну політику України з боку російського агресора слід вимірювати століттями. Усі роки незалежності України, з 1991 до 2024-го, тривала і триває неоголошена гібридна війна. Негативні впливи агресора на економіку, сільське господарство, освіту, культуру і науку України були цілеспрямованою агресивною дією на всі галузі суспільного життя в

Україні. Напрями негативних впливів відчувалися на національному, регіональному та місцевому рівнях.

Нас з позиції державного управління протидії цим негативним впливам цікавить галузь культури та інформаційної політики. Найбільш міцний та масштабний вплив на регіональному рівні відчувався на територіях, які були окуповані російським агресором. Окупанти не тільки намагаються впливати фізично на людей, але чинять потужний ідеологічний та інформаційний тиск на населення.

Працівники Комунального закладу Тростянецької міської ради «Музейно-виставковий центр "Тростянецький"» відчули на собі потужну загарбницьку силу, що день за днем упродовж місяця окупації намагалася впроваджувати свою загарбницьку культурну та інформаційну політику. На тлі того, що Україна не може повною мірою реалізувати на окупованих територіях інформаційну, культурну, освітню та іншу безпеку, агресор активно використовував різни елементи негативного впливу на окуповані території. Роздача російських документів, активізація експансії російськомовної освіти, грабунок та нищення українських музеїв стали тими інструментами, за допомогою яких підривається інформаційна та культурна безпека Української держави. Так, з території України століттями вивозилися музейні артефакти до експозицій імперських музеїв. Чисельність таких фактів вражає. Завдяки агентам впливу агресора, що були як серед чиновників від державного управління, так і серед депутатів рад усіх рівнів, не були задіяні механізми національної безпеки держави, регіонів, територій, кожного конкретного громадянина окремо. Засилля російськомовного культурного продукту (фільмів, книжок, підручників) десятиліття було нормою й базувалося на недостатній фінансовій спроможності української влади на всіх рівнях. Лобі для російської освіти та культури створювалося на інституціональному рівні. Системно впливати та нищити українську освіту та культуру на рівні областей та районів вважалося нормою. Апарат державної служби, що формувався за партійною чи традиційною позицією, зберігався не тільки до 2014 р. Агенти впливу агресора ще й досі мають силу й займають місця в апаратах публічної влади.

Не менш важливою стає сьогодні культурна та інформаційна робота, що лежить у площині політики держави в галузі релігії. Україна як демократична, конституційна держава забезпечувала свій рух в Європу як країна багатонаціональна, як та, що реалізує на всіх рівнях свободу віри та совісті. Агресор веде проти України війну на знищення. Коли військовими

цілями стають об’єкти освіти (дитячі садки, школи, виші), об’єкти культури, такі як музеї в Сковородинівці та Куп’янську, то слід вважати, що ворог вбачає важливим для себе руйнувати культурну спадщину та освітню мережу. Отож, державним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування слід звернути увагу на посилену безпеку не тільки об’єктів критичної інфраструктури, а й об’єктів матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, музеїв.

Унікальний досвід розробки організаційного механізму публічного управління галуззю освіти та культури на територіальному рівні розроблено в м. Тростянець Охтирського району Сумської області. Експериментальним майданчиком для впровадження та реалізації цього механізму стала вся територія Тростянецької громади. Місто було окуповано російським агресором 24 лютого 2022 р. З перших днів окупації керівники галузі культури та відповідальні особи почали працювати над питаннями зберігання та евакуації культурних цінностей, забезпечення людей хлібом. Частина працівників у перші дні окупації працювали дистанційно. Це стосується наукових співробітників, екскурсоводів та ін. Технічні працівники, які були відповідальними за підтримання опалення, теж були вимушені відвідувати свої робочі місця для забезпечення підтримання безпеки в закладах. Такий режим підтримувався в місті до 8 березня 2023 р., до тих пір, поки здійснювати будь-який контроль за закладами освіти та культури стало неможливо. Постало питання: або покидати місто або за допомогою гуманітарних коридорів, або виходити на контрольовані ЗСУ території, або здійснювати свою діяльність у підпіллі.

Водночас працівники музейно-виставкового центру «Тростянецький» намагалися підтримувати зв’язок не лише один з одним, а й з представниками органів місцевого самоврядування, командирами територіальної оборони, органами публічної влади на рівні області та столиці. Робота була зосереджена на спостереженні за станом об’єктів культурної спадщини, закладами освіти, їх станом.

У підсумку можна зробити висновки, що з позиції державного управління галуззю культури та теорії музеєзнавства в умовах війни потрібно вийти на усвідомлення системного підходу до цієї проблеми.

Список бібліографічних посилань

1. Белявцева С. С., Медведєв І. А. Публічне управління галуззю культури (на прикладі Тростянецької ОТГ Сумської області) // Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції молодих дослідників «Інновації в науці: сучасний вимір». Суми, 2021. С. 33–37.

2. Медведєв І. Григорій Сковорода: стежки, візії та творчість як складові освітньо-наукової діяльності музею (на прикладі музейно-меморіального комплексу в с. Боголюбове Тростянецької ОТГ // Сумщина: від минулого до сьогодення : матеріали іст.-краєзнав. конф. закладів проф. (проф.-техн.) освіти, Суми, 26 листоп. 2022 р. Суми, 2023. С. 19–23.

УДК 629.76/78(091):069(100)

РАКЕТИ-ПАМ’ЯТКИ

Федоренко Ірина Володимирівна,
заступниця генерального директора
з науки та освіти
Національного центру аерокосмічної
освіти молоді ім. О. М. Макарова
Україна, м. Дніпро

Анотація. *Розглянуто деякі питання історії створення та розвитку ракетно-космічної техніки, що ґрунтується на експонатах, які знаходяться в різних музеях космонавтики та ракетно-космічної техніки.*

Ключові слова: *ракета, ракета-носій, історія, розробка, музей.*

Annotation. *The article discusses some issues of the history of the creation and development of rocket and space technology, which is based on exhibits located in various museums of cosmonautics and rocket and space technology.*

Keywords: *rocket, launch vehicle, history, development, museum.*

Знати історію – щоб зробити логічнішою,
змістовнішою, яскравішою освіту!

У залах та на відкритих майданчиках музеїв космонавтики можна знайти справжні ракети, ракети-пам’ятки, які відкривають нам дуже цікаву та маловідому сторінку історії створення ракетно-космічної техніки. Ознайомимося з деякими з них.

Дніпро (до 2016 р. Дніпропетровськ) – одне з найбільших міст України з багатою історією та культурою, але за роки незалежності нашої держави воно заробило собі також титул космічної столиці країни. Тут розташовані флагмани ракетобудування Державне підприємство «Конструкторське бюро "Південне" ім. М. К. Янгеля» та Державне підприємство «Виробниче об'єднання Південний машинобудівний завод ім. О. М. Макарова», продукція яких відома в усьому світі. У 2013 р. у Дніпрі було відкрито парк ракет, де встановлено одні з найвідоміших виробів дніпропетровських ракетників.

Парк ракет у Дніпрі. Ракета Р-11 (8К11) зі стартовою масою 5,34 т і дальністю польоту 270 км. Це перша ракета, серійно виготовлена на заводі «Поштова скринька-586» (нині Південмаш). Ракета розроблена в ОКБ-1 С. П. Корольова. Перший успішний пуск відбувся 21 травня 1953 р., а на озброєння вона була прийнята в 1957 р. [3] Перші модифікації мали дальність 270 км і дуже невисоку точність – ймовірне кругове відхилення становило 3 км. Головна відмінність Р-11 (та її модифікацій) від ранніх ракет (Р-1 і Р-2) – несучі баки пального та окислювача, завдяки використанню яких вдалося значно зменшити загальну вагу сухого виробу. Ракета мала фугасну бойову частину, що не відокремлювалася в польоті. На Р-11 застосовувалася витіснювальна система подання палива. На відміну від класичної схеми Р-1, окремого відсіку приладів для розміщення апаратури системи управління не мала, частина апаратури розміщувалася в міжбаковому просторі (між баками пального та окислювача), частина – у хвостовому відсіку.

Як компоненти ракетного палива на Р-11 використовувалося основне пальне Т-1 на основі гасу та окислювач АК-20, у якому 80% становила азотна кислота. Як пускове пальне використовувалося ТГ-02 «Самін», що самозаймається при контакті з окислювачем. Пуск ракети здійснювався зі стартового столу, встановленого на ґрунт. Підйом ракети у вертикальне положення виконувався за допомогою настановного лафета, на який попередньо перевантажувалася ракета з візка.

РТ-20, «Залізна діва», зі стартовою масою 25 т – радянська міжконтинентальна балістична ракета у складі рухомого ракетного комплексу наземного базування. Це перша радянська мобільна міжконтинентальна балістична ракета. На озброєння не прийнята, але як ракетний комплекс демонструвалася на параді на Червоній площі. Ідея, реалізована в цій ракеті, повністю втілилася в життя при створенні бойового залізничного ракетного комплексу «Молодець» (SS-24 Scalpel).

Ракета-носій (РН) «Циклон-3» (11К68) є триступеневою ракетою легкого класу для запуску космічних апаратів різного призначення на низькі та середні кругові й еліптичні навколоземні орбіти. За допомогою неї на приполярні орбіти виводилися космічні апарати для дослідження природних ресурсів Землі, погодних явищ, активності Сонця, а також картографічні супутники та космічні апарати. Розробка ракети-носія «Циклон-3» (11К68) розпочалася під керівництвом Михайла Янгеля в 1966–1967 рр. на базі існуючої двоступінчастої міжконтинентальної балістичної Р-36. Під час створення ракетно-космічного комплексу «Циклон» було впроваджено нові підходи до організації робіт з підготовки до запуску РН. Рівень автоматизації за циклом передстартової підготовки та пуску становить 100%, а загалом із робіт на комплексі – не менше 80%. Перший пуск ракети космічного призначення «Циклон-3» відбувся 24 червня 1977 р. на космодромі Плесецьк. 30 січня 2009 р. здійснено останній запуск ракети «Циклон-3».

Південмаш. На території Державного підприємства «Виробниче об'єднання Південний машинобудівний завод ім. О. М. Макарова» встановлено ракету МР УР-100 – радянську рідинну двоступінчасту міжконтинентальну балістичну ракету, що входила до складу стратегічного комплексу шахтного базування. Для ракети МР УР-100 однією з перших у СРСР була практично реалізована «мінометна» схема старту. Розробка Державного підприємства «Конструкторське бюро "Південне" ім. М. К. Янгеля», виготовлення Державного підприємства «Виробниче об'єднання Південний машинобудівний завод ім. О. М. Макарова».

КБ «Південне». На території Конструкторського бюро «Південне» ім. М. К. Янгеля знаходяться дві ракети-пам’ятки: Р-12 та Р-36М.

Ракета Р-12 – перша самостійна розробка дніпропетровських ракетників, балістична ракета середньої дальності, головний конструктор – Михайло Янгель, стартова маса – 41,9 т, дальність польоту – 2080 км. Ракета призначалася для перенесення термоядерної бойової частини масою близько 1600 кг і потужністю від 1 до 2 мегатонн на відстань до 2 тис. км. Було також розроблено модифікацію, призначену для встановлення в захищених шахтних пускових установках. У жовтні 1962 р. партія ракет Р-12 була розміщена на Кубі, що спричинило Карибську кризу, яка поставила світ на межу ядерної війни.

Ракета Р-36М зі стартовою масою 211,4 т (SS-18 Mod. Satan) – стратегічний ракетний комплекс третього покоління з важкою

двоступінчастою рідинною ампулізованою міжконтинентальною балістичною ракетою для розміщення в шахтній пусковій установці підвищеної захищеності. Модифікований ракетний комплекс Р-36М2 (SS-18 Mod. Satan) належить до четвертого покоління. Створювався кооперацією промисловості під керівництвом КБ «Південне» (головні конструктори Михайло Янгель та Володимир Уткін, головний конструктор системи управління Володимир Уралов). Цей ракетний комплекс з багатоцільовою міжконтинентальною балістичною ракетою важкого класу призначений для ураження всіх видів цілей, захищених сучасними засобами протиракетної оборони, у будь-яких умовах бойового застосування, у т. ч. при багаторазовому ядерному впливі по позиційному району. Його застосування дозволяє реалізувати стратегію гарантованого удару у відповідь.



Володимир Олександрович Уралов (нар. 17.05.1932) – радянський інженер-ракетобудівник, Головний конструктор систем управління ракет стратегічного призначення НВО «Електроприлад» (Хартрон). Брав участь у створенні бойових ракетних комплексів стратегічного призначення, був головним конструктором систем управління ракет 15А30, 15А35 і 15А18М, а також міжконтинентальної крилатої ракети 3М-25 «Метеорит» для старту з підводних човнів, літаків Ту-95МС та наземних пускових установок, які оснащувалися системою наведення по картах радіолокації місцевості (цифровим) не прийнятої на озброєння через розпад СРСР [1].

Павлоградський механічний завод – Державне підприємство машинобудівної промисловості України, що спеціалізується на виготовленні твердопаливних двигунів та їх елементів, тролейбусів, зернозбиральних комбайнів, вузлів тракторів та літаків. Входить до структури Державного космічного агентства України як філія Південного машинобудівного заводу.

Тут ми знайдемо ракету РТ-23 (SS−24 Mod.1 Scalpel), стартова маса – 104 т, дальність – 11000 км. Цей бойовий залізничний ракетний комплекс «Молодець» – тип стратегічних ракетних комплексів рухомого залізничного базування – являє собою спеціально сконструйований залізничний потяг, у вагонах якого розміщуються стратегічні ракети, а

також командні пункти, технологічні та технічні системи, засоби охорони, особовий склад, що забезпечує експлуатацію комплексу та системи його життєзабезпечення. «Молодець» стояв на бойовому чергуванні в ракетних військах стратегічного призначення з 1987 до 1994 р. у кількості 12 одиниць. Потім (до 2007 р.) усі комплекси були демонтовані та знищені, за винятком двох, переданих до музеїв.

Національний музей космонавтики ім. С. П. Корольова (м. Житомир). На відкритому майданчику цього музею встановлено дві ракети. Одна з них – Р-12 – перша самостійна розробка дніпропетровських ракетників, та ракета Р-5, рідинна одноступінчаста балістична ракета середньої дальності наземного базування. Головний розробник – ОКБ-1. Прийнята на озброєння у 1955 р.

Музей Ракетних військ стратегічного призначення (м. Первомайськ). Неподалік від Первомайська, на кордоні Миколаївської та Кіровоградської областей, розташований один із унікальних військових музеїв, заснований у 2000 р. як філія Центрального музею ЗСУ, нині Національного військово-історичного музею України. Музей є унікальним в Європі. Його експозиція відображає історію Ракетних військ стратегічного призначення СРСР. Підземний командний пункт і одна з ракетних шахт залишені в своєму первісному вигляді. Крім того, у музеї представлені техніка та засоби, що використовувалися при обслуговуванні ракетних комплексів, ракетні двигуни та системи космічного зв’язку. Музей включає в себе майже 3000 об’єктів, кількість яких постійно зростає та диверсифікує.

Звісно, тут представлені ракети-пам’ятки дніпропетровських ракетників. Це Р-12 та Р-36М, про яких уже йшлося, Р-36М, так звана «Сатана», найстрашніше озброєння, найбільш могутня ракета важкого класу. На всіх етапах експлуатації ракета знаходиться в транспортно-пусковому контейнері, пуск здійснюється з шахтної пускової установки, що забезпечує незалежність від погодних умов. Саме завдяки характеристикам ракети на її базі у 1999 р. було створено високоефективну ракету-носій (РН) легкого класу «Дніпро» зі стартовою масою 211 т для запусків космічних апаратів. Ракета-носій «Дніпро» здатна вивести на орбіту висотою 300–900 км космічний апарат або групу супутників різного призначення стартовою масою до 3,7 т. З 1999 до 2015 р. було здійснено 22 успішні пуски РН «Дніпро». Самий унікальний відбувся 19 червня 2014 р., коли в рамках програми «Дніпро» з пускової бази «Ясний» конверсійна ракета-носій «Дніпро» вивела на орбіту 33 космічні апарати 17 країн-замовників (Іспанія, Казахстан, Італія, Канада, Нідерланди,

Японія, Саудівська Аравія, США та ін.). Це – світовий рекорд. Під час пуску на навколоземну орбіту також було виведено український наносупутник «PolyITAN-1», виготовлений фахівцями та студентами НТУ України «Київський політехнічний інститут».

Байконур – відомий у всьому світі космодром, розташований у Казахстані. Тут також ми знайдемо ракету дніпропетровського виробництва – Р-16, першу двоступінчату міжконтинентальну балістичну ракету на висококиплячих компонентах палива з автономною системою керування. Стартова маса – 141,2 т, дальність польоту – 13 000 км.

Історія створення цієї ракети дуже трагічна Перший пуск було призначено на жовтень 1960 р. 24 жовтня на головному ракетному полігоні СРСР НІІП-5 (Казахстан, станція Тюра-Там, з 1961 р. – космодром Байконур) при підготовці до запуску першої бойової міжконтинентальної ракети Р-16 сталася катастрофа з людськими жертвами [4]. Це одна з самих драматичних сторінок в історії ракетобудування СРСР. Цей день увійшов до історії як «чорний день» Байконура. А через три роки, 24 жовтня 1963 р. при випробуваннях новітньої ракети С. П. Корольова Р-9А (конкурент Р-16) загинуло вісім випробувачів.

Катастрофа, що сталася у жовтні 1960 р., стала важким ударом для всіх розробників, суміжників та випробувачів ракети Р-16. Подолавши шок перших днів після катастрофи, КБ Янгеля зробило все, щоб не допустити подібного в подальшому. Так, 2 лютого 1961 р. відбувся перший пуск ракети Р-16, потім був другий, третій... десятий. Ще до повного закінчення випробувань на бойове чергування стали перші ракетні полки, оснащені ракетами Р-16. Цей янгелівський ракетний комплекс став першим масовим комплексом Ракетних військ стратегічного призначення.

Національний центр аерокосмічної освіти молоді ім. О. М. Макарова (м. Дніпро). Тут у 1996 р. було відкрито Національний центр аерокосмічної освіти молоді, на базі якого працює навчально-виставковий комплекс – унікальний зразок пропаганди історії й досягнень ракетно-космічної галузі України. На відкритому майданчику виставкового комплексу представлені справжні бойові ракети та мирні ракети-носії, головні блоки та ракетні двигуни, зокрема «Залізна діва» (РТ-20), контейнер та ракета МР УР-100 УТТХ (15А16) та РН «Космос» (11К63) на базі Р-12 (8К63).

Ракета-носій «Космос» – перший РН, створений КБ «Південне» шляхом встановлення на одноступінчасту бойову ракету Р-12 (8К63) додаткового ступеня. Ракета-носій «Космос» належить до РН легкого класу та призначалася для виведення малих штучних супутників Землі,

переважно військового призначення, на низькі навколоземні орбіти. За 1962–1977 рр. було здійснено 165 пусків.

Велична картина старту ракети зі шахтної установки або платформи в океані... Спираючись на вогняний стовп, вона так легко набирає висоту, що складається враження простоти. Але це дуже оманливі враження. За цим прихована напружена праця проєктантів, балістиків, аеродинаміків, конструкторів, технологів, виробничників та випробувачів, спільними зусиллями яких створюється диво під назвою ракета. Можливо, диво – не найточніше слово, яким можна охарактеризувати одне із найскладніших творінь рук людських. І все ж старт, що вражає нашу уяву, не головне диво ракетобудування, а лише одна з його граней. Інші залишаються «за кадром», як і тисячі фахівців, роки роботи яких реалізуються в передстартові секунди. Тому особливе місце у навчально-виставковому комплексі займають експозиції, присвячені Михайлу Янгелю, Олександру Макарову, Володимиру Уткіну, Станіславу Конюхову, Василю Буднику та іншим видатним особистостям, професійна діяльність яких пов’язана з вітчизняним ракетобудуванням.

Ми маємо про це знати, ми маємо про це пам’ятати, ми маємо пишатися тим, що наші видатні співвітчизники зробили неоціненний внесок у становлення та розвиток ракетно-космічної техніки.

Список бібліографічних посилань

1. Гончар А. С. Звездные времена ракетной техники : воспоминания. Харьков : Факт, 2008. 400 с.: ил.
2. Ракеты и космические аппараты Конструкторского бюро «Южное» / С. Н. Конюхов [и др.]. Днепропетровск, 2000. 239 с.
3. Постников А. Г., Титов А. А. Первая оперативно-тактическая ракета Сухопутных войск: история создания и принятия на вооружение // Военно-исторический журнал. 2021. № 11. С. 54–63.
4. Федоренко И. В. Уроки байконурской трагедии (к 50-летию катастрофы) // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Історія і філософія науки і техніки». 2011. № 19. С. 76–85.

УДК 027.021(477.54-25):355.48(470:477)“2022/2024”

НАУКОВІ БІБЛІОТЕКИ ХАРКОВА ЗА УМОВ ПОВНОМАСШТАБНОЇ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ЕКСПАНСІЇ 2022–2024 рр.: УТРАТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Кузьменко Євгеній Олександрович,
аспірант Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України
Україна, м. Київ

Анотація. *Розглянуто втрати та перспективи розвитку наукових бібліотек. Харкова за умов повномасштабної російської військової експансії.*

Ключові слова: *наукові бібліотеки, війна / експансія, пошкодження, перспективи.*

Annotation. *The paper examines the losses and development prospects of scientific libraries in the city of Kharkiv under the conditions of a full-scale Russian military expansion.*

Keywords: *scientific libraries, war / expansion, damage, prospects.*

Харків – одне з найбільших міст України, потужний політичний, промислово-економічний, освітньо-науковий та культурний центр. У ньому працює друга за обсягом фондів бібліотека України – Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, налічується 23 ЗВО, 29 закладів фахової передвищої освіти, 7 приватних ЗВО тощо [1; 3].

Найстаріший виш Харкова, який заклав основи університетської освіти в Україні та уславився однією з найбільших у Східній Європі університетських бібліотек (Центральна наукова бібліотека), – Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, заснований 17 листопада 1804 р., а відкритий 29 січня 1805 р. Поява університету 220 років тому стала імпульсом, який детермінував подальший розвиток міста й загалом України.

Водночас унікальні зібрання галузевої літератури, які важливі в контексті збереження науково-технічного потенціалу України, національної пам’яті мають наукові бібліотеки, що протягом багатьох десятиліть формувалися в низці спеціалізованих ЗВО. Це Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут»

(НАУ «ХАІ»), Харківський національний університет міського господарства (ХНУМГ) ім. О. М. Бекетова, Харківський національний університет мистецтв (ХНУМ) ім. І. П. Котляревського та ін.

Повномасштабна російська військова експансія докорінно змінила життя Харкова, який з перших днів став прифронтовим містом. Ворог упродовж двох з половиною років майже щодня завдає невибіркових ударів по його цивільній інфраструктурі. Станом на 25 лютого 2024 р., згідно зі звітом МКІП, Росія пошкодила або знищила 945 пам'яток культури. У Харкові показник утрат найвищий серед усіх областей. У місті постраждала значна кількість бібліотек, зокрема й ХДНБ ім. В. Г. Короленка і фактично кожний ЗВО. Це грубе порушення Женевських конвенцій «Про захист жертв війни» 1949/1950, 1977 рр., а також Гаазької конвенції «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» 1954 р. Попри те, що окреслена проблема актуальна, наразі вона не знайшла належного висвітлення в спеціальній літературі. Нині наявні окремі наукові роботи з проблематики Н. Петренко та С. Федяй [4–6]. Джерела нашого дослідження – звіти, зокрема звіт ректора Т. Кагановської про роботу ХНУ ім. В. Н. Каразіна у 2022 р., сайти бібліотек, новинні повідомлення тощо [2; 3; 7].

Мета роботи полягає в розгляді втрат та перспектив розвитку наукових бібліотек Харкова за умов повномасштабної російської військової експансії. Досягнення поставленої мети можливе за умови виявлення наукових бібліотек, які постраждали внаслідок війни; визначення ступеня пошкодження їхніх будівель та фондів й окреслення перспектив відновлення та розвитку.

Однією з перших постраждала ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна, фонди якої налічують близько 3,5 млн од. зб. [2, с. 72]. Унаслідок російських ракетних ударів 1 березня 2022 р. по будівлі ХОДА, 2 січня 2024 р. по житловому будинку на проспекті Незалежності, 1, 30 грудня 2023 р. по готелю «Kharkiv Palace», а також 20 вересня 2024 р., у головному корпусі ХНУ ім. В. Н. Каразіна, зокрема і в бібліотечних приміщеннях, де знаходяться основні фонди ЦНБ (2 млн) вибито вікна, що спричинило порушення температурно-вологісного, світлового та санітарно-гігієнічного режимів (далі – режимів) [2, с. 70]. Завдяки невідкладному реагуванню швидко вдавалося ліквідовувати пошкодження та встановити прийнятні умови для зберігання фондів. Найсуттєвіших утрат зазнали бібліотечні фонди ЦНБ, що перебували в будівлі навчально-наукового інституту (ННІ) «Фізико-технічний факультет» (близько 80 тис. од. зб. фізико-технічної

літератури) на проспекті Академіка Курчатова, 31 та історичному корпусі ЦНБ (1903 р.) на вул. Університетській, 23. В останньому розміщувався фонд книжкових пам'яток, включених до реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання. Частина бібліотечних фондів фізико-технічного факультету незворотньо втрачена, проте загальний обсяг утрат наразі встановити неможливо. Водночас унаслідок ракетного удару 18 березня 2022 р. по будівлі ННІ «Інститут державного управління» пошкодження отримали приміщення ЦНБ. У книгосховищах на той час знаходилося 80 тис. од. зб. [2, с. 70].

Окрім цього, через російський удар 2 березня 2022 р. по Палацу Праці на майдані Конституції, серйозно постраждала ХДНБ ім. В. Г. Короленка, зокрема її історична будівля, зведена у 1899–1901 рр. архітектором О. М. Бекетовим у стильових формах неоренесансу. У бібліотеці вибито понад 300 вікон, пошкоджено покрівлю, опалювальну систему та інтер'єри, до внутрішніх приміщень проникла вода. Унаслідок цього сталося критичне порушення режимів зберігання, що негативно вплинуло на значну частину фондів. Наразі відомо про пошкодження щонайменше 5 тис. од. зб. Невдовзі після обстрілу вжито заходів щодо первинної консервації будівлі, аби унеможливити знищення бібліотечних фондів, проте наразі історична будівля бібліотеки та її приміщення потребують капітального ремонту [3; 4, с. 12–13; 5, с. 16].

Водночас у зв'язку з російськими ракетними ударами 5 лютого 2023 р. та 20 червня 2022 р. пошкоджень завдано НБ ХНУМГ ім. О. М. Бекетова на вул. Чорноглазівській (колишня вул. Маршала Бажанова), 17 та бібліотеці структурного підрозділу університету – житлово-комунальному фаховому коледжу на вул. Шевченка, 233А [6, с. 49]. Загальний обсяг утрат наразі невідомий.

Окрім цього, внаслідок численних обстрілів НАУ «ХАІ» протягом кінця лютого – у вересні 2022 р., 27 червня та 2 вересня 2024 р. постраждала одна з найбільших науково-технічних бібліотек України, що має велику колекцію праць з проблематики авіації, космонавтики та двигунобудування. Загальний обсяг її фондів налічує понад 1 млн од. зб. [7].

Пошкодження також отримали наукові бібліотеки Державного біотехнологічного університету (ДБТУ) по проспекту Героїв Харкова (просп. Московський), 45 (29 липня 2022 р.), Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди на вул. Валентинівській, 2 (6 липня 2022 р.), Харківського національного університету радіоелектроніки по проспекту Науки, 14 (2 січня 2024 р.), ХНУМ

ім. І. П. Котляревського на майдані Конституції, 11/13 (2 березня 2022 р.) та бібліотечне зібрання Національної академії правових наук України (23 січня 2024 р.) на вул. Григорія Сковороди (Пушкінській), 70 [2, с. 82]. Точний обсяг утрат наразі невідомий. Загалом у Харкові за час війни постраждало щонайменше 9 наукових бібліотек. Найсуттєвіші пошкодження мають ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна, ХДНБ ім. В. Г. Короленка, книгозбірня ДБТУ.

Капітальне відновлення пошкоджених бібліотек – справа повоєнної відбудови, наразі на постраждалих об'єктах проведено лише первинну консервацію. Найціннішу частину фондів та сервери переміщено в безпечні місця. Нині бібліотеки працюють переважно онлайн. Навіть попри війну їхні працівники проводять активну роботу, спрямовану передусім на збереження та комплектування бібліотечних фондів, на протидію російській пропаганді. Вони організовують освітні, наукові, методичні, культурні, благодійні заходи, проєкти, розширюють міжнародні зв'язки. До пріоритетних напрямів роботи належить оцифрування найціннішої частини фондів [2, с. 70–82; 4–6].

Отже, бібліотечні заклади Харкова, незважаючи на війну та значні пошкодження й руйнування внаслідок російських обстрілів, не припинили роботи. Вони є потужними освітньо-науковими, культурно-просвітницькими осередками. Їхні працівники роблять вагомий внесок у зміцнення національної безпеки. але капітальне відновлення постраждалих бібліотек залежить від подальшого розвитку військових дій та належного фінансування.

Список бібліографічних посилань

1. Заклади освіти // Департамент науки й освіти ХОДА : офіц. інтернет-сторінка. URL: https://dniokh.gov.ua/?page_id=4941.
2. Інформаційно-аналітичні матеріали за підсумками 2022 року / ХНУ ім. В. Н. Каразіна ; за заг. ред. Т. Кагановської. Харків, 2022. С. 70–82.
3. Історія ХДНБ імені В. Г. Короленка // ХДНБ ім. В. Г. Короленка : офіц. інтернет-сторінка. URL: https://history.korolenko.kharkov.com.
4. Петренко Н. В. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка в епіцентрі війни // Короленківські читання 2022 «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни» : матеріали XXV Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 2023. С. 10–16.
5. Петренко Н. В. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка: консолідація заради перемоги та повоєнної відбудови // Короленківські читання 2023 «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни» : матеріали XXVI Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 2024. С. 14–27.

6. Федяй С. І. Діяльність Наукової бібліотеки Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова в реаліях війни: зміни пріоритетів та напрями трансформації // Короленківські читання 2023 «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни» : матеріали XXVI Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 2024. С. 48–52.
7. Яких збитків зазнали вищі навчальні заклади Харкова? // СтройОбзор. URL: https://stroyobzor.ua/ru/kharkov/news-city/yakikh-zbitkiv-zaznali-vischi-navchalni-zakladi-kharkova (дата звернення: 07.05.2024).

УДК 027.53(477.72)ХОУНБ:[72.012.1:338.246.8]:[378.6:72](735.9)

ARCHITECTURE OF CULTURE, COMMUNITY AND CLIMATE: A LIBRARY FOR KHERSON, UKRAINE

Bradley Walters,
AIA, NCARB, Associate Director of Graduate Programs and Edward M. «Ted» Fearney Endowed Associate Professor, School of Architecture, College of Design, Construction and Planning, University of Florida
United States of America, Gainesville, Florida

Анотація. *Представлено проєкт відбудови Комунального закладу «Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олеся Гончара» Херсонської обласної ради, пошкодженого внаслідок збройної агресії Росії проти України, який розробила команда Коледжу дизайну, будівництва та планування Університету Флориди у США.*

Ключові слова: *Україна, культура, російсько-українська війна, збереження знань, Університет Флориди у США, місія Коледжу дизайну, будівництва та планування, Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека імені Олеся Гончара, проєкт відбудови бібліотеки, ландшафтний дизайн.*

Annotation. *A project for the reconstruction of the Municipal Institution «Kherson Regional Universal Scientific Library named after Oles Honchar» Kherson Regional Council, damaged as a result of Russia's armed aggression against Ukraine, was presented, developed by a team from the College of Design, Construction and Planning of the University of Florida in the U.S.A.*

Keywords: *Ukraine, culture, Russian-Ukrainian war, preservation of knowledge, University of Florida in the USA, mission of the College of Design, Construction and Planning, Oles Honchar Kherson Regional Universal Scientific Library, library reconstruction project, landscape design.*

It is a time of war in Ukraine. There is an immense sense of loss at present – the loss of life, of land, of livelihood, of knowledge, and of peace. The future of this place and of this people is unwritten. This research recognizes the long history of the country, the region, the people, and the current human tragedies. We acknowledge the complex and interwoven histories of Ukraine, Russia, and their regional neighbors. We approach this project with humility and deep respect for the people of Ukraine. We wish to honor the many sacrifices and ongoing struggles of the people.

It is also a complex time for libraries, in a time of digital media, where the archive becomes both more important and less so. What is a library in this time, and in this place? How might we contribute to the work of preserving knowledge and sustaining culture during a time of war? In response to the current conflict and changing roles of libraries, this research involves the design of a library for Kherson, Ukraine.

Project Team

The project team was led by Associate Professor Bradley Walters, AIA, from the University of Florida School of Architecture in Gainesville, Florida

U.S.A. In addition to Mr. Walters, team members included Kylie Eubanks, Christopher Fettes, Micah Fitzgerald, Aaron Karr, Colby Marcoux, Juan Miri, Hunter Oropeza, Davison Oser, John Eric Phipps, Tessa Register, Jamilah Roman, Vincent Boone Schroder, and Sofia Sousa.

The University of Florida (UF) is a public research university based in Gainesville, Florida, U.S.A. UF articulates its mission as «three interlocking elements» of teaching, research/scholarship, and service. These elements «span all the university's academic disciplines and represent the university's commitment to lead and serve the state of Florida, the nation and the world by pursuing and disseminating new knowledge while building upon the experiences of the past» (UF Mission Statement).

The School of Architecture is one of three schools within the College of Design, Construction & Planning (DCP) at the University of Florida. The college excels in providing hands-on learning opportunities for students. The mission of DCP is to improve the quality of the built and natural environments through offering exceptional educational and professional programs and research/scholarship initiatives that address the planning, design, construction, and preservation of the built and natural environments.

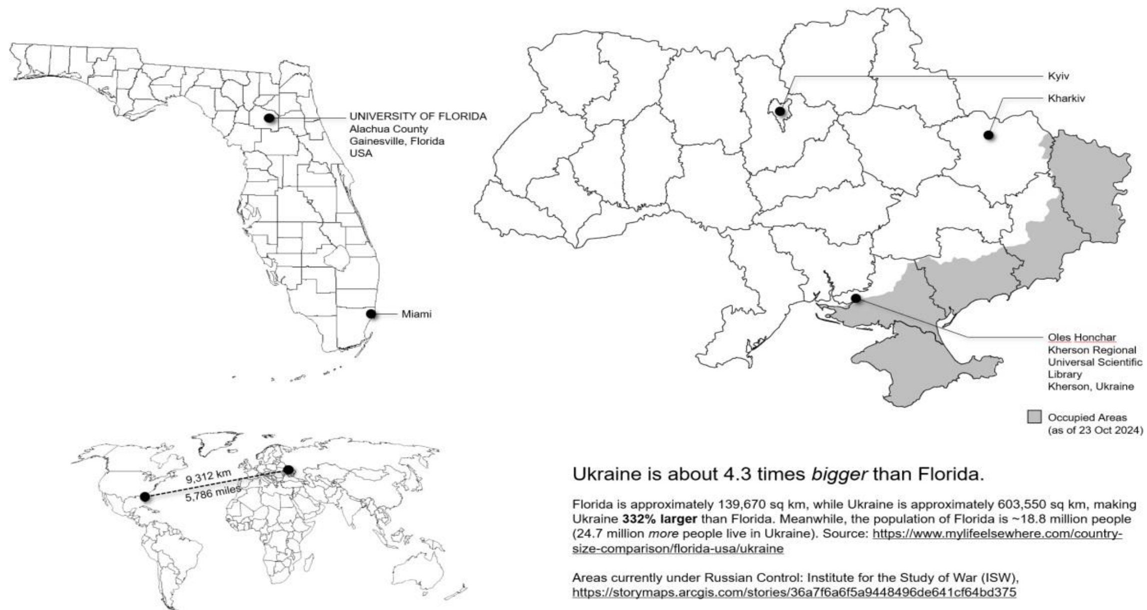


Figure 1. Comparative diagrams showing the relative sizes of Ukraine and Florida, side-by-side with one another, along with a diagram showing the geographic distance (9,312 km) between Kherson, Ukraine and Gainesville, Florida USA.
Images by Bradley Walters.

To help our project team to understand Ukraine and to help the people of Ukraine to understand Florida, we put together comparative diagrams showing the relative sizes of Florida and Ukraine, side-by-side (Figure 1). Ukraine is approximately 4.3 times larger than Florida.[1] Florida is 139,670 sq km in area, while Ukraine is 603,550 sq km in area. Ukraine is 332% larger than Florida. The population of Florida is approximately 18.8 million people compared with approximately 38 million people in Ukraine.[2] Areas under Russian Control are from mappings provided by the Institute for the Study of War (ISW).[3]

---

[1] https://www.mylifeelsewhere.com/country-size-comparison/ukraine/florida-usa
[2] https://www.worldometers.info/world-population/ukraine-population/
[3] https://storymaps.arcgis.com/stories/36a7f6a6f5a9448496de641cf64bd375

About the Library

Founded on 18 June 1872, the Oles Honchar Kherson Regional Universal Scientific Library was one of the first publicly-accessible book collections in Ukraine. By 1941, the library's book collection numbered more than 300,000 volumes, and was used by almost 10,000 readers. During the fascist occupation, the library was looted and more than 215,000 books were destroyed. Following the end of World War II, the library was gradually rebuilt during the Soviet period, becoming one of the most modern scientific libraries in Ukraine. In the late 1980s, the old building from the Russian Empire era was replaced by a new one on the banks of the Dnipro River, where the library relocated in 1987.



Figure 2. Undated archival photo of the Oles Honchar Kherson Regional Universal Scientific Library. Image source: https://www.rferl.org/a/ukraine-destroyedmonuments- architecture-day/32618791.html



Figure 3. Oles Honchar Kherson Regional Universal Scientific Library, Park Slavy, Arestanka Quay, and the Dnipro River. Source: Undated aerial photograph from Google, with additions/edits by Bradley Walters

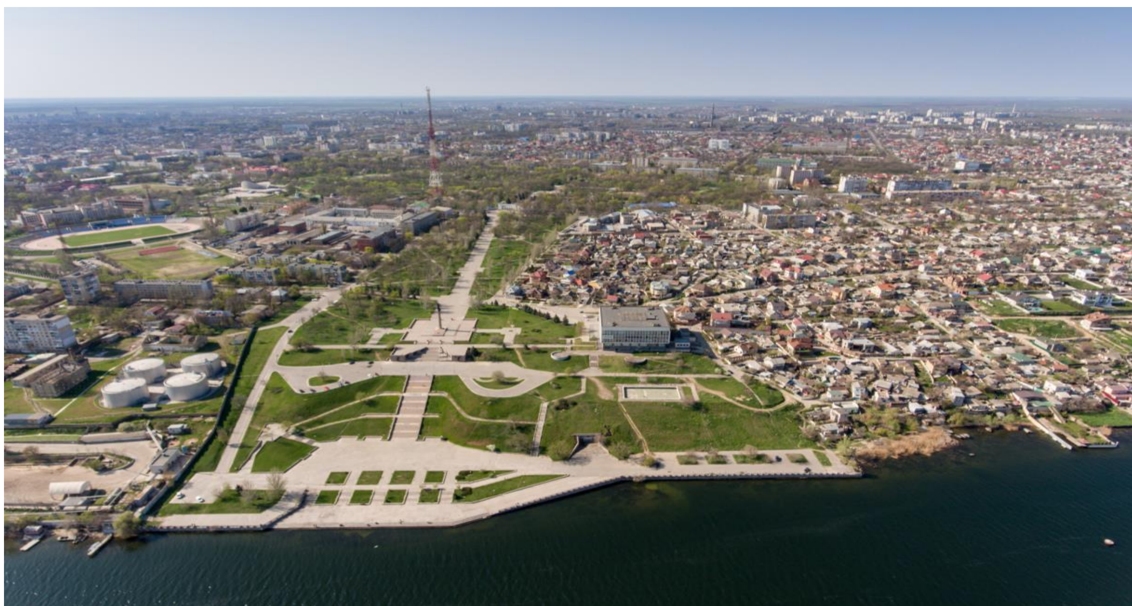


Figure 4. Aerial photograph of the Kherson Library, Arestanka Quay, Dnipro River, and surrounding neighborhoods, 13 April 2017.
Image source: AdobeStock_151899825.jpeg by operator1975, Adobe Stock (education license)



Figure 5. Undated photo of the façade of Oles Honchar Kherson Regional Universal Scientific Library, with dimensional annotations by Bradley Walters.
Image source: https://censor.net/en/news/3380142/russian_occupiers_took_away_priceless_funds_from_kherson_library_director_korotun

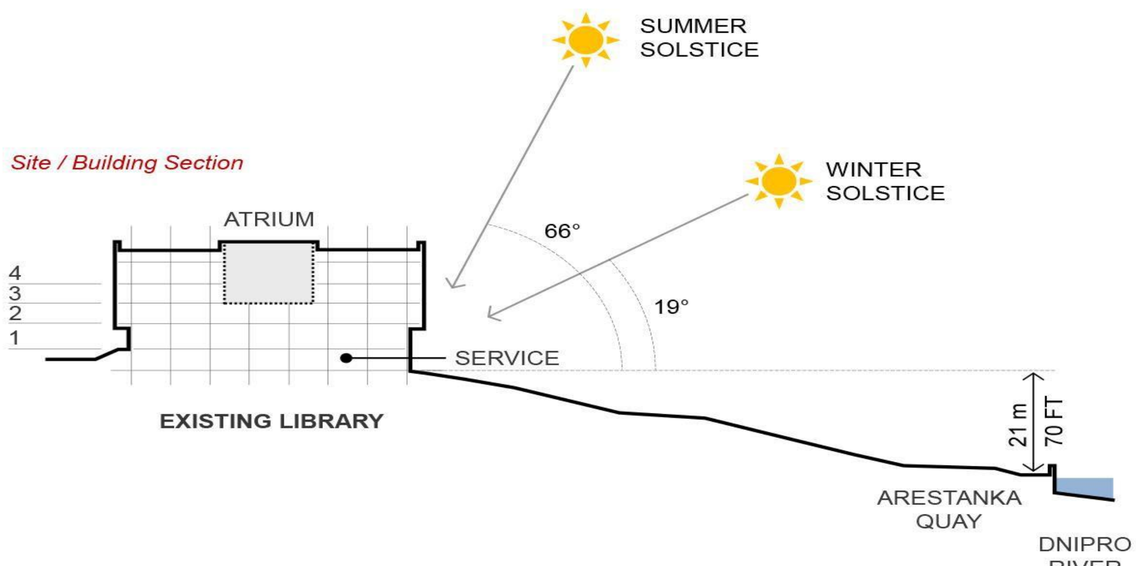


Figure 6. Diagrammatic building and site section drawing, showing the existing library in relationship to Arestanka Quay and the Dnipro River.
Image by: Bradley Walters / University of Florida

The current Russo-Ukrainian war began on 24 February 2022, when the Russian government launched the largest ground military campaign in Europe since World War II. Given that the war targets the cultural identity of the Ukrainian nation, many of the invading forces' targets have been cultural institutions–museums, archives, libraries, and cultural centers. The Kherson Library has been the subject of numerous attacks and has been intermittently occupied by Russian forces. Following shelling and an ensuing fire in November 2023, the building has been described as largely destroyed.

While it was not possible for our project team to visit the structure, conduct independent assessments, and document current conditions in detail, the team studied numerous photographs posted online over the course of the current conflict and in recent months. The most recent images show significant damage to the building. There is evidence of large missile impacts and artillery shelling, as well as localized fires within the structure. There is evidence of structural damage in several locations, especially on the southeast-facing façade, overlooking the Dnipro River. This side of the building has received significant impacts from artillery fire. Local residents and library staff have acknowledged that the structure and its contents have been compromised, possibly beyond repair. (Figures 7, 8).



Figure 7. Extensive damage to Oles Honchar Kherson Regional Universal Scientific Library. Image posted by Tetyana Teren, 12 November 2023. Image source: https://www.facebook.com/tetyana.teren/posts/pfbid0UkaE9aBmtXYNHLBrgRvjQJ6FgL6dwzGQKoR7xwtJ2SrXZDJHWGMk3etoehmTu7tJl

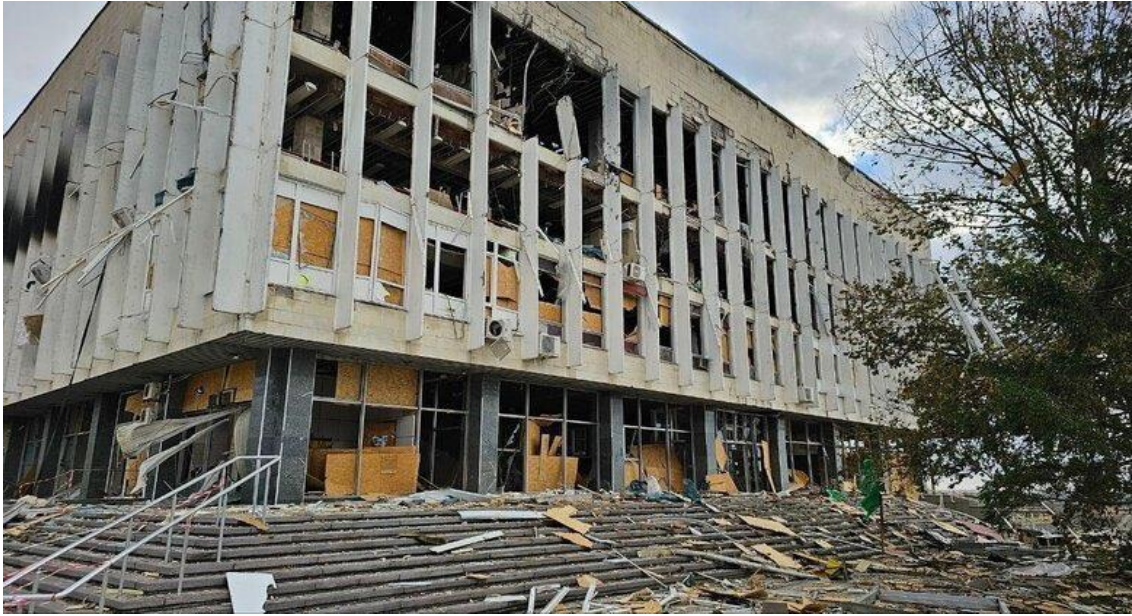


Figure 8. Oles Honchar Kherson Regional Universal Scientific Library. Image posted by Гюндуз Мамедов / Gyunduz Mamedov @MamedovGyunduz, 12 November 2023. Source: https://x.com/MamedovGyunduz/status/1723629818644684992/photo/1

Methodology

The current research work was completed as part of required graduate design studios in the Master of Architecture (M.Arch) degree program at the University of Florida School of Architecture.

Building on preparatory undergraduate or graduate work, Advanced Studio 1 («G1») introduces students to the challenges and rigors of developing a philosophical position and research-based design process as the foundation for a career in architectural design and practice. Emphasis concentrates on cultivating self-directed speculation, analytical thinking, and synthetic design exploration within the framework of an organized studio program. The framed program anticipates incorporating multiple trajectories offered by companion courses both within and beyond the School of Architecture and students are encouraged to draw from this knowledge. Students are expected to develop their ideas philosophically, conceptually, and architecturally to provide a strong foundation in critical thinking and architectural design. Students are encouraged to use this course to germinate scholarship and personal perspectives that will be expanded in future studios and the Thesis or Project-in-lieu-of-Thesis (PILOT).

Architecture is shaped by a number of competing and often contradictory forces. Social and historical considerations challenge architecture to be meaningful to its time and its place. Consideration of users and their

programmatic requirements involve human factors and a range of physical abilities, accessibility requirements, life-safety concerns, and cultural referents. Consideration of site and context requires careful understanding of climate,environmental conditions, variable weather and / or climate concerns, and numerous performance-based aspects of building. Responding to racial inequalities requires a nuanced understanding of history and culture in how we make design decisions. And concerns for environmental health and justice require a careful understanding of the measurable environmental impacts of design decisions.

Advanced Studio 3 («G3») is the final course in the graduate design studio sequence, leading into the final thesis or PILOT work in the final semester. As a result, the G3 studio becomes a hinge between the collective and the individual with regards to theme, research, and potential collaboration. We will take full advantage of this curricular position to develop work throughout the semester that is both of great personal interest and contributes to collective knowledge, discussion and creative work. Building on the comprehensive aspects of Advanced Studio 2 («G2»), G3 allows greater freedom in the scope and detail of design work produced. You will be asked to use the advanced set of skills and techniques you have developed over your graduate and undergraduate careers, while being open to experiment in the design process and explore new areas of knowledge through research. Hybrid processes will be encouraged, particularly in working back and forth between digital and analog. Students are expected to develop their own voice in techniques, design language, and conceptualization, with the expectation that work is done with a high level of rigor.

During the fall 2024 semester, vertical design studios included students in both Advanced Studio 1 and Advanced Studio 3. Each of the four (4) Gainesville-based vertical design studios addressed identical curricular goals while working with diverse project programs, sites, and approaches. For all of the studios, readings, case studies, and introductory exercises served as catalysts to provoke a sequence of investigations and establish issues to be addressed throughout the term. Research and analysis, framed and reframed through design synthesis, provided an intellectual foundation from which the studio developed architectural responses to program, place, and time.

Project work investigated spatial and material relationships between insides and outsides, negotiating the complexities of a rich program and site at the building scale. While centered on materiality and the tectonics of construction, we also sought opportunities to engage history, socio-cultural relationships, phenomenology, and ecology in our work. Students were charged

with developing philosophical approaches that could be transformed into and through architecture.

Phase 1: Materiality + Detail – *1 week*

The project work started with an exercise focused on materiality and detail. Assigned readings included *The Tell-the-Tale Detail* by Marco Frascari (1984) and *Terrible Beauty 2: the ineffable* by Lebbeus Woods (2010).

Students were asked to create speculative, full-scale (1:1) drawings that were positioned in relation to the human body. Drawings were required to dynamically express materials, layers, assemblies (seams, overlaps), design intent (narrative, light and shadow), a range of scales (fasteners to large-scale surface textures), and measure. Students were challenged to engage opacity and / or transparency in their drawing studies.

This first set of drawing studies were conceived as a portion of an implied larger design project. Students were specifically asked to develop their drawings as a fragment of a façade, separating interior and exterior spaces. The drawing was required to suggest how a multi-layered building envelope might negotiate the relationships between people inside and outside a building. Students were asked to develop ideas and narratives to drive their design intent. Central to the drawing constructions was light. Students were asked to program their drawings to shape, transmit, and / or regulate natural light. They were asked to consider the shaping of light, including quality, color, texture, grain, scale, etc. Drawings were to incorporate transparent, translucent, and / or opaque areas, communicating light conditions, material surface qualities, and implied depth.

Finally, these drawings were required to include at least a portion of one or more apertures. Students were asked to address associated issues of views that might be allowed, denied, shaped, and / or directed. They considered systems that allow for a range of different scales of apertures. Students presented and discussed their full-scale drawing constructions, describing the spatial conditions that they were developing to begin to test possibilities for the Library in Kherson. Proposals engaged a range of issues surrounding libraries in a time of war, including time, memory, safety/security, knowledge archives, permanence, and loss.

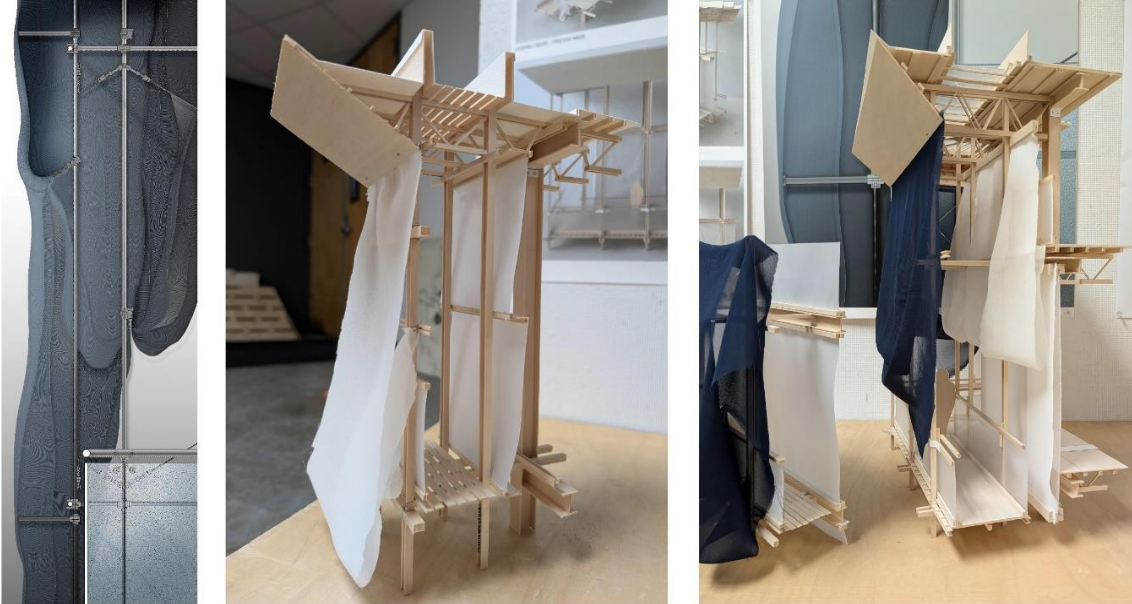


Figure 9. Drawing and assembly studies by Christopher Fettes.
Photographs by Bradley Walters

Phase 2: Tectonic Experimentation + Frameworks – *3 weeks*

During this phase of work, students were asked to consider the studio prompt, ideas of this place and its particular geographic, social, historical framework. The students were asked to consider ideas of «the library» and the roles of ideas, meaning, and knowledge. As with the prior drawing exercise, students were asked to work in a speculative manner to create materially-specific assembly proposals. The following prompts were provided as reminders:

– *Design intent is important. How do you engage the particulars of Kherson, its residents, and the library program, at this moment of history and in light of recent and ongoing struggles?*

– *Even though we haven't yet created full building proposals, consider this exercise as if it were a portion of a larger design project. It should be developed as a fragment of a façade, separating interior and exterior spaces. The work should suggest how a multi-layered building envelope might negotiate the relationships between people inside and outside a building.*

– *Consider light. Assemblies should shape, transmit, and / or regulate natural light. Consider the shaping of light, including quality, color, texture, grain, scale, etc. Incorporate transparent, translucent, and / or opaque areas. Study light conditions, material surface qualities, and implied/actual depth.*

– *Consider one or more apertures. Address associated issues of views that might be allowed, denied, shaped, and / or directed. Consider systems that allow for a range of different scales of apertures.*

In this exercise, students worked to translate their ideas and drawing studies into three-dimensional form, with an eye towards building assemblies that could meet their design objectives. Students created a series of physical model studies (three to five, or more). These model studies were used to study and develop assemblies that shaped light, negotiated social relationships, and convey meaning. The models were considered as principally vertical assemblies (walls) and / or overhead horizontal assemblies (roofs/ceilings/floors), negotiating insides and outsides.

Building on their tectonic assembly studies, students then created three-dimensional «corner conditions» for their proposed construction. Students were asked to engage the intersection of two vertical conditions and an overhead and / or a ground condition. This phase of work was primarily centered on physical model constructions. Students engaged numerous materials, including 3D printing for certain components based on model scale. The work engaged structural hierarchies, from primary to secondary to tertiary, etc. Students were challenged to create clear and discernable structural logics. Finally, the projects had to consider steel building systems, including lattice structures, mechanical joints, building envelopes, and surface possibilities.



Figure 10. Material, assembly, and light studies by John Eric Phipps.
Photographs by John Eric Phipps and Bradley Walters



Figure 11. Drawing and assembly studies by Jamilah Roman. Drawings by Jamilah Roman; Model photographs by Jamilah Roman and Bradley Walters



Figure 12. Drawing and assembly studies by Davison Oser. Drawings by Davison Oser; Model photographs by Bradley Walters

Phase 3: Provocations + Place-Making – *4 weeks*

During this phase of project work, students were asked to conduct collaborative site and environmental research in two- and three-person teams. The students self-organized and identified the following broad areas for further study: 1) history and culture, 2) climate, 3) demographics, 4) topography and geography, 5) zoning, and 6) transportation. Each of the teams shared their findings with the rest of the class, to create a shared body of research that the entire team could use to further develop project work.

The students then worked individually to develop full building proposals for the library, bringing together their early detail studies as well as the collaborative research findings. Individual areas of research varied widely. Several students retained traces of the original library, incorporating new structures that mourned loss while creating places for community gathering.

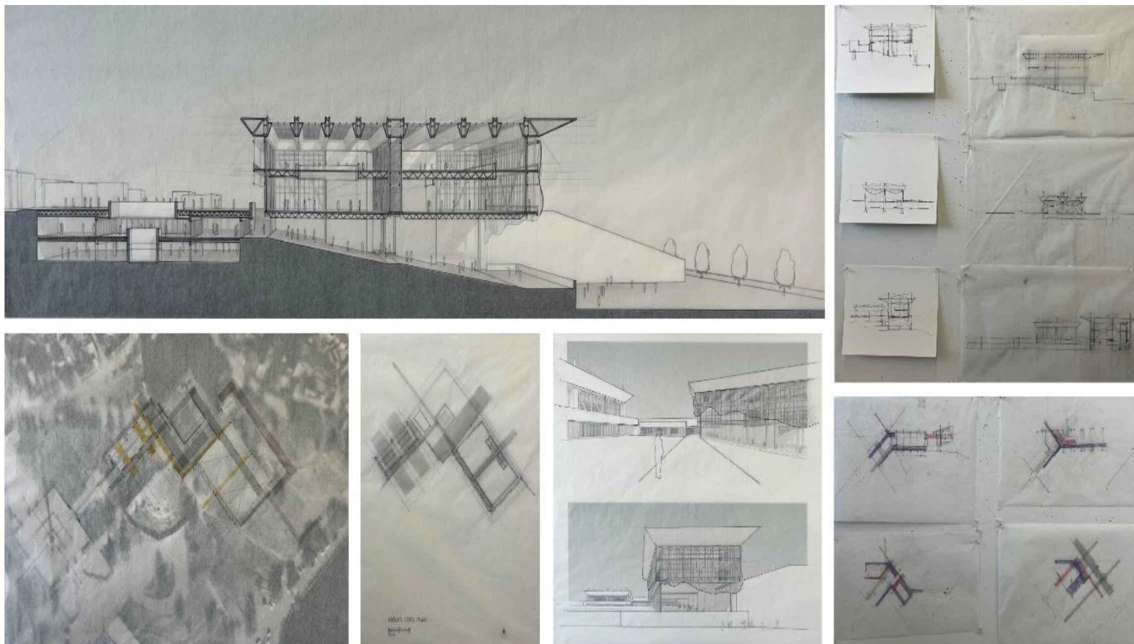


Figure 13. Drawing studies by Christopher Fettes.
Photographs by Bradley Walters

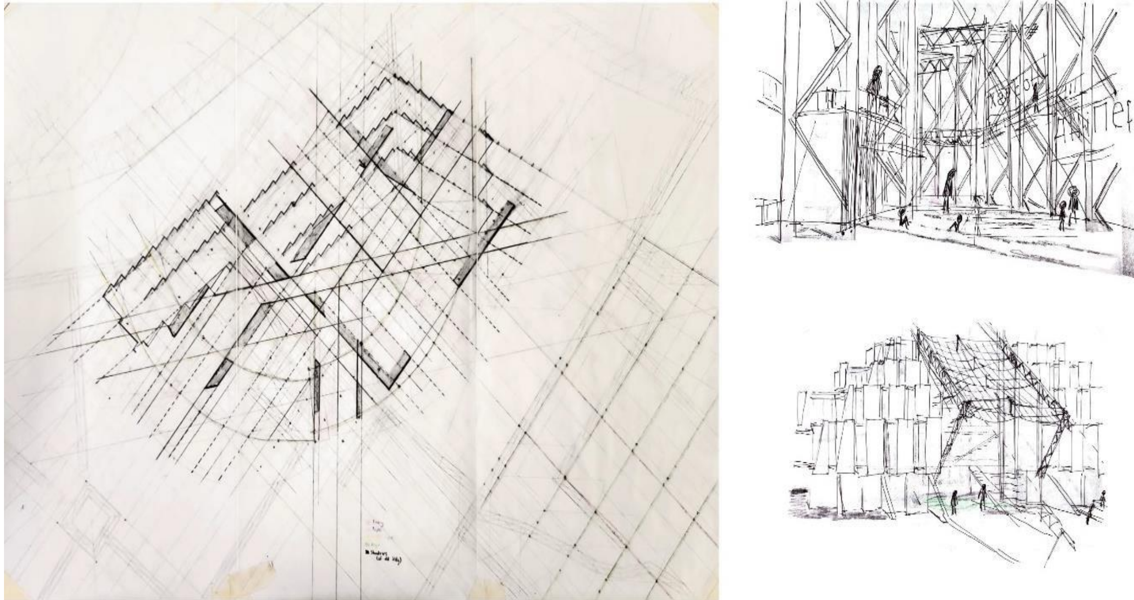


Figure 14. Drawing studies by Vincent Boone Schroder.
Photographs by Bradley Walters

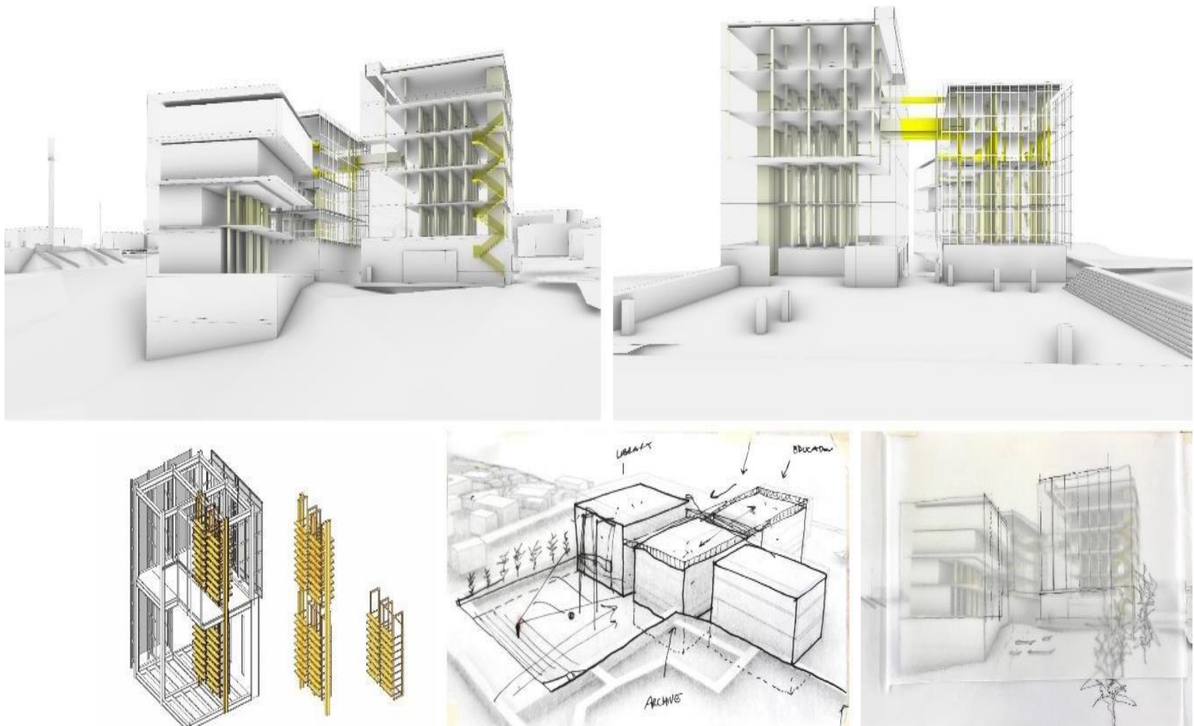


Figure 15. Drawing studies by Micah Fitzgerald

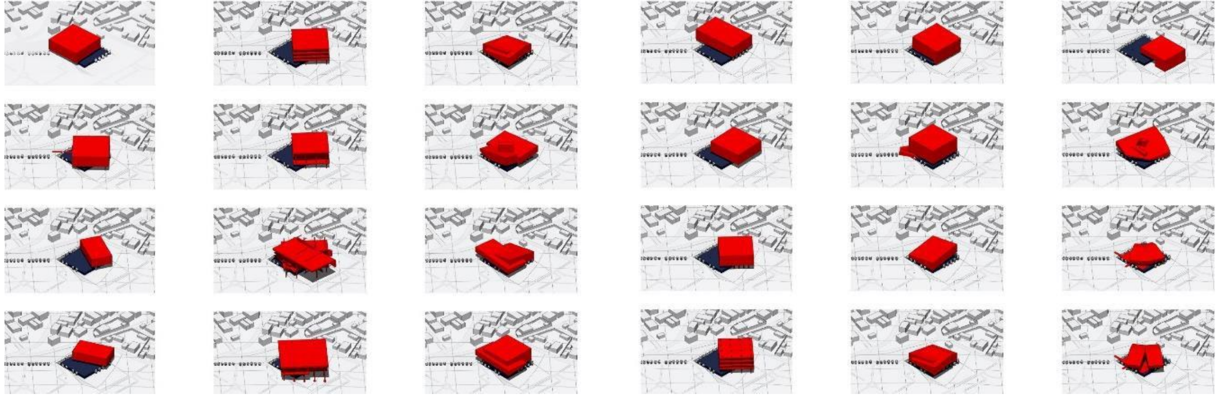


Figure 16. Drawing studies by John Eric Phipps

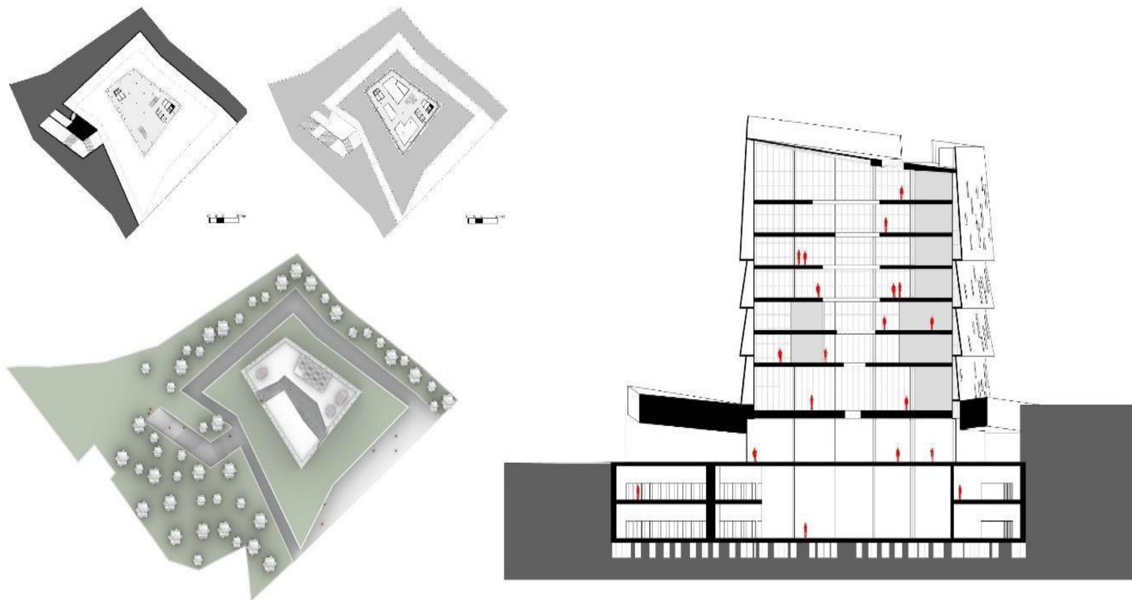


Figure 17. Drawing studies by Davison Oser

While most of the students decided that the current structure was compromised beyond repair, a few of the students worked to rehabilitate the existing structure through renovations, repairs, and new interventions. These proposals created a dialogue between old and new. In some cases, the scars of war were retained intentionally as voids within the building or as wounds that were spaces for contrasting interventions. Gardens, populated by native plantings, were engaged to create spaces of quiet reflection and memory within a re-energized and rehabilitated library structure.

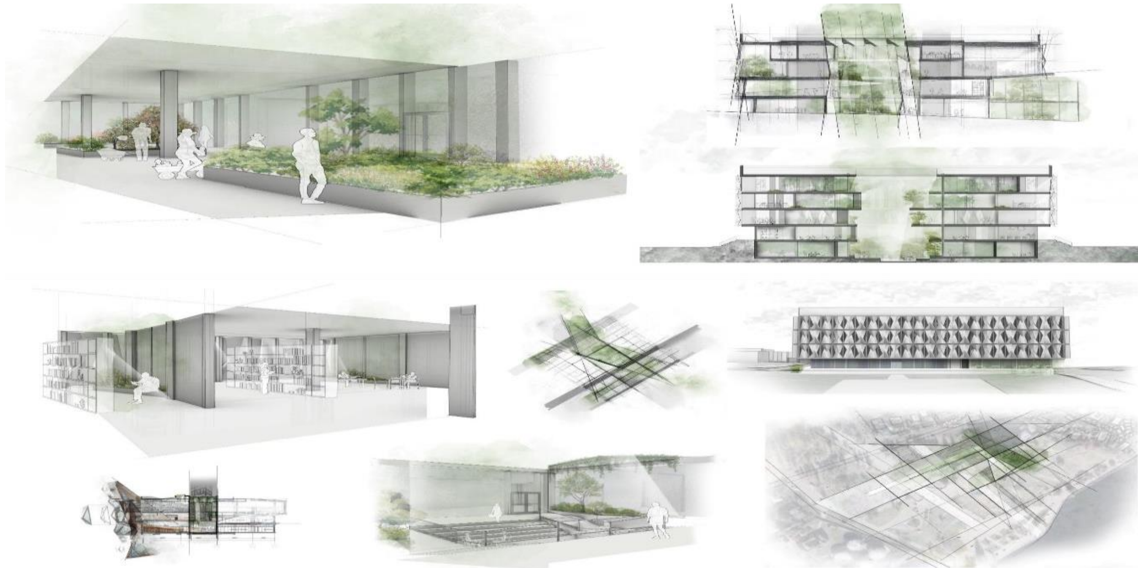


Figure 18. Drawing studies by Jamilah Roman

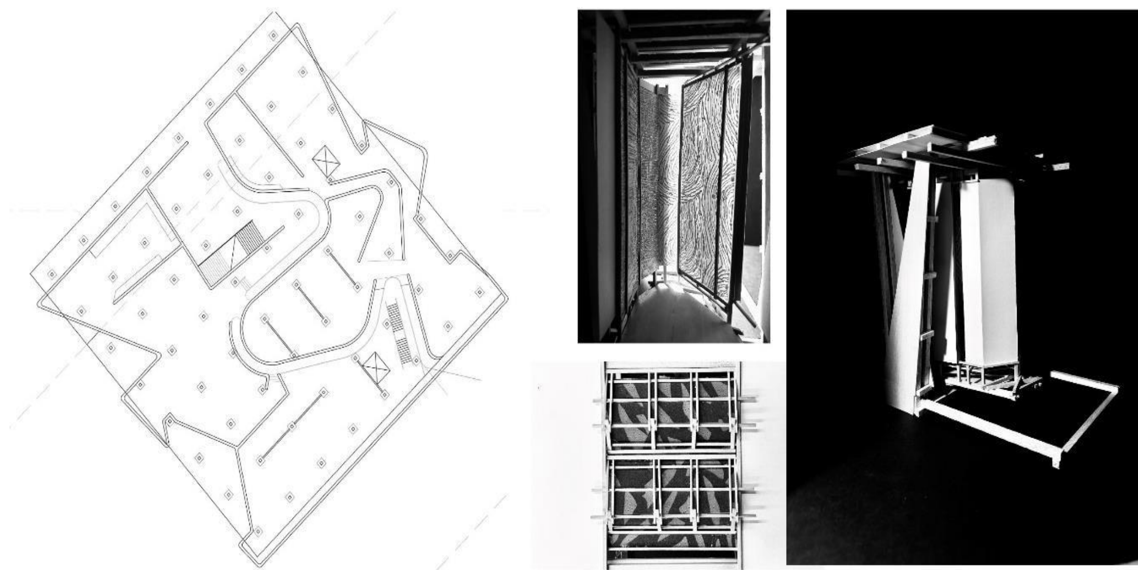


Figure 19. Drawing studies by Kylie Eubanks

Phase 4: Testing + Revising + Developing Proposals – *6 weeks*

Over the last weeks of the semesters, students worked aggressively to resolve their formal/spatial ideas. Students were asked to develop drawings and physical model studies to test their design approaches in three dimensions.

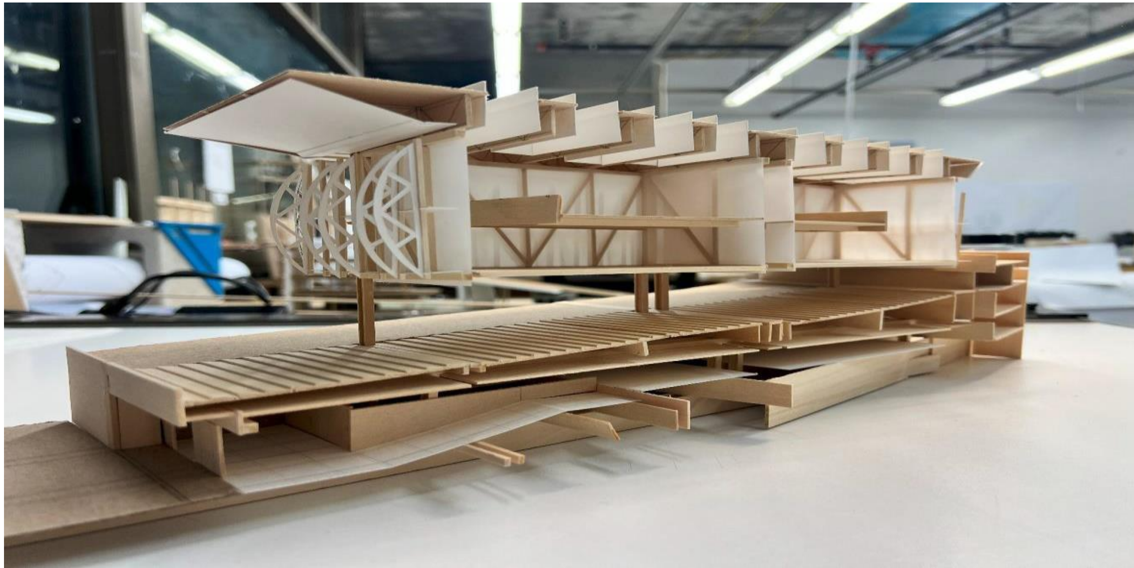


Figure 20. Model study by Christopher Fettes

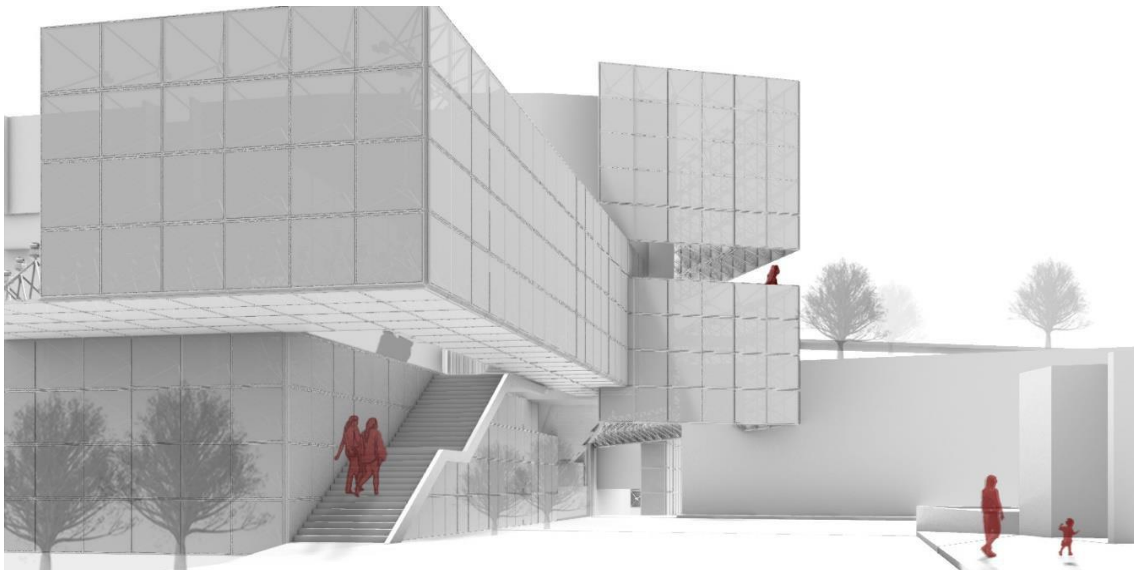


Figure 21. Drawing study by Hunter Oropeza

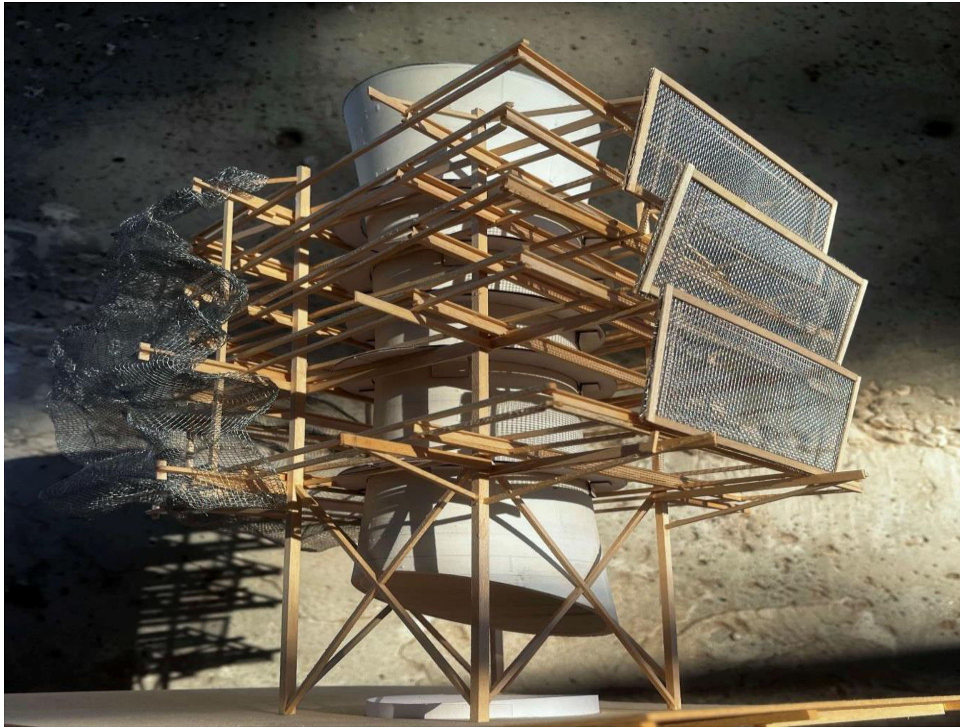


Figure 22. Model study by Tessa Register

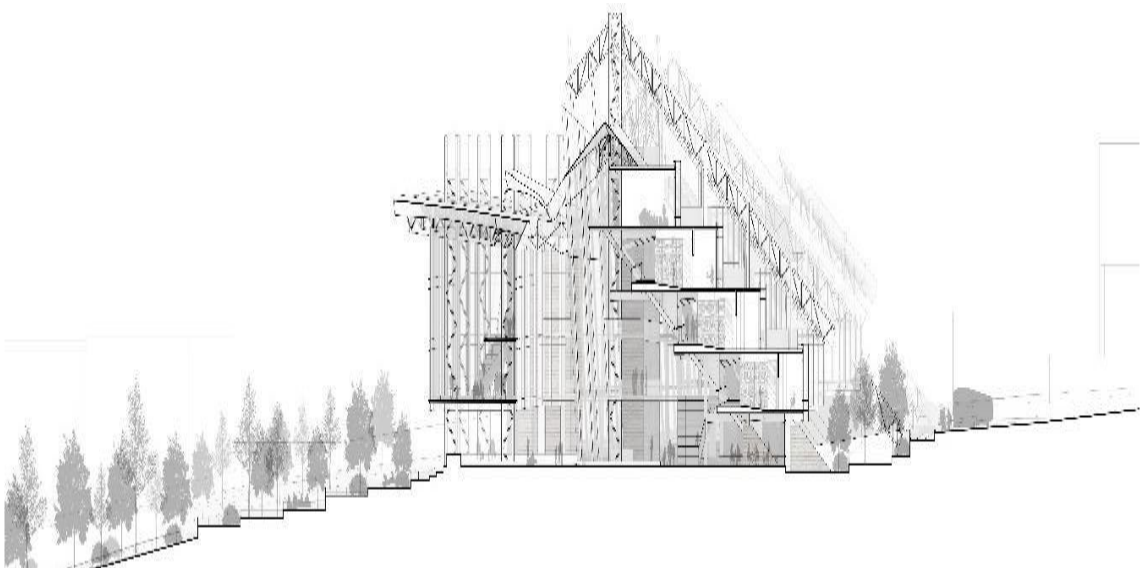


Figure 23. Sectional drawing study by Vincent Boone Schroder



Figure 24. Drawing studies by Vincent Boone Schroder

To describe his approach to the project, Vincent Boone Schroder reflected on the contested histories of Ukraine over many centuries, and of course, the ongoing conflict with Russia. His proposal, titled «the Library of Mending Fragments,» was intended to recognize Ukraine's struggles. Schroder noted that «the *fragmented* form, large glass curtain walls, flexible fabric tensile roofs, and a heavily filigree construction style represent an architecture that is trying to *find* itself.» His proposal reflects these contested formal and spatial qualities.



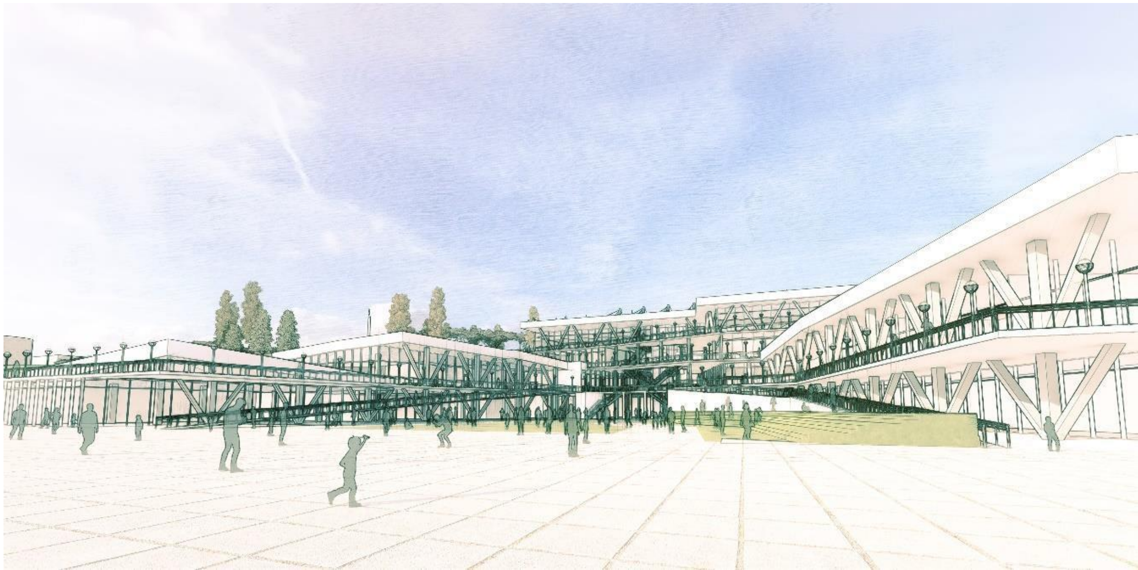


Figure 25. Drawing studies by Aaron Karr

In his expansive, landscape-oriented proposal, Aaron Karr focused on community. His description of the project noted that «the library's role as an educational and cultural hub will empower individuals with knowledge, creativity, and resources for personal and professional growth, while the community and retail spaces will provide opportunities for social interaction, collaboration, and local entrepreneurship.» He created a series of outdoor gathering areas and a farmers' market that «will not only revitalize the local economy by supporting small businesses and artisans but also create a lively

space for traditions and cultural events to flourish.» Finally, «the design's thoughtful integration with the natural landscape will remind the community of their resilience and the beauty of their surroundings, offering hope and a shared vision for the future. Together, these elements will help rebuild the social fabric of Kherson, transforming a site once marked by loss into a beacon of unity, progress, and resilience.»

Reflection

«Place is meaningful to people, and the place called home is the most meaningful of all. When it is threatened, we are roused to defend it. We also learn that home is not simply one's dwelling, but can also be one's homeland or native region. It is one of the obvious facts of life, so often overlooked, that people are not merely attached to other people but also to familiar objects, structures, and environments that nourish the self, support the continuity of life, and act as props to memory and identity.» [2]

Libraries are important cultural repositories, and they are part of what defines Kherson as home for the people of this region. Our team recognized the tremendous loss caused by the war as well as the opportunities for libraries to serve as places of collective memory and national identity. Our project team spent a great deal of time learning about Ukraine, and about Kherson in particular, to try to be as sensitive and responsive as possible to the very real needs of the residents. In addition, we considered issues of culture, war, heritage, memory, panopticon, power, censorship, control, history, ethnographic, weeding, domicide, identity, assimilation, postcolonial lacuna, mimicry, hybridity, prison, ambivalence, palimpsest, propaganda, loss, resistance, occupation, symbol, language, metaphor, meaning, autonomy, society, information, and surveillance.

Given the ongoing conflict, the story of the Kherson library is one that continues to be written, and there is no comprehensive or final conclusion to report at this time. The team from the University of Florida was unable to benefit from immersion within the richness of Ukrainian culture. We learned a great deal, but we still recognize the inadequacy of our approach to date. The team was also insulated from the direct horrors of war. As a result, the proposals developed are at best incomplete and partial, contingent on further understanding and input from librarians, community leaders, and neighbors. We

[2] Porteous, J. Douglas and Sandra E. Smith. (2001). *Domicide: The Global Destruction of Home*. London: McGill-Queen's University Press, 6.

hope to have an opportunity to continue this important work, hopefully in a time of peace that cannot come soon enough for the people of Ukraine.

List of bibliographic references

1. History of the library: the path from public to scientific / Kherson Regional Universal Scientific Library named after Oles Honchar. https://lib.kherson.ua/en-history.htm.

2. «The Russian army destroyed a well-known library in Kherson» (12 Nov 2023), The Odessa Journal. https://odessa-journal.com/the-russian-army-destroyed-a-well-known-library-in-kherson.

3. Bruy, Oksana and Oleg Serbin. (2024). «Statement from the Ukrainian Library Association and Yaroslav the Wise National Library of Ukraine: Vision of the future of Ukrainian libraries for post-war recovery, human capital development, and economically strong and democratic Ukraine.» https://ula.org.ua/novyny-ta-podii/novyny/5262- bachennia-maibutnoho-ukrainskykh-bibliotek-dlia-pisliavoiennoho-vidnovlennia-rozvytku-liudskoho-kapitalu-ta-ekonomichno-sylnoi-i-demokratychnoi-ukrainy.

4. Frascari, Marco. (1984). «The Tell-the-Tale Detail.» In *VIA 7: The Building of Architecture*, 22-37. Philadelphia: University of Pennsylvania and MIT Press.

5. Gosart, Ulia and Liudmyla Diadyk. (2023). «The Role of Ukranian Libraries in Preserving Cultural Heritage During Wartime,» IFLA WLIC 20223 Rotterdam Satellite Meeting: Strengthening libraries emergency preparedness and response. 17–18 August 2023, Amsterdam, The Netherlands. https://repository.ifla.org/server/api/core/bitstreams/26691c0a-9369-4764-bf5e- 6327b3d632bd/content.

6. Gosart, Ulia and Rachel Fu. (8 March 2024). «Why Suppression of Libraries Corrupts a Nation | Backtalk.» Library Journal (LJ). https://www.libraryjournal.com/story/why-suppression-of-libraries-corrupts-a-nation-backtalk.

7. Karlsson, Emanuel. (2024). Ukrainian Libraries at War: Contesting Colonial Heritage in Western Ukraine, Supervised by Christer Eld, Lecturer at Department of ALM, Uppsala Universitet (SWEDEN). https://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1879210/FULLTEXT01.pdf.

8. Matthews, J. (2024). «Guest Editorial: The War in Ukraine – a Librarian's Perspective.» Public Library Quarterly, 43(4), 435–443. https://doi.org/10.1080/01616846.2024.2319911.

9. Pavylshyn, Olesya. (02.05.24). «Fahrenheit 451. How the Kherson library survives under shelling.» SC!ENCE AT R!SK! https://scienceatrisk.org/story/fahrenheit-451-how-the-kherson-library-survives-under-shelling.

10. Porteous, J. Douglas and Sandra E. Smith. (2001). *Domicide: The Global Destruction of Home*. London: McGill-Queen's University Press.

11. Woods, Lebbeus. (1993). «War and Architecture: Rat I Arhitektura.» *Pamphlet Architecture 15*. New York: Princeton Architectural Press.

12. Woods, Lebbeus. (2010). «Terrible Beauty 2: The Ineffable.» From the Lebbeus Woods blog (and subsequent printing as *Slow Manifesto*. https://lebbeuswoods.wordpress.com/2010/07/24/terrible-beauty-2-the-ineffable-2/.

УДК 316.472.4:81’27:028

ЗМІНА ПАРАДИГМИ ЧИТАННЯ У ЦИФРОВУ ЕПОХУ (за результатами досліджень Наукової бібліотеки Хмельницького національного університету)

Айвазян Олена Борисівна,
директорка Наукової бібліотеки
Хмельницького національного університету,
кандидат історичних наук;
Молчанова Світлана Артемівна,
завідувачка науково-методичного відділу
Наукової бібліотеки
Хмельницького національного університету
Україна, м. Хмельницький

Анотація. *Стаття присвячена проблемі читання в сучасному світі та ролі бібліотеки у підтримці та стимулюванні читацької активності. Наведено порівняльний аналіз результатів опитувань, проведених НБ університету у 2009 та 2020 рр. з метою оцінки динаміки змін читацьких інтересів, культурних та інформаційних потреб, мотивів звернення до книги, а також ролі бібліотеки як центру культурного життя та освіти.*

Ключові слова: *читання, бібліотека, користувачі, дослідження, читацькі якості, уміння і навички.*

Annotation. *The article is devoted to the problem of reading in the modern world and the role of the library in supporting and stimulating reading activity. A comparative analysis of the results of surveys conducted by the scientific library of KhNU in 2009 and 2020 is given in order to assess the dynamics of changes in reader interests, cultural and informational needs, motives for turning to books, as well as the role of the library as a center of cultural life and education.*

Keywords: *reading, library, users, research, reading qualities, skills and abilities.*

У сучасному світі, наповненому швидкими змінами та новими технологіями, питання читання та ролі бібліотек у його підтримці залишаються не тільки актуальними, але й набувають нових вимірів, адже динамічні зміни відобразилися і у відношенні суспільства до книги та читання, наклали свій відбиток на діяльність бібліотек у створенні нових сервісів, програм, проведенні івентів (публічних заходів), спрямованих на

підвищення читацької активності, розвитку навичок використання інформаційних ресурсів та ін. Тож у цьому контексті роль бібліотек переоцінити важко, оскільки це не лише місце зберігання книжкового фонду, але й інституція, що сприяє доступу до знань, культурних цінностей, формуванню читацької культури (якостей, умінь і навичок), розширенню спектра інтересів користувачів, їхньої здатності аналізувати, оцінювати та критично сприймати інформацію, робити власні висновки та формувати судження.

Дослідження, пов'язані з проблемою читання, ведуться в НБ Хмельницького національного університету (ХНУ) вже давно. Але особливо вони активізувалися наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., коли у професійній бібліотечній сфері розгорнулися дискусії про нову роль книгозбірень в сучасному інформаційному суспільстві, роль книги та читання. Проведення планомірного та систематичного комплексного вивчення проблеми читання в бібліотеці було розпочато 1995 р. за програмою наукової роботи, що мала назву «Бібліотека та книга в житті молоді». Зокрема, проводилися соціологічні опитування «Що цікавить студента першого курсу?» (1996 р.); «Бібліотека у навчальному процесі студента», «Що ви читаєте?» (1999 р.); «Книги, що зцілюють душі» (2006 р.); «Мотиви та фактори, що впливають на читання української художньої літератури» (2009 р.); «Книга і бібліотека в житті сучасного студента» (2020 р.); «Роль читання в системі навчання студентів» (2022 р.); «Роль читання у формуванні патріотичного світогляду» (2024 р.). Опитування проводилися з метою з'ясування ролі книги і бібліотеки в житті студентів університету, виявлення їхніх інтересів та мотивів читання, можливостей бібліотеки щодо задоволення культурних та інформаційних потреб. Так чи інакше ці питання порушувалися майже в усіх дослідженнях, що проводилися книгозбірнею.

Моніторинг того, як змінювалися з часом жанрові уподобання студентів, якому формату читання вони почали віддавати перевагу, як змінювалися мотиви звернення до читання у той чи інший проміжок часу, яку роль в житті молоді почала відігравати книга і бібліотека тощо дозволив змінювати і методи заохочення студентства до читання, розробляти нові пропозиції та рекомендації з метою утримання бажання читати, залучення до бібліотеки, розширення спектра інтересів, формування читацьких якостей, умінь і навичок.

До прикладу, за результатами опитувань «Мотиви та фактори, що впливають на читання» (2009 р.) та «Книга і бібліотека в житті сучасного

студента» (2020 р.) було зроблено порівняльний аналіз відповідей і думок читачів за 10 років. Порівнявши результати обох опитувань, можна сказати, що студентська молодь не втратила інтерес до читання, проте серед мотивів звернення до книги почали переважати науково-дослідна робота та професійний інтерес; при виборі художньої літератури дещо змінилися жанрові уподобання: 25,7% надали перевагу пригодницькому жанру (проти 31,2% у 2009 р.), 17,1% – фантастиці (22,8% у 2009 р.); гумору і сатирі – 3% (30% у 2009 р.), романам про кохання – 17,1% (72,8% у 2009 р.). Варто зауважити, що в анкетуванні взяли участь не лише студенти, але й інші категорії користувачів, зокрема викладачі та співробітники, що свідчить про небайдужість університетської спільноти до цього питання.

Василь Сухомлинський писав: «*Без високої культури читання немає ні школи, ні справжньої розумової праці, читання – це найважливіший інструмент навчання та джерело багатого духовного життя*» [4]. Культура читання – це частина загальної людської культури, яку сьогодні прийнято називати інформаційною культурою, оскільки сучасне відношення до книги не стільки як до друга та порадника, скільки як до носія потрібної для роботи інформації (це стосується як друкованих, так і електронних носіїв, які збігаються або доповнюють один одного). Про це свідчать і дані опитування «Книга і бібліотека в житті сучасного студента» (2020 р.). До прикладу, відпочинком і задоволенням читання художньої літератури вважають лише 20%; необхідною умовою розвитку − 39%; можливістю долучитися до світової культури – 30%, обходяться без читання художньої літератури (вважають, що воно втратило своє значення) 10% респондентів (рис. 1). Тенденція, як бачимо, не зовсім райдужна з огляду на те, що опитування проводилося серед здобувачів вищої освіти − майбутньої інтелігенції. Саме їм мають бути притаманні риси високого рівня культури та відповідальності за збереження національних, духовних, культурних цінностей та історичної пам’яті народу, що характеризує інтелігенцію як соціальний феномен.

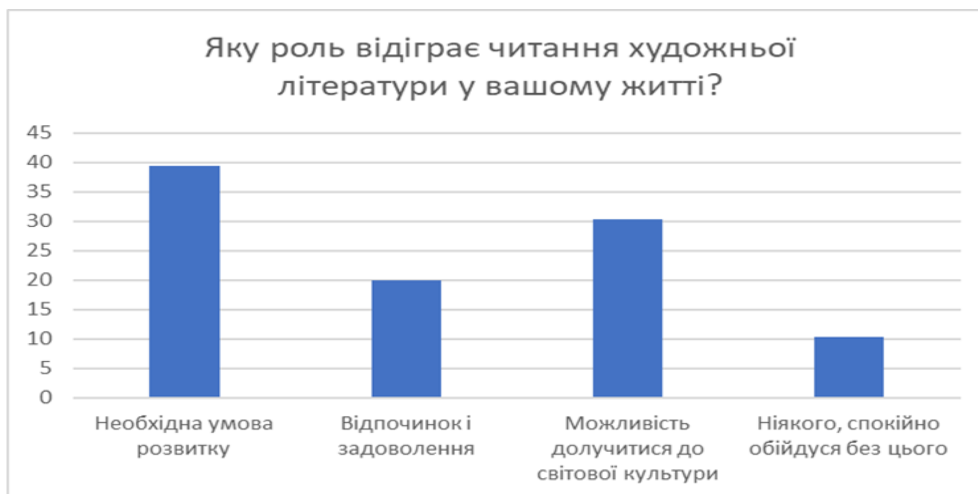


Рис. 1. «Книга і бібліотека в житті сучасного студента» (2020 р.)

У зв'язку з цим варто звернути увагу на спосіб мислення читачів, простір їхньої уваги під час читання художньої літератури. Дехто зі студентів вказує, що, читаючи книжку, не уявляє собі героїв, взагалі не бачить «картинку», тобто для них книжка – це зчитування інформації, а з літературою, як із мистецтвом, вони вже не справляються. Про таку проблему говорять сьогодні багато письменників, педагогів, бібліотекарів, зокрема сучасна українська письменниця Оксана Забужко звертає увагу на появу нової категорії читачів − «нових неписьменних», які вже технічно неспроможні читати довгі речення, а внутрішній монолог, де треба вмикати уяву, ототожнювати себе з героєм, − це все для них непосильний виклик [4]. Вони просто не розуміють, як це робиться і навіщо. Це люди літературно неписьменні, покоління коротких повідомлень, одновимірних текстів, покоління фейсбука і твітера Тож розмежування на кваліфікованого і малокваліфікованого читача відбувається вже зараз, просто в нас на очах. Але найстрашніше, коли це відбувається в освітньому середовищі. Тож бібліотеці, як ні якому іншому суспільному інституту, варто терміново вживати заходів для зміни ситуації, повернення зацікавленості молоді до книги та читання.

Протягом 10 років змінилися запити студентів і щодо україномовної літератури. Якщо раніше (у 2009 р.) усього 44% респондентів віддавали перевагу читанню саме українською мовою, то 2020 р. цей показник зріс до майже 60%. Та варто вказати, що співвідношення книг російською та українською мовами в університетських бібліотеках досить невтішне. Хоча, якщо порівнювати з 2009 р., коли україномовні джерела бібліотеки складали 25,45% щодо

всього фонду (у 1991 р. література українською мовою складала усього 3,9%), то у 2023 цей відсоток збільшився до 32,8%. Та наразі йдеться про те, щоб якомога швидше поновити фонд затребуваною читачами україськомовною літературою, а з цим склалася доволі складна ситуація. За останнє десятиріччя оновлення фонду книгозбірні за рахунок коштів державного бюджету здійснювалося вкрай повільно, а у 2022 р. через пряму збройну агресію РФ проти України взагалі на рік припинилося [2]. Книгозбірня ХНУ, як й інші бібліотеки, змушена була вирішувати питання поповнення бібліотечних фондів завдяки доброчинцям, благодійним фондам та взаємопідтримці (особливо це стосувалося книг сучасних українських письменників та українськомовних зарубіжних видань художньої літератури). Ще у 2005 р. у бібліотеці було започатковано довгострокову акцію «Подаруй бібліотеці сучасну українську книгу», завдяки якій книгозбірня трохи могла поповнити фонд сучасними україномовними документами. Серед учасників акції − державні установи, громадські організації, ЗВО, видавництва, автори та читачі. Список дарувальників постійно поповнюється на сайті бібліотеки у БД «Читачі» («Дарчі видання»; http://e.surl.li/daruvannia).

З початком повномасштабної війни МКІП надало бібліотекам рекомендації щодо списання певних типів книг російськомовної літератури [3]. Їх місце на поличках мали б зайняти твори українських і зарубіжних авторів, затребуваних читачами, та відсутність достатнього фінансування і перевидань багатьох документів іноземної літератури українською мовою поки негативно позначається на популяризації книги та читання серед студентів, які сьогодні прагнуть читати виключно рідною мовою.

Якщо згідно з опитуванням 2009 р. студенти найбільше запитували твори Юрія Андруховича, Марії Матіос, Марини та Сергія Дяченків, Юрія Покальчука, Ірен Роздобудько, Оксани Забужко, то у 2020 р. цей список поповнився новими іменами українських та зарубіжних письменників: Т. Малярчук, А. Кокотюха, В. Шкляр, М. Дочинець, Л. Дашвар, І. Карпа, В. Лис, М. Кідрук, С. Кінг, П. Коельо, Х. Муракамі, Ден Браун, Г. Робертс та ін. При цьому нова літературна хвиля не принесла загибелі колишнім кумирам – кожний твір має свою групу підтримки. В анкетах респонденти найбільш часто серед сучасних найулюбленіших бестселерів називають «Шантарам» Г. Робертса; «Залишенець. Чорний ворон», «Троща» В. Шкляра; «Янголи і демони», «Код да Вінчі» Д. Брауна, а також твори П. Коельо, Муракамі, С. Кінга та ін. Отже, молодь слідкує за новинками, знайомиться з творами популярних авторів, які викликають у неї зацікавленість.

Класична література впливає на подальший розвиток молодої людини, закладає основи норм сприйняття і оцінки життєвих явищ, а прочитані в юності твори залишаються в пам’яті на довгі роки. Але усього у 19,5% опитаних у 2020 р. залишилася зацікавленість класичною українською і зарубіжною та у 17,5% − історичною літературою. Більшість респондентів – студенти філологічних спеціальностей. Такий результат, на нашу думку, пов’язаний з тим, що в книгозбірні не вистачає творів зарубіжної класичної літератури українською мовою. Згідно з опитуванням, читачі хотіли більше читати україномовних творів таких зарубіжних авторів, як Д. Остен, Ш. Бронте, Г. Гессе, Д. Сеттерфілда, Д. Оруела, Е. Хемінгуея, Е. Ремарка, Г. Маркеса та ін.

Досить цікавим та неочікуваним виявилися результати порівняння думок респондентів щодо друкованих та електронних джерел художньої літератури у 2009 та 2020 рр. Якщо у 2009 р. до електронних видань зверталося 39,2% опитаних, то у 2020 надали перевагу електронним книгам лише 6%, аудіокнигам – 19,5%. Загалом про збереження інтересу до друкованих видань художньої літератури у 2020 р. заявили 74,4% респондентів (рис. 2). Електронні джерела студенти обирають загалом для навчання (більше 70%).



Рис. 2. «Книга і бібліотека в житті сучасного студента» (2020 р.)

Цікавим є й те, як змінилися думки студентів щодо ролі бібліотеки у промоції читання. Зокрема, відповідаючи на питання анкети «Книга і бібліотека в житті сучасного студента» (2020 р.), 53% респондентів відповіли, що саме бібліотека допомагає їм увійти у світ культури; про часткову роль бібліотеки вказали 38,3%, і лише 8,7% не вбачають ролі бібліотеки у формуванні культури. Респонденти вказали також на важливість бібліотечних заходів з популяризації книги та читання: зустрічей з авторами популярних книг – 24% (2009 р. – 12,4%),

літературних вечорів – 19,1% (2009 р. – 9,6%), презентацій – 11% (2009 р. – 22%) та ін. Бібліотечний фонд у 2020 р. задовольняв повністю 53% користувачів (2009 р. – 58,4%); 38,3% – тільки частково; 8,7% – не задовольняв взагалі (2009 р. − 45,6%).

Бібліотека попри недостатнє фінансування постійно шукає шляхи і можливості комплектування фонду кращими зразками української та зарубіжної літератури через запровадження акцій, проведення масових заходів за участю письменників, меценатів, замовлення через провідні українські видавництва, книгарні міста тощо. Аналіз проведених у книгозбірні досліджень свідчить про те, що бібліотека і книга не втратили значення і відіграють значну роль в інтелектуальному і духовному збагаченні студентства; серед мотивів звернення до книги переважає зацікавленість новинками, а також науково-дослідна робота та професійний інтерес; друковані художні джерела залишаються затребуваними сучасними студентами; книжковий фонд бібліотеки, хоч і задовольняє в цілому опитаних, проте більшість користувачів прагнуть поповнення фонду творами сучасних українських і зарубіжних письменників; загалом кількість читачів, які проти останнього опитування з цієї проблематики («Мотиви та фактори, що впливають на читання..», 2009 р.) продовжують активно читати, залишається сталою, хоча і не зовсім задовільною. Тож бібліотека активно вивчає інтереси читачів, їхні запити, з’ясовує причини недостатнього інтересу до книги і читання та буде робити все можливе для покращення ситуації.

В епоху інформаційних технологій та швидкого оновлення знань читання залишається ключовою навичкою, яка допомагає людям усвідомлювати, аналізувати та використовувати інформацію. Найважливішу роль у цьому відіграють бібліотеки, які, на жаль, сьогодні стикаються з низкою проблем, пов’язаними з фінансуванням, модернізацією своїх приміщень та адаптацією до потреб сучасного читача. Щоб йти в ногу з часом, НБ ХНУ розширює свої колекції електронних книг, журналів та баз даних, забезпечуючи доступ до інформації в онлайн-форматі; запускає різноманітні програми та проводить заходи, які привертають увагу до читання; запроваджує акції з метою поповнення фонду сучасною українськомовною літературою та популяризації книги; співпрацює з освітніми закладами, громадськими організаціями та іншими закладами, щоб спільно просувати читання та освіту в суспільстві.

Список бібліографічних посилань

1. Оксана Забужко: «Культура читання буде привілеєю». URL: https://www.youtube.com/watch?v=kNC0qOPcWK4 (дата звернення: 02.08.2024).
2. Про внесення змін до Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 трав. 2023 р. № 523. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-2023-%D0%BF#Text (дата звернення: 01.09.2024).
3. Рекомендації Міністерства культури та інформаційної політики України щодо актуалізації бібліотечних фондів у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України. URL: http://surl.li/rozlt (дата звернення: 02.09.2024).
4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори. У 5 т. Київ : Рад. шк., 1977. Т. 3. С. 194.

УДК 027.7:[378.4:62](477.83-25)Львівська_політехніка:025.2

ДОСВІД РОБОТИ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА» З БІБЛІОГРАФІЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ «РОЗПОРОШЕНОГО» ФОНДУ

Белявська Галина Костянтинівна,
головна бібліотекарка
Науково-технічної бібліотеки
Національного університету
«Львівська політехніка»
Україна, м. Львів

Анотація. *Представлено досвід роботи НТБ Національного університету «Львівська політехніка» з бібліографічної реконструкції «розпорошеного» фонду. Подано стислий опис книжкової колекції, здійснено кількісний й якісний аналіз сучасного стану видань, які зберігаються у фонді Львівської ОУНБ.*

Ключові слова: *Науково-технічна бібліотека Національного університету «Львівська політехніка», Львівська обласна універсальна наукова бібліотека, колекція, дослідження, праці вчених Львівської політехніки, оцифрування.*

Annotation. *The article presents the experience of the Scientific and Technical Library of Lviv Polytechnic National University in the bibliographic reconstruction of the «scattered» collection. A brief description of the book collection is given, and a quantitative*

and qualitative analysis of the current state of publications stored in the Lviv Regional Universal Scientific Library collection is carried out.

Keywords: *Scientific and Technical Library of Lviv Polytechnic National University, Lviv Regional Universal Scientific Library, collection, research, works of Lviv Polytechnic scientists, digitalization.*

У науковій літературі є невелика кількість досліджень, які б описували історії книжкових колекцій. Ми пропонуємо розглянути, як склалася доля частини втраченого фонду іноземної літератури НТБ Національного університету «Львівська політехніка». Питання дослідження «розпорошеності» фонду постало перед нашою бібліотекою у 2019 р. Було вирішено виявити видання, які передали у 80-ті рр. XX ст. до бібліотек м. Львова. За розпорядженням відділу культури Львівської міської ради протягом 1986–1987 рр. частина фонду НТБ була передана до Львівської ОУНБ з метою створення відділу іноземної літератури та Музею мистецтва давньої української книги.

Розпочати дослідження було вирішено з видань, які зберігаються у Львівській ОУНБ у кількості 269 примірників. Треба зазначити, що адміністрація бібліотеки охоче відгукнулася на наше прохання про співпрацю і всіляко сприяла дослідженню фонду. Почали з бібліографічної реконструкції втраченої бібліотечної колекції. Досить довга тривалість дослідження була зумовлена вимушеною паузою у 2020 р., у зв’язку з карантинними обмеженнями, які унеможливили співпрацю з колегами. Підготовчий етап передбачав звірку архівного акта переданих видань з даними інвентарної книги нашої бібліотеки, уточнення інформації у працівників ОУНБ. Результатом виконаної роботи став список переданих книг, згідно з яким опрацьовувалася література. Після перевірки наявності книг у списку і на полицях в обласній бібліотеці було виявлено, що 10 книг втрачені безповоротно. Натомість виявлено, що у фонді ОУНБ знаходяться 10 видань, які не увійшли в акт переданої з НТБ літератури. Отже, у фонді ОУНБ нині зберігається 269 примірників видань, до опрацювання яких було застосовано методику наукового опису шляхом створення паспорта на кожний опрацьований примірник.

Видовий і кількісний склад колекції:

– навчальна література – 145 од. зб., з них літографованих – 100; друкованих видань – 45; відбитків – 65 од. зб. (відбитки статей, звітів, виступів на конференціях та з’їздах); наукових праць – 36 од. зб. (окремо

видані статті, брошури, 12 монографій вчених, більшість з яких не працювали в Львівській політехніці);

– підшивок періодичних видань – 2, всього – 15 од. зб.: (річний комплект «*Metan*» складається з 3-х підшивок за 1917–1919 рр., «*Przemysł chemiczny*» – з 12 номерів за 1921, 1923–1924, 1927–1928, 1931, 1933–1937, 1939 рр.);

– 2 од. зб. патента, звітів – 2 од. зб, нормативних документів – 4 од. зб.: 3 інструкції: (експертний висновок Галицької інженерної палати у Львові, розрахунок витрат води: формули і таблиці для водовідведення, загальні правила дорожнього руху на кар'єрі);

– проєкт – 1 од. зб. (висновок водного інженерного відділу щодо загального проєкту будівництва порту для транспортного руху і зимівлі кораблів на Віслі).

Хронологічні рамки колекції: 1858–1939 рр. Найстаріше видання – літографоване *Źmurko L. Drei Aufsätze aus dem Gebiete der hőheren Mathematik*, яке вийшло в світ у 1858 р. Видання опубліковані: польською, німецькою, французькою мовами. Одна книга надрукована українською мовою: *Кучер В. Теорія зглядности* (1919). Цінність досліджуваної колекції полягає в тому, що виявлено 117 видань, авторами яких є ректори Львівської політехніки. Серед них – літографованих навчальних видань 70 од. зб.

Особливу увагу привертають три праці першого ректора Технічної Академії Фелікса Стжелецького (Feliks Strzelecki). Серед них: літографія *«Die Elemente der Undulationstheorie»* (1860); дві друковані наукові праці: «*Badania fizykalne*» (1861) і *«Theorie der Schwingungskurven, denen zwei elementare Schwingungen zu Grunde liegen»* (1867). На титульному аркуші цієї книги міститься власноручний дарчий напис автора «Професору Роману Гостковському (Roman Gostkowski)».

Варто підкреслити, що 15 видань належать до колекції книг Романа Гостковського. На них можна побачити власницький запис: «Roman Gostkowski». Отже, актом передачі було знищено цілісність колекції.

Серед переданих книг 7 праць першого ректора-українця Юліана Медведського (Julian Niedźwiedzki). Три навчальних видання, з них два літографованих: «*Geologia*» (1901), «*Mineralogia szczegółowa*» (1908), три відбитки статей з періодичних видань, один конволют.

Можна стверджувати, що значна частина видань, які були передані і вилучені з фонду НТБ унікальні, що зберігалися в одному примірнику.

Більшість переданих видань належать перу професорів, вчених Львівської політехніки, які стали засновниками наукових шкіл та напрямків розвитку технічних галузей.

Геодезичну школу представляють праці Вацлава Ласки (Vacław Láska), Каспера Вайгеля *(*Kasper Weigel), Северина Відта (Seweryn Widt), засновника і першого керівника астрономічної обсерваторії – Домініка Зброжека (Dominik Zbrożek). Його лекції увійшли в літографований підручник «*Teorya najmniejszych kwadratów*» (1878). Перелік можна продовжувати працями професорів Львівської політехніки: механіків, архітекторів, будівельників, хіміків. Кожен з них увійшов в історію розвитку своєї галузі та нашого ЗВО.

Не можна не згадати праці таких математиків, як Владислав Зайончковський (Władysław Zajączkowski), Антоній Ломницький (Antoni Łomnicki), Плацид Дзівінський (Placyd Dziwiński), Казімеж Бартель (Kazimierz Bartel), який був не тільки ректором, а й прем’єром Польщі.

Слід відзначити особливу цінність доробку Лаврентія Жмурка (Wawrzyniec Żmurko), видатного вченого, талановитого педагога. У фонд Львівської ОУНБ було переданого 5 праць цього математика. Серед них – два літографовані видання. Особливу увагу привертає рукопис: *Zmurko L. Notizen über die zur Ausstellung nach London eingesendeten mathematischen Instrumente*» (1876). Цей рукопис містить креслення та записи автора про математичні інструменти, які були передані на виставку до Лондона: еліпсо-парболограф, гіперболограф, стержневий трикутник, штангенциркуль. Він надійшов у бібліотеку у 1918 р. як дар професора П. Дзівінського (P. Dziwinski), але, на жаль, він погано зберігся, відбулося порушення цілісності палітурки і книжкового блоку. Краї багатьох аркушів пошкоджено, вони реставровані напівпрозорим папером.

Загалом, стан колекції задовільний. У частини видань спостерігається порушення кріплень книги, зміна кольору палітурок від затікань та вигорання. У книжкових блоках є характерні пошкодження: пожовтіння, пігментація, ослабленість аркушів. Серед цих видань є рідкісні та цінні, які представлені в одному примірнику і відсутні в нашій, та інших бібліотеках Львова та України – це літографовані курси лекцій. Багато з цих книг є прижиттєвими виданнями і дарунками від самих авторів, про що свідчать дарчі написи. Крім того, вони виходили невеликими тиражами, до 200 примірників.

Аналізуючи титульні аркуші літографованих видань, можна зробити висновок про спадкоємність (тяглість) наукових шкіл Львівської

політехніки. Студенти, які записували та опрацьовували лекції своїх викладачів, самі з часом ставали вченими і професорами різних галузей науки. Серед них можна назвати Августа Вітковського (August Witkowski), Максиміліана Губера (Maxymilian Huber), Люціана Беттхера (Lucyan Böttcher), Тадеуша Обмінського (Tadeusz Obmiński), Казімежа Бартеля (Kazimierz Bartel), Вітольда Ауліха (Witold Aulich).

Окремо слід відзначити художнє оформлення літографованих видань. Титульні аркуші окремих видань оздоблені алегоричними композиціями, візерунками, графічними малюнками.

Крім літографій з рукописів виявлено навчальну літературу з машинописним текстом. Прикладом такого видання є лекції Броніслава Павлевського (Bronisław Pawlewski) «*Technologia chemiczna*» (1914). Особливістю цих видань є те, що друкованим був тільки текст, а всі математичні формули, креслення виконувалися від руки. Аналізуючи штампи видань, можна прослідкувати шляхи комплектування фонду бібліотеки Львівської політехніки. Книги надходили від громадських організацій, таких як студентські і професійні гуртки, та з різних кафедр.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що колекція представлена яскравими іменами вчених Львівської політехніки і має цінність, слугуючи джерельною базою для дослідження історії розвитку технічної освіти і науки. Важливо підкреслити, що ядро колекції складають навчальні видання, серед них переважна більшість – літографовані. На прикладі літографованих видань можна прослідкувати тяглість наукових шкіл Львівської політехніки. Виявлено непрофесійність у відборі для передачі і вилучення видань іноземною мовою у 1987 р., які представляли наукову і бібліографічну цінність для НТБ Національного університету «Львівська політехніка». Актом передачі було знищено цілісність колекцій.

Отже, важливим і актуальним завданням було б повернення, (що малоймовірно, адже вони вже вписані у інвентарні книги Львівської ОУНБ) або оцифрування окремих видань, що увійдуть до колекції «Праці вчених Львівської політехніки до 1939 р.» фонду цінних і рідкісних видань. Реконструкція «розпорошених» колекцій можлива лише віртуально за допомогою сучасних засобів бібліографічного опису та книгознавчих досліджень фонду.

У НТБ триває процес рекаталогізації фонду рідкісних видань, а також розпочато оцифрування видань, у першу чергу з колекції «Праці вчених Львівської політехніки до 1939 р.». У перспективі за сприяння адміністрації ОУНБ планується діджиталізація фрагмента колекції, що

зберігається в бібліотеці. Таким чином, у майбутньому колекція може бути представлена більш цілісно у віртуальному просторі.

Проведена робота є важливою для подальших досліджень історії книги, відтворення складу бібліотечних зібрань та книжкових колекцій, які були «розпорошені» у різних фондах.

УДК 930.25-049.5:342.78

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПРАЦІВНИКІВ І КОРИСТУВАЧІВ АРХІВНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ДІЇ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

Бойко Віта Федорівна,
заступниця директора з наукової роботи
Українського науково-дослідного інституту
архівної справи та документознавства
Україна, м. Київ

Анотація. *На основі аналізу нормативно-правових актів, нормативних і методичних документів охарактеризовано організацію роботи архівних установ щодо забезпечення безпеки працівників і користувачів в умовах дії воєнного стану.*

Ключові слова: *архівні установи, працівники, користувачі, забезпечення безпеки, воєнний стан.*

Annotation. *On the basis of the analysis of legal acts, regulatory and methodological documents, the author characterizes the organization of work of archival institutions to ensure the safety of employees and users under martial law.*

Keywords: *archival institutions, employees, users, security, martial law.*

В умовах дії особливих правових режимів архівні установи організовують свою діяльність відповідно до вимог законодавства та мають запроваджувати комплекс заходів, спрямованих на забезпечення безпеки життя, здоров’я та роботи їх працівників і користувачів, збереження архівних документів і матеріальних цінностей. Якщо архівна установа не перебуває на території проведення активних бойових дій, то вона має постійно інформувати користувачів і громадськість про свою роботу шляхом розміщення відповідної інформації на офіційному вебсайті архівної установи та сторінках у соціальних мережах.

Архівні установи мають дотримуватися загальних вимог Інструкції з організації відвідування державних архівних установ [1] громадянами України, у т. ч. народними депутатами України, їх помічниками-консультантами, посадовими особами, представниками юридичних осіб, іноземцями та особами без громадянства. Керівництво архівної установи має посилити контроль за охороною та доступом до будівлі (будівель) і приміщень архівної установи.

Архівна установа повинна розробити локальні нормативні документи і видати відповідні розпорядчі документи, що регулюють її діяльність та дії працівників і користувачів в умовах дії особливих правових режимів, що стосуються, зокрема, таких питань: забезпечення цивільного захисту працівників і користувачів архівної установи; заходів безпеки архівної установи у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій (під час повітряної тривоги); посилення контролю за охороною та доступом до будівлі (будівель) і приміщень архівної установи; евакуації працівників і користувачів архівної установи у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій; використання приміщення для укриття працівників і користувачів архівної установи як найпростішого укриття; збереження матеріальних цінностей архівної установи у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій; додержання протиепідемічних заходів при загрозі розповсюдження небезпечних інфекційних захворювань; надання першої невідкладної допомоги.

Керівником архівної установи мають бути призначені відповідальні особи, які забезпечуватимуть виконання відповідних локальних нормативних і розпорядчих документів. Відповідальні особи архівних установ повинні:

– знати сигнали цивільного захисту та порядок їх доведення до працівників і користувачів архівної установи, знати телефони служб оперативного реагування і порядок їх виклику;

– знати порядок дій у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій (під час повітряної тривоги) та забезпечити інформування працівників і користувачів про такий порядок дій;

– знати місце знаходження захисних споруд цивільного захисту (сховища, протирадіаційні укриття, споруди подвійного призначення та найпростіші укриття);

– забезпечити дотримання працівниками і користувачами архівних установ правил внутрішнього трудового-службового розпорядку, норм

цивільного захисту, пожежної безпеки, охорони праці і виробничої санітарії, правильного поводження з електричними приладами тощо;

– здійснювати постійний нагляд за станом приміщень архівної установи, функціонуванням систем газо- і водопостачання, водовідведення та опалення, пожежної сигналізації і пожежогасіння тощо;

– уміти користуватися первинними засобами пожежогасіння і знати місця їх розміщення, уміти користуватися індивідуальними засобами захисту органів дихання, а також медичними засобами захисту, знати прийоми надання першої медичної допомоги;

– організувати вивчення працівниками архівних установ функціональних обов’язків та інструкції щодо дій у разі загрози або виникнення надзвичайних ситуацій (під час повітряної тривоги), проводити відповідні навчання;

– доповідати керівництву архівної установи про всі виявлені порушення та проводити їх усунення.

Забезпечення цивільного захисту в архівній установі здійснюється згідно із законодавством у сфері цивільного захисту, зокрема Кодексом цивільного захисту України [2]. Розроблення локальних нормативних документів із питань цивільного захисту здійснюється архівною установою залежно від її приналежності до відповідних, у т. ч. територіальних органів управління, враховуючи штатну чисельність працівників та згідно з Примірним переліком документів з питань цивільного захисту, що розробляються центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб’єктами господарювання [3].

Організація, забезпечення та порядок оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій здійснюється відповідно до Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та організації зв’язку у сфері цивільного захисту [4]. Архівна установа повинна здійснювати періодичну перевірку систем безпеки, таких як пожежна сигналізація, протипожежні двері, евакуаційні шляхи та системи освітлення. Це допоможе переконатися, що всі системи працюють належним чином та готові до використання у випадку надзвичайної ситуації.

Організацію і здійснення взаємоузгодженого комплексу соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних та інших практичних заходів, спрямованих на попередження виникнення та розвитку надзвичайних ситуацій, на проведення робіт із забезпечення

оперативного на них реагування, рятування життя та збереження здоров’я людей, зниження розмірів збитків від надзвичайних ситуацій, а також ліквідацію їх наслідків архівні установи здійснюють відповідно до вимог інструкції «Планування дій на випадок надзвичайних ситуацій в архіві» [5].

Евакуація працівників і користувачів архівної установи здійснюється відповідно до Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій [6] та Методики планування заходів з евакуації [7]. В архівній установі може бути обладнано найпростіше укриття відповідно до Порядку створення, утримання фонду захисних споруд цивільного захисту, виключення таких споруд із фонду та ведення його обліку [8], що визначає механізм створення, утримання фонду захисних споруд цивільного захисту, зокрема споруд подвійного призначення і найпростіших укриттів, та ведення його обліку.

Під час використання архівною установою будь-якого приміщення як найпростішого укриття потрібно враховувати Вимоги щодо утримання та експлуатації захисних споруд цивільного захисту [9], якими внормовано питання утримання та експлуатації захисних споруд цивільного захисту, зокрема найпростіших укриттів. Усі працівники архівної установи мають вжити необхідних заходів щодо збереження матеріальних цінностей у разі загрозі або виникненні надзвичайних ситуацій. Заходи із захисту від надзвичайних ситуацій або з ліквідації їхніх наслідків повинні враховувати необхідність запобігання або зменшення можливих збитків архівній установі. Архівні установи мають дотримуватись загальних вимог Методичних рекомендацій з охорони праці для працівників архівних установ під час карантину та після його скасування [10].

В умовах дії особливих правових режимів в архівних установах можуть виникнути ситуації, коли деякі працівники або користувачі потребуватимуть невідкладної медичної допомоги і її потрібно обов’язково забезпечити за наявності відповідних навичок та компетенцій У доступних місцях архівної установи мають бути розміщені аптечки з першою медичною допомогою. Вони мають містити необхідні медикаменти, апаратуру і матеріали для надання допомоги при травмах та інших невідкладних станах. Потрібно періодично перевіряти аптечки на наявність актуальних і діючих препаратів.

Має бути забезпечений належний зв’язок з екстреними службами, такими як швидка допомога, поліція, служба надзвичайних ситуацій та пожежна охорона.

Список бібліографічних посилань

1. Інструкція з організації відвідування державних архівних установ : затв. наказом М-ва юстиції України від 18 серп. 2023 р. № 2984/5 : зареєстр. в М-ві юстиції України 18 жовт. 2023 р. за № 1445/40501. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1445-23#n7.

2. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/5403-17#Text.

3. Примірний перелік документів з питань цивільного захисту, що розробляються центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання : затв. наказом Держ. служби України з надзвичайних ситуацій від 12 лип. 2016 р. № 335. URL: https://dsns.gov.ua/nakazi-z-osnovnoyi-diyalnosti/50553.

4. Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та організації зв'язку у сфері цивільного захисту : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 27 верес. 2017 р. № 733. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2017-п#Text.

5. Планування дій на випадок надзвичайних ситуацій в архіві : інструкція / Держ. ком. архівів України, УНДІАСД ; уклад.: О. П. Володіна, Н. М. Христова. Київ, 2009. 27 с.

6. Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовт. 2013 р. № 841. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-п#Text.

7. Методика планування заходів з евакуації : затв. наказом М-ва внутрішніх справ України від 10 лип. 2017 р. № 579 : зареєстр. у М-ві юстиції України 1 серп. 2017 р. за № 938/30806. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0938-17#Text.

8. Порядок створення, утримання фонду захисних споруд цивільного захисту, виключення таких споруд із фонду та ведення його обліку : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 10 берез. 2017 р. № 138. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/138-2017-п#n12.

9. Вимоги щодо утримання та експлуатації захисних споруд цивільного захисту : затв. наказом М-ва внутрішніх справ України від 9 лип. 2018 р. № 579 : зареєстр. у М-ві юстиції України 30 лип. 2018 р. за № 879/32331. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0879-18#Text.

10. Методичні рекомендації з охорони праці для працівників архівних установ під час карантину та після його скасування / Держ. арх. служба України, УНДІАСД, Центр. держ. електрон. архів України, Громад. орг. «Спілка архівістів України» ; уклад.: О. Я. Гаранін, Ю. С. Ковтанюк, Н. В. Передерій, Н. В. Залєток. Київ, 2020. 23 с.

УДК 004.77:027.7](477)

ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ СЕРВІСІВ У ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕКИ УНІВЕРСИТЕТУ В УМОВАХ ДИНАМІЧНИХ ЗМІН

Брагінська Вікторія Володимирівна,
завідувачка сектору Наукової бібліотеки
Національного юридичного університету
ім. Ярослава Мудрого,
ORCID: 0000-0002-1699-9176;
Щабельник Вікторія Вікторівна,
провідна бібліографиня Наукової бібліотеки
Національного юридичного університету
ім. Ярослава Мудрого,
ORCID: 0000-0003-3661-6774
Україна, м. Харків

Анотація: *Наведено досвід роботи НБ Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого у наданні інформаційно-бібліотечних послуг для дистанційного забезпечення науково-освітніх потреб користувачів.*

Ключові слова: *Наукова бібліотека Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, дистанційні послуги, сервісна діяльність.*

Annotation. *The article presents the experience of the scientific library of the National Law University named after Yaroslav the Wise in providing information and library services for remote support of scientific and educational needs of users.*

Keywords: *scientific library of Yaroslav the Wise National Law University, remote services, service activity.*

В умовах динамічних змін інформаційного суспільства, його стрімкої цифровізації перед бібліотеками постають нові виклики, пов’язані з необхідністю задоволення інформаційних потреб користувачів шляхом надання цифрових продуктів, запровадження нових сервісів. Через карантинні обмеження та повномасштабне вторгнення РФ до України процес надання інформаційних, бібліотечних та освітніх послуг у державі відбувається в змішаному форматі [1].

НБ Національного юридичного університету (НЮУ) ім. Ярослава Мудрого прагне, щоб обсяг інформаційно-бібліотечних послуг був на

високому рівні, а забезпечення інформаційних потреб читачів здійснювалося 24/7. Сучасну бібліотеку ЗВО неможливо уявити без застосування інноваційних, багатоплатформних технологій і нерозривно пов'язаними з ними новими формами бібліотечного та інформаційного обслуговування. Забезпечуючи інформаційно-освітній, науково-дослідний та виховний процес в університеті, НБ надає цілий спектр онлайнових сервісних послуг науковцям, студентам та іншим користувачам.

У час воєнних дій бібліотека університету навчає орієнтуватися у світі цифрових документів, користуватися новими застосунками, перевіряти дані в безперервному потоці інформації, що є важливим мастхевом під час гібридної війни, яку веде ворог у цифровому просторі [5]. Нині бібліотека більше орієнтується на віддаленого користувача, який у будь-який момент може її відвідати через мережу «Інтернет». Це стало можливим з реалізацією потужного власного віртуального ресурсу (вебсайту), який залишається важливою складовою іміджу бібліотеки в інформаційному просторі [4].

Підтримка різних платформ (Windows, MacOS, Android, iOS) забезпечує доступ до всіх ресурсів без обмежень. З майбутнім розвитком технологій, таких як штучний інтелект, бібліотеки зможуть пропонувати більш персоналізовані послуги, адаптовані до потреб кожного користувача. Також очікується зростання інтересу до цифрових архівів та колекцій. НБ НЮУ ім. Ярослава Мудрого до 220-річчя вишу спільно з кафедрою криміналістики університету розпочали науково-просвітницький цифровий проєкт «Цифрова бібліотека з криміналістики та судової експертизи» (Digital library on criminalistics and forensic examination 2024). Перші результати співпраці щодо створення електронних копій джерел за тематичним напрямом «Криміналістика та судова медицина в історичному та сучасному вимірах» (присвячується 125-річчю від дня народження професора М. М. Бокаріуса та 85-річчю кафедри криміналістики).

Сайти бібліотек ЗВО надають доступ до інституційних репозитаріїв як інтелектуального надбання вишів, БД українських, у т. ч. корпоративних та закордонних електронних бібліотек, освітніх ресурсів, онлайн-енциклопедій, мультимедійного контенту. З сайту забезпечується доступ до електронного каталогу, надаються онлайнові інформаційні послуги. Також через вебсайт здійснюється цілодобовий онлайновий доступ до повнотекстових БД власної генерації.

Головним інформаційним продуктом університетської бібліотеки по праву можна вважати електронний каталог (ЕК), який повністю

відображує активний бібліотечний фонд та є основою для виконання різноманітних інформаційних запитів користувачів. Кожний користувач бібліотеки університету має можливість самостійно звернутися до свого формуляра і в будь-який час уточнити кількість взятих документів, термін їх повернення, дізнатися про причину блокування, зробити електронне замовлення та ін. [2].

У рамках пізнавально-оглядової екскурсійної діяльності НБ НЮУ ім. Ярослава Мудрого впроваджено сервіс консультацій, що дозволяє надавати підтримку студентам у реальному часі. Навчальні сесії допомагають студентству краще орієнтуватися у е-ресурсах бібліотеки, забезпечують основи інформаційної грамотності.

Головне завдання, яке стоїть перед бібліотекою ЗВО: максимально повне задоволення інформаційних потреб науковців, викладачів і студентів [3]. На сайті бібліотеки в розділі «Послуги» можна ознайомитись із новими надходженнями до бібліотечного фонду, працювати з електронними ресурсами як локальними, так і глобальної мережі, що допомагає студентам-користувачам у навчанні. а викладачам – у науково-педагогічній роботі. Також користувачі мають можливість замовити визначення індексу за Універсальною десятковою класифікацією (УДК) та авторського знака на свою статтю, бакалаврську чи магістерську роботи, автореферат дисертації, дисертацію. Електронна доставка документів – одна з важливих послуг, якою користуються науковці та студенти університету.

У розділі «На допомогу науковцю» дуже ґрунтовно представлено всю інформацію, що стосується науково-дослідної діяльності університету. У рубриці «Наукометрія. Бібліометрія» надано відомості, необхідні для написання наукових робіт з наведенням наукометричних і реферативних БД, архівів, поради для пошуку наукових журналів для публікації тощо. Наведені популярні світові системи унікальних ідентифікаторів науковців: міжнародні та національні, мультидисциплінарні та галузеві. Це системи ResearcherID, Scopus Author ID, ORCID з детальними інструкціями для коректної реєстрації в них. Систематично здійснюється комунікація з провайдерами, вітчизняними і міжнародними організаціями, адміністрування та організація доступу до авторитетних наукометричних, повнотекстових інформаційних ресурсів, а також до ресурсів, що виконують сервісні функції: перевірку текстів на унікальність та орфографію, формування бібліографії до списків використаних джерел [7].

Через платформу Research4Life спільнота університету має доступ до видань видавництв Elsevier, Springer Nature, John Wiley & Sons, Taylor & Francis, Emerald, Sage Publications, Oxford University Press, Cambridge University Press, IOP Publishing та ін. Було продовжено доступ до сервісу міжбібліотечного абонемента 13 RapidILL, за допомогою якого можна долучитися до колекцій понад 500 світових бібліотек. В умовах воєнного стану продовжується систематична робота щодо наповнення репозитарія eNULAUIR та рецензування творів для розміщення у ньому [6].

З метою інформаційного обслуговування віддалених користувачів на сайті бібліотеки працює віртуальна довідкова служба, яка виконує запити користувачів, пов'язані з пошуком різного спектра інформації. Онлайнова служба є частиною інформаційного сервісу бібліотеки, нею активно користуються, насамперед, молоді науковці. Довідки виконують провідні фахівці. Бібліотека постійно працює над покращення якості інформаційних продуктів і послуг, підвищенням кваліфікації персоналу, прагне передбачити очікування користувачів до отримання послуги.

Для промоції діяльності, ресурсів та сервісів, налагодження стійких інформаційних зв'язків з користувачами дієво використовуються соціальні мережі та різні канали комунікації. Бібліотека створила свої профілі у фейсбуці, інстаграмі, телеграм, мережі «LinkedIn», ютубі. Створення профілів у соціальних мережах – це спосіб встановити неформальний контакт з читачами, зняти бар'єри в спілкуванні, відповісти на їхні запитання і запропонувати корисну інформацію.

Головна властивість бібліотечної сервісної діяльності НБ НЮУ ім. Ярослава Мудрого, якій притаманна мультиплатформність, полягає в тому, що її результати є важливими для навчальної та науково-освітньої діяльності. Мультиплатформні рішення дозволяють використовувати бібліотечні ресурси на різних пристроях, що особливо важливо для студентів, які часто змінюють місця перебування (навчання, робота, укриття).

Сервісність та мультиплатформність стають необхідними умовами для успішного функціонування університетських бібліотек. Ці підходи не лише підвищують доступність ресурсів, а й покращують взаємодію з користувачами. Безумовно, університетам варто продовжувати розвивати та впроваджувати нові технології, щоб відповідати очікуванням сучасного студента.

Наявність процесу становлення відкритої науки в освітньому, науково-дослідницькому, соціокомунікаційному середовищах, цифрова

комунікація бібліотек і накопичені електронні ресурси власної генерації кардинально впливають на підвищення ефективності бібліотечно-інформаційного забезпечення інформаційних потреб, що сприяє збагаченню інформаційного простору надбаннями унікальної української культури, освіти та науки.

Список бібліографічних посилань

1. Білоус В. С. Інформаційні послуги бібліотеки ВДПУ ім. М. Коцюбинського: адаптація до реалій часу // Інформаційна діяльність бібліотек ЗВО в умовах суспільних змін : матеріали наук.-практ. конф., 2 листоп. 2023 р. Вінниця, 2023. С. 4–12.
2. Електронний каталог Наукової бібліотеки Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Наук. б-ка ; АБІС «ІРБІС». Електрон. дані (690690 бібліогр. записів : 6,80 Гб). Харків, 1999– . Оновлюється щоден. URL: https://ek.nlu.edu.ua/cgibin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S2 1CNR=20&Z21ID (дата звернення: 24.09.2024).
3. Касьян В., Кушнарьов В. Бібліотеки закладів вищої освіти у поширенні практик відкритої науки // Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук. 2023. Вип. 12. С. 27–38.
4. Наукова бібліотека Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого : офіц. вебсайт. URL: https://library.nlu.edu.ua (дата звернення: 24.09.2024).
5. Пасмор Н. П., Покусай Л. В. Адаптивні заходи бібліотек як спосіб подолання викликів сьогодення // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2023. № 3. С. 44–47.
6. eNULAUIR – електронний архів-репозитарій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Наук. б-ка ; DSpace. Електрон. текст. дані (10177 облік. записів : 14,1 Гб). Харків, 2012– . Оновлюється щоден. ISSN 2311-9012. URL: https://dspace.nlu.edu.ua (дата звернення: 24.09.2024).
7. Kulyk M. M. Challenges of Open Science: Problems of Metadata Research and Analysis of Scientometric Indicators of Scientists (Experience of the Scientific Library of Yaroslav Mudryi National Law University) // University Library at a New Stage of Social Communications Development. Conference Proceedings. 2023. Iss. 8. P. 167–176. DOI: 10.15802/unilib/2023_293991.

УДК 021:316.77

СУЧАСНІ БІБЛІОТЕКИ ЯК ЦЕНТРИ ДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ЦИФРОВОЇ ГРАМОТНОСТІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

Бутенко Андрій Миколайович,
аспірант,
Національна бібліотека України
ім. В. І. Вернадського
Україна, м. Київ

Анотація. *Сучасні бібліотеки відіграють важливу роль у розвитку інформаційного суспільства, забезпечуючи доступ до достовірних джерел та підтримуючи цифрову грамотність. Вони протидіють дезінформації та сприяють розвитку науки, освіти й культури через співпрацю та новітні технології.*
Ключові слова: *соціальні комунікації, епоха постправди, популяризація бібліотек, дезінформація, інформаційний простір.*

Annotation. *Modern libraries play an important role in the development of the information, society, providing access to reliable sources and supporting digital literacy. They counter disinformation and promote the development of science, education and culture through cooperation and new technologies.*
Keywords: *social communications, post-truth era, library promotion, disinformation, information space.*

Незважаючи на зменшену увагу до бібліотек у цифрову епоху, саме вони можуть відіграти ключову роль на новому етапі розвитку інформаційного суспільства. Бібліотеки мають унікальний потенціал, що дозволяє їм бути не лише сховищем книжкових та електронних ресурсів, але й активним учасником інформаційної екосистеми. Завдяки зміцненню технічної та технологічної бази вони можуть стати справжніми центрами сучасної інформації, забезпечуючи доступ до якісних і достовірних джерел, що надзвичайно важливо в епоху поширення фейкових новин, дезінформації та маніпулятивного контенту. Трансформація бібліотек у центри електронної інформації дозволить підвищити їх значущість у суспільстві, адже вони можуть надавати доступ до таких ресурсів, які будуть відповідати найвищим стандартам точності та надійності.

Протягом останніх кількох років дезінформація, або так звані фейкові новини, значно поширилися на різних платформах соціальних

мереж і в онлайн-спільнотах. Це явище набуло особливого розмаху завдяки швидкому розвитку цифрових технологій, що дозволяє миттєво передавати інформацію широкій аудиторії. На думку дослідників Д. Шойфеля та Н. Крауса, цей процес несе серйозні наслідки як для соціальної, так і для політичної стабільності [1]. Поширення неправдивих відомостей може призводити до підриву довіри до традиційних медіа, створення розколів у суспільстві, загострення політичної поляризації та маніпуляцій громадською думкою, що, зрештою, може мати значний вплив на демократичні процеси як на місцевому, так і на міжнародному рівнях.

Окрім того, сучасні бібліотечно-інформаційні центри мають можливість відігравати провідну роль у вдосконаленні соціально значущих ресурсів в інтернеті. Бібліотекарі можуть допомогти користувачам навчитися розрізняти факти від вигадок, оскільки доступ до інтернету не завжди забезпечує отримання достовірної інформації [2]. Вони можуть інтегруватися з глобальними інформаційними системами, впливаючи на формування якісного контенту в соціальних мережах та на різних інтернет-платформах. Завдяки цьому бібліотеки зможуть спрямовувати свої зусилля на створення та підтримку ресурсів, що сприятимуть розвитку національних інформаційних систем. Вони здатні підтримувати та стимулювати розвиток цифрової грамотності серед населення через консультування та надання навчальних матеріалів, що допоможуть громадянам безпечно та ефективно використовувати інтернет.

Також важливим напрямом діяльності бібліотек є організація тренінгів та семінарів для різних категорій користувачів: школярів, студентів, науковців, працівників бізнесу та навіть пенсіонерів.

Бібліотеки мають унікальні можливості для навчання користувачів критично мислити, перевіряти факти та оцінювати достовірність інформації. Завдяки доступу до різноманітних ресурсів та професійній підготовці бібліотекарів бібліотеки можуть ефективно протидіяти поширенню неправдивої інформації, підвищуючи рівень інформованості та грамотності серед населення [3]. Завдяки цим заходам населення отримає нові знання щодо того, як розпізнавати фейкові новини, як правильно шукати інформацію та критично її оцінювати. Це сприятиме загальному підвищенню рівня інформаційної культури та компетентності населення, що є необхідним у боротьбі з інформаційними загрозами. Крім того, впровадження новітніх технологій, таких як штучний інтелект, аналітика великих даних та хмарні сервіси, дозволить бібліотекам надавати персоналізовані послуги, адаптовані до потреб конкретного користувача.

Бібліотеки також мають великий потенціал для співпраці з іншими освітніми та науковими установами. Спільні проєкти з університетами, школами, науково-дослідними центрами та громадськими організаціями дозволять бібліотекам розширювати спектр своїх послуг та забезпечувати більш комплексний підхід до розвитку науки, освіти та культури. Ця співпраця дозволить об’єднати ресурси та зусилля різних організацій для досягнення спільних цілей. Створення таких міжінституційних інформаційних проєктів зміцнить інформаційний потенціал країни та сприятиме сталому розвитку суспільства.

Дослідження щодо вивчення фейкових новин на базі бібліотек може зосереджуватися на створенні, поширенні чи надійності джерел новин. Основні підходи до їх вивчення включають чотири аспекти: знання, стиль, поширення та джерела. Ш. Жоу та Р. Зафарані пропонують досліджувати фейки на основі знань, стилю та поширення новин [4]. Використовуються чотири різних підходи:

а) заснований на знаннях (перевірка фактів), полягає у зборі даних та проведенні п’яти перевірок для забезпечення точності фактів (розрізнення сутностей, хронометраж, оцінка узгодженості, повноти та точності);

б) заснований на стилі, вивчає манеру написання новин, визначаючи їх за певними характеристиками, такими як суб'єктивність та надихаюча мова;

в) заснований на поширенні, досліджує, як фейкові новини розповсюджуються в мережах;

г) на основі джерел аналізує надійність авторів і видавців новин, зокрема в соціальних мережах, де користувачі можуть поширювати неперевірену інформацію.

Отже, роль бібліотек у сучасному світі не зводиться лише до збереження знань. Вони стають активними учасниками інформаційної боротьби, допомагаючи суспільству долати виклики інформаційної ери. Використання новітніх технологій, створення партнерських зв’язків з іншими установами, підтримка цифрової грамотності та критичного мислення – усе це робить бібліотеки незамінним інструментом у формуванні суспільства, яке здатне орієнтуватися в сучасному інформаційному просторі.

Список бібліографічних посилань

1. Scheufele D. A., Krause N. M. Science audiences, misinformation, and fake news // Proceedings of the National Academy of Sciences. 2019. Vol. 116 (16), P. 7662–7669. DOI: https://doi.org/10.1073/pnas.1805871115 (дата звернення: 12.07.2024).
2. Alvarez B. FEATURE: Public libraries in the age of fake news // Public libraries online. 2017. URL: https://publiclibrariesonline.org/2017/01/feature-public-libraries-in-the-age-of-fake-news/ (дата звернення: 17.07.2024).
3. Banks M. Fighting fake news // American libraries. 2017. Vol. 48 (3–4). P. 18–21. URL: https://americanlibrariesmagazine.org/2016/12/27/fighting-fake-news/ (дата звернення: 12.08.2024).
4. Zhou X., Zafarani R. Fake news: A survey of research, detection methods, and opportunities // ACM Journals. 2018. URL: https://arxiv.org/abs/1812.00315 (дата звернення: 12.08.2024).

УДК 069:[902/904+93/94+908]]

МУЗЕЙ: ЙОГО РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ У ФОРМУВАННІ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ СПАДЩИНИ НАРОДУ

Гадинко Олександр Олександрович,
учитель історії Сторожинецької
гімназії, магістр історії
ORCID: 0009-0005-3111-0872
Україна, м. Сторожинець
Чернівецької області

Анотація. *Сьогодні музейні експозиції розповідають про історичне минуле людства, про ті речі, які не потребують перекладу на зрозумілу людині мову. Музеї дають змогу людині не лише побувати в минулому, а й перебувати в минулому протягом певного часу. Іншими словами, знайдений об'єкт або ж комплекс археологи, історики, етнографи, антропологи, географи вирізняють з природного середовища і часового простору сучасності в історичний комплекс пам'яток або об'єктів минулого. Цією історичною пам'яткою (пам'ятками) є городища, давні поселення людини, шляхи сполучення, стародавні міста, фортеці, господарські об'єкти тощо. Їх оберігають, огороджують, зводять надсучасні технічні комплекси, які дозволяють вберегти пам'ятки історичного минулого для майбутніх нащадків.*

Ключові слова: *музей, пам'ятка, поселення, археологія, етнографія, краєзнавство, експозиція.*

Annotation. *Today, museum expositions tell about the historical past humanity, about those things that do not need to be translated into a language understandable to humans. Museums allow a person not only to visit the past, but also to be in the past for a certain time. In other words, archaeologists, historians, ethnographers, anthropologists, geographers distinguish the found object or complex from the natural environment and time space of the present into a historical complex of monuments or objects of the past. This historical landmark(s) includes hillforts, ancient human settlements, communication routes, ancient cities, fortresses, economic facilities, etc. They are protected, fenced off, and state-of-the-art technical complexes are built, which allow preserving the monuments of the historical past for future generations.*

Keywords: *museum, monument, settlement, archeology, ethnography, local history, exposition.*

Наш час – це доба безперервних науково-технічних відкриттів, суспільних перетворень, епоха переосмислення ідей, ментальності людини. Теперішні успіхи закономірно випливають з фундаментальних основ наукових знань минулого людини. Сучасний науково-технічний прогрес другої половини ХХ та інформаційні технології початку ХХІ ст. є результатом технічної революції та способу мислення людини, які постійно еволюціонують. Наука розвивається пропорційно до кількості знань, успадкованих від попередніх поколінь. І саме в цьому успадкуванні феноменальну роль відіграють книги, друковане письмо, пам’ятки матеріальної та духовної культури, кунсткамери (майбутні музеї).

Увесь тернистий шлях людства відображений у численних творах його розуму і праці, велику кількість яких дбайливо зберігають музеї в різних країнах світу. У музеях нашої держави ретельно і дбайливо зібрано все те, що нам дороге, що є гордістю нашого самобутнього народу. І це закономірно, адже «не вартий майбутнього той народ, який не шанує свого минулого».

Термін «музей» виник надзвичайно давно. У наш час зміст поняття «музей», значно змінився і розширився. В українському музеєзнавстві музеями називають науково-дослідні й культурно-освітні заклади, які збирають, комплектують, вивчають і зберігають пам’ятки історії матеріальної і духовної культури людства, природничо-етнографічні, меморіальні та інші колекції, за допомогою яких через свої експозиції, виставки, екскурсії, лекції та інші види наукової та освітньо-виховної роботи поширюють природничо-наукові і суспільно-політичні знання, допомагають сформувати світогляд цивілізованої нації, здійснювати культурне виховання суспільства.

Функції музеїв широкі і складні, а форми діяльності – різноманітні. Музеї мають багато особливостей і специфічних рис, що зумовлюють їхні наукові і культурно-освітні, ідеологічні функції, зближують їх з відповідними освітніми закладами. Найголовніша особливість музеїв полягає в тому, що вони збирають, вивчають, зберігають та експонують першоджерела або оригінали, тобто ті пам'ятки, які безпосередньо пов'язані з розвитком природи, життям людського суспільства. За цією особливістю музеї близькі до науково-дослідних установ, які також вивчають першоджерела. Друга особливість музеїв полягає в тому, що вони працюють над дуже різнорідними першоджерелами – використовують геологічні, ботанічні, палеонтологічні, зоологічні, антропологічні та інші природничі колекції, пам'ятки матеріальної культури (знаряддя праці, інструменти, ремісничі вироби, зброю, побутові речі тощо), пам'ятки духовної культури (твори живопису, графіки, скульптури, декоративного мистецтва та ін.), а також рукописні й друковані документи, книги. Види і форми першоджерел надзвичайно різноманітні, а їх кількість величезна. Усе це вимагає від музейних працівників глибоких спеціальних знань.

Третьою особливістю музеїв є те, що вони використовують свої фонди для популяризації першоджерел – показу їх в експозиційних залах, на спеціальних виставках, за допомогою екскурсій, лекцій, семінарів. При цьому музейні експонати використовуються цілеспрямовано для формування у відвідувачів світогляду носіїв розвинутої нації, виховання національної гідності, патріотизму, ідей української державності.

У всі часи музеї були важливими ідеологічними закладами, наближались за цією функцією до палаців культури, клубів, бібліотек, хат-читалень, будинків «Просвіти» і водночас відрізнялися від них специфічними засобами і формами роботи. Специфіка музеїв проявляється ще в тому, що в їхній діяльності тісно переплітаються і поєднуються науково-дослідні й освітні функції. Збираючи першоджерела, створюючи таким чином джерельну базу для наукових досліджень і проводячи власні дослідження, музеї водночас займаються широкою популяризаторською діяльністю. У своїх стінах вони об'єднують спеціалістів, дослідників, науковців, архівістів, істориків, активних популяризаторів минулого. Музеї сприяють розвитку різних галузей науки, відгукуються на найважливіші події в житті країни, роблять свій внесок у виховання високоосвіченої людини. Вони розповідають про величезні досягнення в усіх галузях економічного і культурного життя, пропагують грандіозні

суспільно-політичні перетворення, висвітлюють історичний шлях розвитку нашого народу, розповідають про героїчні сторінки минулого.

Свою багатогранну, корисну для суспільства роботу музеї України будують на основі законів, постанов, положень, рішень. За допомогою яскравого ілюстративного матеріалу вони розкривають картини минулого й сучасності, пропагують і популяризують історичне минуле людства, народу, нації. Для обміну досвідом музейної роботи при ЮНЕСКО ще 1947 р. було створено Міжнародну раду музеїв (ІКОМ). Великих успіхів у «музейному будівництві» досягли ті країни, які не лише словами, а й справами здійснили інформаційно-технічний, методологічний та джерелознавчий прорив в історичній науці. Музейний фонд країни, а це величезний культурний шар суспільства в конкретних історичних умовах, становить надзвичайно багату спадщину українського народу. Зрозуміло, з кожним роком мережа музеїв, колекцій суттєво зростає, розширюється, багатшає, урізноманітнюється і за суб’єктивних та об’єктивних причин та обставин зазнає кардинальних змін, втрачає свій науково-дослідний потенціал та пізнавальний інтерес. У наш час процес зібрання етнографічних, історичних чи археологічних пам’яток носить здебільшого приватний характер, на громадських засадах.

Роботу в музеях ведуть наукові працівники – музеєзнавці, а також краєзнавці, архітектори, мистецтвознавці, літературознавці, історики, археологи, географи, інші фахівці. Складна й багато в чому специфічна музейна робота вимагає від кожного працівника глибоких спеціальних знань, передусім з музеєзнавства та архівознавства. Специфіка роботи музеїв, їх теорія та методика музейної діяльності становлять предмет дослідження музеєзнавства. Музеєзнавство вивчає історичні закономірності розвитку музеїв, внутрішню організацію, систему наукового комплектування музейних фондів, документування й зберігання колекцій, а також опрацювання методики побудови музейних експозицій, виставок, різних видів і форм науково-освітньої діяльності музеїв. Музеєзнавці не лише вивчають роботу музеїв, а й спрямовують його методологічну основу до принципів історичного об’єктивізму, реалізму та прагматизму. Музеєзнавство тісно пов’язане з такими суспільними науками, як історичне краєзнавство, історія, археологія, етнографія, філологія, мистецтвознавство, педагогіка, а також з природничими науками – антропологією, палеонтологією тощо. Воно широко використовує характерні для цих наук прийоми й методи дослідження. Саме розробка принципів побудови роботи основних шкільних

краєзнавчих музеїв з етнографії, а також підготовка комплексних тематичних експозицій, наукове опрацювання основ музейного комплектування й експонування не втратили донині концептуальної значимості, актуальності та певної міри науковості. Лише добре перевірені часом методи зібрання та опрацювання історичних першоджерел допоможуть відновити мережу музеїв, які наразі зазнали величезних руйнувань та збитків, оскільки вони є джерелом самобутності українського народу.

На сьогодні на Сторожинеччині працює багато музеїв: Сторожинецький музей бойової слави (м. Сторожинець, вул. О. Кобилянської, 25, приміщення Сторожинецького ліцею № 1), Банилово-Підгірнівський музей історії села (с. Банилів-Підгірний, приміщення навчального закладу-ліцею), Великокучурівський музей історії села (с. Великий Кучурів, приміщення загальноосвітньої середньої школи I–III ст.), Годилівський етнографічний музей «Бабусина скриня» (с. Годилів, приміщення НВК), Новобросківський музей історії села (с. Нові Бросківці, адміністративний будинок сільської ради), Нижньопетрівецький музей історії села (с. Нижні Петрівці, приміщення ліцею № 1), Красноїльський історико-етнографічний музейний ансамбль ім. М. Емінеску (будинок на території церкви), Ропчанський історико-краєзнавчий музей (с. Ропча, приміщення ліцею), Чудейський музей національних культур (с. Чудей, приміщення сільського Будинку національних культур), Костинецький історико-етнографічний музей (с. Костинці, приміщення НВК), Давидівський історико-етнографічний музей (с. Давидівка, приміщення гімназії) та Ропчанський музей історії села (с. Ропча, приміщення сільського Будинку культури). У місті Сторожинець на базі п’яти загальноосвітніх навчальних закладів (ОЗ «Сторожинецький ліцей», Сторожинецький ліцей № 1, Сторожинецька гімназія, Сторожинецька гімназія № 2 і Сторожинецька ЗОШ № 1 I–III ст. відкриті музейні куточки як символи української культури та самобутності. Такі локації відкриті у кожному навчальному закладі Сторожинецького регіону.

У своїй діяльності шкільні музеї керуються Законом України «Про музеї та музейну справу» від 29.06.1995 р. [1], іншими нормативно-правовими документами профільних міністерств та відомств, а також окремими статутами про музей, різними рекомендаціями Чернівецького обласного краєзнавчого музею та Обласного центру туризму, краєзнавства, екскурсій учнівської молоді.

Шкільні музеї, як правило, мають брати участь у навчально-виховному і науково-дослідницькому процесах, за необхідності поповнювати фонди експонатами, забезпечувати збереження музейних предметів, обліковувати, створювати і поповнювати експозиції, проводити освітньо-виховну роботу [12]. Наразі ця робота освітніх навчальних закладів носить фрагментарний характер через наявні об'єктивні причини та обставини (воєнний стан; відсутність фінансування, матеріальної бази, відповідних спеціалістів тощо).

Сьогодні, незважаючи на важкі часи для суспільства, музеї як народознавчі центри української ідентичності, повинні й надалі працювати в царині розширення етнографічних експозицій, виставок, вести стаціонарну фондову роботу, формувати картотеку зібраних матеріалів, обов'язково фіксувати їх в інвентарній книзі, формувати історичні літописи свого села, містечка, навчального закладу. Саме така довготривала і кропітка робота приносить позитивні результати. Збір, збереження, класифікація, реставрація, маркування, науковий опис музейних експонатів, історичних джерел та матеріалів згідно з науковими та методичними рекомендаціями є основою відкриття будь-якого музею.

Власне музеї можуть претендувати на роль одного з пріоритетних напрямів виховання дітей та молоді в національній системі освіти, бути центром координат патріотичного виховання. Формування в молодого покоління любові до рідної землі, вивчення своєї малої батьківщини, її історії, поваги до народних традицій і звичаїв, фольклору, любові до матінки-природи є наскрізною метою та діяльністю роботи музеїв. *«Мабуть нема в людини місця дорожчого, ніж те, де вона народилась, землі, на якій зросла…».* Щоб по-справжньому любити свій рідний край, його історію слід добре знати, вивчати його мову, культуру, господарство, суспільство, устрій, тому одним із головних напрямів патріотичного виховання молоді є саме пошуково-дослідницька робота місцевих краєзнавчих музеїв. Їх робота посідає важливе місце в системі діяльності освітнього процесу. За допомогою краєзнавчих матеріалів виникають цілі експозиції, які відроджують минуле суспільства, сприяють вихованню людини, піднесенню національної самосвідомості та високої моральної стійкості.

Музейні заклади як навчальні, наукові та виховні установи повинні забезпечувати краєзнавчою інформацією всі просвітницькі установи, координувати роботу краєзнавчих музеїв з бібліотеками, архівами, історикам-краєзнавцями, державними установами, громадськими

організаціями. Ці заклади мають універсальну можливість об’єднати всі спільні зусилля для відродження і збереження культурних, історичних і мовних традицій рідного краю, акцентувати увагу на тому, що краєзнавча робота музеїв є одним з потужних засобів патріотичного виховання підростаючого покоління, однією з форм залучення молоді до активного пізнання історичного минулого рідної землі.

Список бібліографічних посилань

1. Про музеї та музейну справу : Закон України від 29 червня 1995 р. // Закони України. Київ, 1996. Т. 9.
2. Антонюк Є. І. Роль музеїв у вихованні патріотичних почуттів та громадянських якостей школярів // Збірник статей Управління освіти облдержадміністрації. Чернівці, 1997.
3. Особливості буковинського пограниччя: історія культурного полілогу : монографія / Л. Антошкіна, О. Гадинко, Г. Красовська та ін. Донецьк : Ноулідж (Донец. від-ня), 2010. 237 с.
4. Буковина туристична : путівник. Київ : Світ успіху, 2005. 216 с.
5. Буковинський історико-етнографічний вісник. Чернівці : Місто, 2000. Вип. 2. 108 с.
6. Вивчай свій край. Київ, 1993.170 с.
7. Гадинко О. О. Сторожинець: мандрівка крізь віки. Чернівці : Прут, 2013. 208 с. : іл.
8. Кожолянко Г., Кожолянко О. Етнографічні музеї Буковини. Чернівці : Друк-Арт, 2014. 280 с.
9. Ліщук Д., Гадинко О. Особистості епох. Чернівці, 2016. 100 с.
10. Мезенцева Г. Г. Музеєзнавство (на матеріалах музеїв Української РСР). Київ : Вища шк., 1980. 120 с.
11. Омельченко Ю. А. Шкільні музеї. Київ, 1981. 318 с.
12. Організація пошукової роботи з етнографії у шкільних краєзнавчих музеях : метод. рек. Київ : Рад. шк., 1989. 40 с.
13. Організація, підготовка і проведення екскурсій. Чернівці,1990. 36 с.
14. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута). Київ : Наук. думка, 2000. 680 с. (Словники України).
15. Сторожинеччина туристична запрошує. Чернівці : Зелена Буковина, 2008. 40 с.
16. Шкільний музей : метод. рек. Чернівці, 2003. 50 с.
17. Каталог пам’яток археології Чернівецької області, взятих під державну охорону / Чернів. обл. орг-ція Укр. т-ва охорони пам’яток історії та культури. Чернівці, 1992. 62 с.

УДК: 021.1:028.01]:[027.54.021](477.53-25)ПОУНБ

ЧИТАЙТЕ З НАМИ – СЬОГОДНІ, ЗАВТРА, ЗАВЖДИ (з досвіду роботи відділу абонемента Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. П. Котляревського)

Гусар Тетяна Василівна,
завідувачка відділу абонемента
Полтавської обласної універсальної
наукової бібліотеки ім. І. П. Котляревського
Україна, м. Полтава

Анотація. *Висвітлено важливість читання в житті людини. Особливу увагу приділено роботі з читачами, організації змістовного дозвілля населення, популяризації літератури інноваційними формами і методами (на прикладі роботи відділу абонемента Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського).*

Ключові слова: *читання, бібліотека, промоція читання, відділ абонемента.*

Annotation. *Highlights the importance of reading in a person's life. Special attention is paid to work with readers, organization of meaningful leisure for the population, popularization of literature in innovative forms and methods (on the example of the work of the subscription department of the Poltava Regional Universal Library named after I. P. Kotlyarevskyi).*

Keywords: *reading, library, promotion of reading, subscription department.*

У сучасному глобалізованому світі кількість людей, які свій вільний час проводять біля комп’ютера чи смартфона, стає все більшою. Вони вважають читання менш престижним заняттям, ніж робота з комп’ютером. Молодь пов’язує комп’ютер не зі зручністю, швидкістю отримання потрібної інформації, а дивиться на нього як на один із засобів розваги та проведення дозвілля.

Кабінет Міністрів України 3 березня 2023 р. схвалив Стратегію розвитку читання на період до 2032 р. «Читання як життєва стратегія» та затвердив операційний план її реалізації на 2023–2025 рр. В обґрунтуванні Стратегії наголошено на актуальності проблеми з огляду на важливість читання як щоденної практики, інформаційної, освітньої, когнітивної діяльності людини, зрештою, для розвитку людського капіталу держави. Серед провідних завдань стратегії – промоція читання як корисної звички

та дозвіллєвої практики упродовж життя, інструмент кар'єрного зростання та самоосвіти [6].

Чому читанню відводиться така важлива роль? Чому читання має стати життєвою практикою українців?

Про те, що книга лікує, знали ще у Стародавньому Єгипті. Недаремно бібліотеки в Стародавньому Єгипті називали «аптеками душі», вважали зосередженням мудрості. Учені з Ліверпуля (Велика Британія) науково підтвердили, що читання книжок здатне лікувати. Вчені довели, що читання класичної літератури допомагає при стресах, неврозах, депресивних станах. Детективи та пригодницька література тренують пам'ять, логіку, відволікають від сумних думок, а читання поезії допомагає при депресіях, є доцільним після перенесеного інсульту.

Давно відомо, що читання також формує критичне мислення. У сучасному стрімкому світі людина опиняється перед викликами й загрозами, що містить інформаційний простір. Зараз, під час повномасштабного вторгнення РФ на територію України, надзвичайно важливо вміти відрізняти російські інформаційні вкидання від правди, протистояти російським імперським наративам.

У світі читання популяризують по-різному: перетворюють бібліотеки на майже космічні мультимедійні центри, роблять буктрейлери та короткі промоційні відео в соцмережах. У багатьох країнах є й аналоги нашого УІК, які крім популяризації займаються ґрантовою підтримкою книжкової продукції своєї країни за кордоном, зокрема перекладів.

А як складається ситуація у нас? Повномасштабне вторгнення, яке розпочала РФ 24 лютого 2022 р., вплинуло на кожного громадянина України та всі сфери життя. Повітряні тривоги, обстріли та бомбардування, відключення електроенергії, які останнім часом почастішали, стали реальністю в житті кожного українця. Уже зараз можемо констатувати той факт, що постійні стреси, пов'язані з війною, неможливість подивитися телевізор або підключитися до інтернету, а також незмога придбати книгу улюбленого письменника через її високу вартість у магазинах спонукала багатьох українців згадати про існування бібліотек і стати їх активними користувачами.

Підігрівають інтерес і надзвичайно популярні останнім часом букблогери, які влаштовують собі різні виклики: тематичні місяці й марафони нон-стоп читання впродовж доби, складають власні рейтинги прочитаного за рік, порівнюють книжки та екранізації, спілкуються з

глядачами під час прямих трансляцій, влаштовують зустрічі офлайн… І найголовніше – буктьюбери надихають людей читати.

Тож можемо сміливо констатувати той факт, що останнім часом значно зросла кількість користувачів у книгозбірнях. Це люди різного віку і різних літературних уподобань. Варто також згадати і про внутрішньо переміщених осіб, які становлять значну частку постійних відвідувачів бібліотеки. Вони знаходять у книжках розраду, читаючи їх, відволікаються від проблем, поринають в інший світ, де немає болю і сліз за втраченим життям. У відділі абонемента можна взяти друковане видання додому і спокійно насолоджуватися читанням в затишній домашній атмосфері.

Повномасштабне вторгнення докорінно змінило читацькі вподобання українців. Окрім загального зростання попиту на книги, значно зросла популярність українських авторів, люди прагнуть дізнатися більше з історії України.

Звичайно, працівники відділу абонемента намагаються задовольнити всі читацькі запити, а також популяризувати читання, знайомити з новими іменами на літературному небосхилі, популяризувати книги українських авторів. Тож з метою промоції сучасної української літератури та яскравих представників зарубіжної літератури використовуються найрізноманітніші форми роботи: книжкові виставки, тематичні полиці, огляди літератури, голосні читання, презентації нових книг, ігри та вікторини, літературні вітальні та вечори, усні журнали, віртуальні подорожі, зустрічі з відомими письменниками. Використання інформаційних технологій в роботі бібліотеки значно розширюють форми й методи популяризації книги. Блог відділу абонемента «Гайда читати», сторінки у соціальних мережах слугують дієвими комунікаційними каналами для постингу оригінального мультимедійного контенту про книги та читання, їхнього публічного обговорення та рекомендування. До цифрових промоційних ресурсів належать віртуальні виставки, буктрейлери, віртуальні книжкові екскурсії тощо. Користується популярністю серед користувачів книгозбірні відеопроєкт «Літературні смаколики», у якому бібліотекарки діляться своїми відкриттями в книжковому світі, розповідають про свої літературні вподобання. Цей проєкт покликаний спростити читачам вибір книжок серед «асортименту яскравих обкладинок і назв».

А ще для нас, бібліотекарів, важливо, щоб книжки «зустрічали» відвідувачів обкладинками, адже так набагато легше обрати книгу для читання. Яскраві обкладинки, кольорові зрізи, промовисті назви неабияк впливають на вибір. Тож до уваги наших відвідувачів постійно діючий

перегляд літератури «Радимо читати», книги з якого «розлітаються» в лічені години.

Ефективним компонентом популяризації читання є презентації нових книжок і зустрічі з їх авторами, які, по суті, виконують представницьку функцію і знайомлять читачів з книжковими новинками. Такі літературні події завжди збирають багатьох шанувальників сучасної української літератури, спраглих до спілкування, цікавої інформації. Гостями відділу абонемента були Ярослава Дегтяренко, Генрі Лайон Олді, Ярина Каторож, на зустрічі з якими збиралося багато молоді та людей поважного віку. На презентацію книги «Янгол на ім’я Чуйка» Генрі Олді навіть приїхав молодий чоловік з Києва, який дізнався із соціальних мереж про приїзд письменників до Полтави і не хотів проґавити чудової нагоди поспілкуватися з улюбленими авторами.

Цікавою для працівників бібліотеки та її користувачів є така форма роботи, як обговорення книг, на які запрошуються викладачі та студенти полтавських вишів, учні місцевих шкіл, постійні читачі. Зокрема, під час обговорення «Слова на стрічці часу: літературний діалог про війну», що відбулося у відділі абонемента в квітні 2024 р., говорили про книги, написані війною, книги, які не тільки проникають в душу, а й роздирають нутро, залишаючи наскрізні отвори у свідомості, крізь які проникає та реальність, від якої хочеться затулитися долонями. Усі вони – про наш спільний досвід цієї війни, про наші спільні рани та сподівання. Водночас вони дарують надію, віру в перемогу. Студенти декламували вірші, уривки з прози. Увазі присутніх було запропоновано перегляд документального фільму про Володимира Вакуленка, дитячого письменника, якого застрелили російські військові у 2022 р. Також було презентовано його книгу «Я перетворююсь... Щоденник окупації. Вибрані вірші». Яскравою родзинкою заходу було декламування поетичних творів Наталією Іванченко, артисткою Полтавської обласної філармонії. Саме такі заходи і виховують справжніх українців, здатних відстоювати свої права й незалежність власної держави.

Цікавими для учнів і студентів є оглядові екскурсії бібліотекою, що знайомлять екскурсантів з роботою спеціалізованих читальних залів, дають змогу поринути у чарівний світ книги. Особливо подобається і дітлахам, і молоді відвідувати відділ абонемента, адже тут відкривається чудова можливість погортати сторінки яскравих видань, поблукати між стелажами, пофантазувати та помріяти.

Багаторічна співпраця поєднує відділ абонемента Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського і Горбанівський геріатричний пансіонат ветеранів війни та праці. Щомісяця працівники відділу провідують стар採еньких: везуть цікаву літературу, готують різноманітні заходи, серед яких усні журнали, літературні вечори, театралізовані зустрічі з героями улюблених книг. Та найголовнішим, найкращим подарунком для підопічних пансіонату є книга: ніжні вірші улюблених ще зі шкільної пори поетів, детективи і пригодницькі романи відомих письменників, драматичні твори. Їх чекають з нетерпінням, а потім читають і перечитують по декілька разів, обговорюють з друзями.

Як би складно не було, незважаючи на всі виклики воєнної доби, бібліотека продовжує працювати, надаючи своїм користувачам цілий спектр різноманітних послуг: навчає, виховує, сприяє формуванню світогляду людини. Одним із важливих завдань бібліотеки завжди було і буде надалі промоція читання, промоція української книги, українських авторів. Як би це пафосно не звучало, проте проблема читання – це збереження потенціалу нації. Заохочувати до читання, формувати навички і потребу в читанні, змалку прищеплювати любов до книги, до рідного слова – інвестувати в майбутнє України.

Список бібліографічних посилань

1. Вилегжаніна Т. Криза читання як сучасна проблема світового рівня // Бібліотечна планета. 2011. № 4. С. 4–6.
2. Гранчак Т., Кушнарьова М. Читання паперових книг: буття у просторі спілкування [Електронний ресурс] // Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук. 2021. № 7. С. 10–26. URL: http://librinfosciences.knukim.edu.ua/article/view/233251/232224.
3. Нікітіна Н. Читання як вагомий інструмент формування критичного мислення у здобувачів освіти // New Inception : наук. журн. / Нац. ун-т «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2022. № 1/2. С. 78–87.
4. Новальська Ю. Провідні форми промоції читання в бібліотеках України під час війни: реалії сьогодення // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2023. № 4. С. 2–5.
5. Про схвалення Стратегії розвитку читання на період до 2032 року «Читання як життєва стратегія» та затвердження операційного плану її реалізації на 2023–2025 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 берез. 2023 р. № 190-р // Урядовий кур’єр. 2023. 14 берез. С. 53.
6. Стратегія розвитку читання на 2021–2025 роки «Читання як життєва стратегія» // Шкільна бібліотека плюс. 2022. № 3/4. С. 22–31.

УДК 930.253:[002.1:791]]:[004:778.1]]

ЦИФРОВА РЕСТАВРАЦІЯ АРХІВНИХ КІНОДОКУМЕНТІВ

Ємельянова Тетяна Олександрівна,
директорка Центрального державного
аудіовізуального та електронного архіву,
кандидат історичних наук,
ORCID: 0000-0002-0204-1100
Україна, м. Київ

Анотація. *Розглянуто місце і роль цифрової реставрації в справі забезпечення збереженості та доступу до архівних кінодокументів як невід'ємної складової кіноспадщини України. На прикладі Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву (ЦДАЕА) узагальнено досвід та окреслено перспективи розвитку цього напряму діяльності.*

Ключові слова*: архівні кінодокументи, кіноспадщина, Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів, цифрова реставрація.*

Annotation. *The place and role of digital restoration in the matter of ensuring the preservation and access to archival film documents as an integral part of the film heritage of Ukraine is considered. Using the example of the Central State Audiovisual and Electronic Archive, the experience is summarized and the prospects for the development of this area of activity are outlined.*

Keywords: *archival film documents, film heritage, Central State Audiovisual and Electronic Archive, digital restoration.*

Загальновідомо, що архівні кінодокументи як вираження колективної пам'яті є частиною спільного надбання й важливим знаннєвим ресурсом людства. Водночас можна стверджувати, що більша частина кінодокументів уже втрачена або ризикує бути втраченою [1]. Через свою хімічну нестабільність навіть найміцніші кіноплівки можуть стати непридатними менш ніж за одне людське життя. У відповідь на зростаюче занепокоєння світової спільноти станом збереженості кіноспадщини у 1980 р. ЮНЕСКО прийняла Рекомендацію з охорони та збереження рухомих зображень, закликавши держави (національні уряди) вжити всіх необхідних заходів щодо забезпечення захисту та збереження рухомих зображень для майбутніх поколінь [4].

В Україні наразі працюють дві провідні інституції, діяльність яких спрямована на забезпечення збереженості й доступу до національної кіноспадщини – Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів і Національний центр Олександра Довженка (Довженко-Центр).

Одним із засадничих напрямів забезпечення збереженості кіноспадщини є реставрація. Під реставрацією розуміємо втручання у візуальну і/або звукову (інформаційну) чи матеріальну (основа носія) компоненту кінодокумента. До розвитку цифрових технологій реставрація архівних кінодокументів була цілком фотохімічним (аналоговим) процесом, що включає фізичний ремонт та очищення кіноплівки від бруду вручну або машинним способом. Цей спосіб передбачає занурення кіноплівки у відповідний хімічний розчин, що приводить до набухання її желатинового шару, зменшуючи подряпини та одночасно ефективно видаляючи жир і бруд. На жаль, фотохімічні інструменти іноді мають обмежений потенціал впливу як на сильно пошкоджені частини кіноплівки, так і на обмежені ділянки кадру.

Тим часом цифрові методи відновлення кінодокументів за останні роки отримали значний розвиток і стали альтернативою традиційним методам аналогової реставрації. Відтак, спираючись на тлумачення Паоло Черчі Усаї (Paolo Cherchi Usai), поняття «цифрова реставрація» як «*комплексний набір технічних і консерваційних процедур, спрямованих на максимальне приведення аудіовізуального вмісту (шляхом маніпуляції або обробки цифрового зображення/звуку) до стану оригіналу кінодокумента на момент його створення, або відповідно до намірів особи, яка його створила*» [3], ми намагатимемося показати місце і роль цифрової реставрації в теперішніх архівних ініціативах щодо захисту, збереження й удоступнення кінодокументів.

Реставрація здійснюється на рівні цифрової копії кінодокумента, отриманої в результаті його оцифрування, яке свого часу було визнане ЮНЕСКО «єдиним способом виживання» аудіовізуальних документів [2]. При цьому найважливішими технічними параметрами цифрової копії плівки є роздільна здатність (здатність відображати деталі) і бітова глибина (що представляє кількість відображуваних значень сірого або кольору). Аби зберегти нюанси оригінального зображення в значеннях кольорів (не втратити деталі), нині практикується оцифрування кінодокументів в нестисненому форматі з роздільною здатністю 2K і 4K.

Цифрова реставрація переважно зосереджена на видаленні «дефектів часу», набутих оригіналом кінодокумента впродовж його життєвого циклу.

Дефекти можуть бути механічними (подряпини, сліди сміття, спайки, розриви), хімічними (псування емульсії, вицвітання кольорів, зниження контрастності зображення, усадка плівки) або результатом багаторазового копіювання (сліди сміття, підвищення контрастності). Методи цифрової реставрації дозволяють не лише обробити подряпини або видалити пил, але й досягти значного покращення зображення чи / і звуку, чого неможливо було уявити в «аналоговій» лабораторії.

За допомогою інтерактивної обробки типу «графічної палітри» або шляхом застосування вторинних колориметричних корекцій пошкоджені зображення ретушуються, виправляються фазові нерівності, зсув зображення, його колірні помилки.

Перевага цифрового оброблення полягає в тому, що воно може бути багаторівневим, нелінійним і надзвичайно точним. Наприклад, зображення, скопійоване з різних елементів комплекту кінодокумента, кожен з яких обтяжений власними помилками, можна відновити частинами, використавши фрагменти кращої якості, і тим самим досягти кінцевого результату, про який раніше не підозрювали. Також можна легко виправити асинхронність зображення і звуку на комп’ютері. За потреби здійснюють додаткові кроки, наприклад, стабілізацію зображення (усунення досить поширеного дефекту – тремтіння зображення, що часто виникає в результаті пошкодження перфорації кіноплівки), а також звуку (така ж процедура виконується у випадку розтріскування, відшарування та інших пошкоджень, спричинених фізичним зносом фонограми кінодокумента), зберігаючи при цьому художню цілісність оригіналів.

Пропозиція пристроїв і програм для цифрової реставрації аудіовізуальних документів зростає, все частіше програми включаються в доступні пакети програмного забезпечення для нелінійного монтажу, а продуктивність систем дозволяє виконувати багато процедур у режимі реального часу.

Натепер спеціальне програмне забезпечення дозволяє забезпечити різні режими реставрації: ручний (покадровий), напівавтоматичний та автоматичний.

Механічні пошкодження зображення (наприклад, борозенки, подряпини, забруднення) усуваються частково автоматично, але переважно вручну.

Автоматична реставрація здійснюється в сучасних сканерних системах у процесі оцифрування аудіовізуального документа (без додаткового втручання людини) самою програмно-апаратною системою: сканер поруч зі зображенням в окремому каналі формує й передає

інформацію про дефекти плівки, яку оцифровують, а програмне забезпечення ці дефекти усуває (звісно, якість обробки нижча, порівняно з покадровою реставрацією).

Напівавтоматичні процеси переважно автоматичні, вони обмежені певними ділянками, визначеними реставраторами.

Ручне втручання – це такі процедури, як, наприклад, «ручна» (цифрова) ретуш, коли реставратор використовує інструмент для фарбування, щоб видалити видимі пошкодження зі зображення. Недоліком ручної реставрації є її трудомісткість та дорога вартість. Реставрація одного кінодокумента може зайняти місяці або навіть рік та вимагає високоспеціалізованих навичок і досвіду.

Традиційні принципи реставрації кінодокументів походять з її класичної теорії. Найважливіші з них – принципи автентичності, оборотності й прозорості – формують етичну основу, яка керує рішеннями реставраторів. Дотримання цих принципів передбачає документування всіх етапів процесу реставрації. Від себе додамо, що не лише документування, а й обговорення процесу реставрації є життєво важливим, оскільки цифрова реставрація викликає багато етичних питань, довкола яких точаться гострі дискусії. Почасти це пов’язано з тим, що практиці цифрової реставрації досі не вистачає необхідної перспективи для розробки узгодженої методології й етичних принципів. У цьому контексті не можна не погодитися з кінознавчинею Дж. Фоссаті (G. Fossati), яка говорить про те, що новий консенсус і періодичні переоцінки прийнятих в аналогову епоху етичних кодексів у сфері реставрації є неминучими та необхідними [5].

Насамкінець слід зазначити, що цифрова реставрація є відносно молодою архівною технологією в галузі збереження й удоступнення кінодокументів, вона лише опановується й розвивається. Як переконує аналіз архівного сектору, жоден із вітчизняних архівів не використовує цифрові інструменти на регулярній основі у відновленні кінодокументів. Схожа ситуація спостерігається в ЦДАЕА, де все ще експериментують та випробовують можливості й обмеження цієї інноваційної технології. Звісно, що цифрова реставрація супроводжується низкою супутніх проблем, серед яких, окрім етичних, такі як брак ресурсів, техніко-технологічних рекомендацій, знань і навичок тощо, підважені відсутністю професійної саморефлексії.

Водночас свідоме використання цифрових технологій в обережній та етично обґрунтованій реставрації архівних кінодокументів на сьогодні

відіграє дедалі зростаючу роль у забезпеченні збереженості та доступу до національної кіноспадщини. Надихаючись прикладами успішних кейсів світових інституцій збереження кіноспадщини, українські архіви можуть вдосконалити свої стратегії цифрової реставрації кінодокументів, зокрема в аспекті застосування інструментів штучного інтелекту.

Список бібліографічних посилань

1. За оцінками ЮНЕСКО десятирічної давнини, 80% аудіовізуальних документів знаходяться під загрозою зникнення назавжди // Towards sustainable preservation and accessibility of documentary heritage. UNESCO, 2021. 123 p. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380171 (дата звернення: 19.09.2024).
2. Vancouver declaration. URL: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CI/CI/pdf/mow/unesco_ubc_vancouver_declaration_en.pdf (дата звернення: 19.09.2024).
3. Paolo Cherchi Usai. The Conservation of Moving Images // Studies in Conservation. 2010. Vol. 55. № 4. P. 250–257.
4. Recommendation for the Safeguarding and Preservation of Moving Images: adopted by the General Conference at its twenty-first session, Belgrade, 27 October 1980). URL: https://www.unesco.org/en/legal-affairs/recommendation-safeguarding-and-preservation-moving-images (дата звернення: 19.09.2024).
5. Fossati G. From Grain to Pixel: The Archival Life of Film in Transition. Amsterdam University Press 2009. URL: https://pure.uva.nl/ws/files/2370126/163448_369986.pdf (дата звернення: 23.09.2024).

УДК 02(477):613.8

БІБЛІОТЕКИ ЯК ПРОСТІР ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ (у межах реалізації Всеукраїнської програми ментального здоров’я «Ти як?»)

Єрмакіна Наталія Володимирівна,
головна бібліотекарка
Національної бібліотеки України
ім. Ярослава Мудрого
Україна, м. Київ

Анотація. *Висвітлено роль бібліотек України у підтримці ментального здоров'я населення під час війни. У рамках Всеукраїнської програми ментального здоров’я «Ти як?», ініційованої Оленою Зеленською, бібліотеки активно організовують*

та підтримують заходи для населення, спрямовані на підвищення обізнаності про ментальне здоров'я та надання допомоги.

Ключові слова: *війна, психологічні наслідки, ментальне здоров'я, психосоціальна підтримка, Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?», бібліотеки.*

Annotation. *The role of Ukrainian libraries in supporting the mental health of the population during the war is highlighted. As part of the All-Ukrainian mental health program «How are you?», initiated by Olena Zelenska, libraries actively organize and support events for the public aimed at raising awareness of mental health and providing assistance.*

Keywords: *War, psychological consequences, mental health, psychosocial support, All-Ukrainian mental health program «How are you?», libraries.*

В Україні, де війна стала реальністю, багато людей стикаються з психологічними наслідками, які можуть залишати глибокі рани. Війна спричиняє значний стрес, тривогу, депресію та інші психологічні розлади; багато людей зазнали втрат, пережили травматичні події або стали вимушеними переселенцями. Ці обставини створюють величезне навантаження на ментальне здоров'я.

Ментальне здоров'я – це стан щастя та добробуту, коли людина може реалізувати свій потенціал, ефективно справлятися з життєвими стресами, продуктивно працювати та робити внесок у суспільне життя. Визначення, надане Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ), підкреслює, що психічне здоров'я передбачає здатність протистояти життєвим викликам, залишаючись в гармонії з собою та навколишнім світом (https://smu.dsp.gov.ua/news/shcho-take-mentalne-zdorov-ia-ta-iak-pronoho-dbaty/).

В умовах війни, економічної нестабільності та інших кризових явищ підтримка ментального здоров'я стала пріоритетом для суспільства. Перша леді Олена Зеленська ініціювала Всеукраїнську програму ментального здоров'я «Ти як?», спрямовану на підвищення обізнаності про ментальне здоров'я та надання необхідної підтримки українцям. Вона була запущена у відповідь на зростаючу потребу в психологічній підтримці населення, адже війна та її наслідки спричинили різке збільшення кількості людей, які страждають від стресу, тривоги, депресії та інших розладів. Для цього програма ставить за мету не тільки надання конкретних ресурсів, але й руйнування стереотипів, пов'язаних з ментальним здоров'ям.

Бібліотеки завжди були осередками знань і культури, однак у сучасному світі вони стали виконувати ще одну важливу роль – підтримку ментального здоров'я. Книгозбірні розвиваються в цьому напрямку,

пропонуючи різноманітні програми та ресурси для сприяння психологічному благополуччю громадян.

Одним із ключових факторів підтримки ментального здоров’я є наявність безпечного та спокійного місця, де люди можуть відпочити, знайти інформацію та відчути себе частиною спільноти. Бібліотеки виконують цю роль, надаючи відвідувачам доступ до літератури, інтернету та комфортних зон для читання та спілкування.

У 2024 р. НБУ ім. Ярослава Мудрого розпочала моніторингове дослідження «Вивчення досвіду психосоціальної підтримки у публічних бібліотеках України (2024–2026)». Здійснюється збір інформації з відкритих джерел про роботу з цього напряму діяльності бібліотек, зокрема ОУНБ, обласних бібліотек для дітей та юнацтва, міських публічних.

Аналіз інформації показав, що бібліотеки активно долучилися до впровадження Всеукраїнської програми ментального здоров’я «Ти як?». Для цього використовуються різні можливості: книгозбірні виступають як організатори чи співорганізатори, майданчики для проведення заходів іншими організаціями. Заходи розраховані як на працівників бібліотек, так і на користувачів. Деякі з них спрямовані на надання допомоги самим бібліотекарям (заняття зі стресостійкості «Стрес під час війни», Харківська ОУНБ), а на деяких заходах бібліотекарів навчають, як цю допомогу надавати («Психологічна підтримка та взаємодія з користувачами бібліотеки у кризових ситуаціях під час воєнного стану», Житомирська обласна бібліотека для дітей та юнацтва; «Створення безпечного емоційного простору в бібліотеці для дітей», Сумська обласна бібліотека для дітей; «Навички спілкування з відвідувачами під час війни», Волинська ОУНБ).

Партнерами, співорганізаторами бібліотек в цій роботі є широке коло фахівців та організацій, зокрема психологи різних установ та організацій (ДСНС, міського центру соціальних служб), представники Навчально-методичного центру цивільного захисту та безпеки життєдіяльності, організація Товариства Червоного Хреста України, громадські об’єднання, благодійні фонди, волонтери тощо.

Заходи для користувачів можуть проводитися як для широкого кола відвідувачів бібліотеки, так і окремих груп: наприклад, за віком (для дітей, дорослих, людей старшого віку), за статтю (жіночі клуби), за професійними інтересами (для медиків, психологів), для осіб з функціональними обмеженнями чи певним соціальним статусом (внутрішньо переміщені особи) тощо. Заходи з підтримки ментального

здоров'я можуть бути різних форматів: як теоретичні (лекції, семінари) чи практичні (тренінги, майстер-класи), так і поєднання різних форм.

Бібліотеками активно обговорюються актуальні питання з підтримки ментального здоров'я населення на круглих столах, семінарах. Особлива увага надається особливо вразливим категоріям населення / користувачів – дітям, внутрішньо переміщеним особам. Бібліотеки також надають широкий доступ до інформації, пов'язаної з ментальним здоров'ям. Книги та журнали на тему психології, самодопомоги та емоційного благополуччя можуть бути корисними для тих, хто шукає відповіді на свої питання або хоче дізнатися більше про способи збереження здорового ментального стану. Оскільки бібліотеки відіграють важливу роль у підтримці ментального здоров'я, вони на своїх вебсайтах, блогах та представництвах у соціальних мережах публікують різноманітні матеріали з цієї тематики. Це можуть бути пости про техніки зниження стресу, поради щодо покращення ментального здоров'я, огляди книг, що стосуються психічного благополуччя; списки рекомендованих книг, подкастів, або відео про ментальне здоров'я; оголошення про майбутні заходи з цієї тематики, такі як семінари, лекції, чи групи підтримки, які можуть проводитися як онлайн, так і офлайн; матеріали, що допомагають зрозуміти різні аспекти ментального здоров'я, такі як депресія, тривога, стрес, і методи боротьби з ними; інструкції щодо вправ для релаксації, медитації, дихальних технік або фізичних вправ, які можуть допомогти покращити емоційний стан; публікації про людей, які подолали труднощі з ментальним здоров'ям, та їхній досвід подолання викликів тощо. Крім того, бібліотеки публікують дописи та роблять репости інформації, яка розміщена на сайті Всеукраїнської програми «Ти як?» (https://howareu.com/ та на офіційних акаунтах в соціальних мережах.

Важливим аспектом підтримки ментального здоров'я є відчуття приналежності до спільноти. Бібліотеки стають осередками спільнот, де люди можуть зустрічатися, обмінюватися ідеями та створювати нові зв'язки. Це особливо важливо в контексті викликів, пов'язаних з війною та соціальною ізоляцією.

Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?» є важливим кроком у напрямку підтримки психологічного благополуччя в Україні. Вона демонструє, що ментальне здоров'я – це не лише індивідуальна проблема, а й колективна відповідальність. Завдяки цій програмі Україна робить важливий крок до створення більш здорового та стійкого суспільства, де кожен має можливість отримати необхідну підтримку в часи кризи.

УДК 025.34:[001:004.91]](477.54-25)НЮУ_ім._Ярослава_Мудрого

ЕЛЕКТРОННА КАРТОТЕКА «ПУБЛІКАЦІЇ ВЧЕНИХ НЮУ ім. ЯРОСЛАВА МУДРОГО В SCOPUS» ЯК СКЛАДОВА ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКИ

Журавель Наталія Миколаївна,
провідна бібліографиня
інформаційно-бібліографічного відділу
Наукової бібліотеки
Національного юридичного університету
ім. Ярослава Мудрого,
ORCID: 0000-0003-0758-3774
Україна, м. Харків

Анотація. *В умовах агресії РФ бібліотеки ЗВО шукають нові механізми розвитку відкритого інформаційного простору з використанням цифрових технологій. НБ НЮУ ім. Ярослава Мудрого представляє електронну картотеку «Публікації науковців НЮУ ім. Ярослава Мудрого в Scopus», яка включає бібліографічну інформацію про статті, проіндексовані в Scopus, починаючи з 1999 р. Картотека налічує 960 записів та забезпечує доступ до наукових публікацій через посилання на журнали відкритого доступу та сторінки у Scopus. Багатоаспектний пошук забезпечує гнучкість та точність навігації. Наявність DOI статей та ISSN журналів спрощує доступ до оригінальних джерел.*

Цей інструмент став важливим для управління науковою активністю університету, підтримуючи звітність та грантову діяльність. Електронна картотека надає доступ 24/7, роблячи її незамінним ресурсом для вчених, викладачів та дослідників.

Ключові слова: *бібліотеки ЗВО, Наукова бібліотека Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, електронні картотеки, наукометрія, наукометричні бази, Scopus, інформаційні технології, досвід роботи, воєнний стан.*

Annotation. *In the context of the ongoing aggression by the russian federation, libraries at higher education institutions are seeking new mechanisms to develop an open information space using digital technologies. The Scientific Library of Yaroslav Mudryi National Law University has developed an electronic card index «Publications of Yaroslav Mudryi National Law University Scientists in Scopus», which includes bibliographic information on articles indexed in Scopus since 1999. The index contains 960 records and provides access to scientific publications through links to open-access journals and Scopus pages. Its multi-faceted search capabilities ensure flexibility and precision in navigation. The availability of DOIs for articles and ISSN for journals simplifies access to original sources.*

This tool has become crucial for managing the university's scientific activities, supporting reporting and grant submissions. The electronic card index offers 24/7 access, making it an indispensable resource for scientists, teachers, and researchers.

Keywords: *university libraries, Scientific library of Yaroslav Mudryi National Law University, electronic index, scientometrics, scientometric bases, Scopus, information technologies, work experience, martial law.*

Триваюча повномасштабна агресія РФ проти України вимагає від бібліотек ЗВО пошуку, впровадження і розвитку нових механізмів розбудови відкритого інформаційного простору, що базується на використанні цифрових технологій. Не є винятком діяльність НБ НЮУ ім. Ярослава Мудрого у питанні підтримки вчених та поширення результатів наукових досліджень і забезпечення стійкого доступу до наукових баз даних [2; 3]. Мова піде про єдину бібліографічну та реферативну БД Scopus.

Як відомо, індексація статей у БД Scopus має важливе значення для будь-якого університету, оскільки підвищує його наукову репутацію та міжнародне визнання. Публікації у престижних журналах, що входять до Scopus, свідчать про високий рівень досліджень та підвищують видимість наукових праць серед світової наукової спільноти.

Університетська бібліотека відіграє ключову роль у відстеженні індексацій статей у Scopus та інших наукових БД. Співробітники сектору наукової бібліографії та наукометрії регулярно моніторять публікаційну активність викладачів та дослідників, перевіряючи, у яких журналах виходять їхні роботи та чи правильно вони індексуються. Завдяки такій діяльності університет може оперативно реагувати на зміни в наукометричних показниках та коригувати стратегії публікаційної активності, що сприяє покращенню позицій університету в академічних рейтингах та більш ефективному розподілу ресурсів для наукових досліджень [5].

Виходячи зі сказаного вище, а також з огляду на сучасні вимоги до наукової діяльності, бібліотека НЮУ ім. Ярослава Мудрого у 2021 р. створила електронну картотеку «Публікації вчених НЮУ ім. Ярослава Мудрого в Scopus» [4]. Вона являє собою систематизовану БД, що включає бібліографічну інформацію про всі публікації, проіндексовані в базі Scopus з 1999 р., та налічує 960 бібліографічних записів. Нині цей ресурс представляє собою повноцінну електронну бібліотеку, бо кожен бібліографічний запис має посилання на текст публікації в журналі відкритого доступу та / або на сторінку в наукометричній базі Scopus.

Для забезпечення повноцінного пошуку в е-картотеці передбачені багатоаспектний пошук та сортування, а саме імена авторів університету вказані двома мовами – українською та англійською, що спрощує ідентифікацію та розширює пошукові можливості. Місце роботи автора обов'язково включене до запису, що дозволяє проводити пошук і групування результатів по кафедрах та підрозділах університету. Кожен запис супроводжується анотацією та ключовими словами мовою оригіналу статті, що сприяє більш точному розумінню змісту роботи. Крім того, додано ключові слова українською мовою для повноцінного тематичного пошуку, що робить картотеку універсальним інструментом для навігації по наукових публікаціях. До картотеки також включено додаткові дані: DOI статті, який забезпечує швидкий доступ до повного тексту публікації та її офіційних даних; ISSN журналу, що дозволяє легко ідентифікувати видання, в якому опубліковано статтю. Пошуковий інтерфейс ресурсу постійно вдосконалюється, роблячи картотеку більш надійним та функціональним інструментом для бібліотечних користувачів, серед яких учені, викладачі та здобувачі освіти всіх категорій.

Нині поширення результатів наукових досліджень та забезпечення до них сталого доступу переходить у віртуальний простір, роблячи їх доступними 24/7 для будь-якого користувача [1; 2]. Для інформаційної підтримки науково-освітнього процесу НБ НЮУ ім. Ярослава Мудрого активно використовує як найкращі світові та вітчизняні ресурси, так і унікальні ресурси власної генерації, яким, беззаперечно, є електронна картотека «Публікації вчених НЮУ ім. Ярослава Мудрого в Scopus». За час свого існування картотека стала важливим та зручним інструментом для управління та аналізу наукової активності університету. Вона дозволила не лише ефективно відслідковувати досягнення вчених, а й надавати актуальну інформацію для звітності, грантових заявок та наукового планування.

Підсумовуючи можна зазначити, що картотека сприяє посиленню наукового потенціалу нашого університету, забезпечуючи прозорість та доступність метаданих як для наукової спільноти України, так і для міжнародних досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Левченко Н. П. Відкриті електронні ресурси у діяльності бібліотек закладів вищої освіти: специфіка формування, управління, доступ : дис. … канд. наук із соц. комунікацій: 27.00.03 / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2020. 269 с. URL: http://nbuv.gov.ua/node/5254 (дата звернення: 23.09.2024).

2. Пасмор Н. П., Покусай Л. В. Адаптивні заходи бібліотек як спосіб подолання викликів сьогодення // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2023. № 3. С. 44–47. URL: https://dspace.nlu.edu.ua//jspui/handle/123456789/19795 (дата звернення: 23.09.2024).

3. Пасмор Н. П. Університетські бібліотеки у воєнний час : виклики і шляхи їх подолання // Теорія та практика сучасної юриспруденції : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (25 трав. 2023 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Асоц. випускників Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2023. Вип. 1. С. 24–26. URL: https://dspace.nlu.edu.ua//jspui/handle/123456789/19725 (дата звернення: 23.09.2024).

4. Публікації вчених НЮУ ім. Ярослава Мудрого в Scopus : електрон. картотека / Наук. б-ка Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого ; АБІС «ІРБІС». Електрон. дані: 960 бібліогр. записів; 147 Мб. Харків, 2021– . URL: https://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=METRIC&P21DBN=METRIC&S21FMT=&S21ALL=&Z21ID=&S21CNR=20 (дата звернення: 24.09.2024).

5. Kulyk M. M. Challenges of Open Science: Problems of Metadata Research and Analysis of Scientometric Indicators of Scientists (Experience of the Scientific Library of Yaroslav Mudryi National Law University) // University Library at a New Stage of Social Communications Development. Conference Proceedings. 2023. Vol. 2023, iss. 8. P. 167–176. URL: https://unilibnsd.ust.edu.ua/article/view/293991/287895 (дата звернення: 24.09.2024).

УДК 016:613.8]:027.53(477.53-25)ПОУНБ

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ БІБЛІОТЕКИ НА ЗАХИСТІ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ГРОМАДИ У ВОЄННИЙ ЧАС (на прикладі бібліопорадника «Ментальне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати»)

Захарченко Світлана Миколаївна,
завідувачка відділу
наукової інформації та бібліографії
Полтавської обласної універсальної наукової
бібліотеки ім. І. П. Котляревського;
Лашко Вікторія Анатоліївна,
головна бібліографиня
Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського;
Нестеренко Олена Вікторівна,
провідна бібліографиня
Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського,
Україна, м. Полтава

Анотація. *Розглянуто матеріали бібліографічного порадника «Ментальне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати», підготовленого працівниками відділу наукової інформації та бібліографії Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського. Проаналізовано структуру, зміст та інформаційне наповнення видання, підкреслено його значення для всебічного та об'єктивного висвітлення теми.*

Ключові слова: *бібліографічний порадник, російська збройна агресія, ментальне (психічне) здоров'я, резильєнтність, стрес, стресостійкість, психологічна адаптація, професійне вигорання, бібліотерапія, бібліотеки.*

Annotation. *Four editions of the recommended bibliographic index are considered «Ukraine in the conditions of russian military aggression: sectorial aspects», created by employees of the department of scientific information and bibliography Poltava Regional Universal Scientific Library named after I. P. Kotlyarevskyi. The structure, content, and information content of these publications were analyzed, their importance for a comprehensive and objective coverage of the topic is emphasized.*

Keywords: *bibliographic index, russian military aggression, national security and defense, economics, education, culture, libraries.*

В Україні вже другий рік діє Всеукраїнська програма ментального здоров'я «Ти як?», ініційована першою леді України Оленою Зеленською. Програма спрямована на розбудову якісної системи надання послуг у сфері психосоціальної підтримки та розвиток культури піклування про ментальне здоров'я.

Ментальне здоров'я – це коли людина може ефективно долати стресові ситуації, продуктивно та плідно працювати, робити внесок в громадське життя, а також розуміти власний емоційний стан та керувати ним, усвідомлювати інших та розвивати стосунки з ними, бути відкритим к навчанню та розвитку. Тому дбати про своє ментальне здоров'я – така ж базова необхідність кожної людини, як і дбати про здоров'я фізичне.

Бібліотеки України виступили активними учасниками цього процесу та відіграють значну роль у підтримці ментального здоров'я шляхом надання ресурсів, знань і соціальної підтримки, що допомагає мешканцям громади зберігати та поліпшувати своє психічне здоров'я. За останні роки українці отримали величезний досвід нового переживання випробувань – переживання не наодинці, а допомагаючи одне одному. Нині бібліотекарі та бібліотеки приймають виклики, породжені війною та шукають рішення для подолання існуючих проблем та загроз.

Психологічне просвітництво передбачає отримання користувачами бібліотеки своєчасної інформації, формування психологічної компетентності та підвищення психологічної культури.

У 2023 р. МКІП України оголосило про реалізацію відомчого проєкту «Мистецтво допомагати», у рамках якого українські бібліотеки стануть простором психологічної допомоги.

Цього ж року відділ наукової інформації та бібліографії Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського підготував інформаційно-бібліографічні матеріали «Психологічна підтримка особистості в умовах воєнного протистояння» [5]. Матеріали містять як теоретико-методичні підходи, так і суто практичні рекомендації, тренінги щодо психологічної допомоги та підтримки особистості в умовах війни.

Наступний етап проєкту – «Ментальне здоров'я: бібліотека як простір психосоціальної підтримки» є пріоритетним напрямом на 2024 рік. Зокрема планується створити умови на базі бібліотечних закладів, де населення зможе отримати психосоціальну підтримку.

Проблема ментального здоров'я, його збереження і підтримки загострилася саме зараз, адже постійна небезпека в умовах повномасштабного вторгнення значно збільшила вразливість українців.

Саме тому питання відновлення ментального здоров'я дорослих і дітей та допомоги близьким у боротьбі зі стресом актуалізувалося. Враховуючи актуальність теми та в рамках психологічного просвітництва, у вересні 2024 р. відділом наукової інформації та бібліографії бібліотеки підготовлено рекомендаційний бібліографічний порадник «Ментальне здоров'я особистості: як його зберегти та підтримати» [4]. Головна мета видання – привернути увагу на важливість психічного здоров'я людини, оскільки воно впливає на всі без винятку сфери життя особистості.

Бібліопорадник складається з 4-х тематичних розділів та підрозділів, які містять законодавчі акти, наукові розвідки та дослідження, що висвітлюють теоретико-методологічні та практичні аспекти стану ментального здоров'я українців, психічного здоров'я працівників у різних сферах діяльності, впливу стресу на психічне здоров'я людини та практичний інструментарій, який використовується для саморегуляції та підтримки ментального здоров'я в умовах війни.

У першому розділі «Війна і ментальне здоров'я українців: сучасні реалії» викладено принципи психологічної допомоги і психосоціальної підтримки в системі заходів мінімального реагування безпосередньо в надзвичайній чи екстремальній ситуації, а також на етапі стабілізації та раннього відновлення. Окреслено базові принципи психологічної реабілітації.

Другий розділ «Резильєнтність та керування стресом під час подолання критичних ситуацій» має 3 підрозділи:

– «Стрес та його вплив на організм людини в екстремальних умовах», де представлено методи психологічної підтримки, невідкладної психологічної допомоги та самодопомоги з метою стабілізації психічного стану у разі гострих проявів стресових розладів та посттравматичних кризових станів. Читачі також дізнаються про травмафокус – новий для України метод подолання наслідків психотравми;

– «Бойовий стрес і його психологічні наслідки», у якому викладено сучасні теоретичні основи формування психологічної стійкості військовослужбовців з урахуванням стресорів їхньої професійної діяльності, чинників та гендерних особливостей психологічної стійкості. Представлено практичний досвід щодо формування психологічної стійкості особового складу в арміях провідних країн світу;

– «Психологічна стійкість та резильєнтність як мистецтво подолання життєвих викликів», у матеріалах якого висвітлено широке коло питань, дотичних до проблем загальної та професійної життєстійкості

людини, а також особистісних та психофізіологічних ресурсів, що забезпечують життєстійкість в стресових умовах воєнного стану.

Матеріали третього розділу «Психічне здоров’я та благополуччя працівників у різних сферах діяльності і особливості його підтримки в кризових умовах сьогодення» – це наукові дослідження теоретичного та емпіричного спрямування психічного здоров’я працівників у різних сферах діяльності та шляхи його покращення в кризових умовах сьогодення.

Четвертий розділ «Підтримка ментального здоров’я за допомогою психотерапевтичних технологій» має два підрозділи: «Використання спеціальних технік як терапевтичних засобів для психологічної корекції та відновлення особистості» та «Бібліотерапія як сучасний метод психологічної допомоги», матеріали яких містять теоретичні дослідження відновлення соціально-психологічних ресурсів життєздатності особистості та практичний інструментарій, що використовується для саморегуляції в моменти стресу і тривоги. Особливу увагу приділено методу бібліотерапії, до якого останнім часом звертаються психологи та бібліотечні працівники, використовуючи як інструмент терапії книгу. Бібліотека розглядається як ключовий простір для психологічного просвітництва та збереження ментального здоров’я громадян.

У додаткових матеріалах можна знайти поради психологів щодо підтримки ментального здоров’я під час війни, корисні добірки книг, які допоможуть зрозуміти різноманітні аспекти психіки та навчитися піклуватися про власне ментальне здоров’я, та сайтів, куди можна звернутися, якщо ви потребуєте психологічної допомоги.

Бібліографічний порадник частково анотований і охоплює 280 бібліографічних записів. У межах кожного розділу бібліографічні описи згруповано та укладено в алфавітному порядку за прізвищами або назвами публікацій. Перед тематичними розділами подано короткий термінологічний словник, головне завдання якого – доступне для розуміння пояснення психологічних термінів та понять, що зустрічаються в тексті. Усі джерела подано мовою публікації, зі збереженням орфографічних норм оригіналу. Для зручності користувачів бібліографічні записи доповнено гіперпосиланням на повний текст, що дає змогу користувачам переходити безпосередньо на обрану книгу чи статтю.

Джерельною базою при підготовці посібника стали фонди Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського та електронні ресурси відкритого доступу, зокрема електронний архів наукових періодичних

видань НБУВ; електронні архіви наукових фахових видань, установ та організацій України; офіційного вебпорталу Верховної Ради України.

Бібліографічний опис та скорочення слів здійснено відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», ДСТУ ГОСТ 7.80:2007 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Заголовок. Загальні вимоги та правила складання», ДСТУ 3582:2013 «Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень в українській мові. Загальні вимоги та правила».

У пораднику представлено випробувані в світі, збагачені вітчизняним досвідом напрями соціально-психологічної підтримки й допомоги, що сприяють посткризовому зростанню та позитивним змінам як постраждалих людей, так і суспільства загалом. Він може стати в нагоді фахівцям у галузі практичної психології, соціальної роботи, освіти, охорони здоров'я та іншим фахівцям, робота яких пов'язана з забезпеченням та підтримкою психологічного благополуччя населення. Видання має рекомендаційний характер та призначене всім, кого цікавлять питання ментального здоров'я, його збереження та підтримки в умовах війни.

Таким чином, в умовах постійних стресів, порушення звичного ритму життя необхідність психологічного просвітництва та збереження ментального здоров'я користувачів – це дієвий напрям діяльності українських бібліотек.

Список бібліографічних посилань

1. Амельченко Ю. «Ти як?». Підтримка людини – зброя бібліотеки у воєнний час // Бібліотечна планета. 2024. № 2. С. 6–9.

2. Бібліотеки на захисті ментального здоров'я громади : метод. рек. для бібл. фахівців / Комун. закл. культури «Донецька обласна бібліотека для дітей» (Україна) ; уклад. Л. В. Козінченко. Б. м., 2024. 25 с.

3. Казакова Л., Тянутова Т. Найменші читачі Чернігівської обласної бібліотеки для дітей у зоні затишку і комфорту: зберігаємо ментальне здоров'я дитини // Бібліотека у форматі Д°. 2023. № 3. С. 21–23.

4. Ментальне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати : бібліопорадник (у рамках проєкту МКІП України «Мистецтво допомагати») / Департамент культури і туризму Полт. обл. військ. адмін., Полт. обл. універс. наук. б-ка ім. І. П. Котляревського ; уклад.: В. А. Лашко,

В. О. Нестеренко. Полтава, 2024. 86 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1lh0bMEhqGqVcFdTEo0yEuRpOEwDieL1G/view (дата звернення: 26.09.2024).

5. Психологічна підтримка особистості в умовах воєнного протистояння : інформ.-бібліогр. матеріали / Департамент культури і туризму Полт. обл. військ. адмін., Полт. обл. універс. наук. б-ка ім. І. П. Котляревського; уклад. В. А. Лашко. Полтава, 2023. 34 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1eec7vyGZfsoc-yBUHTeClW5edX-UaQlM/view (дата звернення: 26.09.2024).

УДК 021.6:304.4:327.323]:027.53(477.53-25)ПОУНБ

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО БІБЛІОТЕК ЯК ІНСТРУМЕНТ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ (з досвіду роботи Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. П. Котляревського)

Захарченко Світлана Миколаївна,
завідувачка відділу
наукової інформації та бібліографії
Полтавської обласної універсальної наукової
бібліотеки ім. І. П. Котляревського;
Захарченко Дар'я Миколаївна,
магістрантка Полтавського університету
економіки і торгівлі,
Україна, м. Полтава

Анотація. *Висвітлено розширення процесу культурної дипломатії в нових умовах глобалізації. Розкрито потенційну роль бібліотек у просуванні позитивного іміджу країни. Визначено важливість міжнародного співробітництва публічних бібліотек України на сучасному етапі. Проаналізовано досвід міжнародної співпраці Полтавської ОУНБ. Досліджено проєктну діяльність бібліотеки.*

Ключові слова: *культурна дипломатія, бібліотека, міжнародне бібліотечне співробітництво.*

Annotation. *The expansion of the process of cultural diplomacy in the new conditions of globalization is determined. Potential roles of libraries in promoting a positive image of the country are suggested. The importance of international cooperation of public libraries of Ukraine at the current stage is determined. The experience of international cooperation of the Poltava Regional Universal Scientific Library is analyzed. The project activity of the library was studied.*

Keywords: *cultural diplomacy, library, international library cooperation.*

У нинішньому багатовимірному світі надзвичайної актуальності набуває міжкультурна співпраця різних країн і народів. Культура як сукупність цінностей, що створюють смислове наповнення для суспільства, є важливим та ефективним інструментом дипломатії. Культурна дипломатія є ключовим аспектом міжнародних відносин і сприяє зміцненню зв’язків між країнами через обмін культурними ідеями, традиціями та практиками. В умовах глобального розвитку суспільств, коли країни та народи стають дедалі більш взаємозалежними, культурна дипломатія набуває особливого значення, виступаючи інструментом м’якої сили та сприяючи вирішенню багатьох глобальних викликів. Культурна дипломатія – це використання культурних ресурсів і потенціалу держави для досягнення дипломатичних цілей, зміцнення міжнародного співробітництва та побудови позитивного образу країни на світовій арені.

З початком російсько-української війни стався потужний сплеск інтересу до України, відповідно, до її керівництва, тому українській першій леді довелося стати одним із найпомітніших комунікаторів, поширюючи світом інформацію про війну та стан українців. Серед основних напрямів діяльності дружини Президента України Олени Зеленської можна виокремити такі, що стосуються культурної дипломатії: популяризація української книги (проєкти «Книжки без кордонів»; «Українська книжкова поличка»); започаткування українських аудіогідів у музеях світу, відкриття представництва Українського інституту в Парижі (листопад 2023 р.) [9, с. 45].

Слід зазначити, що в контексті міжнародної діяльності установ бібліотечно-інформаційної сфери нині дослідниками і практиками дедалі частіше використовується поняття «культурна дипломатія».

Бібліотечно-інформаційна сфера має унікальні ресурси, до яких належать друковані, електронні, віртуальні інформаційні та кадрові, зі специфічним набором інструментів, у ролі яких виступають інститути, що функціонують у цій сфері та / або сприяють її розвитку, а також різними формами практик, що реалізуються з метою формування в міжнародному культурному просторі позитивного образу бібліотек, бібліотечної професії та держави загалом. У зв’язку з цим міжнародна діяльність бібліотек у галузі культури може бути позначена як бібліотечна дипломатія (поряд зі спортивною, театральною, кінематографічною тощо) [11, с. 76].

Міжнародна взаємодія має велике значення для українських бібліотек. Обмін досвідом з іноземними колегами є важливим фактором творення сучасної динамічної установи, що втілює актуальні тренди та

задовольняє потреби своїх користувачів. Сьогодні в умовах повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україну співпраця з закордонною бібліотечною спільнотою набула нових сенсів та збагатилася новими векторами.

Можливість здійснення міжнародних зв’язків будь-якою бібліотекою України визначена наявною законодавчою базою: Законом України «Про культуру» (2010 р.), розділ VIII «Міжнародні культурні зв’язки», ст. 33; Законом України «Про внесення змін до Закону України "Про бібліотеки і бібліотечну справу"» (2009 р.), розділ XI «Міжнародне співробітництво в галузі бібліотечної справи», ст. 31 та ін. [1; 2].

Нині найпоширенішими формами міжнародного бібліотечного співробітництва є обмін досвідом шляхом безпосередніх зустрічей (семінари, конференції, стажування тощо), публікації у фаховій міжнародній та вітчизняній періодиці та інтернеті, а також комплексна спільна діяльність у рамках міжнародних бібліотечних організацій.

Особливе місце у забезпеченні міжкультурної комунікації, розгортанні діалогу посідають громадські організації. Найважливішою громадською організацією, яка займається вирішенням проблемних питань фахівців бібліотечної сфери, є ВГО УБА. Міжнародне співробітництво є одним із пріоритетних напрямків діяльності цієї асоціації. Свою діяльність УБА спрямовує на розбудову міжкультурної комунікації з професійними громадськими організаціями інших країн та займається розвитком програм партнерства та співпраці.

Обласні універсальні наукові бібліотеки – культурно-освітні, інформаційні заклади, від діяльності яких залежить злагодженість функціонування всіх документно-інформаційних осередків регіону. Як складова системи соціальних комунікацій вони відіграють важливу роль у становленні та розвитку інформаційної взаємодії на загальнодержавному та міжнародному рівнях. В ОУНБ України зосереджено потужний інтелектуальний та історико-культурний потенціал, що є інформаційною базою розвитку сталих міжнародних зв’язків.

Так, міжнародна діяльність нині успішно розгортається Полтавською ОУНБ ім. І. П. Котляревського. Взявши участь в реалізації проєкту «Бібліоміст», книгозбірня отримала грант на відкриття Регіонального тренінгового центру.

У бібліотечному відділі, який працює з документами іноземними мовами, на основі партнерства між урядом США та обласними бібліотеками України було створено інформаційний центр «Вікно в

Америку». Тут користувачі можуть отримати точну та найсвіжішу інформацію про політичне, економічне, культурне, освітнє й суспільне життя Америки. Інформаційно-ресурсний центр «Вікно в Америку» – місце вільного доступу до інтернету та зони Wi-Fi. Студенти, зацікавлені в навчанні в американських ЗВО, можуть отримати професійні консультації та ознайомитися з умовами вступу, тестами на рівень володіння англійською мовою (TOEFL, GRE, SAT, GMAT), а також дізнатися про студентське життя в цій країні.

У 2001 р. колектив бібліотеки взяв участь у конкурсі на впровадження проєкту «Інтернет для читачів у публічних бібліотеках (LEAP)». Результатом успішної реалізації проєкту стало відкриття інтернет-центру.

Як результат партнерства, співпраці та фінансової допомоги від Європейської програми Міжнародного фонду «Відродження» у бібліотеці було відкрито Регіональний центр з питань європейської інтеграції. Центр надає відвідувачам бібліотеки доступ до інформації та документів з питань євроінтеграції, готує і видає інформаційні матеріали про роботу центру та ЄС; популяризує наявні документи; надає консультативну допомогу бібліотекам області, користувачам з питань євроінтеграції; бере активну участь в усіх заходах, які популяризують впевнену євроінтеграцію нашої країни.

Створений 2006 р. на базі Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського за підтримки Товариства приятелів України Канадсько-український бібліотечний центр сприяє налагодженню діалогу і взаємозбагачення національних культур регіону. Центр надає можливість відвідувачам користуватись документальними джерелами україніки, які були збережені українською діаспорою Канади, а згодом передані в користування полтавській громаді.

В умовах цифрового простору діяльність різних інституцій культурної дипломатії доповнюється представленням у соціальних мережах. Вони все активніше використовують технології Web 2.0 для просування своїх культурних ініціатив, зокрема у фейсбуці, твітері, ютубі.

Бібліотека має досить цікаві напрацювання щодо використання віртуальних технологій, таких як програмне забезпечення для обміну відеоповідомленнями та відеочату Skype, платформи для проведення онлайн-відеоконференцій Zoom, сервісу відеотелефонного зв’язку Google Meet тощо під час проведення соціокультурних заходів. Найкраще це ілюструє віртуальний бібліотечний марафон до 300-річчя Г. С. Сковороди

«Мандрує світом його слава», який започаткували працівники відділу краєзнавства в липні 2022 р. як регіональний проєкт. Згодом до них приєдналися й активно почали співпрацювати Світова федерація Українських жіночих організацій та відділ «Мальви», Союз українок Австралії. Це дозволило не лише збільшити аудиторію марафону (у засіданнях взяли участь понад 200 осіб), але й значно розширити географію заходу: від Полтавщини, Харківщини і Сумщини до Австралії (Мельбурн), Нової Зеландії, Японії та Лівану. Крім того, учасниця заходу – письменниця, заслужений працівник культури України, член Ради Всеукраїнської асоціації дослідників Голодомору-геноциду України Наталія Дзюбенко-Мейс не тільки подарувала нашій бібліотеці свою нову книгу-поему «Сковорода», але й люб’язно погодилася провести онлайн її презентацію [5, с. 92].

Глобалізація та інтернетизація зумовлюють й проблеми спотворення інформації, уявлень про інші культури. У сучасному медійному просторі існує безліч інструментів для негативного впливу на користувачів, маніпулювання, пробудження культурних фобій, культурного сепаратизму. У протидії таким процесам особлива роль належить також музеям та бібліотекам. Ці соціокультурні заклади створюють комунікаційний простір для міжкультурного діалогу через поширення своїх ресурсів у мережевому просторі, створенні умов для інтерактивної взаємодії з його учасниками [12, с. 16].

Оскільки бібліотеки активно представляють свої продукти та послуги в мережевому просторі, організують доступ до інформації та знань, що є достовірними, розширюють бібліотечний сервіс та підвищують його ефективності, вони сприяють зниженню негативних проявів у цифровому просторі, тобто мають великий потенціал й для формування позитивного іміджу країни за кордоном.

Так, створений у 2009 р. вебсайт Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського, знявши часові та територіальні обмеження, ще більше розширив можливості інформаційно-довідкового обслуговування користувачів. З огляду на важливість популяризації краєзнавчих ресурсів, на сайті виокремлено інформаційно-краєзнавчу рубрику «Полтавщина», серцевиною якої є блог відділу краєзнавства «Калинове намисто». На його сторінках користувачів чекає різноманітна палітра краєзнавчих напрацювань, що представлені віртуальними виставками, краєзнавчими розвідками та повідомленнями, презентаціями, матеріалами конференцій, краєзнавчих читань, круглих столів тощо. Крім цього, частково краєзнавчу

інформацію щодо перебігу подій як у літературно-мистецькій, так і бібліотечній спільноті Полтавщини містять галузеві блоги відділів бібліотеки.

ОУНБ України у своїх фондах мають велику кількість рідкісних і цінних документів, доступ до яких обмежено через їх незадовільний фізичний стан. Створення цифрових копій таких видань є одним із можливих варіантів їхнього збереження та надання вільного доступу до них через інтернет. У рамках програми створення ЕБ «Культура України» книгозбірні продовжують оцифрування документів. Наприклад, у Полтавській ОУНБ ім. І. П. Котляревського нещодавно додалася нова послуга – читачі безпосередньо можуть ознайомитися з текстом оцифрованого краєзнавчого джерела (при цьому фонд краєзнавчих видань постійно поповнюється повнотекстовими документами).

Бібліотека як соціально-комунікаційний інститут має значний потенціал. Зокрема, можна виокремити основні напрями міжнародної співпраці публічних бібліотек: книгообмін, міжнародне бібліографічне співробітництво, участь у міжнародних проєктах, а також обмін досвідом роботи за допомогою семінарів, конференцій, особистих контактів і публікацій у професійній пресі.

Міжнародне співробітництво ОУНБ допомагає вирішувати бібліотечні проблеми, реалізовувати спільні проєкти та програми, створювати нову модель публічної бібліотеки, яка робить її конкурентоздатною на ринку інформаційних послуг, зберігати не тільки традиційний контингент читачів, але й збільшувати його, розширювати коло соціальних партнерів, формувати спільний інформаційний простір. Таким чином, бібліотечна дипломатія, що здійснюється на основі професійного, культурного, інтелектуального та інформаційно-документного обміну, сприяє інтеграції бібліотечно-інформаційної спільноти України до міжнародного культурного простору.

Список бібліографічних посилань

1. Про внесення змін до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» : Закон України від 21 трав. 2009 р. № 1388-VI // Відомості Верховної Ради України. 2009. № 39. Ст. 557.
2. Про культуру : Закон України від 14 груд. 2010 р. № 2778-VI // Офіційний вісник України. 2011. № 2. С. 13–23.

3. Бібліотеки у формуванні інформаційного ресурсу стратегічних комунікацій українського суспільства : монографія / В. Горовий, С. Горова, М. Закіров та ін. ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ. 2021. 252 с.

4. Бугайов М. Блоги як інструмент культурної дипломатії // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2023. № 2. С. 55–63. URL: https://journals.uran.ua/visnyknakkkim/article/view/286875 (дата звернення: 25.09.2024).

5. Дідусенко Г. А. Краєзнавство як перспективний напрямок бібліотечної роботи (з досвіду Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського) // Бібліотека в умовах сучасності і конструювання майбутнього : матеріали IV наук.-практ. конф. (до Всеукраїнського дня бібліотек), 27 верес. 2023 р., м. Вінниця / Вінниц. ОУНБ ім. В. Отамановського та ін. Вінниця, 2023. С. 91–93.

6. Драч В. Культурна дипломатія в умовах глобального розвитку суспільств // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. 2024. № 2. С. 33–38. URL: https://journals.uran.ua/visnyknakkkim/article/view/308270 (дата звернення: 25.09.2024).

7. Дубовик Н. А., Шило О. В. Культурна дипломатія як інструмент міжнародної комунікації України. 2023. № 4. С. 72–76. URL: https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5813 (дата звернення: 25.09.2024).

8. Клочко О. Ізраїльський консул відвідав Полтавщину з метою розвитку культурної дипломатії // Вечірня Полтава. 2022. 26 січ. С. 20.

9. Кушнарьова М. Інститут першої леді України: формування і перспективи // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2023. Вип. 69. С. 40–54. URL: http://np.nbuv.gov.ua/doc/npnbuimviv_2023_69_5 (дата звернення: 25.09.2024).

10. Кушнарьова М. Українська культурна дипломатія під час війни: досвід, проблеми, перспективи // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2023. Вип. 67. С. 35–53. URL: http://np.nbuv.gov.ua/doc/npnbuimviv_2023_67_5 (дата звернення: 25.09.2024).

11. Медведєва В., Шендрик О. Міжнародне співробітництво публічних бібліотек України : монографія. Київ : Ліра-К, 2020. 248 с.

12. Шемаєв О. О., Шемаєв Г. В. Медіатизація культурної дипломатії // Культура в процесі духовно-морального розвитку глобального суспільства : матеріали III Міжнар. наук.-електрон. конф., м. Харків, 21 лют. 2020 р. Харків, 2020. С. 12–17. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/4325/1/4.pdf (дата звернення: 25.09.2024).

УДК 021.2/.4:[027.7:378.4](477.83-25)ЛНУ_ім._І._Франка

БІБЛІОТЕКА. ІСТОРІЯ В КНИГАХ

Коник Анастасія Володимирівна,
провідна бібліотекарка
Наукової бібліотеки
Львівського національного
університету ім. Івана Франка,
Україна, м. Львів

Анотація. *Розкрито екскурсійно-виставкову діяльність НБ ЛНУ ім. Івана Франка, що має на меті актуалізувати інтерес до академічних традицій університету, розвитку наукової і технічної думки, духовно-естетичної та літературно-мистецької спадщини у читачів книгозбірні, а також розуміння причинно-наслідкових процесів в історичному вимірі. Відтак це сприяє вихованню української молоді як свідомих громадян.*

Ключові слова: *екскурсія бібліотекою, книжкова виставка, історичний календар, історична пам'ять, самоідентифікація.*

Annotation. *The theses reveal the excursion and exhibition activities of the Scientific Library of Ivan Franko National University of Lviv, which aims to actualize interest in the academic traditions of the University, the development of scientific and technical thought, spiritual-aesthetic and literary-artistic heritage among the readers of library, as well as the understanding of the causal consequential processes in the historical dimension. Therefore, it contributes to the education of Ukrainian youth as conscious citizens.*

Keywords: *library tour, book exhibition, historical calendar, historical memory, self-identification.*

У фондах НБ Львівського національного університету ім. Івана Франка – однієї з найстаріших бібліотек України і найдавнішої серед книгозбірень ЗВО, є письмові артефакти різних епох і з різних географічних точок, держав і народів, створені різними мовами й авторами, які, можливо, є світоглядними антагоністами, але тепер – сусіди з однієї умовної книжкової полиці. Наша книгозбірня поповнювала фонди та забезпечувала потреби академічної науки починаючи від XVII ст. і в умовах існування тоталітарної держави, і після проголошення незалежної України.

Сьогодні НБ ЛНУ ім. Івана Франка налічує понад 3 млн книг, серед яких найдавніші рукописні пам’ятки і найновіші дослідження, написані на

пергаменті чи в електронному форматі, унікальні видання і такі, що вийшли в світ кількамільйонним накладом, ті, що мають непроминальну цінність для читача, і такі, що втратили його інтерес ще століття тому. Усе це одиниці збереження з фонду книгозбірні. Бібліотека також зберігає пам'ять про технології та способи організації інформації. Наприклад, тут збереглися друковані, карткові, електронні каталоги, різні класифікаційні системи, способи опису і фіксації інформації про одиницю збереження.

Історія бібліотеки, її будівля та інтер'єр – це також архітектурна і культурна пам'ятка доби. Це текст, який допитливий відвідувач відчитає й інтерпретує. Бібліотека є довготривалою пам'яттю культури, що зберігає, створює і ретранслює символи та сенси. Щоразу під час екскурсії ми розповідаємо про архітектуру, інженерів-архітекторів і художників-оздоблювачів книгозбірні, будівля якої є пам'яткою архітектури; людей, які сприяли розвитку бібліотеки і були хранителями книг; про суспільно-політичні події, що шкодили бібліотеці та нищили її.

Коли ми говоримо про культурну чи історичну спадщину, то зазвичай вона сприймається як позитивна категорія, бо це квінтесенція історичного досвіду, втілення людської мудрості, добра і краси. Так, скажімо, ми відкрили виставки, присвячені ювілеям Емануїла Канта та Увільяма Шекспіра, Сергія Параджанова і багатьох українських літературних і культурних діячів (експозицію компонували з прижиттєвих видань творів П. Куліша, О. Кобилянської, І. Франка, Ю. Федьковича, В. Стефаника, М. Коцюбинського, Лесі Українки та ін.), приймали Міжнародну наукову конференцію, приурочену до Всесвітнього квантового дня і випустили серію відеороликів до Дня вишиванки.

Але існує також «важкий», дисонансний спадок та негативний досвід. Поруч з найкращими взірцями людської думки і духу ми отримали в спадок і свідчення несправедливості, жорстокості, насилля. Цей досвід також посідає своє місце в системі цінностей сучасного суспільства. Це експозиції бібліотеки до роковин Голодомору-геноциду, пам'яті жертв Голокосту, Чорнобильської трагедії, розстрілів у Сандормосі, до дня Героїв Небесної Сотні чи бою під Крутами та багатьох інших.

Ми можемо представити так звану контрапам'ять (Фуко). Книги, що були заборонені радянським тоталітарним режимом, автори, яких потрапили під молох репресивного апарату. Спецфонди і процедура списання книг – це пам'ять заборони і нищення української тожсамості. Так, готуючи книжкову виставку до 95-річчя від народження Дмитра Павличка, у фондах не знайшли збірки його віршів «Правда кличе» (1958).

Незважаючи на те, що поет був випускником нашого університету, з вісімнадцятитисячного тиражу у фондах не знайшлося жодного примірника книги.

В умовах гарячої війни для України негативний соціальний досвід набуває особливої ваги. Страждання і національні кривди, завдані ворогом-окупантом, осмислюються в історичному часовому континуумі.

Отже, досвід позитивний і негативний, пам'ять офіційна і заборонена, схована до спецфондів чи вилучена з них, зберігається під умовно одним дахом нашої бібліотеки. Інформація про минуле, що перебуває у повсякденному обігу, впливає на спрямування суспільно-політичних процесів. Інформація про історичні постаті, події, явища циркулює ідентично до будь-якої суспільно значимої інформації. Скажімо, історичний календар, ювілеї історичних персоналій чи річниці подій є інформаційним приводом для «пригадування» подій минулого, звернення молоді до відповідних сюжетів історичної пам'яті.

Механізми, способи, принципи ретрансляції історичної пам'яті й символічної репрезентації спадщини ідентичні до трансляції будь-якої інформації у двох вимірах – горизонтальної (між поколіннями) і вертикальної (на рівні міжособистісної комунікації).

Бібліотека як інститут національної пам'яті володіє ресурсом міфологізації – це потенціал романтизації та метафоричного моделювання минулого, формування художнього образу на реальних історичних подіях. Національна символіка, введення загальнонаціональних ритуалів і символів, створення списків героїв та ворогів нації, іконографія на паперових грошах тощо навантажені глибокими смислами, підтверджують те, в якому образі нація хоче постати перед світовою громадськістю. Спільне минуле та пережитий історичний досвід стають зоною метафоричного моделювання минулого та його нестримної міфологізації, тиражування усталених універсальних історичних міфів і створення нових, акцентування на окремих історичних сюжетах і замовчування або маргіналізації інших.

Важливим чинником історичної пропаганди є календар державних свят як засіб формування історичної пам'яті та патріотичного виховання, а також вагомий засіб впливу на масову свідомість.

Екскурсії та виставки в бібліотеках мають кілька важливих аспектів:

– освітній – екскурсії дозволяють людям, особливо студентам і учням, зрозуміти тяглість академічних традицій, зародження і розвиток

наукових шкіл, фундаментальних винаходів та відкриттів, визначних постатей академічної науки в контексті загальноєвропейської спадщини;

– популяризація літератури і знань – виставки часто присвячені конкретним темам, науковцям, педагогам, літераторам або історичним подіям. Це дозволяє читачам ознайомитися з новими книгами, дослідженнями та цікавими матеріалами, які можуть бути корисними або надихаючими;

– культурний розвиток – виставки можуть охоплювати різні аспекти культури, мистецтва і науки, що допомагає розширити горизонти і зацікавленість відвідувачів у різних сферах знання та творчості;

– доступ до інформації – виставки можуть робити рідкісні або нові матеріали більш доступними для широкої аудиторії, що може бути особливо важливим для дослідників або поціновувачів книги, періодики, листівок, афіш, старих фото тощо;

– інтеграція студентів-першокурсників – екскурсії та виставки сприяють інтеграції студентів в академічну спільноту. Бібліотека стає платформою для організації культурних та освітніх заходів, що залучають першокурсників до наукового життя університету;

– формування навичок – у рамках екскурсій проводиться навчання з пошуку інформації в тематичному та алфавітному каталогах, студенти дізнаються про різноманітні ресурси і послуги бібліотеки, знайомляться з тим, як організовані фонди, як використовуються електронні БД, як проходять різні освітні програми тощо. Це сприятиме розвитку дослідницьких навичок, що є корисними як для освітнього процесу, так і для особистого розвитку.

Таким чином, екскурсії і виставки в бібліотеці грають важливу роль у розвитку освіти, науки, культури і студентської ініціативи, надаючи можливості для навчання, творчого самовираження і культурного збагачення.

Історичний календар і національна самоідентифікація тісно пов’язані, оскільки пам’ятні дати та історичні події відіграють ключову роль у формуванні національної ідентичності та самосвідомості. Історичні події не лише документують розвиток держави і народу, але й формують спільні цінності, традиції і символи, які сприяють об’єднанню нації, а спільне розуміння історії допомагає людям відчути себе частиною великого історичного процесу.

Від початку 2024 р. у НБ ЛНУ ім. Івана Франка відкрили близько 60 книжкових виставок, приурочених до національних свят, Днів пам'яті, значущих подій в історії держави; присвячені видатним постатям науки, культури, літератури, релігії, національним символам, першим виданням літературних творів тощо.

Понад 400-літня історія формування книжкових фондів дозволяє наочно проілюструвати приналежність українства до європейського культурного спадку, її символічного культурного капіталу та наукових досягнень.

УДК 021.6:005:311.212]:355.01(477.44-25)

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР КАДРОВОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Кравчук Неліна Миколаївна,
директорка
Наукової бібліотеки ім. Гордія Палія
Вінницького національного медичного
університету ім. М. І. Пирогова,
Україна, м. Вінниця

Анотація. *Доповідь підготовлена на основі анкетування «Колектив бібліотеки у кризовій ситуації», проведеного серед працівників Вінницького обласного методичного об'єднання бібліотек ЗВО. Розглянуто основні аспекти управлінської етики: загальний клімат у колективі, психоемоційний стан працівників, діяльність керівників бібліотеки та погляди підлеглих на їх політику менеджменту.*

Ключові слова: *управління персоналом, кризовий менеджмент, соціологічне дослідження, Наукова бібліотека ВНМУ, Вінницьке обласне методичне об'єднання бібліотек ЗВО.*

Annotation. *The report was prepared on the basis of the questionnaire «Library staff in a crisis situation» conducted among employees of the Vinnytsia regional methodical association of libraries of higher education institutions. The main aspects of management ethics are considered: the general climate in the team, the psycho-emotional state of employees, the activities of library managers and the views of subordinates on their management policy.*

Keywords: *personnel management, crisis management, sociological research, scientific library of VNMU, Vinnytsia Regional Methodical Association of Libraries of Higher Education Institutions.*

Формування і розвиток персоналу є ключовими аспектами кадрової політики, яка включає розвиток професійних комунікацій між працівниками, формування взаємної довіри між керівництвом і персоналом, готовність до компромісу, своєчасний аналіз складних ситуацій та гнучкість у їх вирішенні тощо. Система менеджменту охоплює соціально-економічні, науково-технічні, технологічні та психологічні аспекти, які відбуваються в суспільстві та мають місце у сфері трудової діяльності бібліотечних фахівців. Необхідно будувати стратегічно сплановану кадрову політику, яка оперативно адаптується до динамічних умов [3].

Великою проблемою для керівників стало питання щодо прийняття управлінських кадрових рішень під час війни, коли до змін і викликів суспільство не було готовим. Важливо було подбати про безпеку своїх працівників та промоніторити питання щодо напрямів діяльності колективу. Як зазначає І. Сновидович, у кризових ситуаціях існує низка чинників, які впливають на процес управління персоналом: зовнішнє середовище як джерело небезпеки у фізичному та інформаційному плані; психічний стан людини, коли робота втрачає сенс; зміни у структурі команди, де вчорашні лідери можуть стати розгубленими, а безініціативні працівники демонструвати згуртованість; дезорієнтація в цілях, які в мирний час здавалися важливими, а під час війни є безглуздими [5].

У перші дні повномасштабної війни адаптація колективу бібліотеки Вінницького національного медичного університету (ВНМУ) до обставин, що склалися, була нелегкою. Незрозуміла ситуація породжувала страх і розпач. Насамперед більшість працівників основну увагу змістили на безпеку сімей, значна частина колективу влилася у волонтерський рух. Роботу бібліотеки на деякий час було призупинено. Попри всю метушню, керівництво бібліотеки налагодило комунікацію з кожним членом колективу, зокрема відбувався чіткий зворотний зв’язок стосовно важливих повідомлень, рішень, планів тощо. Коли ситуацію фізичної небезпеки вдалося більш-менш усвідомити, увагу було сфокусовано на тому, щоб колеги відновили внутрішні ресурси та змогли повернутися в робочий ритм.

Менеджмент за часів війни зазнає значних змін. Крім того, що будувати далекоглядні плани складно і рішення доводиться ухвалювати швидко, кардинально змінюється спілкування з колегами. Керівник у період невизначеності та нестабільності має чітко розуміти, куди рухається компанія та прозоро й часто взаємодіяти з командою. Таке *у*правління схоже на кризовий менеджмент з одним «але» – треба мислити ширше та більше фокусуватися на інтересах команди [4].

Для того, щоб сформувати план подальших дій під час війни, важливо було налагодити комунікацію з колективом та зрозуміти його настрій. Тому керівництво бібліотеки ВНМУ насамперед прийняло рішення проаналізувати емоційний стан колег, визначити рівень їх готовності до роботи та скорегувати вплив загальних настроїв на продуктивність праці. Для цього було проведено анонімне анкетування «Колектив бібліотеки у кризовій ситуації» (2022) [1]. Мета анкетування передбачала отримати необхідні відомості не про окремо взяту бібліотеку, а усвідомити реальні ситуації, що можуть виникати в колективах, спрогнозувати очікування та сформувати власні обгрунтовані варіанти методів управління. До опитування долучилися колеги Вінницького обласного методичного об’єднання бібліотек ЗВО. Участь в анкетуванні взяли 50 осіб (62% від загальної кількості працівників бібліотек). Такий відсоток респондентів цілком зрозумілий і передбачуваний, адже на той час багато колег виїхали з міста для вирішення власних проблем, а деякі, зважаючи на свій психоемоційний стан, не мали бажання у такій формі спілкуватися. 42% респондентів займають керівні посади (адміністрація та керівники структурних підрозділів), 58% – підлеглі співробітники.

Перший блок питань стосувався психоемоційного стану працівників на початку війни та через деякий час. Перші емоції кожного працівника були прогнозовані: більшість відчували тривогу (70%), страх (64%) та розгубленість (40%). У меншій мірі були прояви гніву (32%), розпачу (20%), смутку (20%) і безсилля (16%). Лише зрідка проявлялося відчуття апатії (2%). Це був абсолютно природний та зрозумілий стан. Занепокоєння викликало, що лише 58% колег могли самостійно опанувати стрес і переживання, а 48% було важко контролювати себе і допомогти впоратися з відчуттям тривоги. Такий стан призводить до труднощів у спілкуванні, тому кожний керівник обов’язково має знати та розуміти таких колег. Звісно, дієвою є зустріч колективу з психологом.

Ефективним інструментом діалогу є відкриті запитання, які передбачають розгорнуті відповіді. У цьому опитуванні такий тип запитань було використано з метою отримати інформацію про те, чи працівник залишається «закритим в собі», чи готовий іти на контакт та отримати достовірну інформацію про його думки, почуття та настрої.

Відповідаючи на запитання про зміни у власному психоемоційному стані через деякий час після початку війни, 92% респондентів відкрито ділилися своїми відчуттями, що вселяло оптимізм. Аналіз відповідей показав, що, попри емоційну нестабільність, відбувалося сприйняття ситуації, з'явилися відчуття контролю над емоціями та впевненості у своїх діях. Половині респондентів відволікатися від негативних думок допомагало залучення до будь-якої роботи. Багатьох опитаних працівників турбувало відчуття невизначеності. 12% респондентів вказали на посилену ненависть до ворога і більшу віру в ЗСУ та Перемогу! Як стверджують психологи, такі емоції мають позитивний ефект: злість допомагає згрупуватися організму та протидіяти ворогу, а вдячність підтримує відчуття стабільності.

Блок запитань стосувався комунікації дирекції та керівної ланки з підлеглими. Незважаючи на те, що керівники структурних підрозділів зазвичай ближче знають працівників своїх відділів і можуть краще розуміти стан кожного, більше позитивних відгуків отримала дирекція: 77,6% респондентів відчули увагу від дирекції та 69,6% – від завідувачів відділів. Відповідно байдужість та непроявлений інтерес від дирекції зазначили 22,4% опитаних та від завідувачів відділів – 30,4%. Суголосним було запитання про емоційну підтримку працівників. Це єдине запитання, яке було дещо проігнороване респондентами, зокрема на рахунок дирекції відповідь дали 84% респондентів, на рахунок завідувачів відділів – лише 68%. Із отриманих відповідей підтримку від керівництва обох рівнів відчули працівники приблизно однаково (55% та 53% відповідно). Негативні відповіді склали зовсім іншу картину: 7% респондентів повністю заперечили отриману допомогу від дирекції та 26,5% – від завідувачів відділів. Деякі колеги озвучували також власні думки про те, що вони не потребують допомоги і можуть впоратися самі. Для керівництва дуже важливо знати різні позиції колег і варто пам'ятати про тактовність і коректність у спілкуванні. Але в будь-якому випадку неприпустимо проявляти індиферентність.

Запитання «На що в першу чергу має звертати увагу керівник під час війни?» визначило пріоритет серед колег: 60,5% респондентів вказали на психоемоційний стан кожного члена колективу, а 18,6% – на виконання професійних обов'язків. Звісно, управлінська етика має певні тонкощі та нюанси, проте всі свої дії директор бібліотеки ЗВО має погоджувати з адміністрацією закладу.

Неоднозначними були відповіді стосовно індивідуального підходу керівника до кожного працівника під час війни. 84% опитаних підтримують індивідуальний підхід, оскільки кожен працівник по-різному сприймає ситуацію, а 10% вважають, що для єдності команди ставлення до всіх має бути однаковим. Проте кожна ствердна чи заперечна відповідь мала своє «але», зокрема *«...враховувати психоемоційний стан, якщо працівник ним не зловживає довгий час. У разі постійного невиконання професійних обов'язків через психоемоційний стан потрібно вживати відповідні міри»*.

Цікаві міркування колег були отримані на запитання «Чи доцільно під час війни керівнику бути вимогливішим та намагатись посилити контроль?». Думку 66% респондентів виражено в такій відповіді: *«Ні, важливо думати про емоційний стан працівників, враховувати їх ресурсну можливість працювати та виконувати завдання»*. 34% працівників відповіли ствердно: *«...так, складна ситуація потребує постійної дисципліни та виконання всіх робочих наказів в колективі»*, *«Працівник сам повинен знати, що треба бути відповідальним у такий важкий час для країни»*. Загалом чіткого «керівництва до дії» щодо індивідуального підходу та вимогливості немає. Слушною є думка респондента: *«Індивідуальний підхід доцільний, але це зовсім не легко зробити»*.

Запитання «Чи може керівник вагатися та просити поради у складних ситуаціях?» мало на меті виявити готовність колег до партисипативного менеджменту. Відрадно, що 91,8% опитуваних дали ствердні відповіді, лише 6,1% усі рішення та відповідальність покладають на керівника. Як зазначає Н. Кривда, сьогодні надважливо говорити не про героїчних лідерів-одинаків, а про лідерську команду людей, об'єднаних спільними цінностями та інтересами, які готові йти до мети та брати на себе відповідальність [2].

Аналіз людських ресурсів обов'язково включає такий внутрішній фактор, як моральний клімат у бібліотеці. Тому комплекс запитань про

згуртованість колективу мали на меті виявити ситуацію щодо комунікації між людьми як особистостями та фахівцями. Більшість респондентів зазначили позитивні зміни загальної атмосфери в бібліотеці від початку війни. Лише 16,3% не відчули єдності в колективі, а 12% зауважили наявність проявів агресії один до одного. Хоча негативних відповідей небагато, адміністрації варто постійно коригувати внутрішнє середовище бібліотеки.

Проведене анкетування «Колектив бібліотеки у кризовій ситуації» має практичне значення, особливо в нестабільний і трагічний період війни. Отримані результати дали можливість визначити реальні внутрішні ресурси працівників та окреслити основні аспекти ефективного управління з урахуванням потреб колективу. Обнадійливою, позитивною, оптимістичною та перспективною є відповідь одного з респондентів: *«Майже всі живуть інформацією з фронту, але робота робиться, розгубленість перших днів війни пройшла. Прийшла усвідомленість, що кожен повинен робити свою справу!»*.

Список бібліографічних посилань

1. Колектив бібліотеки у кризовій ситуації : аналіз анкетування / Метод. об-ня бібліотек ЗВО м. Вінниці, Наукова бібліотека ВНМУ ім. М. І. Пирогова ; упоряд. Я. С. Бондарчук, М. І. Мельник. Вінниця, 2022. 27 с. URL: http://library.vnmu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/Vidannya-analiz-2023-kopiya-red.3.pdf.
2. Кривда Н. Лідерство – не соло, тому лідерам треба вчитися керувати оркестром // LB.ua : вебсайт. URL: http://surl.li/suyeqa. Назва з екрана (дата звернення: 16.07.2024).
3. Кулієва Т. В. HR-менеджмент сучасної бібліотеки // Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі : матеріали Шостої міжнар. наук. конф. (Київ, 18–20 трав. 2023 р.) / упоряд.: З. М. Свердлик, М. М. Цілина. Київ, 2023. С. 75–78. URL: http://surl.li/ohpays.
4. Кучер Д. Менеджмент під час війни: стратегія управління для виживання та розвитку // MIND : [вебсайт]. URL: http://surl.li/uawcct. Назва з екрана (дата звернення: 16.07.2024).
5. Сновидович І. Інноваційні рішення в системі управління персоналом у час війни. URL: http://surl.li/rtrvod. Назва з екрана (дата звернення: 16.07.2024).

УДК 659.132.22(477-074):[355.01:327.5]“2014/2024”(091)

УКРАЇНСЬКІ ЛИСТІВКИ ДО МЕШКАНЦІВ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ (2014–2024 рр.)

Куцька Олеся Миколаївна,
начальниця кафедри воєнної історії
Національної академії сухопутних військ
ім. гетьмана Петра Сагайдачного,
доктор історичних наук, професор;
Кмін Анастасія Олександрівна,
викладачка кафедри воєнної історії
Національної академії сухопутних військ
ім. гетьмана Петра Сагайдачного,
доктор філософії з гуманітарних наук
Україна, м. Львів

Анотація. *На основі аналізу широкого спектру листкових пропагандистських матеріалів, що були розповсюджені на тимчасово окупованих росіянами територіях України, здійснено тематичне узагальнення листівок до місцевого населення. На основі отриманих результатів проведено їх класифікацію за тематичними напрямами: сентиментальні, єднальні, залякувальні, інформаційні та листівки-звернення.*
Ключові слова: *російсько-українська війна, інформаційно-психологічна боротьба, окуповані території, листівки.*

Annotation. *Based on the analysis of a wide range of leaflets and propaganda materials distributed in the temporarily occupied territories of Ukraine by the Russians, a thematic summary of the leaflets addressed to the local population has been carried out. Based on the obtained results, they have been classified by thematic directions: sentimental, unifying, intimidating, informational, and appeal postcards.*
Keywords: *Russian-Ukrainian war, information-psychological warfare, occupied territories, leaflets.*

Листівки належать до листкових джерел інформації. Вони є сучасними історичними документами, адже містять відомості про події та епізоди російсько-українського протистояння в інформаційно-психологічній сфері. Нижче зупинимося на основній тематиці пропагандистських листівок, що розповсюджувалися на тимчасово окупованій території (ТОТ) України та були спрямовані на цивільне населення.

Сентиментальні листівки. Вони призначені для впливу на почуття. Тут особливу роль відіграють національна символіка, родина (особливо діти), пейзажі рідного краю тощо, тобто все те, що викликає приємні відчуття та згадки. Як приклад такого виду листівок можна навести ті, що були розповсюджені над Донецьком у травневі свята 2016 р. зі словами «Український Донецьк – місто мільйона троянд» або у 2020 р. – з надписом «Ласкаво просимо, ти вдома!» [9; 10]. До листівок сентиментального характеру відносимо й ті, що містять віршовані тексти. Одна з таких у ході війни була помічена поблизу пам'ятника воїнам-афганцям у тимчасово окупованому російськими військами місті Токмак Пологівського району Запорізької області:

«Своє життя віддав за друга.
А син його прийшов сюди,
катує, мучить і вбиває
усіх, кого любив так ти» [6].

Листівки єднання. Вони покликані нагадати населенню окупованих територій приналежність їх до народу України. Наприклад, зустрічаємо листівки до мешканців Луганської та Донецької областей з гаслом «Донбас – це Україна» [2] або посланням наступного змісту: «Я з Донбасу! Я українець! <…> Майбутнє Донбасу лише з Україною! [11]. А в анексованому Криму активісти міжнародного громадського руху «#LiberateCrimea» провели акцію «Крим – це Україна. Лише деокупація припинить репресії щодо кримських татар» та розклеїли по населених пунктах півострова листівки з таким гаслом [12]. Інші листівки стосувалися позиції окремих міст: «Російський окупант, в Стахановi тобі не раді! Це наше місто! Це Україна!» [13], «…Приморськ – це Україна! По-іншому не буде ніколи!» [14], «Мелітополь – це Україна» [4], «Куп'янськ, тримайся! ЗСУ скоро прийдуть! Куп'янськ – це Україна!» [5] тощо.

Інформаційні листівки. Вони покликані забезпечити інформацією осіб, які перебувають в зоні безпосередніх бойових дій. Так, ще у 2014 р. була видана і розповсюджена Інструкція мирному населенню Краматорська і Слов'янська з виживання на територіях, де діють російські терористи [15]. Сюди ж відносимо листковий друкований матеріал під назвою «Що робити, якщо ти опинився в зоні військового конфлікту» [16].

Листівки-звернення. У таких інформаційних матеріалах у стислій формі містилися політичні (воєнні) вимоги, заклики та роз'яснення. Так, ще у 2015 р. поширювалися заклики штабу Антитерористичної операції до бійців так званих «ДНР» і «ЛНР» із закликом залишити лави бойовиків [1]. Окремо листівки-звернення адресувалися колаборантам. Зокрема в одній із них, що з'явилася на вулицях Бердянська, зазначалось, що окупація та їх співробітництво з ворожою владою – тимчасове явище [7].

Листівки-залякування. Так, об'єктами для емоційного залякування стали, наприклад, колаборанти. При цьому, чим більше вони на догоду окупаційній владі намагалися розповсюджувати «руській мір» на захоплених ворогом землях та позначити їх символікою РФ, тим жорсткішою була відповідь з боку активістів на ці дії. Для прикладу наведемо листівки з найбільш «знаковими» у цьому розумінні особами: Галиною Данильченко, яку російські війська під час вторгнення в Україну 2022 р. призначили керувати окупаційною адміністрацією Мелітополя [3], та народним депутатом-колаборантом з Голої Пристані Олексієм Ковальовим [8].

Можна зробити висновки: інформаційно-психологічний вплив був присутній на ТОТ України як інструмент боротьби з російськими наративами; завдяки різній тематиці листкових агітаційних матеріалів пропагандою була охоплена широка аудиторія споживачів інформації.

Список бібліографічних посилань

1. В АТО раздают листовки с призывом к сепаратистам сдаваться. URL: https://korrespondent.net/ukraine/politics/3514044-v-ato-razdauit-lystovky-s-pryzyvom-k-separatystam-sdavatsia (дата звернення: 12.07.2024).
2. В Донецке появились новые проукраинские листовки – источники. URL: https://news.liga.net/politics/news/v_donetske_poyavilis_novye_proukrainskie_listovki_istochniki (дата звернення: 07.07.2024).
3. В Мелитополе развесили на столбах мишени с портретом Галины Данильченко (фото). URL: https://ria-m.tv/news/288085/v_melitopole_razvesili_na_stolbah_misheni_s_portretom_galinyi_danilchenko.html (дата звернення: 03.07.2024).
4. В Мелитопольском районе предлагают «оторвать ногу окупанту». URL: https://ria-m.tv/news/290201/v_melitopolskom_rayone_predlagayut_otorvat_nogu_okkupantu_(foto).htm (дата звернення: 27.06.2024).
5. В оккупированном городе Харьковской области активизировались партизаны. URL: https://www.sq.com.ua/rus/novosti/ 01.07.2022/v-okkupirovannom-gorode-xarkovskoi-oblasti-aktivizirovalis-partizany (дата звернення: 07.07.2024).

6. Коваленко Б. В окупованому Токмаку з’явились послання від партизанів. URL: http://iz.com.ua/zaporoje/v-okupovanomu-tokmaku-z-yavilisya-poslannya-vid-partizaniv-foto (дата звернення: 04.07.2024).

7. Кулькова А. В окупованому Бердянську партизани звернулися до російських військових та колаборантів. URL: http://iz.com.ua/zaporoje/v-okupovanomu-berdyansku-partizani-zvernulisya-do-rosiyskih-viyskovih-ta-kolaborantiv (дата звернення: 13.07.2024).

8. «Льоша, це була репетиція»: херсонські партизани звернулися до нардепа-зрадника Ковальова. URL: https://skadovsk.city/articles/222649/losha-ce-bula-repeticiya-hersonski-partizani-zvernulisya-do-nardepa-zradnika-kovalova (дата звернення: 06.07.2024).

9. Над Донецьком 9 травня скинули патріотичні листівки. URL: https://texty.org.ua/fragments/67462/Nad_Doneckom_9_travna_skynuly_patriotychni_lystivky-67462/ (дата звернення: 20.06.2024).

10. Над оккупированным Донбассом разбросали проукраинские листовки. URL: https://darinka07.livejournal.com/2929.html (дата звернення 04.07.2024).

11. «Окупанти, геть з моєї землі. Тут ви знайдете смерть»: у Донецьку, Луганську й інших окупованих містах Донбасу поширили 3000 проукраїнських листівок. URL: https://censor.net/ua/photo_news/444355/ okupanty_get_z_moyeyi_ zemli_tut_vy_znayidete_smert_u_donetsku_lugansku_yi_inshyh_okupovanyh_mistah_donbasu (дата звернення: 07.07.2024).

12. Опір у Криму: листівки проти репресій. URL: https://petrimazepa.com/ soprotivlenie_v_krymu_listovki_protiv_repressiy (дата звернення: 06.07.2024).

13. Русский оккупант, в Стаханове тебе не рады. В тылу оккупантов неизвестные расклеивают проукраинские листовки. URL: https://realgazeta.com.ua/v-tylu-okkupantov-neizvestnyye-raskleivayut-proukrainskiye-listovki-20-06/ (дата звернення: 02.07.2024).

14. «Ти станеш добривом»: на окупованій частині Запорізької області партизани передали «привіт» окупантам. URL: https://apostrophe.ua/ua/news/ society/2022-06-05/ty-stanesh-udobreniem-na-okkupirovannoj-chasti-zaporozhskoj-oblasti-partizany-peredali-privet-okkupantam-foto/270903 (дата звернення: 07.07.2024).

15. Українські військові з вертольота розкидали листівки над Слов’янськом. URL: https://korrespondent.net/ukraine/politics/3354129-ukraynskye-voennye-s-vertoleta-razbrosaly-lystovky-nad-slavianskom (дата звернення: 15.07.2024).

16. Штамы времени. Агитационные листовки войны на Донбасе. URL: https://dennislapin.livejournal.com/441423.html (дата звернення: 15.07.2024).

УДК 027.7:002.1-028.27]:376-056.2/.3

БЕЗБАР'ЄРНІ ЗНАННЯ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНІ РЕСУРСИ – ВИМОГА СЬОГОДЕННЯ

Лазаренко Наталія Іванівна,
ректорка
Вінницького державного педагогічного
університету ім. Михайла Коцюбинського;
Білоус Валентина Степанівна,
директорка бібліотеки
Вінницького державного педагогічного
університету ім. Михайла Коцюбинського,
Україна, м. Вінниця

Анотація. *Висвітлено важливість безбар'єрних знань та інформаційно-бібліотечних ресурсів і послуг. Підкреслено роль бібліотеки у питанні формування сприятливого безбар'єрного інформаційно-комунікативного середовища для різних категорій користувачів, зокрема людей з особливими освітніми потребами. Обґрунтовано необхідність цифровізації інформаційних ресурсів. Наведено досвід бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського щодо формування інклюзивної бібліотеки.*

Ключові слова: *безбар'єрне середовище, цифрова безбар'єрність, інклюзивна бібліотека, бібліотека Вінницького педуніверситету.*

Annotation. *Highlights the importance of barrier-free knowledge and information and library resources and services. The role of the library in creating a favorable barrier-free information and communication environment for various categories of users, including people with special educational needs, is emphasized. The need for digitalization of information resources is substantiated. The experience of the library of Mykhailo Kotsyubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University regarding the formation of an inclusive library is presented.*

Keywords: *barrier-free environment, digital accessibility, inclusive library, Vinnytsia Pedagogical University library/*

Об`єктивні закони розвитку інформаційного суспільства, тенденція трансформації до європейського освітнього простору створюють виклики традиційним системам генерування, поширення та передачі знань. Важливою складовою сучасного суспільства є доступність інфраструктури,

послуг, інформації. Це означає, що всі люди повинні мати рівні можливості для реалізації своїх прав. Завдання усунення бар'єрів особливо актуальне для України, перед якою нині постали безпрецедентні виклики. надають вільний і необмежений доступ до знань, ідей, культури й інформації та відіграють важливу роль у розвитку як суспільства в цілому, так і окремої особистості [3].

Національною стратегією зі створення безбар'єрного простору в Україні визначено основні напрями реалізації політики безбар'єрності: фізична, інформаційна, цифрова, суспільна та громадянська, освітня [4]. У наш час глобальної інформатизації стрімко зростає суспільна потреба в доступі до інформації, збільшується кількість її споживачів, змінюються форми й засоби поширення інформації, удосконалюються її технічні можливості, що відповідають міжнародному принципу: «відкритому суспільству – відкриті ресурси». Реалізація прав та можливостей для кожної людини, створення «суспільства для всіх» передбачає рівний доступ до знань та відкриває широкий аспект для розвитку кожного громадянина країни, захист та інтегрування у соціум усіх верств населення, зокрема осіб з особливими потребами, забезпечує створення комфортного інклюзивного простору [5]. Застосовуючи новітні інформаційно-комунікаційні технології, дистанційні форми навчання, опановуючи відповідні уміння і навички, впроваджується відкрита наука та освіта, забезпечується безбар`єрний відкритий доступ до них.

Прагнення соціальної справедливості – частина місії бібліотек. Тож можливість усунення системної нерівності в освіті завдяки заохоченню ефективного, інклюзивного та справедливого доступу до якісних академічних ресурсів мотивує бібліотекарів постійно шукати нові шляхи й ініціювати нові проєкти [2].

Особливого значення набуває впровадження нових форматів представлення даних, збільшення електронних ресурсів, використання відкритих освітніх ресурсів, створення бібліотечних сервісів для віддалених користувачів. Бібліотечні працівники як прихильники відкритості знань та інновацій підтримують ініціативу організації безбар'єрного доступу до інформаційних ресурсів різним категоріям користувачів. Реалізуючи один із напрямів політики безбар'єрності – освітню безбар'єрність, створюються рівні можливості та вільний доступ до освіти, зокрема освіти протягом життя, а також здобуття іншої професії, підвищення кваліфікації та опанування додаткових компетентностей.

Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського організовує свою роботу відповідно до чинних нормативно-законодавчих документів у сфері безбар'єрності. Належна увага приділяється питанню інклюзивної освіти, формуванню інклюзивного освітнього середовища, забезпечення дотримання прав осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп в усіх сферах навчального процесу та повного їх включення в соціум, а також створенню безперешкодного доступу для осіб з обмеженими фізичними можливостями нарівні з іншими особами. Інклюзивна освіта, яка передбачає безбар`єрний доступ та рівні можливості для навчання всіх студентів, незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних, соціальних, емоційних чи мовних особливостей, є ключовим елементом сучасної освітньої системи. Поняття «інклюзивне освітнє середовище» трактується як сукупність умов, факторів та об'єктів інфраструктури, що забезпечують набуття особами з особливими потребами соціальності через включення їх до всіх ланок педагогічного процесу, вільне перебування у просторі навчального закладу.

2024 р. створено Центр підтримки студентів Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського, метою якого є забезпечення рівного доступу до якісної освіти особам, що цього потребують, шляхом організації освітнього процесу на основі застосування особистісно-орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей різних категорій здобувачів вищої освіти. Зазначимо, що до категорії осіб з особливими освітніми потребами підпадають не тільки люди з інвалідністю, а й внутрішньо переміщені особи, біженці, та діти, які потребують додаткового та тимчасового захисту, особи, які здобувають спеціалізовану освіту або можуть прискорено опанувати зміст навчальних предметів тощо. Освіта і робота з молоддю є основою в пропагуванні спільних європейських цінностей та враховує досвід Європейського Союзу, що реалізовується в університеті програмою Еразмус + модуль Жан Моне, однією з яких є «Соціальна інтеграція дітей з особливими потребами у середовищі різноманіття та інклюзії: європейські підходи».

В університеті створено безбар'єрне середовище, де суспільний простір фізично доступний для кожного учасника освітнього процесу, включаючи людей з обмеженими можливостями: облаштування прилеглої території для комфортного пересування людей з інвалідністю, встановлення пандусів, ліфтів, обладнання сходів спеціальним

маркуванням та покриттям, відповідна ширина дверних прорізів та коридорів, відсутність порогів та перепадів висоти підлоги, наявність тактильних табличок-вказівників, спеціальне обладнання санвузлів, облаштування захисних споруд цивільного захисту з метою забезпечення доступності перебування осіб з інвалідністю.

Важливим структурним підрозділом, який бере безпосередню участь у формуванні інклюзивного середовища, є університетська бібліотека. Поліпшення обслуговування студентів з особливими освітніми потребами та створення для них комфортних умов для навчання передбачає, по-перше, створення безбар’єрного середовища, по-друге, наявність інклюзивних ресурсних зон та їх облаштування у відповідності до особливих потреб користувачів. У бібліотеці створено інклюзивні ресурсні зони, облаштовані у відповідності до особливих потреб користувачів бібліотеки: спокійний інтер’єр, спеціальні архітектурні рішення, мобільні комфортні меблі, поліфункціональність приміщення (зонування), комп’ютерне та мультимедійне обладнання, спеціальні дидактичні матеріали, комп’ютерні програми та засоби сприйняття інформації, пристосовані до потреб учнів з різними вадами розвитку тощо [5].

Карантинні обмеження, потім повномасштабна війна змусили бібліотеку відчути необхідність використовувати дистанційні бібліотечні послуги, впроваджувати відкриті освітні ресурси, електронні підручники для підтримки освітнього процесу та дослідницької діяльності університету. Адже відкриті підручники – це доступність, справедливість, інклюзивність, безбар’єрність і різноманіття в освіті для всіх студентів, особливо для студентів з особливими освітніми потребами. Наразі пріоритетні напрями роботи університетської бібліотеки – формування потужної електронної бібліотеки; впровадження інновацій; створення та забезпечення вільного та необмеженого доступу до електронних ресурсів. Бібліотека є інформаційною основою, яка містить у собі впорядкований фонд електронних документів, сформованих у відповідних параметрах і програмно-технологічне забезпечення, що дозволяє створювати, опрацьовувати, використовувати та зберігати цей фонд [6, с. 250]. Бібліотека долучається до формування інклюзивної компетентності педагогів, здійснює велику інформаційну та бібліотечно-бібліографічну роботу щодо підготовки майбутнього вчителя, який свої знання з інклюзивної освіти використовуватиме у подальшій педагогічній діяльності [5].

Особливістю діяльності сучасної бібліотеки як інституції соціалізації молоді з обмеженими фізичними можливостями є інтеграція цієї категорії користувачів у життя громади, що реалізується через освітню, дозвіллєву, творчу, інформаційну та волонтерську діяльність. Виходячи з необхідності поліпшення обслуговування осіб з особливими освітніми потребами та створення для них відповідних умов щодо задоволення їхніх інформаційних потреб, розроблено та здійснено низку перетворень задля якісного їх обслуговування та створення своєрідної інклюзивної бібліотеки [1]. Обслуговування користувачів з особливими освітніми потребами передбачає дистанційний безбар`єрний доступ до ресурсів бібліотеки. Значну допомогу в популяризації інклюзивного навчання надає сайт бібліотеки, на якому представлені матеріали для людей з особливими потребами: візитка сайту, віртуальна аудіо полиця художніх творів, посилання на корисні сайти.

Реалізуючи основні принципів інклюзивної освіти бібліотека формує інклюзивний простір та створює інклюзивну бібліотеку для тих, хто навчається і потребує особливих умов та сприяє формуванню інклюзивної компетентності майбутніх педагогів, фахівців інклюзивної освіти. Уже декілька років поспіль діє інклюзивний проєкт «Бібліотека без меж. Інклюзивна бібліотека» для людей з особливими освітніми потребами (вадами зору), який передбачає подальше формування інклюзивної бібліотеки, забезпечення та вдосконалення інклюзивного простору. Під час воєнного стану бібліотека Вінницького педуніверситету акцентувала увагу на подальше створення безбар’єрного цифрового контенту, забезпечила загальнодоступний віддалений доступ через сайт та інтернет-каталог, продовжила наповнення краєзнавчих інтернет-проєктів, у яких відображаються події сьогодення.

Отже, бібліотеки ЗВО є важливими ланками щодо доступу суб’єктів освітньої діяльності до відкритих освітніх ресурсів та сприяють підвищенню якості освіти, зокрема її ефективності та інноваційності, відіграють важливу роль у накопиченні та збереженні відкритих електронних ресурсів, забезпечують їх доступність, інклюзивність, безбар’єрність.

Список бібліографічних посилань

1. Білоус В. С. Освітянська книгозбірня – територія інклюзивного простору // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2020. № 1. С. 17–20.

2. Колесникова Т. Відкриті освітні ресурси та відкриті підручники в контексті укріплення потенціалу лідерства бібліотек ЗВО в доступності знань // Вісник Книжкової палати. 2023. № 7. С. 3–15. DOI: 10.36273/2076-9555.2023.7(324).3-15.

3. Методичні рекомендації з питань створення безбар'єрного простору в публічній бібліотеці / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого ; підгот. Н. Розколупа, за заг. ред. О. Сербіна. Київ, 2024. 54 с. URL: https://profy.nlu.org.ua/file/2024/metod20.03.24.pdf.

4. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 р. : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 р. № 366-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text.

5. Bilous V. S., Brovchak L. S. The role of the library in the formation of inclusive competence of future teachers: relevance, directions, experience // University Library at a New Stage of Social Communications Development : Conference Proceedings. 2020. № 5. P. 77–85. DOI: 10.15802/unilib/2020_220655.

6. Institutional Repositories as a Global Dissemination Tool of Educational and Scientific Information / N. Lazarenko et al. // Encounters in Theory and History of Education. 2022. № 23. P. 241–258. DOI: 10.24908/encounters.v23i0.15230.

УДК 021:364-322](477)“2023”

ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК У 2023 РОЦІ: СПРОБА ПІДСУМКУ

Левченко Юрій Іванович,
провідний бібліограф відділу
інформаційно-бібліографічної роботи
Наукової бібліотеки Українського державного
університету ім. Михайла Драгоманова,
старший науковий співробітник
відділу організації наукових досліджень
Україна, м. Київ

Анотація. *Доповідь присвячена волонтерській діяльності бібліотек у 2023 р. для ЗСУ, внутрішньо переміщених осіб та цивільного населення прифронтових територій. Визначено основні види діяльності. Показано зміни волонтерської діяльності бібліотек порівняно з 2022 р.*

Ключові слова: *Україна, війна, бібліотеки, волонтерська діяльність, Збройні Сили України, внутрішньо переміщені особи, цивільне населення.*

Annotation. *The report is devoted to the volunteer activities of libraries in 2023 for the Armed Forces of Ukraine, internally displaced persons and the civilian population of the frontline territories. The main types of activities are shown. Comparative changes in volunteer activities of libraries in 2022 and 2023.*

Keywords: *Ukraine, war, libraries, volunteering, Armed Forces of Ukraine, internally displaced persons, civilian population.*

З початком повномасштабної війни бібліотеки України почали здійснювати активну волонтерську діяльність на користь ЗСУ (плетіння маскувальних сіток, приготування їжі, пошиття одягу та ін.) та допомогу вимушеним переселенцям (збір гуманітарної допомоги, заходи психологічної підтримки, надання правової та інформаційної допомоги тощо). У 2023 р. у цьому напрямі продовжили працювати бібліотеки прифронтових територій, поєднуючи волонтерство з професійною діяльністю. Волонтерська діяльність бібліотек на віддалених від воєнних дій територіях зазнала змін. Так, у волонтерській допомозі бібліотек внутрішньо переміщеним особам (ВПО) переважає соціально-психологічна допомога дітям ВПО – організація дозвілля, мистецько-культурні заходи, терапевтичні заняття тощо [1, с. 4; 11, с. 6; 17, с. 31]. Наприклад, Житомирська ОУНБ ім. О. Ольжича організувала для дітей з родин ВПО літній табір, у якому 64 дитини отримали психологічну допомогу [13, с. 4]. Друге місце посідає соціально-психологічна допомога дорослим: психологічні тренінги, клуби спілкування, допомога в пошуку роботи тощо [7, с. 14; 11; 15, с. 55–56]. Зокрема, бібліотекарі Кіровоградської обласної бібліотеки для юнацтва ім. Є. Маланюка взяли участь у проєкті покращення умов проживання внутрішньо переміщених осіб – проводили виїзні майстер-класи в соціальних гуртожитках ВПО в Кропивницькому, Знам'янці, селищі Новгородка [12, с. 25]. Третє місце – надання інформації з правової та адміністративної допомоги [2, с. 11; 8, с. 16; 11, с. 6; 14]. І останнє місце – збір та надання гуманітарної допомоги (одяг, харчові продукти і т. п.) [6, с. 7; 12, с. 48].

Основним видом волонтерської допомоги ЗСУ стали різноманітні збори коштів через організацію благодійних заходів (ярмарки, виставки, розпродажі) [2, с. 11; 7, с. 14; 12, с. 48; 13, с. 5; 14; 18, с. 60; 19, с. 154]. Друге місце – плетіння маскувальних сіток та виготовлення окопних свічок [3, с. 35, 10, с. 33; 14; 17, с. 31]. Третє – переказ коштів для забезпечення нагальних воєнних потреб підрозділів ЗСУ [4, с. 9; 14]. Зокрема, працівники Луганської ОУНБ зібрали та передали на потреби 93-ї окремої механізованої бригади «Холодний Яр» понад 190 тис. гривень [9, с. 12–13].

Четверте – виготовлення одягу для військових (спідня білизна, шкарпетки, устілки для взуття, балаклави, каремати тощо) [4, с. 9]. Наприклад, бібліотеки ЦБС Солом'янського району м. Києва в межах проєкту «Шити-Жити» виготовили та передали на потреби військових близько 1800 адаптивних трусів, 170 майок та футболок, 120 теплих костюмів, понад 300 балаклав і 100 пар звичайних шкарпеток [10, с. 33]. П'яте – виготовлення оберегів для військових [20; 21].

Новим видом волонтерської діяльності бібліотек у 2023 р. стало надання психологічної допомоги цивільному населенню, яке вже другий рік жило в умовах війни. У бібліотеках організовувалися зустрічі з професійними психологами, які надавали поради з психологічної та емоційної підтримки [1, с. 3–4; 3, с. 32; 4, с. 8; 5, с. 37; 16]. Також у складних умовах воєнної пори бібліотекарі працювали або чергували в гуманітарних штабах і пунктах незламності [4, с. 9; 6, с. 7; 10, с. 35]. Загалом у 2023 р. волонтерська діяльність бібліотек набула ознак конкретизованої та цілеспрямованої, тоді як у 2022-му вона була масовою.

Список бібліографічних посилань

1. Белібова Т., Базиленко І., Толокнова К. Бібліотеки для дітей м. Миколаєва як соціальні центри громади під час воєнних дій // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2024. № 1. С. 2–4.
2. Кісельова О. Бібліотеки Кіровоградщини: воєнний вимір // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2024. № 1. С. 9–11.
3. Журавель Н. Проєкт «Креативний культурний простір "Фабрика добра та відпочинку"» Охтирської публічної бібліотеки Сумської області // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2024. № 1. С. 31–35.
4. Сватула Т. Бібліотеки деокупованої Херсонщини: відновлюємося, працюємо, допомагаємо // Бібліотечна планета. 2023. № 3. С. 6–9.
5. Кирій С. Соціально-інформаційний проєкт «Психологічна допомога» в Національній науковій медичній бібліотеці України // Бібліотечна планета. 2023. № 3. С. 37–39.
6. Стовба О. Ті, що тримають місто живим. Бібліотеки і виклики війни // Бібліотечна планета. 2023. № 4. С. 6–8.
7. Бакаєва Г. Стан бібліотек Харківської області в реаліях війни // Бібліотечна планета. 2024. № 1. С. 11–15.
8. Літвак О. Бібліотеки Запорізької області: чи можливий розвиток під час війни? // Бібліотечна планета. 2024. № 1. С. 15–17.
9. Звіт про роботу Луганської ОУНБ 2023 рік. Старобільськ – Черкаси, 2023. 13 с.: URL: https://library.lg.ua/upload/files/zvit_lounb_2023.pdf .

10. Діяльність бібліотек ЦБС Солом'янського району міста Києві в 2023 році / уклад. О. Кузнецова ; Упр. культури Солом'янської районної в м. Києві держадмін., Центр. район. б-ка ім. Григорія Сковороди. Київ, 2023. 45 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1PFhVDQwFuG_vgqJdETTdPde6vRmOUTF0/view.

11. Головна бібліотека Дніпропетровщини у 2023 році. «Бібліотека – твоя синергія перемоги» : щоріч. Інформ.-реклам. звіт / уклад. О. Шевченко. Дніпро : ДОУНБ, 2024. 20 с. URL: https://www.libr.dp.ua/zvit.html.

12. Звіт за 2023 рік Діяльність КОБЮ ім. Є. Маланюка // Кіровоградська обласна бібліотека для юнацтва ім. Є. Маланюка : вебсайт. URL: https://drive.google.com/file/d/1Xd2ncyBDynQSPYEL3eQynIvyqGXiFgQO/view.

13. Бібліотека і війна: єднаємося заради Перемоги (за матеріалами онлайн-конференції) / уклад. О. В. Костюченко; ред. вип. Г. Й. Врублевська; ОУНБ ім. Олега Ольжича. Житомир, 2023. 14 с. URL: http://surl.li/guolqv.

14. Граніч Н. Звіт перед громадськістю про роботу Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки за 2023 рік // Волинська державна обласна універсальна наукова бібліотека імені Олени Пчілки : вебсайт. URL: http://ounb.lutsk.ua/activity2023.html.

15. Воробль С. Культура пам'яті: роль і місія бібліотек // Бібліотека. Люди. Війна. Втрати і звершення : зб. тез і повідом. Всеукр. наук.-практ. конф., 8 листоп. 2023 р. Київ, 2023. С. 55–60.

16. Кравченко О. Українські бібліотеки зможуть використовувати як простір для отримання психологічної підтримки – Мінкультури // LB.ua : вебсайт. URL: https://lb.ua/society/2023/11/29/586546_ukrainski_biblioteki_zmozhut.html.

17. Пугач Л. Ю. Діяльність публічних бібліотек в умовах трансформацій, викликаних повномасштабною російською військовою агресією // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2023. № 3. С. 28–33.

18. Побережна Т. І. Трансформація діяльності публічних бібліотек Поділля в умовах воєнного стану // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2023. № 4. С. 56–62.

19. Кравець Л. Адаптація системи функцій українських бібліотек в умовах воєнного стану // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2023. Вип. 68. С. 150–159.

20. У Бібліотеці Краматорська виготовляють обереги та листівки для Збройних Сил України // PRO100MEDIA Краматорська : вебсайт. URL: http://surl.li/jhjsqq.

21. Обереги для воїнів // Кіровоград 24.com : портал про місто. URL: https://kirovograd24.com/culture/2023/10/04/oberegi-dlja-voiniv.htm.

УДК 028.02-056.265:355.721]:159.9

РОЛЬ ЧИТАННЯ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ ПІДТРИМЦІ ПОРАНЕНИХ БІЙЦІВ У ГОСПІТАЛЯХ ПІД ЧАС ВІЙНИ (зарубіжний досвід)

Лісова Ірина Володимирівна,
головна бібліотекарка
Національної бібліотеки України
ім. Ярослава Мудрого
Україна, м. Київ

Анотація. *На основі вивчення зарубіжного досвіду розкрито роль книги та читання у зціленні поранених бійців у військових госпіталях, зокрема зародження практики бібліотерапії під час Першої світової війни, коли лікарі та бібліотекарі об'єднали зусилля, щоб використовувати читання як форму терапії.*

Ключові слова: *бібліотечне обслуговування в госпіталях, бібліотерапія, читання, психологічна підтримка, терапія, військова бібліотека*.

Annotation. *The article, based on a study of foreign experience, reveals the role of books and reading in the healing of wounded soldiers in military hospitals, in particular, the emergence of practice Bibliotherapy during World War I, when doctors and librarians teamed up to use reading as a form of therapy.*

Keywords: *library service in hospitals, bibliotherapy, reading, psychological support, therapy, military library.*

У складних надзвичайних обставинах бібліотеки виконують важливі соціальні та навіть психологічні функції, слугуючи маяками надії та стійкості перед конфліктами та руйнуваннями. Вивчення досвіду читання під час Першої та Другої світових війн демонструє, що бібліотечна діяльність у військових шпиталях, розташованих поза зоною реальних бойових дій, мала особливе значення. Майже скрізь ця діяльність була результатом ентузіазму та добровільної участі цивільних осіб, переважно жінок. Саме тоді набула поширення практика бібліотерапії, оскільки багато солдатів використовували читання для лікування посттравматичного стресового розладу, параної, безсоння та інших психологічних розладів, від яких зазвичай страждають ветерани.

Перша світова війна принесла трагедію та розпач у всьому світі, але Американська бібліотечна асоціація (ALA) працювала над тим, щоб підняти дух поранених солдатів. У 1917 р. ALA надавала бібліотечні

послуги пораненим солдатам і доставляла книги, газети та журнали до більш ніж 200 армійських та військово-морських госпіталів. Асоціація змогла направити навчених бібліотекарів до 75 військових шпиталів для надання допомоги [6]. Вона також працювала над рекламою своїх послуг та звернулася до нації про пожертвування у вигляді матеріалів для читання за допомогою різноманітних рекламних зусиль, таких як друковані листівки. Матеріали для читання, що надавалися пацієнтам шпиталів, підвищували їх моральний дух. Бібліотеки почали збирання художньої літератури з Нью-Йоркської публічної бібліотеки, а невдовзі ALA додала понад п’ятсот назв поезії, історії, подорожей, довідників та шкільних підручників. Згодом бібліотеки почали збирати технічні книги для солдатів, які хотіли розширити свої знання в різних галузях [9].

Робота бібліотекаря лікарні була набагато більшою, ніж просто доставляти солдатам матеріали для читання. Вона була спрямована на підвищення морального духу в важкий період в історії і на те, щоб вселяти надію багатьом, хто почував себе пригніченим. Бібліотекарі в госпіталях та лікарнях вважали своїм обов'язком обслуговувати поранених солдатів і своєчасно надавати їм книги, які вони хотіли читати.

Надаючи бібліотечні послуги таким організаціям, як лікарні та реабілітаційні центри, ALA тісно співпрацювала з Асоціацією молодих християн, Лицарями Колумба та Американським Червоним Хрестом. Наприкінці Першої світової війни асоціація передала контроль над бібліотеками для солдат, в т. ч. й бібліотеками в госпіталях, військовому відомству, яке підтримує їх і досі.

У 1918 р. Бібліотечна військова служба розмістила бібліотекарів у військових шпиталях для надання спеціалізованої допомоги хворим та пораненим. До 1919 р. служба створила бібліотеки приблизно з 1000 томів у госпіталях без виділених бібліотекарів і колекції приблизно з 3500 томів у госпіталях, де бібліотекар жив і працював на місці. Там бібліотекарі, переважно жінки, носили спеціально пошиту уніформу, покликану допомогти їм вписатися в середовище лікарів і медсестер та прирівняти свою роботу до авторитету медичних працівників [4].

Бібліотекарі зазначали, що в госпіталях попит на художню літературу втричі перевищував інтерес до документальної літератури. У той час як книги в табірних бібліотеках переважно пропонували інформацію про війну або ресурси для підготовки до післявоєнної кар'єри, книги в лікарняних бібліотеках використовувалися інакше. Так, книги могли навчати та розважати, але вони також могли слугувати як ліки.

Бібліотечні послуги у військових шпиталях відображають цікаве поєднання практики мирного та воєнного часу: професійні бібліотекарі діють як волонтери, а непрофесійні волонтери – як бібліотекарі. Під час Першої світової війни лікарі та бібліотекарі госпіталів та лікарень об’єдналися, щоб запровадити читання як форму терапії. Коли пацієнту потрібна стимуляція, яку може дати хороша книга, лікарі просять бібліотекаря підібрати відповідну літературу. Часто такими «ліками» ставали книги, що відволікають від війни, заспокоюють, дають надію.

Військові госпіталі Коннектикуту зіграли свою роль у цій історії. Луїза Суїт, бібліотекарка шпиталю, яка працювала в госпіталі армії США № 16 у Нью-Хейвені, експериментувала з підбором правильного літературного рецепту відповідно до потреб своїх пацієнтів. Її робота була пов’язана з багатьма труднощами. Під час та після війни госпіталь лікував виключно солдатів, хворих на туберкульоз. Щоб «прописати» цим пацієнтам книги, які мають терапевтичну цінність, бібліотекарям довелося розглянути кілька потенційних небезпек. Деякі бібліотекарі побоювалися, що певні жанри, такі як детективні історії та вестерни, можуть підвищити температуру в хворих на туберкульоз чи прискорити їхній пульс. Також були серйозні дебати про те, чи слід дозволяти хворим на туберкульоз читати художню чи документальну літературу, яка якимось чином торкається їхньої хвороби. Проблема підбору відповідної книги для пацієнта формувала практику, що стала відомою як бібліотерапія [7].

Луїза Суїт запропонувала суворі правила для призначення книг пацієнтам, серед яких: об’єктивність сюжету – історії, переважно базуються на діях, що захоплюють читача і не залишають йому часу на ретроспективні відступи; акцент на персонажах, які завойовують любов і спонукають до наслідування; уникання в лікарняній літературі згадки про патологічні хвороби; заборона релігійної чи етичної пропаганди, експериментів з моральністю, що негативно впливає на емоційний стан хворих людей, які особливо вразливі до впливу такого роду. Вона визнавала, що «наука виписування рецептів» не точна: «*На жаль, немає шкали, яка б могла точно виміряти ефективність книги. Її цінність швидкоплинна, як і всі духовні цінності, коливається в залежності від часу, місця та настрою людини, а в туберкульозній лікарні останнє тісно пов’язане з погодою. Це жива книга, яка може пробитися крізь апатію, що огортає лежачих хворих у дощовий день*» [8].

Ідея зцілення книгою має довгу історію. Ключові концепції були викувані в горнилі Першої світової війни, коли медсестри, лікарі та

добровільні бібліотекарі боролися з лікуванням як розуму, так і тіла солдатів. Термін «бібліотерапія» був введений американським письменником і священиком Семюелем Маккордом Крозерсом у 1916 р. [3] і з тих пір широко використовується спеціалістами з психічного здоров'я, педагогами й бібліотекарями для підтримання людей у подоланні труднощів.

Хелен Мері Гаскелл, фундатор «літературного піклування», у 1918 р. писала про початок своєї військової бібліотеки: «*Напевно, багато хто з нас не спав усю ніч після оголошення війни, розмірковуючи… як найкраще ми можемо допомогти у майбутній боротьбі… У голові письменника, немов спалах, виникла необхідність надавати літературу хворим і пораненим*» [2].

Військова бібліотека Гаскелл була неймовірно успішною з самого початку. Вона приєдналася до Червоного Хреста в 1915 р., що допомогло підвищити її авторитет, а також означало, що вона могла працювати успішніше на інституційній основі [1]. Бібліотека працювала на міжнародному рівні – зі сховищами в Єгипті, на Мальті та в Салоніках. Її принципи роботи, аксіоматичні для бібліотерапії, полягали в тому, щоб забезпечити «потік комфорту», що ґрунтується на «особистому контакті». Гаскелл пояснила, що «*людина, яка отримує потрібні їй книги, – це людина, яка справді отримує користь від нашої бібліотеки, як фізичну, так і розумову*» [3].

Колеги Хелен Гаскелл, які керували бібліотекою військового госпіталю на Ендел-стріт у Лондоні, поділяли схожі погляди на важливість книг у воєнний час. 12 серпня 1916 р. Daily Telegraph повідомила про госпіталь, назвавши бібліотеку «історією в собі». Під керівництвом письменниці Беатріс Харраден, члена Жіночого соціально-політичного союзу, а також недовгий час актрисою та феміністським драматургом Елізабет Робінс бібліотека була основою лікування 26 тис. поранених у період з 1915 до 1918 р. [2].

Перша військова бібліотека Червоного Хреста розпочала роботу в серпні 1914 р., її метою було постачання книг та документів для флоту та армії. Пожертвування у вигляді книг надходили від громадськості та видавців, вони доставлялися до всіх госпіталів, де лікували хворих та поранених.

У мирний час, відома як Служба лікарняних бібліотек, вона продовжувала постачати книги до шпиталів та санаторіїв на батьківщині, а

також до військових шпиталів за кордоном – 1935 р. було відправлено понад пів мільйона примірників.

Під час Другої світової війни Служба лікарняних бібліотек Червоного Хреста та шпиталю Святого Іоанна надавала книги, журнали та ілюстровані матеріали, подаровані громадськістю, пацієнтам-військовослужбовцям у шпиталі та будинки для одужаючих на батьківщині та за кордоном. У 1945 р. служба була реорганізована у відділ Об'єднаного комітету Ордену Святого Іоанна та Британського Червоного Хреста та продовжила свою роботу зі збройними силами в Національній службі охорони здоров'я [5].

Історії бібліотерапії часто наголошують на важливості стимулювання розвитку бібліотерапевтичної теорії та практики під час Першої світової війни. Та повна інформація про бібліотерапію воєнного часу потребує подальшого вивчення та висвітлення. Зарубіжні публікації описують широкий спектр «літературної допомоги», яка підтримує лікування хворих та поранених солдатів під час збройних конфліктів.

Досвід зарубіжних країн показав, що бібліотекарі-волонтери сприяли розробці специфічної медичної мови допомоги книгами, спонукаючи тим самим ранній розвиток бібліотерапії.

Список бібліографічних посилань

1. Haslam S. «Literary Caregiving»: The War Library and Endell Street Military Hospital Library [Electronic resource] / Sara Haslam // The Open University. Electron. data. Date publ.: 05.02.2018. URL: https://www.open.edu/openlearn/history-the-arts/literature/literary-caregiving-the-war-library-and-endell-street-military-hospital-library (viewed on: 25.09.2024).
2. Haslam S. Reading, trauma and literary caregiving 1914–1918: Helen Mary Gaskell and the War Library [Electronic resource] / Sara Haslam // Journal of Medical Humanities. 2020. Vol. 41. P. 305–321. DOI: https://doi.org/10.1007/s10912-018-9513-5 (viewed on: 25.09.2024).
3. Haslam S. Bibliotherapy: how reading and writing have been healing trauma since World War I [Electronic resource] / Sara Haslam, Edmund King, Siobhan Campbell // The Conversation. Electron. data. Date publ.: 15.11.2018. URL: https://theconversation.com/bibliotherapy-how-reading-and-writing-have-been-healing-trauma-since-world-war-i-106626 (viewed on: 25.09.2024).
4. Hospital Libraries in Wartime [Electronic resource] // ALA Bulletin. 1942. Vol. 36, No. 4. P. 250–252. URL: https://www.jstor.org/stable/25690977 (viewed on: 25.09.2024).

5. Hospital Library. Production date: 1919–1966 [Electronic resource] // British Red Cross'. Museum and archive. URL: https://museumandarchives.redcross.org.uk/objects/34093 (viewed on: 25.09.2024).
6. Library War Service [Electronic resource] // Books as Medicine [digital project by Mary Mahoney]. URL: https://booksasmedicine.com/library-war-service/ (viewed on: 25.09.2024).
7. Pittman B. Bibliotherapy: From library war service to science [Electronic resource] / Betsy Pittman // UConn Library Archives and Special Collections Blog. Electron. data. Date publ.: 12.04.2017. URL: https://blogs.lib.uconn.edu/archives/2017/04/12/bibliotherapy-from-library-war-service-to-science/ (viewed on: 25.09.2024).
8. «Prescribing» Books in a Connecticut Military Hospital [Electronic resource] // Books as Medicine [digital project by Mary Mahoney]. URL: https://booksasmedicine.com/prescribing-books-in-a-connecticut-military-hospital/ (viewed on: 25.09.2024).
9. Well M. Increasing Morale: Hospital Library Service in WWI [Electronic resource] / Madison Well // American Library Association Archives. Electron. data. Date publ.: 15.06.2017. URL: https://www.library.illinois.edu/ala/2017/06/15/increasing-morale-hospital-library-service-in-wwi/ (viewed on: 25.09.2024).

УДК 027.54:[930.85:304.4:130.2](=161.2)(477.411)НІБУ

«КУЛЬТУРНИЙ ФРОНТ: МИ – УКРАЇНЦІ!»: РОБОТА НАД ПРОЄКТОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ

Марченко Оксана Ігорівна,
головна бібліотекарка науково-дослідного відділу
стародруків, рідкісних та цінних видань
Національної історичної бібліотеки України
Україна, м. Київ

Анотація. *Проєкт містить нариси, презентації, книжкові виставки про самобутність українського мистецтва, долю культурних цінностей в умовах війни. Представлено інформацію щодо наявних у фонді НІБУ видань за темами проєкту.*
Ключові слова: *культурний фронт, музеї, народне мистецтво, живопис, рушники, писанки.*

Annotation. *The project includes essays, presentations, and book exhibitions exploring the uniqueness of Ukrainian art and the fate of cultural values during the wartime.*

Here we present information on the project-related publications available in the holdings of the National Historical Library of Ukraine.
Keywords: *cultural front, museums, folk art, painting, rushnyk, pysanka.*

Попри тяжкі воєнні часи в країні продовжується культурно-мистецьке життя, що підтримує дух та самосвідомість нації. Ми маємо самі знати та пропагувати нашу культуру, продемонструвати свою ідентичність і свою відмінність, тоді українську культуру знатиме й цінуватиме світ.

Саме тому вже у перші місяці повномасштабної російської агресії в НІБУ почалася робота над проєктом «Культурний фронт: МИ – УКРАЇНЦІ!». Перші матеріали було опубліковано на сайті книгозбірні в квітні 2022 р. Наразі маємо вже 18 публікацій [1].

Метою проєкту стало розкриття фонду книгозбірні з питань культури і мистецтва та донесення цих знань до широкого загалу, щоби підтримати дух та самосвідомість нації. Це завдання вирішувалося шляхом створення тематичних і біографічних нарисів (з бібліографічними списками до них), книжкових презентацій, виставок однієї книги. У кожному матеріалі подавалися не тільки історичні відомості, а й, за можливістю, факти про події, що відбувалися вже за часів війни. Саме на це в першу чергу зверталася увага при визначенні актуальних тем для проєкту.

Так, у квітні 2022 р. було опубліковано нарис з історії васильківської кераміки, головним «героєм» якого став керамічний півник, що дивом уцілів у зруйнованому російськими окупантами будинку в Бородянці. 9 квітня під час візиту Бориса Джонсона до Києва британський прем'єр-міністр і Президент України Володимир Зеленський отримали у подарунок від української художниці Лєри Полянськової таких керамічних півників. Вона сказала дуже влучні слова : «*Але те, що знаю точно: ми не маємо чекати, що хтось зверне на нас увагу. Ми маємо самі пропагувати нашу культуру […]. Ми маємо знати свою культуру. І не вибірково – писанки, вишиванки, фольклор – а в усьому різноманітті, від Трипілля – до сучасності. Тоді українську культуру знатиме й цінуватиме світ*».

А розпочався проєкт розповіддю про дивовижну й неповторну народну художницю Марію Приймаченко. 27 лютого 2022 р. у районному центрі Іванків Київської області згорів історико-краєзнавчий музей, де зберігалися два з половиною десятки робіт Марії Примаченко. У відповідь на цю трагедію було організовано виставку «Український світ Марії

Примаченко» перед галереєю Кордегарда у Варшаві. Наразі виставки робіт художниці щороку тріумфально проходять в Україні та за кордоном.

Ще двом геніальним народним художницям було присвячено нариси проєкту у 2022 р. – Катерині Білокур та Ганні Собачко-Шостак.

Мабуть, немає в Україні людини, яка б не знала чи не любила петриківський розпис. Можливо, саме тому навіть під час війни у багатьох місцях країни проводяться безоплатні курси та майстер-класи з цього виду народного мистецтва.

А в героїчному Маріуполі ще у 2020 р. розписали петриківкою Храм Святителя Петра Могили. Він увійшов до Книги рекордів України як єдиний храм у світі, повністю розписаний петриківським розписом.

Традиції декоративного розпису житлових та хазяйських приміщень розкриває нарис «Настінне малювання українських хат: відродження традицій». Про еволюцію народного розпису розповідають на численних виставках твори майстрів Дніпропетровщини, Київщини, Черкащини, Чернігівщини, Хмельниччини, Херсонщини, які не тільки успадкували кращі мистецькі традиції, а й збагатили цей вид мистецтва новою тематикою, сучасними орнаментальними мотивами, яскравою поліхромною палітрою фарб. Цінність цих робіт полягає в тому, що вони відображають світогляд народу, соціальні фактори, побут українців.

Продовжує цю тему виставка однієї книги «Стінні розписи Кам’янеччини». Ця раритетна книга, видана Кам’янець-Подільською художньо-промисловою школою за авторством Володимира Гагенмейстера, зберігається у фонді науково-дослідного відділу стародруків, цінних та рідкісних видань НІБУ. Завдячуючи оцифрованій копії цієї надзвичайно рідкісної книги відтепер широкий загал поціновувачів українського мистецтва зможе ознайомитися з нею, не тільки завітавши до нашої книгозбірні, а й дистанційно – на сайті бібліотеки. Автор книги – український художник, мистецтвознавець, етнограф, видавець, педагог Володимир Миколайович Гагенмейстер був звинувачений в українському націоналізмі та засуджений у 1937 р. до найвищої міри покарання.

Нероздільно пов’язаним з бурхливим розвитком національної культури, з українізацією 1920-х років став творчий шлях ще одного визначного митця України – художника-авангардиста, сценографа-новатора, яскравого та самобутнього живописця і портретиста Анатолія Галактіоновича Петрицького (1895–1964). На щастя, історія Анатоля Петрицького закінчилася не так фатально, як історії героїв його

портретів – Леся Курбаса, Михайла Семенка і Миколи Хвильового. Але вона є не менш трагічною, зламаною і перекрученою. Цінність та неповторність художнього почерку Петрицького полягає в тому, що він поєднав у своїх роботах досягнення європейського модерну з багатством української народної культури.

Ще один біографічний нарис був присвячений відомому українському живописцю, графіку, історику мистецтва, педагогу Миколі Івановичу Мурашку (1844–1909). Він увійшов в історію українського мистецтва не тільки як художник та графік, а й як засновник відомої Київської рисувальної школи.

Розповідь про українське художнє мистецтво в проєкті була б неповною без нарису «Від Оранти до сьогодення. Ікони». Нас захищають не тільки такі відомі ікони, як Ікона Божої Матері Оранта, яку називають «Непорушна стіна», «Козацька Покрова» тощо. Та є й ікони, що створені вже в наші часи.

Українське мистецтво різноманітне та багатогранне. Неможливо уявити традиційну українську хату без рушника. Він відіграє важливу роль в побуті та обрядах українського народу, наразі жодна подія не обходиться без цього головного сімейного оберега. Особливої популярності набули кролевецькі ткані рушники, створені в техніці переборного ткацтва, що отримали назву «тканий бренд» Полісся. Варто також згадати, що кролевецькі ткані рушники занесені у 2013 р. до Національного списку елементів нематеріальної культурної спадщини України. Про рушники та митців, що їх створюють, розповідається в нарисі «Український тканий рушник».

Не менше ніж рушники відомі у світі українські писанки. У проєкті ця тема представлена двома матеріалами. У 2022 р. опублікована презентація книжкової виставки «Світ української писанки». Епіграфом до неї став красномовний вислів Володимира Зеленського «Життя переможе смерть, а світ – темряву». А 2023 р. на сайті НІБУ опубліковано матеріал «Колекція писанок Катерини Скаржинської» про книгу 1899 р. «Описание коллекции народных писанок» авторства С. К. Кулжинського.

Музичне мистецтво України представлене нарисом до 150-річчя від дня народження всесвітньо відомої української оперної співачки та педагогині Соломії Крушельницької.

Книжкова виставка «Поетика байки Леоніда Глібова (до 195-річчя від дня народження)» репрезентує прижиттєві видання письменника, а

саме «Байки Леоніда Глібова» (Чернігів, 1872) та байку «Там хороше де нас нема» (Чернігів, 1889).

У нарисі про Григорія Савича Сковороду, крім біографічних відомостей та списку книг про його життя та діяльність, що зберігаються у фонді НІБУ, є розповідь про події воєнного часу. Відзначати 300-річний ювілей великого українця зі світовим ім'ям готувався Національний літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди у селі Сковородинівка Харківської області. Та в ніч проти 7 травня окупанти знищили заклад прямим влучанням російської ракети. «Не пробачимо. Багато запитань про колекцію. Частину було евакуйовано заздалегідь. Але меморіальний будинок зазнав непоправних втрат», – зазначили працівники музею.

Велику зацікавленість відвідувачів сайту викликали презентації книжкових виставок «Вітання з Києва» та «Зберегти пам'ять: українське музейництво у вирі лихоліть». Робота над проєктом «Культурний фронт: МИ – УКРАЇНЦІ!» буде продовжуватися й надалі.

Список бібліографічних посилань

1. Культурний фронт: МИ – УКРАЇНЦІ! // Національна історична бібліотека України : сайт. URL: https://nibu.kyiv.ua/kult_fr/ (дата звернення: 22.09.2024).

УДК 021.6:[026:63]:025.5](477.54)“364”

ПРО КООРДИНАЦІЮ ІНФОРМАЦІЙНО-РЕСУРСНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ КОРИСТУВАЧІВ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ОБ'ЄДНАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ БІБЛІОТЕК ХАРКОВА ТА ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Ніколаєнко Наталія Миколаївна,
директорка Наукової бібліотеки
Державного біотехнологічного університету,
кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент,
ORCID: 0000-0003-1700-6540
Україна, м. Харків

Анотація. *Розглянуто роботу територіального об'єднання сільськогосподарських бібліотек м. Харкова та Харківської області під час війни.*

Ключові слова: *територіальне об'єднання бібліотек, інформаційна діяльність бібліотек, інформаційно-ресурсне обслуговування.*

Annotation. *The report examines the work of the territorial association of agricultural libraries of the city of Kharkiv and the Kharkiv region during the war.*

Keywords: *territorial association of libraries, information activity of libraries, information and resource service.*

До Харківського територіального об’єднання (ТО) сільськогосподарських бібліотек входять бібліотеки за регіональною ознакою, що функціонують як самостійні структурні підрозділи науково-дослідних установ (інститутів) та закладів аграрної освіти різних рівнів акредитації, з метою розвитку аграрної науки, вітчизняного агропромислового комплексу (АПК), галузі ветеринарної медицини для гідного представлення й інтегрованості у світовий науковий та освітній простір. 24 лютого 2022 р. діяльність ТО сільськогосподарських бібліотек м. Харкова та Харківської області розділилася на «до» та «після». «До» – це злагоджена робота у колективах 15 бібліотек різних систем і відомств, спільне планування, організація використання ресурсів, об’єднання зусиль з метою задоволення читацьких потреб, а «після» – налагодження діяльності в умовах частих повітряних тривог, змін у кадровому складі через виїзд співробітників у безпечні міста, зруйновані приміщення книгозбірень. Також на роботу ТО вплинуло об’єднання чотирьох ЗВО м. Харкова, що розпочалося напередодні війни і викликало певні зміни у складі об’єднання. До кінця 2021 р. учасниками об’єднання були 4 бібліотеки ЗВО системи Міністерства освіти і науки III–IV рівнів акредитації, 4 бібліотеки закладів I–II рівнів акредитації, 5 бібліотек НДІ та 2 бібліотеки дослідних станцій НААН України, де функції головної бібліотеки виконувала ФБ ХНАУ ім. В. В. Докучаєва.

З 2022 р. 4 бібліотеки ЗВО III–IV рівнів акредитації після об’єднання створили одну бібліотеку – НБ ДБТУ, яка відповідно до листа Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки (ННСГБ) НААН № 30 від 14 січня 2022 р. виконує обов’язки Головної бібліотеки ТО сільськогосподарських бібліотек м. Харкова та Харківської області. НБ ДБТУ створена в червні 2021 р. шляхом об’єднання інформаційних ресурсів бібліотек Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. Петра Василенка, Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва, Харківської державної зооветеринарної академії та Харківського державного університету харчування та торгівлі.

Таким чином сьогодні до складу ТО входять НБ ДБТУ, бібліотеки НДІ та дослідних станцій НААН: ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії ім. О. Н. Соколовського» НААН; ННЦ «Інститут експериментальної та клінічної ветеринарної медицини»; Інституту овочівництва і баштанництва НААН; Інституту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва НААН; Інституту тваринництва НААН України, державного підприємства «Дослідне господарство "Красноградське" Інституту зернових культур НААН»; Державної дослідної станції птахівництва НААН; бібліотеки відокремлених структурних підрозділів – фахових коледжів: Вовчанського, Красноградського аграрно-технічного ім. Ф. Я. Тимошенка, Липкуватівського та Харківського харчової промисловості.

Мета об'єднання – забезпечення ефективного бібліотечно-інформаційного обслуговування фахівців АПК регіону, узагальнення інформаційного потенціалу бібліотек на допомогу навчально-виховному та науково-педагогічному процесам, розвитку аграрної науки, освіти, виробництва.

Пріоритетними напрямами діяльності об'єднання є створення єдиної мережі сільськогосподарських бібліотек регіону та забезпечення стратегії розвитку бібліотек ТО в нових умовах розвитку суспільства, співробітництво та обмін досвідом інноваційної діяльності між бібліотеками – учасницями ТО та закладами інших систем і відомств; удосконалення системи безперервної професійної освіти та компетентності бібліотечних працівників; вивчення, узагальнення та впровадження інноваційних напрямів роботи.

Постійним дорадчим консультативним органом, який опікується функціонуванням бібліотечно-інформаційної системи, організовує та координує її діяльність, є Координаційна міжвідомча інформаційно-бібліотечна рада ТО сільськогосподарських бібліотек Харківської області. Протягом 2022–2024 рр. узгоджено план спільних дій та затверджено Положення про територіальне об'єднання сільськогосподарських бібліотек м. Харкова і Харківської області, яке визначає завдання та функції ТО, структуру, організацію роботи, основні функції Координаційної ради, права та відповідальність всіх учасників ТО.

Щорічно проводиться науково-методичний семінар «Спільнодія – ключ до змін», тематика яких є актуальною для всіх учасників ТО. Так, у 2023 р. наголошувалося, що ключі до змін є у діях кожного, але нині доцільніше вирішувати нагальні проблеми спільними зусиллями і саме

тому ТО сільськогосподарських бібліотек є майданчиком для нашої спільно дії, де розглядаються питання обслуговування читачів під час воєнного стану, надаються зручні і зрозумілі інструменти пошуку необхідної інформації, особливо галузевої. У 2024 р. на семінарі увага акцентувалася на необхідності поглиблення інформаційно-комунікаційної взаємодії. Учасники зустрічі обговорили питання створення репозитарія в НДІ, можливості використання платформ з відкритим кодом, структурування репозитарія для збереження наукового доробку вчених та використання інтернет-систем для перевірки наукових робіт на ознаки плагіату.

Також двічі на рік здійснюється онлайн-консультування з питань підготовки звітно-планової документації та щорічно для науково-методичного центру бібліотечних закладів сільськогосподарського профілю ННСГБ НААН складається науково-аналітичний аналіз діяльності сільськогосподарських бібліотек Харківського ТО за основними показниками діяльності.

Зоною комфортного інформаційного середовища для ефективного задоволення інформаційних потреб користувачів ТО визнано сайт НБ ДБТУ, який кумулює всю необхідну інформацію для потреб користувачів ТО: від спільного використання ресурсів – до посилань на архіви фахових видань закладів – учасників ТО (https://library.btu.kharkov.ua/pro-nas/terytorialne-obiednannia-silskohospodarskykh-bibliotek-m-kharkova-ta.html).

В умовах війни бібліотеки ТО продовжують також і видавничу діяльність. Варто відмітити серію біобібліографічних покажчиків «Праці вчених» ДБТУ та видання «Загальні вимоги до змісту та оформлення наукової, навчальної та навчально-методичної літератури» (НБ ДБТУ); у 2023 р. створено нове видання – реферативний збірник «Науковий часопис Національного наукового центру "Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О. Н. Соколовського"» (НБ ННЦ ІГА); Інститут рослинництва НААН видає бібліографічні покажчики «Перелік наукових публікацій Інституту за … рік». Унікальним є онлайн-видання бібліографічного покажчика «Покажчик наукових робіт ДБТУ» http://athra.btu.kharkiv.ua/digest/cow, який відображає науково-дослідну та освітню діяльність науково-педагогічних працівників за різні роки, містить бібліографічний опис наукових, навчальних та науково-методичних видань, а також статті, опубліковані в збірниках наукових праць, тези доповідей конференцій, періодичні видання та інші документи, у яких

відображено питання вивчення, дослідження та створення нових знань науковцями університету. Покажчик діє в режимі реального часу і поповнюється постійно. У межах кожного року покажчик має інтерактивну структуру із зазначенням кількості документів, відображених у розділах «Монографії», «Підручники», «Навчальні посібники», «Публікації, що індексуються міжнародних наукометричних базах даних (Scopus, Web of Science)», «Публікації в зарубіжних виданнях», «Публікації в українських виданнях», «Охоронні документи» тощо.

У рамках взаємодії з ННСГБ НААН учасники ТО взяли участь у наукових конференціях, на які було підготовлено тези доповідей. Так, 18–19 квітня 2024 р. директорка НБ ДБТУ Н. М. Ніколаєнко взяла участь у V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Науково-інноваційний розвиток агровиробництва як запорука продовольчої безпеки України: вчора, сьогодні, завтра» з доповіддю «Бібліотека в системі інформаційного забезпечення освітніх та наукових комунікацій університету під час війни». 23 травня 2024 р. відбулася XIX Всеукраїнська конференція молодих учених та спеціалістів «Історія освіти, науки і техніки в Україні», присвячена вшануванню пам’яті видатних учених у галузі аграрних наук Федора Трохимовича Моргуна (1924−2008) (100 років від дня народження) та Олексія Никаноровича Соколовського (1884–1959) (140 років від дня народження) на виконання Постанови Верховної Ради України від 21 грудня 2023 р. № 3536-IX «Про відзначення пам’ятних дат і ювілеїв у 2024–2025 роках». Завідувачка сектору НБ ДБТУ О. Д. Кандаурова взяла участь з доповіддю «Наукова спадщина академіка О. Н. Соколовського у книжковому фонді Наукової бібліотеки Державного біотехнологічного університету (прижиттєві видання вченого-ґрунтознавця)». Представники Інституту рослинництва ім. В. Я. Юр’єва НААН Д. К. Єгоров, Н. Ю. Єгорова, В. М. Ожерельєва та М. Д. Бордун виступили з доповіддю «Основні підходи впровадження селекційно-насінницьких інновацій на регіональному рівні» у Всеукраїнській науково-практичній конференції «Науково-інноваційний розвиток агровиробництва як запорука продовольчої безпеки України: вчора, сьогодні, завтра», що проходила у вересні 2023 р.

Щороку бібліотекарі ТО беруть участь у заходах з підвищення кваліфікації бібліотек мережі науково-дослідних установ НААН та аграрних ЗВО I–IV рівнів акредитації Міністерства освіти і науки України, які проводить ННСГБ НААН на базі ННІ неперервної освіти та туризму Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Протягом 2022–2024 рр. 15 працівників бібліотек ТО отримали свідоцтво державної реєстрації про підвищення кваліфікації.

Для вивчення наукової спадщини науковців-аграріїв ефективно використовуються на міжвідомчому рівні послуги МБА та ЕДД. Найбільш активними в міжбібліотечній взаємодії є книгозбірні ННЦ «Інститут експериментальної і клінічної ветеринарної медицини», ННЦ «Інститут ґрунтознавства та агрохімії імені О. Н. Соколовського», ДБТУ, а також ННСГБ НААН.

Навіть в умовах воєнного стану, коли майбутнє складно спрогнозувати, бібліотеки ТО адаптують і координують плани розвитку, завдяки чому покращують інформаційно-ресурсне обслуговування користувачів уже сьогодні. Спільні ініціативи для подолання викликів часу є одним із ключових аспектів успішного розвитку кожної з бібліотек територіального об’єднання. Тож партнерство і взаємодія у задоволенні інформаційно-ресурсних потреб користувачів сприяє реалізації інтересів усіх учасників об’єднання та відкриває широкі можливості для кожної з її учасниць.

УДК 02(477)

АДАПТИВНІ ЗМІНИ В БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Новальська Юлія Вікторівна,
головна бібліотекарка
науково-дослідного відділу
Національної бібліотеки України
ім. Ярослава Мудрого,
ORCID: 0000-00015257-1559
Україна, м. Київ

Анотація. *Від самого початку повномасштабного вторгнення бібліотеки України оперативно переорієнтували свою діяльність, ставши гуманітарними штабами, місцями укриттів, волонтерськими хабами, консультаційними центрами, взяли на себе роль осередків боротьби з інформаційними вкидами та російською пропагандою, активно допомагають внутрішньо переміщеним українцям щодо надання психологічної підтримки та організації дозвілля, сприяють підвищенню обізнаності та цифровій грамотності у своїх громадах.*

Ключові слова: *внутрішньо переміщені особи, волонтерство, гуманітарний хаб, патріотичне виховання, російсько-українська війна, українські бібліотеки, фейк.*

Annotation. *From the very beginning of the full-scale invasion, the libraries of Ukraine quickly reoriented their activities, becoming humanitarian headquarters, shelters, volunteer hubs, consultation centers, took on the role of centers for combating information leaks and Russian propaganda, actively helping internally displaced Ukrainians in providing psychological support and organizing leisure time, contribute to raising awareness and digital literacy in their communities.*
Keywords: *internally displaced persons, volunteering, humanitarian hub, patriotic education, Russian-Ukrainian war, Ukrainian libraries, fake.*

Сьогодні бібліотеки України стали повноправним базовим складником культурної, наукової, освітньої та інформаційної інфраструктури держави. Вони є важливим елементом розвитку інформаційної та мовної культури українського суспільства, вагомим компонентом патріотичного, правового, екологічного виховання молоді, формування в них стійкого інтересу до розуміння національної історії та культури, сприяння ототожненню особистості з українською нацією через усвідомлення традицій, культури, мови і цінностей свого народу. Саме книгозбірням відведена роль щодо розбудови мислячої та освіченої, а отже читаючої нації, спроможної до практичного втілення набутих знань і досвіду в розбудові процвітаючої незалежної України. Адже в умовах російсько-української війни та післявоєнної відбудови країни сталий розвиток громадянського суспільства, дотримання прав і свобод людини, накопичення соціального, інтелектуального, технологічного, природного, фінансового, а головне – людського капіталу неможливі без функціонування сучасних бібліотек.

Ще у 2016 р. пріоритетами діяльності бібліотек в умовах якісних змін було визначено напрями, спрямовані на консолідацію суспільства; дотримання європейських цінностей; інтеграцію у європейський простір; підвищення якості життя; забезпечення рівного доступу до інформації, знань, історико-культурного надбання українського народу та світового співтовариства [4].

Від самого початку повномасштабного вторгнення бібліотеки України, які відразу не були на окупованій території або знищені ворогом, оперативно переорієнтували свою діяльність, ставши гуманітарними штабами, місцями укриттів, волонтерськими хабами, консультаційними центрами, робота яких зосереджена, перш за все, на наданні посильної

допомоги ЗСУ та найбільш постраждалим від активних бойових дій та вразливим верствам населення (жінкам з дітьми, людям похилого віку, інвалідам). Бібліотекарі активно займаються волонтерством, плетуть маскувальні сітки та «кікімори», виготовляють шкарпетки та окопні свічки, чергують у військових шпиталях, сортують та пакують продукти, медикаменти і засоби гігієни гуманітарної допомоги, готують продукти харчування, збирають гуманітарну допомогу для постраждалих та кошти для ЗСУ, відправляють книжки для постраждалих бібліотек, а також організовують лекції, кінопокази, навчання, психологічні та мовні курси, невтомно просуваючи українську культуру, літературу та мову [3].

Від початку повномасштабного вторгнення 5,3 млн українців стали внутрішньо переміщеними особами в межах України. Зазначимо, загалом кількість біженців у 2022 р. сягнула 8 млн осіб, що стало найбільшою міграційною кризою в Європі з часів Другої світової війни. На січень 2023 р. офіційно зареєстрованими ВПО було 4 867 106 осіб. За офіційними даними Міжнародної організації з міграції, на лютий 2024 р. близько 3,7 млн осіб мають статус ВПО, а 6,5 млн переїхали до інших країн світу, зокрема в країнах Європейського Союзу перебувають 4,2 млн українців, які офіційно отримали тимчасовий прихисток [1].

Важливим напрямом діяльності українських бібліотек у цей надскладний період стала саме робота з ВПО. Бібліотекарі всі свої зусилля спрямовують на допомогу цим людям: адаптацію в нових громадах, вирішення питань щодо оформлення необхідних документів і виплат, пошуку місця проживання та забезпечення найнеобхіднішим мінімумом для існування. У бібліотеках вони можуть безкоштовно отримати доступ до інтернету, комп’ютерної техніки та іншого наявного обладнання, а також пройти навчання та опанувати навички користування електронною поштою, соціальними мережами, месенджерами, платіжними системами тощо.

Важливим напрямом роботи з ВПО стало надання психологічної підтримки та організація дозвілля. Бібліотекарі активно залучають для надання консультацій професійних юристів та психологів, а також організовують навчання з надання домедичної допомоги.

Ще один важливий аспект, який набув важливого значення саме під час російсько-української війни, – знання національної історії, культури та володіння українською мовою. Робота бібліотек наповнилася новим змістом щодо патріотичного виховання. Зазначимо, що особливу увагу бібліотеки приділили українській мові – по всій країні саме в бібліотеках

запрацювали клуби з удосконалення мови «Говоримо українською» як для ВПО, так і для жителів громад.

Вшанування пам'яті загиблих героїв-захисників – також важливий напрям роботи українських бібліотек. Бібліотекарі повсюдно реалізовують проєкти зі створення книг пам'яті загиблих земляків, організовують зустрічі з родичами загиблих, презентують ілюстративно-книжкові виставки, проводять патріотичні години з молоддю та дієво втілюють багато інших ініціатив.

Головною функцією бібліотеки залишається задоволення інформаційних потреб користувачів, а головним ресурсом – бібліотечний фонд. На жаль, лише під час повномасштабної війни прийшло розуміння і постало завдання переглянути бібліотечні фонди, здійснити їх актуалізацію. Поштовхом стали Рекомендації Міністерства культури та інформаційної політики України щодо актуалізації бібліотечних фондів у зв'язку зі збройною агресією російської федерації проти України, які було оприлюднено наприкінці травня 2022 р. [5]. Українські бібліотеки розпочали роботу щодо аналізу своїх фондів на предмет вилучення видань відповідно до вимог цього документа. У зв'язку з цим гостро постало питання оновлення бібліотечних фондів та поповнення їх українськими книжками.

Зазначимо, що з перших днів великої війни саме бібліотеки взяли на себе роль осередків боротьби з інформаційними вкидами та російською пропагандою. Залучаючи різні комунікаційні канали, використовуючи різні платформи і майданчики, бібліотекарі виконують надважливе завдання – розповсюджують правду про війну, говорять всьому світу про події, що відбуваються на окупованих територіях та звільнених від російської навали, протидіють фейкам та проросійській пропаганді [2]. Активно працюючи в цьому напрямі, бібліотекарі сприяють підвищенню обізнаності та цифровій грамотності у своїх громадах, допомагають засвоєнню базових принципів кібергігієни та алгоритмів дій у разі ознак інформаційної атаки та для захисту персональних даних.

Отже, підсумовуючи, можемо з упевненістю сказати, що під час війни відбулося перезавантаження українських бібліотек. Працюючи в екстремальних умовах постійної небезпеки, гідно приймаючи нові виклики та загрози, впевнено беручи на себе відповідальність, бібліотеки були вимушені шукати нові рішення та визначати пріоритети своєї діяльності і нині вносять свою частку у наближення довгоочікуваної перемоги.

Список бібліографічних посилань

1. Біженці та вимушені переселенці російсько-української війни (з 2014) // Вікіпедія : Вільна енциклопедія. URL: https://tinyurl.com/5n8sd4rp.
2. Новальська Ю. Бібліотечна наука і практика в умовах воєнного стану // Бібліотечний форум: історія, теорія, практика. 2023. № 1. С. 7–9.
3. Новальська Ю. В. Публічні бібліотеки України в умовах воєнного стану // Бібліотека. Наука. Комунікація. Інноваційні трансформації ресурсів і послуг : матеріали Міжнар. наук. конф. (4–6 жовт. 2022 р.) / НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. Київ, 2022. С. 77–79.
4. Про схвалення Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року «Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 берез. 2016 р. № 219-р. URL: https://tinyurl.com/2szbxcsv.
5. Рекомендації Міністерства культури та інформаційної політики України щодо актуалізації бібліотечних фондів у зв’язку зі збройною агресією російської федерації проти України // Міністерство культури та стратегічних комунікацій України : сайт. URL: https://tinyurl.com/3s3mmsek.

УДК 069.5(477.42-651.2)«364»

ВИСТАВКОВА РОБОТА ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У ЗВЯГЕЛІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Пилипенко Галина Миколаївна,
старша наукова співробітниця
Літературно-меморіального
музею Лесі Українки
Україна, м. Звягель
Житомирської області

Анотація. *Висвітлено виставкову роботу Літературно-меморіального музею Лесі Українки у Звягелі в умовах воєнного стану. Особливу увагу приділено виставковим проєктам, організованим музейниками у 2022–2024 рр.*

Ключові слова: *російсько-українська війна, воєнний стан, експозиція, виставка.*

Annotation. *The article covers the exposition and exhibition work of the Literary and Memorial Museum of Lesia Ukrainka in Zviahel under the martial law. Special attention is given to the exhibition projects, organized by the museum staff in 2022–2024 years.*

Keywords: *Russian-Ukrainian war, martial law, exposition, exhibition.*

Літературно-меморіальний музей Лесі Українки (ЛММЛУ) у Звягелі (раніше – Новоград-Волинський) заснований 1 серпня 1963 р. з нагоди 50-х роковин пам'яті видатної письменниці. Основою музею є будинок, у якому 25 лютого 1871 р. народилася письменниця Леся Українка. Він є пам'яткою історії України національного значення. До вересня 1970 р. заклад мав назву «Музей-бібліотека Лесі Українки» і функціонував на громадських засадах, згодом став літературно-меморіальним на правах відділу Житомирського обласного краєзнавчого музею. Восени 2023 р. музей письменниці передано в комунальну власність Звягельської міської ради.

ЛММЛУ має гарно укомплектовану фондову колекцію, на основі якої формуються постійно діючі експозиції та тимчасові виставки. «*На відміну від переважно статичних експозицій, тимчасова виставка – це динамічний засіб музейної комунікації, втім із такою самою специфічною музейною сутністю і також з орієнтацією на концепцію*» [1, с. 205]. Музей має три зали, де проходять різні за характером тимчасові виставки.

Аналізуючи виставкову роботу ЛММЛУ з лютого 2022 до вересня 2024 р., можна простежити деякі зміни, що відбувалися у цьому напрямі музейної діяльності. Якщо в перші місяці воєнного стану заклад не приймав відвідувачів, експозиції та виставки були згорнуті, то вже наприкінці липня 2022 р., під час проведення щорічного міжнародного літературно-мистецького свята «Лесині джерела», на деякий час було відновлено виставкову роботу. На музейному подвір'ї влаштували персональну виставку вихованки студії образотворчого мистецтва «Юний художник» Житомирського Центру творчості дітей і молоді Марти Грицанюк під назвою «Всі українці – супергерої!». Малюнки створено навесні 2022 р. упродовж найгарячішої фази вторгнення окупантів на територію України під впливом новин та історій про героїзм кожного українця [3].

Екскурсійне обслуговування повністю було відновлене в лютому 2023 р. Для кращої адаптації дорослих і дітей до змін звичного життя та емоційного розвантаження було збільшено кількість не лише культурно-мистецьких заходів, але й виставкових проєктів. Загалом усі музейні виставки можна поділити на декілька груп. До першої групи належать виставки, сформовані на базі власної колекції, наприклад, «Лісова пісня» (2022 р.), «Леся Українка у колі родини і приятелів» (2022 р.), «Родинні

реліквії Драгоманових – Косачів» (2023 р.), «Музей 6.0» (2023 р.), «Перлини української порцеляни з музейної колекції» (2024 р.) та ін.

До другої групи входять персональні виставки за участю художників, майстрів народної творчості, краєзнавців і колекціонерів. Зокрема, у співпраці з творчими особистостями упродовж 2023 р. було реалізовано патріотичні виставкові проєкти «Разом до Перемоги» (дитячі артплакати та фотопортрети військовослужбовців 30-ї ОМБ ім. К. Острозького), «Відтінки мрій» (картини житомирської художниці Марії Ратинської), «З Україною в серці» (ляльки-мотанки майстрині Тетяни Бількевич), «Голос роду мого» (жіночі прикраси майстрині Марії Трофимчук), «Україна – незламна» (малюнки художника-ілюстратора Павла Гусєва) та ін.

У жовтні 2023 р. у музеї було тимчасово призупинено обслуговування відвідувачів у зв'язку з реорганізацією. У новій концепції розвитку музею, яку репрезентували у січні 2024 р., експозиційно-виставковій роботі закладу приділено особливу увагу. Було оновлено експозиційну залу, присвячену життєвому і творчому шляху Лесі Українки. Вперше за історію функціонування музею змінено етикетаж музейних експонатів двомовним українсько-англійським текстом [2].

Упродовж 2024 р. у стінах музею відбувалися тимчасові виставки «Леся Українка крізь призму штучного інтелекту» (фотографії, створені письменником і волонтером Мартин Якуб за допомогою ШІ), «Віра Римська – берегиня Лесиної оселі» (матеріали з родинного архіву Римських – Кирилюків), «Народний колорит та волонтерство» (рушники майстрині Валентини Муравської), «Звягель сучасний» (фотографії місцевих митців, які захоплюються фотографуванням), «Молитва за Україну» (картини художниці Аліни Далиніної), «План дій» (малюнки художниці Олени Павлової), «Народні іграшки Лесиного краю» (іграшки майстра народних ремесел Андрія Бондарука) та ін. Також репрезентували мініатюрні книжки та значки з колекції краєзнавця Віктора Ваховського та «бісовські» сорочки із зібрання звягельського дослідника і колекціонера Володимира Іванюка.

Третя група виставок – це, власне, виставки, реалізовані у співпраці з науковими інституціями, закладами освіти і культури, громадськими організаціями. У 2023 р. діяла банерна виставка «Я стільки світів з'їздила...» з колекції Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки. Напередодні 175-річного ювілею Олени Пчілки відбулася презентація виставки «Олена Пчілка: погляд крізь століття» (2024 р.),

реалізованого музейниками у співпраці з Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [4]. Разом з Музеєм видатних діячів української культури було втілено у життя проєкт «Косачі: Освячені коханням» (2024 р.), у рамках якого виготовлено репліки вінчального віночка і бутоньєрок подружжя Косачів для експонування на батьківщині Лесі Українки. На виставці «Поліське намисто» (2024 р.) було представлено порцеляну з фондів Баранівського історико-краєзнавчого музею.

Презентація виставок є одним з напрямів культурно-просвітницької роботи закладу. При оформленні виставок музейники спільно з авторами робіт дотримуються принципів доступності, креативності, експресивності тощо. Підготовка до відкриття кожного заходу передбачає розробку креативного анонсу, сценарію, підбір фото- та відеоматеріалу, музичних номерів. Активна виставкова робота Звягельського музею письменниці відображає різні аспекти культурно-мистецького життя Житомирщини, презентує здобутки професійних митців і дає змогу познайомитися з творами майстрів-початківців. Після завершення виставок митці дарують свої роботи музею, що сприяє поповненню фондової колекції новими експонатами.

Отже, в умовах воєнного стану Літературно-меморіальному музею Лесі Українки вдалося успішно перебудувати виставкову роботу відповідно до потреб і реалій сьогодення. Музейні виставкові проєкти є цікавими та змістовними, мають патріотичне спрямування і націлені на пробудження та плекання патріотичних почуттів. Заклад має унікальний науковий і виховний потенціал щодо збереження національної ідентичності та консолідації українського суспільства. У часи російсько-української війни музей письменниці є одним із осередків психологічного відновлення українців.

Список бібліографічних посилань

1. Вайдахер Ф. Загальна музеологія : посібник / пер. з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич. Львів : Літопис, 2005. 632 с.

2. Музей Лесі Українки у Звягелі став двомовним // Журнал Житомира : сайт. URL: https://zhzh.com.ua/kultura/muzej-lesi-ukrainki-u-zviageli-stav-dvomovnim.html (дата звернення: 27.09.2024).

3. У Новограді-Волинському відзначили лауреатів обласної літературно-мистецької дитячо-юнацької премії імені Олени Пчілки // Звягельська міська рада : сайт. URL: https://info.nvrada.gov.ua/v-ramkah-lesynyh-dzherel-2022-v-muzeyi-rodyny-

kosachiv-pidgotovleno-ta-provedeno-nyzku-vystavok-prysvyachenyh-postati-vydatnoyi-zemlyachky-lesi-ukrayinky-ta-yiyi-rodyni/ (дата звернення: 27.09.2024).

4. У Звягелі презентували виставку архівних матеріалів про Олену Пчілку // Звягельська міська рада : сайт. URL: https://info.nvrada.gov.ua/u-zvyageli-prezentuvaly-vystavku-arhivnyh-materialiv-pro-olenu-pchilku/ (дата звернення: 27.09.2024).

001.9:[021:316.7+929+908](477)+327.8(470+571)

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ БІБЛІОТЕКОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сафонова Вікторія Володимирівна,
головна бібліотекарка відділу
науково-методичної роботи
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Розглянуто роль бібліотек як інститутів соціальної пам'яті у формуванні національної самосвідомості і захисті культурної ідентичності українців. Виокремлено напрями бібліотекознавчих досліджень, що сприяють виконанню цієї місії. Згадуються характерні прояви репресивної політики проти української книги, бібліотек і архівів у підрадянський період, культурної експансії з боку Росії.*

Ключові слова*: соціальна пам'ять, культурна ідентичність, українство, культурна експансія, бібліотекознавчі дослідження.*

Annotation. *The role of libraries as institutions of social memory in the formation of national self-awareness and the protection of the cultural identity of Ukrainians is considered. The directions of librarianship research that contribute to the fulfillment of this mission are highlighted. Characteristic manifestations of the repressive policy against Ukrainian books, libraries and archives in the sub-Soviet period, cultural expansion by Russia are mentioned.*

Keywords: *social memory, cultural identity, Ukrainianness, cultural expansion, librarianship research.*

Українська культура є базовим елементом і духовним підгрунтям існування нашої нації і держави. І це не є перебільшенням. В умовах довготривалої російсько-української війни важливість її збереження і поширення є критично значущою. Об'єктивна картина соціальної спроможності щодо вирішення цього завдання, на жаль, не завжди

виглядає оптимістично. Про це свідчить певна неготовність нашого суспільства аналізувати небезпечні інформаційно-культурні впливи з боку агресора, які було вчинено до початку повномасштабної війни і значно раніше. Недаремно сьогодні лунають твердження, що культура не впоралася зі своїм завданням. Найважливішою умовою подальшого існування й розвитку сучасного українського соціуму є усвідомлення й осмислення того факту, що винищення культури прирівнюється до знищення нації. Культура є головним інструментом захисту української ідентичності. Саме через культуру формується і зміцнюється національна самосвідомість і єдність громадян, зберігається історична пам’ять народу. Водночас це обумовлює визначальну місію інституцій соціальної пам’яті, до яких належать бібліотеки, архіви, музеї.

За таким спрямуванням уявляється і розвиток бібліотекознавчої думки. Бібліотекознавчий аспект цього завдання полягає в репрезентації бібліотек як потужного сегменту української культури в історичному та сучасному вимірах. Вивчення розвитку бібліотечної справи на тлі історичних подій з урахуванням складних, часом неймовірно важких умов існування українства в цілому набуває в сучасних умовах нового змісту і звучання, оскільки саме сьогодні бачимо найгострішу загрозу для нашої культури й ідентичності.

Дослідження фактів нищення національної культури через ідеологічні та матеріальні впливи на діяльність бібліотек – одна з найцікавіших і важливих тем, яка розкриває механізми втручання в ментальність українців, що призвело до руйнування сприйняття українського як самоідентичного, власного, цінного. Тут постає проблема достатнього рівня знань з історії, а передусім бажання дізнаватися більше в цій царині, інтелектуальної зрілості професійної спільноти, уваги до українського історико-культурного і, власне, історико-бібліотекознавчого дискурсу як умови запобігання культурній експансії з боку держави-агресора. Критичне мислення, знайомство з різними точками зору та аналіз думок сприяють формуванню нових орієнтирів власного світогляду, зміцнюють (а може, в окремих випадках лише формують) національну самосвідомість кожної людини. Ці зміни відбуваються поступово і потребують часу, але, на жаль, спрогнозувати, які ще глобальні виклики очікують наше суспільство у майбутньому важко. Наразі можна тільки констатувати той факт, що без засвоєння історичних уроків стає неможливим подальший рух у бік оновлення та розвитку. Пояснення гальмування процесу змін у свідомості досить численної групи

українських громадян дуже точно сформульовано у тезі: «*Суттєвою проблемою України, як і деяких інших країн, що виникли на пострадянському просторі, є незавершеність процесів національного самовизначення, яка обертається невизначеністю геополітичних орієнтацій і макропріоритетів. Те, що зазвичай вкладається у формулу багатовекторності, насправді є відображенням конкуренції втраченої радянської і новонабутих етнічної та регіональної ідентичностей, хитання між проєвропейським і проросійським векторами розвитку. Природно, що ці хитання чіткіше проявляються у регіонах, що історично сформувалися як прикордонні*» [1, с. 287]. Тож особливий інтерес викликають регіональні дослідження, адже східні регіони є найбільше зросійщеними.

Українська культура і мова, а водночас і діяльність найважливіших інституцій культури, науки і освіти підпадали під утиски і репресії як за часів Російської та Австро-Угорської імперій, так і в підрадянський період. Бібліотеки і архіви у різних регіонах України витримували колосальний пресинг з боку ідеологічної машини, яка працювала на нівелювання самоідентичності українців, нав'язування думки про те, що місце цілої нації – у складі іншої держави.

Одним із найруйнівніших наступів на українську культуру була мовна політика 1933–1938 рр., внаслідок якої сталися поступова гібридизація ідентичності, етнічна асиміляція та перехід українців до російського мовно-культурного простору. Особливо жорстко ця політика здійснювалася у східних регіонах України. Головною аргументацією зросійщення були нібито існуюча нерівність, утиски національних меншин і запобігання «буржуазно-націоналістичним» проявам та ізоляції від російської культури [4]. Значно зменшилося використання української мови в науці та освіті, а також книговиданні. До авторів та видавців часто застосовувалися репресивні заходи. Здебільшого з ідеологічних причин ще на початку 30-х років припинено випуск фахових видань «Бібліологічні вісті», «Журнал бібліотекознавства та бібліографії», а натомість утворено значно ідеологізований журнал «Бібліотека у соціалістичному будівництві». Відбувалося втручання в український правопис та наукову термінологію, створювалася мова радянського зразка [4].

Якщо в добу визвольних змагань (1917–1921 рр.) можемо спостерігати потужну промоцію української книжкової продукції, а також українського книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства, наприклад, на сторінках фахового часопису «Книгарь», то зовсім інші

тенденції відчуваються вже на початку 20-х років XX ст. Журнал «Книгарь» не тільки виконував функції органу національної бібліографії, але й був справжнім осередком української інтелектуальної еліти: у ньому містилися публікації видатних діячів української культури, публікувалися матеріали з історії книги, історії та теорії літератури [8; 9]. Видання такого гатунку були конче необхідні для культурного розвитку суспільства. Хоча бібліотекознавча періодика продовжувала розвиватися і в подальші роки, але вона значною мірою мала підпорядковуватися виконанню політичних та ідеологічних завдань, висунутих радянською владою [8].

Деструктивні процеси, спрямовані на «денацифікацію» суспільства, позначилися на діяльності бібліотек та архівів. Окремі дослідження глибоко розкривають цю тему, зокрема в регіональному зрізі, і показують реальні масштаби тієї втрати (передусім культурної), що була нанесена завдяки «чисткам» бібліотечних і архівних фондів, а також видавництвам і книготоргівлі внаслідок боротьби зі «шкідливою літературою», до якої потрапила чимала кількість книжок українських авторів [4–8]. Ця політика була поширеною ще за часів так званої українізації 1920-х рр. Дослідження наслідків репресивної політики радянської влади в регіонах відтворюють об’єктивну картину руйнування української культурної ідентичності протягом багатьох десятиріч. Після утворення у 1922 р. Головного управління в справі літератури і видавництв (Головліту), який фактично був органом цензури і контролював фонди публічних бібліотек, на низовому рівні також було запроваджено нагляд за книготорговельними та бібліотечними закладами. «Шкідливими» виявлялися здебільшого україномовні книжки [5]. Списки налічували не сотні, а тисячі й десятки тисяч книг. Часто до такого переліку потрапляли видання наукового змісту. Чимало професіоналів-бібліотекарів стали жертвами політичних репресій.

За три роки (на березень 1954 р.) з фондів бібліотек України було вилучено понад 300 тис. примірників «шкідливої» літератури. Згодом за відповідним рішенням вилучалися книги, де лише згадувалися імена Володимира Винниченка, Миколи Зерова, Леся Курбаса, Олександра Олеся, Григорія Косинки, Миколи Хвильового та інших видатних представників літератури і мистецтва [6]. Підлягали вилученню також твори Михайла Грушевського, Бориса Антоненка-Давидовича, Валер’яна Підмогильного, Миколи Куліша, Костя Гордієнка [5]. Український читач позбавлявся доступу до значної частини національного культурного спадку. Причому така цензура здійснювалася ще й до того, як книги

потрапляли до бібліотек. Готувалися відповідні списки «ідеологічно-шкідливої» літератури і вилучалися примірники з видавництв, книжкових магазинів і складів, а потім і з бібліотек. Контролювалася букіністика. Такий наступ здійснювався не лише на українську, але й на іноземну літературу, яка надходила до СРСР. Натомість фонди забруднювалися брошурами ідеологічного характеру [5]. Під впливом ідеологічних настанов відбувалося формування ментальності, яка заперечувала ідентичність, що призводило до викривлення свідомості громадян та створення «нової спільноти» – радянського народу [1].

Архівні матеріали, які досліджуються фахівцями, зокрема свідчать, як цей ганебний процес відбувався у західних областях України. На цих теренах процес зросійщення й ідеологічного контролю розпочався одразу після того, як там встановлювалася радянська влада (1939, 1940, 1945 рр.). Уповноважені представники масово займалися цензуруванням видань в книгарнях, на книжкових складах, книг і документів – у бібліотеках, архівах [7]. Бібліотечні фонди «зачищалися» не тільки від україномовної, але й європейської літератури (вилучено велику кількість цінної науково-довідкової літератури, книг з медицини, техніки, природознавства). Замість цього бібліотеки отримували літературу таджицькою, киргизькою мовами та агітаційну. Отже, можна лише з болем припустити, скільки потрібної інформації і знань було втрачено для українського читача. Це було наступом не тільки на громадянські права, але й на інтелект і ментальність людей. На жаль, така тенденція тривала довгі роки. За висновками досліджень, наприклад, у період з 1959 до 1980 р., кількість книг, що виходили українською мовою та зберігалися в міських бібліотеках, знизилася з 60 до 24% від усіх надходжень [10].

Усе це спонукає до пошуку дієвих форм відновлення та осмислення самоцінності української культури; заповнення тих прогалин у культурно-освітньому процесі, які стали результатом багаторічної руйнації ідентичності. Тому справедливо, що сучасні бібліотеки розглядаються як колективне «місце пам’яті», яке безпосередньо впливає на формування культурної, історичної, національної і, власне, індивідуальної пам’яті. Бібліотека сьогодні постає також як громадянський інститут, що *«уможливлює зв’язок між поколіннями і регіонами, між різними моделями пам’яті», «служить гарантом появи нових якостей соціальної пам’яті»* [2, с. 44]. І саме бібліотека має долати міфи, запобігати вторгненню небезпечних, антиукраїнських наративів у соціокультурний простір, які порушують кордони ментальності, об’єктивної історичної пам’яті народу.

Пройшовши в окремі історичні періоди через різні моделі свого розвитку, в умовах російсько-української війни бібліотека переходить на «мобілізаційно-громадянську модель», яка сприяє відновленню європейськості, демократичних цінностей, обумовлює місце українства у світі [2].

Одним із надважливих напрямів у вирішенні цих завдань є поширення українського культурного контенту засобами цифрової комунікації, особливо в умовах війни, коли обмежена можливість відвідування бібліотек, архівів, музеїв офлайн. Особливо цінним є просування цифрових ресурсів національної пам'яті та історико-культурної спадщини у відкритому доступі, що створюються сьогодні за участю цих інституцій. Це також надзвичайно важливо для забезпечення науково- і культурно-освітнього процесів, які підтримують інтелектуальний потенціал нації в умовах війни. Долаючи довгий шлях, сповнений заперечення і переслідування українства, суспільство нарешті позбавляється маркерів культурного та ідеологічного втручання з боку надто агресивної сусідньої тоталітарної держави, позбавленої будь-яких ознак гуманності. Українська книга, видатні українські постаті, національне мистецтво й автентична творчість, верифікована українська історія – пріоритети популяризації в діяльності бібліотек і вагомі фактори культурного розвитку українського суспільства.

Саме бібліотека має стати першим інститутом, що стоїть на захисті національних інтересів, першим аналітиком світового інформаційного простору, поширювати ресурси, які відповідають цим інтересам; бути гарантом інформаційної безпеки громадян [14]. Стратегічно це можна сформулювати так: «*У перспективі бібліотечні установи як сучасні інформаційні центри, що можуть стати національними інформаційними базами, сприятимуть збереженню та розвитку національної самосвідомості, перетворяться на важливий дискусійний майданчик для обміну інформацією в умовах глобального інформаційного простору*» [14, с. 7].

Повертаючись до питання вивчення ролі українства в бібліотечній справі, зазначимо, що зберігається інтерес (і це дуже вчасно) до досліджень з відкриття імен представників бібліотечної та архівної галузей, які, підтримуючи та популяризуючи українську традицію й історію, мову і книгу, підпадали під утиск і репресії різного характеру. Особливо цінним є також продовження вивчення особистостей першої чверті минулого століття, які були провідниками національної ідеї, їх

причетності до бібліотечної, архівної, музейної справи. Історичний досвід свідчить, зокрема, про потужну роботу науковців, громадських діячів у напрямі розбудови цих галузей саме в національному контексті в період української революції 1917–1921 рр. [1; 13; 15]. Зв'язок поколінь полягає насамперед у тому, щоб репрезентувати українськість науки, культури, мистецтва сьогодні, продовжуючи численні, проте не марні спроби відстояти і розвинути своє, українське. Попри довготривалу репресивну політику (у т. ч. гібридного характеру) проти українства, маємо вагомий спадок українських вчених і культурних діячів.

Повернення і популяризація імен видатних українців – відповідальна справа інституцій соціальної пам'яті – бібліотек, архівів, музеїв. Нерідко це також забуті, а часто невідомі загалу особистості, що не мали відповідних відзнак і регалій, але зробили свій внесок в українську культуру, освіту, науку. Слушно зазначено, що «*відродження української етнічної нації, як посилення політичної, потребує дослідження й повернення в український культурний і науковий дискурс передусім маловідомих імен з великими досягненнями. Це дозволяє демонструвати багатогранність українського народу в світовому контексті*» [3, с. 213].

Торкаючись теми видатних українців, науковці прагнуть вирішити питання відновлення історичної справедливості і верифікувати результати досліджень в сучасну українську реальність. Одним із поставлених завдань є повернення вилучених з української культури імен, яким було надано статус «російських» або «радянських» [3; 12]. Водночас зазначається про вагомість представлення видатних українців та їх досягнень у глобальному світовому просторі. Це також сприяє переосмисленню українцями та світом відомих постатей українського походження. Означені питання гостро постали саме в часи повномасштабної російсько-української війни, «*коли посилилися процеси тотального відстоupонення українського суспільства від російського на різних рівнях, зокрема соціокультурному*» [3, с. 208–209]. Погоджуємося, що головне при виробленні критеріїв належності до українства в контексті науки, культури є відданість «українському проєкту», а навіть не етнічне походження [3; 13].

Окрема увага в репрезентації видатних постатей приділяється енциклопедичній біографістиці, яка також сприяє консолідації українського суспільства, зміцнює почуття національної гордості [3]. Зазначені вище тези по суті є наріжними принципами створення біографічних енциклопедичних ресурсів.

Складовою цих ресурсів, до речі, є і фахова, бібліотечна біографістика. Отже, маємо значний обсяг роботи щодо популяризації галузевих здобутків через вивчення і репрезентацію персоналій. У напрямі українського бібліотекознавства також констатується активізація «*дослідницьких пошуків з метою осмислення замовчуваного галузевого спадку й відновлення історичної правди про минуле*» [11, с. 87]. Водночас привертається увага до регіональних бібліотекознавчих досліджень, які, на жаль, не мають достатнього поширення і потребують розвідок для заповнення прогалин у бібліотечній історії регіону. Натомість можемо зазначити, що наша професійна регіональна спільнота намагається реалізувати це завдання, працюючи над дослідницьким проєктом «Бібліотечна енциклопедія Харківщини».

Додамо, що особливо цікавим і важливим є вивчення представників українства лівобережних, східних регіонів, оскільки саме ці території більше асоціюються зі зросійщенням і культурною експансією з боку Росії. Тут варто згадати імена Бориса Грінченка, Миколи Міхновського, Дмитра Багалія, Миколи Сумцова, Віктора Барвінського та багатьох інших громадських діячів і науковців, життя і діяльність яких безпосередньо пов'язані зокрема і з Харковом. Їхня праця вплинула на відродження української нації, відновлення національної самосвідомості. Внесок цих та інших видатних українських постатей у бібліотечну справу досліджується фахівцями провідних бібліотек Харкова, України [16–19]. Відомості про їх діяльність у цьому напрямі також акумулюються на цифрових фахових ресурсах «Українська бібліотечна енциклопедія» та «Бібліотечна енциклопедія Харківщини». Варто наголосити, що важливим є збирання відомостей про українських діячів, які підтримували українську культуру і науку в різні історичні періоди. Це свідчить про безперервність процесу національно-культурного становлення попри серйозні політичні перешкоди.

В умовах екзистенційного конфлікту, головним проявом якого сьогодні є повномасштабна російсько-українська війна, різні верстви суспільства виконують свої ключові завдання. Отже, одним із головних ціннісних орієнтирів для представників галузі культури, до яких першочергово належать і бібліотекарі, є формування та поширення національного історико-культурного контенту, у т. ч. за рахунок вивчення здобутків українства різних часів, що сприяє становленню бібліотек як важливого елемента української культурного середовища. Як інформаційні центри бібліотеки також мають всі інструменти впливу на формування

національної самосвідомості, збереження культурної ідентичності як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях. Це потужний потенціал для запобігання ментально-культурному втручанню з боку будь-яких антиукраїнських і антигуманних сил.

Завершити хотілося б оптимістичною цитатою: «*...феномен українського суспільства полягає у тому, що воно здатне дивувати, кидати виклик і самому собі, і світові, переосмислюючи власну історію в такий спосіб, який забезпечує розбудову країни та репрезентує її майбутнє у мейнстрімі європейської цивілізації*» [1, с. 319].

Список бібліографічних посилань

1. Верменич Я. В. Українсько-російське пограниччя у просторі конфлікту ідентичностей в історії та сучасності / відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2024. 331 с.

2. Коляструк О. А. Культурна пам’ять українців і бібліотеки: рольові моделі і функції // Бібліотека в умовах сучасності і конструювання майбутнього : матеріали IV наук.-практ. конф. (до Всеукраїнського дня бібліотек) 27 верес. 2023 р., м. Вінниця. Вінниця, 2023. С. 43–47. URL: https://library.vn.ua/elbooks/downloads/biblioteka-v-umovax-suchasnosti-i-konstruyuvannya-majbutnogo-4.pdf#page=87.

3. Іщенко О. С. Українці та світова цивілізація: енциклопедичні виміри // Проблеми всесвітньої історії. 2023. № 4. С. 204–214.

4. Новородовська Н., Новородовський В. Особливості мовної політики радянської влади в УСРР / УРСР у 1930-х рр. // Український літопис. 2023. № 2. С. 64–83. URL: https://ukrlitopus.com.ua/index.php/ukrlitopus/issue/view/16/2-2023-pdf.

5. Прокопчук В. С., Айвазян О. Б. Репресії 1920–1930-х років у бібліотечній справі // Хмельницька ОУНБ в інформаційному просторі України: історія і сьогодення : зб. доп. і повідом. наук.-практ. конф., м. Хмельницький, 29 верес. 2021 р. Житомир : ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк»», 2021. С. 134–154.

6. Молоткіна В. Вплив культурно-ідеологічних процесів на функціонування видавництв в Україні у 40–50-ті рр. ХХ ст. // Український літопис. 2023. № 1. С. 58–68. URL: https://ukrlitopus.com.ua/index.php/ukrlitopus/issue/view/14/1-2023-pdf.

7. Тимошик М. Книга як чинник «денацифікації» українців імперською Москвою у 1940–1950-х роках // Архіви України. 2022. № 4. С. 201–216.

8. Шагайденко Т. Вплив бібліотекознавчої періодики на розвиток науки 20–30-х років ХХ ст. // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2021. Вип. 62. С. 495–509.

9. Книгарь / Поперечна Л. А. // Українська бібліотечна енциклопедія : електрон. ресурс. URL: https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%8C.

10. Січкаренко Г. Мовне питання у контексті компаративного аналізу української преси 1960–1980-х рр. // Соціум. Документ. Комунікація. 2022. № 17. С. 182–198. URL: https://sdc-journal.com/index.php/journal/article/view/477/388.

11. Поперечна Л. А. Актуальність регіональних бібліотекографічних досліджень у контексті формування Української бібліотечної енциклопедії // Бібліотека в умовах сучасності і конструювання майбутнього : матеріали IV наук.-практ. конф. (до Всеукраїнського дня бібліотек), 27 верес. 2023 р., м. Вінниця. Вінниця, 2023. С. 87–90. URL: https://library.vn.ua/elbooks/downloads/biblioteka-v-umovax-suchasnosti-i-konstruyuvannya-majbutnogo-4.pdf#page=87.

12. Хмельницька Л., Молоткіна В., Новородовська Н. Повернення імен видатних українців як основа національної свідомості та поновлення цілісного образу української культури XVII–XIX ст. // Український літопис. 2024. № 3. С. 120–132. URL: https://ukrlitopus.com.ua/index.php/ukrlitopus/article/view/420/340.

13. Калакура Я. Українська архівна наука у викликах війни та цифровізації інформаційних ресурсів архівів // Архіви України. 2022. № 4. С. 19–45. URL: https://au.archives.gov.ua/index.php/au/article/view/173/136.

14. Кунанець Н. Е., Пристай М. Р. Роль бібліотек у забезпеченні інформаційної безпеки // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2022. № 4. С. 5–10. URL: https://journals.uran.ua/bdi/article/view/269765.

15. Березанська І. Розвиток архівної справи в період української революції (1917–1920 рр.) // Соціум. Документ. Комунікація. 2022. № 15. С. 247–265. URL: https://sdc-journal.com/index.php/journal/article/view/440/354.

16. Бібліотечна енциклопедія Харківщини : електрон. ресурс. URL: https://libenc.korolenko.kharkov.com/.

17. Глибицька С. Б. Історик та архівіст Віктор Барвінський і бібліотека Харківського університету // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. 2022. № 2. С. 49–52.

18. Дмитрієва О. М. Микола Міхновський і Харківська громадська бібліотека у світлі публікацій // Бібл. форум: історія, теорія і практика. 2023. № 1. С. 52–53.

19. Зворський С. Л., Савченко С. С. Грінченко Борис Дмитрович // Українська бібліотечна енциклопедія : електрон. ресурс. URL: http://surl.li/jejqlo.

УДК 021+026:664

ПРАГМАТИЗМ ТА АКАДЕМІЗМ ЯК ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ГАЛУЗЕВОЇ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ

Сенько Людмила Іванівна,
провідний інженер,
відповідальна за науково-технічну бібліотеку
Інституту продовольчих ресурсів НААН України;
Вербицький Сергій Борисович,
завідувач відділу інформаційного забезпечення,
інноваційного провайдингу, стандартизації
та метрології ІПР НААН України,
кандидат технічних наук;
Пацера Наталія Миколаївна,
заступниця завідувача відділу інформаційного
забезпечення, інноваційного провайдингу,
стандартизації та метрології ІПР НААН України
Україна, м. Київ

Анотація. *Наведено відомості щодо ретроспективи формування фонду НТБ Інституту продовольчих ресурсів (ІПР) НААН України, охарактеризовано основні складові зазначеного фонду та практику використання науково-технічної літератури у діяльності установи. Наголошено на необхідності доцільного поєднання належного академізму у ставленні до наукових джерел минулих періодів з прагматичним підходом, що передбачає оновлення інформації згідно з її життєвим циклом. Окреслено особливості функціонування науково-технічної бібліотеки на засадах цифровізації.*

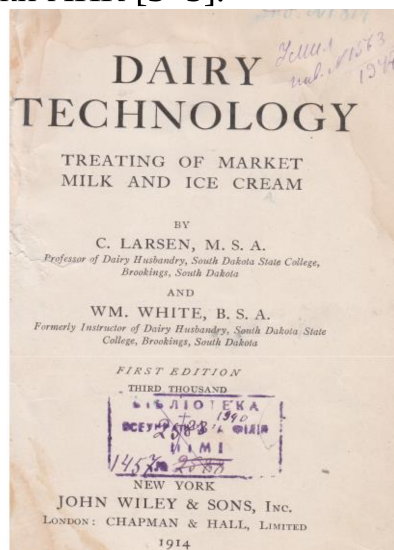
Ключові слова: *науково-технічна бібліотека, харчова промисловість, життєвий цикл даних, цифрові технології.*

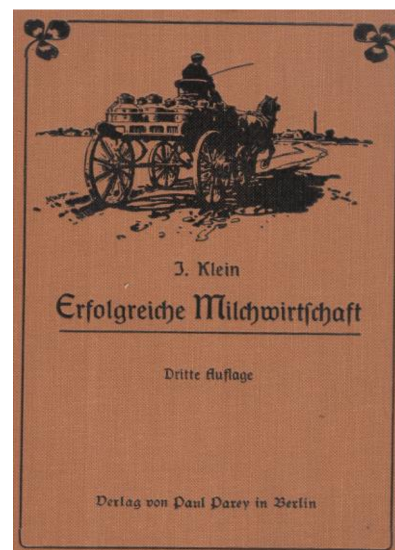
Annotation. *The article provides information on the retrospective of the formation of the scientific and technical library fund of the Institute of Food Resources of NAAS, characterizes the main components of the said fund and the practice of using scientific and technical literature in the activities of the institution. The need for an appropriate combination of proper academicism in handling scientific sources of past periods and a pragmatic approach, which involves updating information according to its life cycle, is noted. The features of the functioning of the scientific and technical library based on digitalization are outlined.*

Keywords: *scientific and technical library, food industry, data life cycle, digital technologies.*

Інститут продовольчих ресурсів НААН України, що є правонаступником створеної у 1933 р. Української науково-дослідної лабораторії молочної маслоробної промисловості (УМІЛ), разом із величезним досвідом виконання різноманітних науково-дослідних і проєктно-конструкторських робіт у царині харчової промисловості та відповідним кадровим потенціалом наукових і технічних співробітників володіє необхідною матеріальною базою включно з науково-технічною бібліотекою. Незважаючи на обмежені матеріальні можливості та пов’язані з війною труднощі останніх часів, її фонд продовжує поповнюватися книжками та періодичними виданнями у секторі наукових інтересів ІПР НААН.

Фонд НТБ починав формуватися з вітчизняних і зарубіжних фахових джерел, наукових і технічних джерел, присвячених питанням молочарства [1; 2]. З 1960 р., коли на базі УМІЛ було створено Український НДІ м’ясної та молочної промисловості, фонд книгозбірні став активно поповнюватися також фаховою та науковою літературою м’ясної галузі. Перейменування наукової установи на Технологічний інститут молока та м’яса у 1992 р. не супроводжувалося зміною профілю, а от реорганізація 2012 р. з утворенням Інституту продовольчих ресурсів НААН значно розширила сферу діяльності, яка з того часу охоплює також цукрову, спиртову, хлібопекарську, крохмале-патокову промисловість, а також питання економіки АПК [3–5].





а *б*

Рис. 1. Раритетна фахова література з молочної справи у фонді науково-технічної бібліотеки ІПР НААН, видана у 1914 р. [*а*] та 1922 р. [*б*]

Безумовно, багатий фонд НТБ, що складається з фахової літератури, виданої більш ніж за сто років, є цінним надбанням і потребує ретельного вивчення та дбайливого зберігання. З іншого боку, значна частина книг і періодичних видань суттєвим чином застаріла і не є предметом інтересу сучасних дослідників. Інформація має свій життєвий цикл, і значну частину джерел, що є її носіями, доцільно у належний спосіб вилучати, динамічно оновлюючи фонди. Протягом життєвого циклу даних вони можуть зазнавати коригувань, перетворень, покращень або об’єднань, натомість нові дані зазвичай генеруються у рамках нового життєвого циклу і, зрештою, відповідають очікуванням користувачів зазначених даних [6]. Таким чином, очевидним є конфлікт між необхідністю дотримуватися академічної етики щодо поводження з науковим джерелами минулих періодів та засадами прагматичного підходу, який передбачає врахування життєвого циклу інформації для прийнятного користування нею в інтересах сучасної науки.

Слід констатувати, що необхідністю є суттєве оновлення профільної діяльності НТБ із належним використанням цифрових технологій і сучасних телекомунікацій. Сучасні можливості інтернету дозволяють здійснювати пошук наукових джерел у цілому світі – у т. ч. літератури з вільним безкоштовним доступом. Створення каталогів зазначених джерел за напрямами діяльності наукової установи є важливим для поліпшення ефективності та якості наукової праці співробітників. Іншим новим напрямом є ведення профілів установи в провідних базах наукометричних даних (Scopus, Web of Science), а також сприяння у веденні таких профілів науковцями установи. Не слід забувати й про необхідність доцільного оцифровування фондів у разі затребуваності певних джерел науковцями та фахівцями.

Список бібліографічних посилань

1. Larsen C., White W. M. Dairy technology. Treating of market milk and ice cream. New York : John Wiley & Sons; London : Chapman & Hall, 1914. 298 p.

2. Klein, J. Erfolgreiche Milchwirtschaft. Berlin : Verlag von Paul Parey, 1922. 352 S.

3. Сенько Л. І., Вербицький С. Б. Галузева технічна бібліотека у часи Інтернету: сьогодення та перспективи // Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка : сайт. URL: https://padlet.com/nmr_hdnb/padlet-qhajtlbqybka/wish/2353769494.

4. Verbytskyi S., Kuts O., Kozachenko O., Patsera N. The historical path of the Institute of Food Resources NAAS as a center for scientific support of milk and meat processing in Ukraine // History of science and science of science: interdisciplinary studies : Materials of the 3rd International scientific conference (Baku 14 October 2022). Baku: Institute of History of Science, 2022. P. 48–58.
5. Копилова, К. В., Вербицький С. Б. Новітні розробки Інституту продовольчих ресурсів НААН та їх значення для інноваційного розвитку харчової та переробної промисловості // Аграрна наука та харчові технології. 2018. № 2. С. 159–171.
6. Chang Z., Li Yuan X. U., Qian Qian Y. U., Zhang J., Wang Y. J. Scientific and technical literature data management system based on life cycle model // Journal of Library and Information Sciences in Agriculture, 2022. № 34 (6). P. 36–50.

УДК 021.6:022.48

СУЧАСНІ МОДУЛЬНІ БІБЛІОТЕКИ: СТАН ТА ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК

Соколов Віктор Юрійович,
головний бібліотекар
науково-дослідного відділу
Національної бібліотеки України
ім. Ярослава Мудрого,
кандидат історичних наук, доцент,
ORCID:0000-0002-0208-1292
Україна, м. Київ

Анотація. *Проаналізовано сутність, особливості створення, основні завдання, головні ознаки, відмінності та загальні риси діяльності модульної бібліотеки; охарактеризовано специфіку її функціонування; окреслено основні напрями роботи модульної бібліотеки та її значення у розвитку соціокультурної та просвітницької діяльності бібліотек.*

Ключові слова: *бібліотека, модульна бібліотека, типологія бібліотек, функції бібліотек, соціокультурна діяльність бібліотек, будівлі бібліотек, інновації в інформаційно-бібліотечній діяльності.*

Annotation. *The essence, features of creation, main tasks, main features, differences and general features of the modular library are analyzed; the specifics of its functioning are characterized; the main directions of work of the modular library and its importance in the development of socio-cultural and educational activities of libraries are outlined.*

Keywords: *library, modular library, typology of libraries, functions of libraries, socio-cultural activities of libraries, library buildings, innovations in information and library activities.*

Сучасна модульна бібліотека (МБ) – це публічна бібліотека каркасної конструкції, що дозволяє швидко та легко здійснювати модифікацію функцій будови і будь-яке розташування інтер'єру залежно від трансформацій соціально-культурних потреб користувачів та змін особливостей діяльності самої установи. Її головною метою є розширення функціональних можливостей бібліотечного закладу, зокрема за рахунок модифікації інтер'єру, а також підвищення мобільності книжкового (документного) фонду бібліотеки та бібліотечного обладнання. Бібліотечні меблі (полиці, шафи, столи тощо) у такому разі можуть бути розміщені майже в будь-якому місці, не заважаючи несучим конструкціям будівлі та забезпечуючи багатофункціональність і гнучкість інформаційно-бібліотечних послуг.

Інфраструктура МБ складається зі сукупності споруд, систем і служб, що забезпечують її функціонування [6, с. 185]. Структурні елементи будівлі такої бібліотеки розширюють можливості функціонування бібліотечного закладу, дозволяють легко переорієнтуватися на інформаційні та соціокультурні зміни у запитах і потребах користувачів (такі зміни коригують уявлення про професійне та виробниче середовище зони обслуговування бібліотеки та є важливим чинником соціальних умов її діяльності).

МБ поєднала ідеї відкритого доступу книжкового фонду (інформації), раціонального планування розміщення фондів, розширення внутрішнього простору приміщень бібліотеки та осучаснення архітектурного стилю будівлі. Розмаїття видів таких бібліотек досить широке. Різновиди залежать від специфіки локальних інформаційних, соціокультурних та інших місцевих потреб спільноти. Кожну МБ можна відносно швидко переформувати та зробити оптимальною до відповідної конфігурації залежно від функціональних змін і певних можливостей бібліотеки відповідно до суспільних запитів. Завдяки модульній концепції всі компоненти будівлі або інтер'єру більшості МБ можна розібрати, демонтувати або навіть транспортувати у певному вигляді за межі конкретної місцевості. Конструкції окремих МБ дозволяють «розгорнути» будівлю бібліотеки на специфічних складних ділянках будь-якої

місцевості, наприклад, у віддалених гірських районах, у зонах затоплення, в інших складних місцевостях.

У більшості випадків МБ можуть бути легко демонтовані, не залишаючи слідів і не завдаючи шкоди навколишньому середовищу. Наприклад, певні моделі використовують переважно деревину, інші – пропонують зробити публічні бібліотеки широко доступними завдяки привабливим раціональним та економічним вирішенням конструкції їхньої будівлі. Зокрема, завдяки своїй структурній конструкції МБ за потреби дозволяють значно розширити наявні бібліотечні приміщення, наприклад, для створення додаткових місць для відпочинку або кімнат для спілкування, ділових переговорів, навчання тощо. Додаткові модулі, які можна об’єднати, дозволяють збільшити корисні площі (простір) до необхідних розмірів, таким чином дозволяють створити гнучкий бібліотечний простір, де тимчасові перегородки можна легко перемістити. Внесені коригування збільшують або змінюють корисну площу конкретної бібліотеки, зокрема розмір і місткість читальних залів або кімнат для персоналу чи користувачів без зміни основної структури [1, с. 18–19].

Інтер’єр МБ (шафи, полиці, вітрини, меблі робочих місць тощо) складається з різних готових модулів, які дозволяють формувати меблі різної конфігурації та з різних матеріалів, що органічно вписуються в будівлю бібліотеки. Модулі розташовуються як у вертикальній, так і горизонтальній послідовності, завдяки чому можна з легкістю складати різноманітні комбінації для структурних складових бібліотеки. Інтер’єр МБ дуже легко переробити залежно від запитів і функціональних завдань закладу [3].

Певні стаціонарні будівлі МБ можна встановлювати на бетонному монолітному фундаменті, але найчастіше це робиться на монолітних блоках цоколю або бетонних опорах стовпчастого фундаменту по периметру. Зазначені стаціонарні будівлі пропонують набагато більшу гнучкість, наприклад, можливість включати цегляні облицювання, дахи, побудовані на місці навіси для входу, внутрішні вестибюлі та сходові клітки, скляні вітрини та інші елементи будівлі індивідуального планування, адаптовані до навколишнього архітектурного стилю. За необхідності модульні конструкції легко нарощувати [6, с. 184]. Подібно до пересувних будівель, секції або «модулі» конструкції виготовляються в заводських умовах, включаючи всі механічні, електричні та сантехнічні прилади та внутрішнє оздоблення. Постійні будівлі МБ можуть бути зроблені з дерева, сталі або бетону та можуть бути

інтегровані в проєкти, побудовані на місці, або стояти окремо як готові конструкції.

Зазвичай МБ будують зі структурних модулей 2,5 × 2,5 м або 6 × 6 м (проте, існують і набагато більші конструкції модулей). У МБ модулі постійного розміру слід розуміти тільки в сенсі будівлі бібліотеки в цілому, оскільки є будівлі, які використовують кілька різних модулів. Переважно оптимальна висота поверху МБ становить приблизно 3 м; допустиме навантаження на стелі по всій площі будівлі 500 кг на 1 кв. м. Таке конструктивне рішення будівлі робить можливим зберігання бібліотечних зібрань у будь-яких місцях [2, с. 63]. Будівля МБ повинна відповідати, переважно, чотирьом основним вимогам адаптивності щодо необхідних змін:

1) Конструкція стелі має бути достатньо міцною, щоб нести вагу бібліотечного сховища по всій будівлі.

2) Місця для читання та зберігання бібліотечного фонду повинні мати вільний доступ для працівників та користувачів, тобто не мати конструктивних перешкод (зі сторони будівлі), або такі перешкоди можуть бути легко усунені.

3) Опалення, вентиляція, електрика та інші енергоносії мають бути організовані так, щоб дозволити працювати та відпочивати у будь-якому належному місці будівлі.

4) Будівля МБ може бути розширена як вертикально, так і горизонтально [4].

На базі ІФЛА розробляються державні програми будівництва та реконструкції будівель публічних бібліотек. Згідно з рекомендаціями ІФЛА під службові приміщення публічних бібліотек рекомендують планувати площу не менше 20% від площі для користувачів. У бібліотеках обов'язково має бути обладнана кімната відпочинку розміром 2,5 кв. м на одне місце відпочинку [7].

Першу МБ було створено у США у першій половині 1940-х рр. Відомо, що у 1945 р. фірма «Макдональд» розробила для себе проєкт МБ та реалізувала його в макеті в натуральну величину. Надалі такі бібліотеки швидко розповсюджувалися у різних країнах Європи, зокрема, у 1960–1970-х рр. найбільш поширеними вони були у Великій Британії. За останні десятиліття в розвинутих країнах та країнах, що розвиваються, МБ стали популярним різновидом публічних бібліотек, які перетворилися на соціокультурні простори, що сприяють задоволенню інформаційних потреб, навчанню, відпочинку, вільному спілкуванню користувачів тощо.

Якщо раніше публічні бібліотеки з передовим прогресивним обладнанням існували переважно в містах, то тепер вони можуть бути розташовані у будь-якій місцевості серед різних суспільних громад та можуть пропонувати різноманітні адаптовані інформаційні ресурси для задоволення мінливих і специфічних потреб.

В Україні першу МБ було відкрито у серпні 2022 р. в Ірпені Київської області [5]. Модульні конструкції для бібліотеки було отримано безкоштовно з Польщі, а облаштуванням займалися комунальні служби та благодійники. Зазначену МБ було створено для кількох сотень переселенців, які втратили житло під час російсько-української війни та стали мешканцями нового модульного містечка «Дубки» (наступні модульні містечка заплановано побудувати в Бородянці, Бучі, Макарові, Іванкові та Гостомелі Київської обл., а також у передмісті Чернігова.). Працівниками зазначеної МБ переважно також є переселенці з регіонів, де наразі діють окупаційні адміністрації. У невеличкому приміщені вищезгаданої МБ, обладнаному комп’ютерами та іншою сучасною електронною технікою, бібліотекарі створили справжній освітньо-інформаційний простір, де не тільки читають та працюють, а й спілкуються, відпочивають, займаються різноманітною художньо-творчою діяльністю (малюють, ліплять тощо). У цій бібліотеці є навчальний зал, пристосований для проведення уроків з використанням ноутбуків, що за необхідності дозволяє проводити навчання офлайн. Початкова кількість книжкового фонду такої МБ становить приблизно 500–600 примірників. Протягом часу фонди бібліотеки постійно поповнюються.

У жовтні 2023 р. в Україні була відкрита ще МБ для дітей у селі Олександрівка Station Станіславської громади на Херсонщині. У ній крім полиць з книгами є диван для відпочинку, парти для навчання, комп’ютерне обладнання та інтернет, щоб діти могли навчатися дистанційно [9]. Книгозбірня працює для всіх бажаючих; її фонд майже щодня поповнюється літературою для читачів різного віку. Книги для МБ надходять з усіх куточків України. Олександрівській МБ для дітей допомагають Церква Христа Спасителя; відділення «Просвіти» у Січеславі та її голова Сергій Тютюнник; письменники Альона Мовчан, Оксана Давидова, Василь Біднов, брати Капранови та ще багато інших митців, які зробили вагомий внесок у формування бібліотечного фонду. Утім, на окупованій території Херсонщини окупаційна влада використовує відкриття нових МБ для пропаганди своїх культурно-просвітницьких заходів. Так, в окупованому м. Каланчак росіяни разом із місцевими

колаборантами відкрили одну з перших МБ в окупованій частині Херсонщини, де встановлено кілька книжкових стендів та плазмовий телевізор [8].

Проєкти МБ дуже динамічні й постійно розвиваються. Відомий випадок, коли бібліотекарка вперше показала архітектору опис і плани будівлі МБ, який сказав, що з цього, мабуть, нічого не вийде. Проте, зацікавившись ідеєю проєкту, через кілька років він сам розробив проєкт такої бібліотеки і став прихильником подальшого розвитку будівельних конструкцій у цьому напрямі. Отже, компактність будівлі та структурних конструкцій МБ дозволяє, окрім іншого, оптимізувати та підвищити ефективність роботи бібліотечного персоналу та бібліотеки в цілому.

Список бібліографічних посилань

1. Bean D. E., Ellsworth R. E. Modularne planowanie bibliotek szkol wyższych (Wstępne przybliżenie do tematu). Krakow, 1958. 48 s.
2. Wierzbicki J. Biblioteki modularne // Encyklopedia współczesnego bibliotekarstwa polskiego. Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdańsk, 1976. S. 63.
3. Wierzbicki J. Konstrukčni modul a modul vnitřniho zařizeni knihoven. Praha, 1966. 32 s.
4. Wierzbicki J. Moduł konstrukcyjny i moduł wyposażenia bibliotek // II Międzynarodowa Konferencja nt. Budownictwa Bibliotecznego. Warszawa 1967. S. 98–106.
5. В Ірпені Київської області працює єдина в Україні модульна бібліотека // FREEДОМ : інформ. портал. URL: https://uatv.ua/wp-content/uploads/2023/09/Dizajn-bez-nazvaniya-2023-09-29T222440.464-1-690x398.jpg ; https://cdn4.suspilne.media/images/resize/794x1.78/f881f3aad7afcf7f.jpg.
6. Жукова В. П. Архітектура та дизайн бібліотек: історія і сучасність // Вісник ХДАК : зб. наук. пр. 2014. Вип. 43. С. 181–189.
7. Руководство ИФЛА по работе публичных библиотек / Междунар. федерация библ. ассоц. и учреждений. СПб, 2011. 183 с.
8. Такого масштабу бібліотеки ще не було: окупанти вихваляються новою бібліотекою в окупованому Каланчаку на декілька стендів. URL: https://skadovsk.rayon.in.ua/news/692570-takogo-masshtabu-biblioteki-shche-ne-bulo-okupanti-vikhvalyayutsya-novoyu-bibliotekoyu-v-okupovanomu-kalanchaku-na-dekilka-stendiv.
9. У селі Олександрівка на Херсонщині запрацювала модульна бібліотека для дітей // Вгору. URL: https://vgoru.org/novini/u-seli-oleksandrivka-na-hersonshini-zapracyuvala-modulna-biblioteka-dlya-ditej ; https://bilozerka.info/oleksandrivska-modulna-biblioteka-vidzvituvala-za-pershyj-misyacz-roboty/.

УДК 02:316.472.4:004.7385

БІБЛІОТЕКИ ТА НОВІ СОЦІАЛЬНІ МЕДІА У ФОРМУВАННІ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ

Соцков Олег Володимирович,
головний бібліотекар відділу
науково-методичної роботи
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Розглянуто шляхи використання бібліотеками соціальної мережі «ТікТок» як ефективного засобу інтернет-комунікації та маркетингу.*

Ключові слова: *бібліотека, публічна бібліотека, бібліотекар, соціальна мережа «ТікТок», спільнота #BookTok, тренд, просування читання, онлайн-комунікація.*

Annotation. *Ways of using the TikTok social network by libraries as an effective means of internet communication and internet marketing are considered.*

Keywords: *library, public library, librarian, social network, TikTok, #BookTok community, trend, promoting reading, online communication.*

Соціальні медіа вбудувалися в сучасне життя як повноцінна соціальна інституція, без якої вже неможливо уявити спілкування людини. Сприйнятлива інтерактивна комунікація, легке створення та поширення мультимедійного контенту, максимальна швидкість фідбеку (коментування, вподобайки, обговорення), персоналізоване налаштування кожного користувача – усі ці можливості сприяють просуванню бібліотечних сервісів, оптимізації діяльності бібліотек, залученню цільової аудиторії.

Як доводить практика, соціальні мережі – чи не найкращий інструмент, який бібліотекар може мати у своєму арсеналі. ТікТок – відносно нова соціальна медіаплатформа, застосунок, у якому користувачі створюють та дивляться унікальний відеоконтент. ТікТок почав підкорювати світ у 2017 р., на середину 2024 р. має вже 2,05 млрд користувачів. Кількість користувачів цієї мережі зростає щороку в геометричній прогресії.

Ось деякі статистичні дані від компаній «Demandsage» та «SocialPilot», які слід враховувати фахівцям бібліотек.

ТікТок має 1,2 млрд активних користувачів щомісяця. Це вдвічі більше, ніж в інстаграмі. Найбільше користувачів мережі «ТікТок» у США – понад 150 млн. У всьому світі середньостатистичний користувач ТікТоку проводить на платформі 55 хвилин на день. Середньостатистичний користувач ТікТоку в США відкриває програму дев'ять разів на день. Використання мережі «ТікТок» розподілено рівномірно за статевою ознакою. 70%, користувачів мають вік від 18 до 34 років. Треба зазначити, що ТікТок – це ще й свого роду пошукова система, яку обирають 74% юзерів нового покоління. Згідно з опитуванням, проведеним компанією з маркетингу у сфері медіа «Her Campus Media», вони віддають перевагу більше йому, ніж пошуковику Google через наявність відеоформату та релевантні, зрозумілі відповіді.

Цікава статистика залученості від компаній «SocialPilot» та «Influencer Marketing Hub». Фахівцям бібліотек не завадить її враховувати у використанні медіаплатформи. Середній рівень залучення в ТікТоку складає 4,25%, що набагато вище, ніж в інстаграмі чи фейсбуку. 92% користувачів роблять будь-які дії після перегляду ТікТоку, наприклад, ставлять вподобайки під відео, коментують його або поширюють іншим. Безумовно, це та сполучна ланка, що стоїть за цим величезним рівнем залучення. Щодня на платформі проглядається понад мільйон відеороликів. 63% користувачів підписуються на когось нового в ТікТок щонайменше раз на місяць.

Щодо статистики у нашій країні. Кількість користувачів ТікТоку в Україні становить 9,4 млн серед аудиторії міського населення віком 18–55 років, – підтвердив директор з розвитку бізнесу «Kantar Ukraine» Кирило Єжов у коментарі «Forbes». За даними дослідження агентства «PlusOne», ТікТок став наразі найпопулярнішою соціальною мережею серед молодого покоління в Україні. У соціальній мережі «TikTok» зареєстровано 12 млн акаунтів українців.

Звісно, бібліотекарям не варто ігнорувати цю величезну аудиторію, є сенс максимально використовувати можливості застосунку задля залучення потенційних користувачів, нехай тільки віртуальних. Використання застосунку «ТікТок» бібліотеками може стати потужним інструментом для популяризації читання, просування бібліотеки, побудови

цільової аудиторії, розвитку бібліотечних колекцій, консультування, дієвих порад та рекомендацій. Публічні бібліотеки, що мають облікові записи у ТікТоку, розповідають про книжки, бібліотечні події, можливості, послуги, нові сервіси.

Яким чином існує алгоритм ТікТоку, за яким ранжируванням, хто зрештою побачить контент, який бібліотека викладатиме у мережі, та що треба обов’язково враховувати. Перш за все, – це якість відео: саме високоякісне відео алгоритм рекомендує користувачам. Далі важлива така річ, як повнота відео, якщо відео подивляться від початку до кінця, алгоритм це відмітить. Третє: вподобайки, репости, коментарі та збереження відео з вашої бібліотеки відіграють велику роль в алгоритмі. Важлива й така складова алгоритму: підписи, хештеги та описи, які використовуємо для відео в профілі бібліотеки. Ці елементи відіграють важливу роль, допомагаючи алгоритму зрозуміти контекст і зміст відео. Якщо у бібліотеки вже є розкручений інстаграм або сторінка в інших соціальних мережах, є потреба повідомляти на них про те, що почали свій блог у ТікТок. Не завадить сповіщати користувачів, що у бібліотеки є контент і на іншій платформі. Це правило працює у зворотний бік – посилання на інстаграм або ютуб можна вказати безпосередньо в профілі ТікТок. Під час запису відео час від часу треба нагадувати про те, що варто підписатися на профіль бібліотеки. Такі дії допоможуть отримати максимальне органічне охоплення.

Користувачі TikTok можуть переглядати свої стрічки двома способами. «Слідкування» показує контент з облікових записів, на які вони підписані. Опція «Для тебе» демонструє контент на основі алгоритму. Зазвичай тривалість відео не перевищує 15–30 секунд, але може й досягати 15 хвилин. СММ-фахівці радять експериментувати з тривалістю відео, щоб проаналізувати, як ваші слідкувачі відреагують на довгий формат. Відеоролики здебільшого містять звуковий кліп, що теж іноді має вирішальну роль в розкрутці.

Соціальні мережі, а ТікТок не є винятком, запрограмовані на збільшення охоплення відео, показуючи їх максимально можливій аудиторії. Для охоплення конкретної локалізованої аудиторії бібліотеки це не зовсім правильно. Можна націлюватися на безліч переглядів відео, але бібліотеці важливі перегляди у вашій зоні обслуговування для залучення до бібліотеки та використання її ресурсів Задля цього необхідно додавати

місцезнаходження до відео і зробити це на останніх етапах завантаження, відразу після додавання відео та допису. ТікТок візьме цю інформацію до уваги та надасть її через опцію «Для тебе» за географічною ознакою. Додавши місцезнаходження, з більшою ймовірністю відео бібліотеки побачать слідкувачі в конкретній зоні обслуговування.

Якщо бібліотека публікує розважальне відео, яке не посилається безпосередньо на бібліотечні сервіси, можна опустити місцезнаходження. Переглядів цього відео буде набагато більше, проте для формування цільової аудиторії та залучення користувачів конкретного регіону це не є корисним.

Хештеги відіграють важливу роль в успіху профілю бібліотеки у ТікТок. Користувачі, які дивляться або створюють відео з певним хештегом, з більшою ймовірністю побачать відео, які використовують цей хештег у майбутньому. Якщо хтось говорить про книжки і використовує хештег #BookTok, а потім бібліотека також використовує #BookTok, користувач з більшою ймовірністю побачить бібліотечне відео. Це особливо важливо, оскільки ТікТок тільки-но запустив опцію «Параметри контенту» в опції «Контент і відображення». Ця функція дозволяє налаштовувати стрічки «Слідкування» і «Для тебе». Аналогічно працює налаштування «Ключові слова у відео». Включення ключових фраз, таких як «що почитати у Харкові» або «Нові дитячі книжки» у профілі, збільшить ймовірність того, що відео бібліотеки побачать ті, хто шукає книжки чи інформаційні послуги. Відповіді на коментарі стимулюватиме взаємодіяти з бібліотекою. Акаунт бібліотеки у ТікТок буде продуктивним, якщо крім коментарів від слідкувачів будуть звичайні вподобайки, тому що висока кількість коментарів та лайків доводить алгоритм, що контент конкретної бібліотеки цікавий багатьом.

Варто використовувати ще одну особливість ТікТоку: користувачі цієї мережі дуже часто відвідують сторінку профілю, тому бібліотеці є сенс закріплювати відео, демонструючи спільну тему, напрям вашого профілю. Це збільшує перегляди. Щодо іншого аспекту комунікації у ТікТоку: це така річ, як «відповідь на відео за допомогою відео»: розширюється охоплення бібліотечного акаунту за рахунок нових переглядів. Це по суті фідбек, зворотній зв’язок зі слідкувачами ТікТоку, майбутніми клієнтами бібліотеки.

Бібліотека, яка зацікавлена в аудиторії ТікТоку, має публікувати на платформі свіжий, щоденний контент. СММ-дослідження маркетингових компаній та експертів вказують, що розміщення відеодописів вранці є найкращим для залучення. Аудиторія ТікТоку сьогодні різноманітна як за фахом, так і за віком: художники, вчителі, спортсмени, лікарі, музиканти, актори, вчені, юристи, які навчають, розповідають, дають поради. І бібліотекарі не виняток.

Подібно до інших платформ, таких як ютуб або інстаграм, на ТікТок також з'явилася книжкова субкультура, відома як #BookTok. На #BookTok публікуються короткі огляди книжок, автори діляться своїми реакціями на нові книги, рекомендують улюблені назви та твори. Станом на кінець 2022 р. контент #BookTok набрав майже 36 млрд переглядів (за даними компанії «Kaplan»). Завдяки алгоритму ТікТок та величезну кількість користувачів попит на книги, що стають вірусними на #BookTok, значно зростає.

Один із найцікавіших способів використання ТікТок бібліотекарями – це створення відео #BookTok. Відео #BookTok. Це будь-яке відео ТікТок, пов'язане з книжками: короткі розмови про книжки, відеорекомендації, відеоогляди однієї чи декількох книг. #BookTok є потужною спільнотою книголюбів. Він допоможе дізнатися про нові та майбутні видання, що про них говорять, надає можливість отримати багато ідей. Це, по суті, великий ресурс для створення бібліотечних колекцій, вивчення потреб у читанні.

ТікТок ефективний щодо подолання стереотипів та помилкових уявлень про бібліотеку та бібліотекарів, можливість розповісти аудиторії найбільш затребуваної соціальної платформи про те, що сучасна бібліотека робить для спільноти, у чому може допомогти кожному, що бібліотека – це відкритий простір для всіх і завжди.

Анонси та оголошення у ТікТок робити дуже легко та швидко, відеоредактор дозволяє знімати сегменти, додавати наклейки, стрілки, текст у відео, голос за кадром, переходи. Багато бібліотечних акаунтів створюють короткі тьюторіали щодо медіаграмотності, розповідають, як швидко та якісно шукати інформацію, публікують відео про значні події та цікаві особистості країни та світу.

ТікТок не обов'язково має бути основною комунікаційною платформою бібліотеки. Використання можливостей коротких відео є

доповненням до інших комунікаційних зусиль, урізноманітює вміст через захоплюючі, часом веселі, насичені короткі відео. Відео ТікТоку легко поширювати та завантажувати на інші платформи. Додавання відеоконтенту в інструментарій спілкування з віртуальним користувачем буде корисним. Бібліотекарі можуть активно використовувати переваги ТікТок для своєї бібліотеки без необхідності створювати власні відео.

Список бібліографічних посилань

1. Маранчак Н. Соціальна мережа TikTok як засіб інтернет-маркетингу бібліотек України // Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук. 2022. № 10. С. 22–35. URL: https://doi.org/10.31866/2616-7654.10.2022.269440. https://www.ala.org/advocacy/intfreedom/socialmediaguidelines.
2. Joo S., Choi N., Baek T. H. Library marketing via social media: The relationships between Facebook content and user engagement in public libraries // Online Information Review. 2018. 42(6). P. 940–955. URL: https://doi.org/doi:10.1108/OIR-10-2017-0288.
3. How Many People Use TikTok. Statistics By Shubham Singh. 2024. August 20. URL: https://www.demandsage.com/tiktok-user-statistics/#:~:text=TikTok%20Statistics%20In%202023%20(Our,active%20users%20as%20of%202023.
4. 200+ Social Media Statistics And Facts for 2024. Anwesha Ghatak. URL: https://www.socialpilot.co/blog/social-media-statistics.
5. GenZology is the Gen Z insights arm of Her Campus Media, where we’ve spent 15 years studying and serving teens and 20-somethings. URL: https://www.hercampusmedia.com/insights.
6. https://superlibrarymarketing.com/2023/11/27/tiktoklibrary2024/.
7. https://www.hercampus.com/school/mcmaster/the-unspoken-impacts-of-tiktok/.
8. https://t1p.de/r9ckl.
9. https://t1p.de/c6s8s.

УДК 025.6:021.64:004.77]:027.021(477.54-25)ХДНБ“2000/2024”(091)

ЕЛЕКТРОННІ СЕРВІСИ ДЛЯ ЗАДОВОЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОТРЕБ КОРИСТУВАЧІВ (з досвіду роботи відділу міжбібліотечного абонемента та електронної доставки документів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка у 2000–2024 рр.)

Туркот Галина Олександрівна,
завідувачка відділу
міжбібліотечного абонемента
та електронної доставки документів
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка;
Шашкова Алла Іванівна,
завідувачка сектору відділу міжбібліотечного
абонемента та електронної доставки документів
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Йдеться про модернізацію роботи відділу міжбібліотечного абонемента та електронної доставки документів ХДНБ ім. В. Г. Короленка, впровадження платних послуг, виготовлення ксерокопій, надання інтернет-послуг, чільне місце серед яких посідає електронна доставка документів.*

Ключові слова: *Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, інформаційні потреби користувачів, міжбібліотечний абонемент, електронна доставка документів.*

Annotation. *It is about the modernization of the department of interlibrary subscription and electronic delivery of documents of the Kharkiv State Scientific Library named after V. G. Korolenko, implementation of paid services, production of photocopies, provision of Internet services, among which the electronic delivery of documents (EDD) occupies a prominent place.*

Keywords: *Kharkiv State Scientific Library named after V. G. Korolenko, information needs of users, interlibrary subscription, electronic delivery of documents.*

Однією з популярних форм обслуговування користувачів ХДНБ ім. В. Г. Короленка був і залишається міжбібліотечний абонемент (МБА). З плином часу вдосконалювалися традиційні форми його роботи,

впроваджувалися нові, як реагування на зміни в суспільстві у вік інтернетизації.

2000-ні роки. Робота з обслуговування абонентів і користувачів перебуває під впливом факторів, пов'язаних із соціально-економічними перетвореннями у суспільстві, зокрема зменшення обсягів нових надходжень і збільшення у складі фондів видань, що надійшли в єдиному примірнику; активізація попиту користувачів на видання з питань новітніх технологій, виробництва, історії України, економіки вплинули на зміст і організацію роботи за цим напрямом. До того ж, поступове закриття великої кількості сільських бібліотек-філій в регіоні, скасування відділів МБА потягло за собою скорочення загальної кількості абонентів, змінився їх склад. Нестача коштів на відправлення бандеролей поштою скоротила кількість віддалених колективних абонентів. Реорганізація та ліквідація державних підприємств, науково-дослідних установ також зменшила кількість персональних абонентів-науковців і кількість замовлень за всіма групами абонентів.

Продовжував ускладнюватися стан забезпечення запитів користувачів на документи з фондів інших бібліотек України, куди направлялися замовлення за відсутності видань у книгосховищах ХДНБ. Так, у 2002 р. отримано 50 документів, у 2003 р. – 31 документ, хоча щороку направлялося 311 замовлень.

Бурхливий розвиток підприємництва, створення акціонерних та спільних товариств сприяло формуванню нових економічних відносин. Серед користувачів МБА з'явилася нова категорія абонентів – працівники комерційних банківських структур, юристи, управлінці. В їхніх запитах превалюють документи з питань соціального забезпечення, правової допомоги, організації управління, страхування, митної та банківської справи, міжнародних зв'язків тощо. Бібліотека, маючи унікальний фонд, спроможна була задовольнити ці запити.

Втілюючи нові економічні відносини з користувачами з широким використанням бюджетних джерел, ХДНБ у 2002 р. запровадила платні послуги. Комерційні структури обслуговувались за оплачуваними договорами. Маркетингова діяльність відділу набрала системності, склався перелік структур, які з року в рік співпрацювали з бібліотекою: Відкрите акціонерне товариство «РОСС», Відкрите акціонерне товариство «Турбогаз», Науково-виробниче підприємство «Хартрон-АРКОС» ЛТД, Публічне акціонерне товариство «Укргідропроєкт», Відкрите акціонерне

товариство Харківський машинобудівний завод «Світло шахтаря» та ін. Кількість договорів у 2002–2008 рр. становила від 9 до 23 на рік.

З 2001 р. почали функціонувати ще два абонементи – бібліотека відкрила свої фонди для аспірантів та бажаючих отримати художню літературу, яка за правилами МБА для роботи вдома майже не видавалася. Видача авторефератів дисертацій аспірантам, ад'юнктам на 2–3 дні цілком задовольняла їхні запити. До бюджету бібліотеки від цієї діяльності відділу щороку надходило 11–14 тис. грн. Нестача видань для задоволення читацького попиту іногородніх абонентів компенсувалася безкоштовно за рахунок виготовлення ксерокопій (рис. 1).

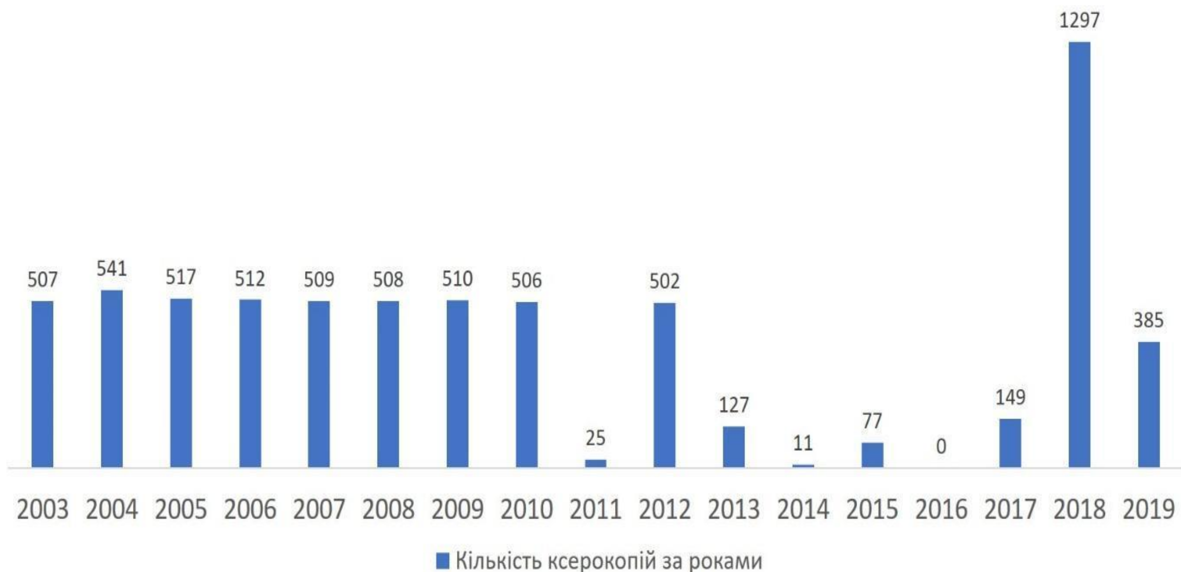


Рис 1. Кількість ксерокопій за роками

За наявності в бібліотеці потужної технічної бази цей показник міг бути значно вищим, та попри все робота МБА в цей період уже не відповідала вимогам часу. Функції відділу стали набагато ширшими. В умовах зростання попиту на оперативну інформацію традиційні способи її доставляння стали недостатніми. Невідповідність між доступністю інформації і тривалим очікуванням на її одержання гальмували процеси обслуговування. Настав час модернізації МБА. Розвиток інтернет-технологій створив нові можливості для обслуговуванні користувачів, а саме: сучасне бібліотечне обслуговування неможливе без надання інтернет-послуг, чільне місце серед яких посідає електронна доставка документів (ЕДД).

ХДНБ ім. В. Г. Короленка – одна з перших бібліотек України, яка почала надавати послуги з ЕДД. Перші експерименти з ЕДД започатковані відділом автоматизації у 2002 р. Головною метою було створення умов для ефективного використання документів бібліотеки віддаленими користувачами, збереження унікальних фондів книгозбірні, скорочення кількості відмовлень. Поштовхом для активізації цієї послуги стало засідання віртуального круглого столу «Сучасні технології при обслуговуванні користувачів: МБА та електронна доставка документів», проведене у 2005 р. фахівцями відділів МБА, автоматизації та науково-методичного. Інформацію про захід опубліковано в журналі «Бібліотечний форум України» [6]. Для системної організації цієї роботи в 2009 р. були складені технологічні інструкції «Надання інформаційної послуги ЕДД» та «Про порядок виконання замовлень віддалених користувачів по ЕДД», у яких зафіксоване неодмінне дотримання авторських прав. Використання послуги віртуальними користувачами було ґрунтовно досліджено завідувачкою сектору віддалених користувачів А. І. Шашковою й висвітлено у статті «ЕДД: нові сервісні можливості доступу до інформаційних ресурсів» [9].

Аналіз виконаної роботи впродовж 2004–2019 рр. свідчить про зростання і кількості абонентів, і надходження замовлень, і відправлення відсканованих сторінок (рис. 2).





Рис. 2. Кількість абонентів, надходження замовлень, відправлення відсканованих сторінок за роками

Усього за цей період було відправлено 23 151 електронну копію, відскановано 1950 газет великого формату, хоча у виконанні таких замовлень до цього часу відмовлялося. Тематика електронних замовлень – різнопланова, географія надходжень широка: Україна, Республіка Білорусь, Німеччина, США, Греція, Італія, Австрія, Ізраїль та ін. країни. Впроваджено віртуальну службу ЕДД [4].

Стан використання цифрових технологій для скорочення відмов віддаленим користувачам систематично розглядався на засіданнях дорадчих органів як бібліотеки, так і відділу. Протягом 2013–2018 рр. завідувачкою відділу Г. О. Туркот було підготовлено низку повідомлень на секцію з питань інформатизації та раду з обслуговування користувачів бібліотеки: «Використання нових інформаційних технологій та електронних ресурсів у роботі відділу МБА і ЕДД» (2013 р.); «Відділ МБА та ЕДД: нові технології, нові пріоритети в обслуговуванні користувачів і абонентів» (2016 р.); «Оцінка ефективності діяльності відділу МБА та ЕДД у забезпеченні оперативності та якості отримання інформації» (2017 р.); «Доставка документів» (2018 р.) тощо.

Для повноти виконання замовлень та зменшення відмовлень велике значення має встановлення партнерських зв’язків. Активними партнерами протягом багатьох років залишаються НБУВ, ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна, НТБ НТУ «ХПІ», Чугуївська бібліотека-філія Харківського району

Харківської області, НТБ Національного університету «Львівська політехніка».

У березні 2018 р. розроблено формат електронного замовлення, який передано до відділу автоматизації для технічного впровадження та розробки електронної статистики. З 2019 р. віртуальні користувачі мають змогу зареєструватися та заповнити електронний бланк замовлення. Складовою частиною ЕДД є електронна пошта. Фахівці відділу надсилають повідомлення, уточнюють електронні адреси віддалених користувачів, перейменування назв міст, вулиць, консультують, здійснюють бібліографічні доопрацювання замовлень. Багато теплих слів подяки від користувачів служби ЕДД отримують фахівці відділу О. В. Хлєбнікова – провідний бібліотекар та бібліотекар І категорії Н. М. Соколенко.

Аналізуючи систему обслуговування з ЕДД ХДНБ у 2004–2019 рр., можна зробити такі висновки: розширився репертуар видань, що надаються за рахунок сканування первинних документів, і відповідно зменшилася кількість відмовлень віддаленим користувачам, виготовлення копій здійснюється швидко і в повному обсязі, зміцнилася дисципліна своєчасної оплати послуги. Отже, електронна доставка документів у бібліотеці стрімко розвивається.

На завершення слід сказати, що як і під час пандемії коронавірусу надходили замовлення до відділу на виготовлення електронних копій (2020 р. – 4965 стор., 2021 р. – 3182 стор.), так і в роки повномасштабної російської агресії (2022 р. – 235 стор., 2024 р. – 791 стор.). Копії замовляли бібліотеки Польщі, України (НБУВ, м. Чугуєва (бібліотека-філія), с. Опішні Полтавської обл.; персональні користувачі: О. Боронь, Б. Стріха, О. Тригуб та ін).

З червня 2012 р. міські абоненти Харкова отримали ще одну електронну послугу – стала працювати служба попереднього замовлення (онлайн), яка завдяки постійному технічному вдосконаленню з року в рік стає комфортнішою для використання. Абоненти МБА мають змогу протягом доби в онлайновому режимі надсилати замовлення та відслідковувати їх виконання в особистому кабінеті. Для дотримання технологічного процесу розроблено відповідну інструкцію. Досліджуючи використання цієї послуги абонентами за 2014–2019 рр., слід зауважити, що кількість замовлень становила від 4958 у 2014 р. до 3201 у 2017 р., 2953 – у 2018 р., 2944 – у 2019 р. Активно користуються послугою такі установи: ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна, НТБ ХНУ«ХПІ», бібліотека

Інституту монокристалів, персональні абоненти. Кількість абонентів коливається від 47 до 93 щороку. Серйозна увага приділяється повноті, якості та термінам виконання вимог. Абоненти оцінили комфортність цієї послуги, про що свідчать їхні відгуки на адресу виконавців – завідувачки сектору І. Є. Горян, бібліотекарів Т. Т. Крюкової та О. М. Мироненко.

Робота з електронними ресурсами потребує опанування нових умінь та навичок. Розуміючи це, фахівці відділу підвищують свою інформаційну культуру, відвідують цикли занять з професійного розвитку, а саме: «Новини бібліотечної справи», дистанційні курси «Електронна бібліографія», тренінги «Креативне мислення», «Нетикет у представництвах бібліотек», вебінари, засідання з питань запровадження змістовного проєкту «Майстерня ідей», метою якого є залучення користувачів до бібліотеки. Фахівці відділу самі створюють електронні продукти, зокрема презентацію «Формування інформаційної культури користувача і абонента», подкаст «МБА – улюбленим абонентам та користувачам», відеоролик «Харків поетичний», Новорічне привітання абонентам, опубліковане на відеопредставництвах бібліотеки, виборюючи призові місця у конкурсах, отримуючи дипломи, подяки та грамоти.

За останні 15 років система МБА та ЕДД зазнала значних змін. Комплексна система обслуговування користувачів на базі МБА міцно зайняла свою нішу в інформаційному обслуговуванні й органічно вписалася в електронне середовище. Функція обслуговування віддалених користувачів була і залишається однією з головних у діяльності ХДНБ ім. В. Г. Короленка.

Список бібліографічних посилань

1. Богданов Г. О. Міжбібліотечний абонемент як форма співробітництва бібліотек Німеччини та його сучасні форми // Бібліотеки і суспільство : рух у часі та просторі : матеріали ІІІ наук.-практ. інтернет-конф. (Харків, 22–29 жовт. 2018 р.) / Харків. нац. мед. ун-т . Харків, 2018. С. 18–23.

2. Бондаренко В. Новітні технології як фактор розвитку інтернет-обслуговування користувачів бібліотеки // Бібліотечне інтернет-обслуговування : стан та перспективи : [монографія] / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. С. 166–193.

3. Сокур О. Л. МБА: розвиток взаємодії в електронному середовищі // Бібліотека, наука, комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовт. 2017 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України та ін. Київ, 2017. С. 93–96.

4. Служба електронної доставки документів // Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка : сайт. URL: https://korolenko.kharkov.com/edd.html. Назва з екрана (дата звернення: 17.09.2024).

5. Туркот Г. О. З історії відділу МБА // Історія ХДНБ ім. В. Г. Короленка: пошуки, дослідження, відкриття : зб. наук. ст. Харків, 1996. Вип. 1. С. 67–73.

6. Туркот Г. О. Інформаційні технології та міжбібліотечний абонемент (за матеріалами засідання віртуального «круглого столу» «Сучасні технології при обслуговуванні користувачів бібліотеки: МБА та електронна доставка документів») // Бібліотечний форум України. 2005. № 2. С. 45.

7. Туркот Г. О, Шашкова А. І. Електронні сервіси для задоволення інформаційних потреб користувачів (з досвіду роботи відділу МБА та ЕДД у 2000–2019 рр.) // Збірник наукових праць / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. Харків, 2023. Вип. 9. С. 74–81. URL: https://archive.org/details/9_20240110_20240110_1703/page/74/mode/2up. Назва з екрана (дата звернення: 17.09.2024).

8. Туркот Г. О. Роль МБА ХДНБ ім. В. Г. Короленка в удосконаленні інформаційних потреб харків'ян // Короленківські читання 2007 : матеріали наук.-практ. конф., Харків, 8 жовт. 2007 р. Харків, 2007. С. 66–71.

9. Шашкова А. І. Електронна доставка документів : нові сервісні можливості доступу до інформаційних ресурсів (за результатами локального дослідження) // Короленківські читання 2012 : матеріали наук.-практ. конф., Харків, 11 жовт. 2012 р. Харків, 2013. С. 153–158. URL: https://www.calameo.com/read/00063294555ec7639b8fa. Назва з екрана (дата звернення: 17.09.2024).

УДК 025.5-024.87:021.4-028.27]:316

ЕЛЕКТРОННА БІБЛІОТЕЧНА ВИСТАВКА В СИСТЕМІ ДИСТАНЦІЙНОГО БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ
(за матеріалами соціологічного дослідження)

Туровська Леся Олегівна,
наукова співробітниця
Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського
Україна, м. Київ

Анотація. *Оприлюднено об'єктивні дані, отримані під час бібліотечного соціологічного дослідження, проведеного серед віддалених користувачів НБУВ та спрямованого на вивчення фактору особистої зацікавленості користувачів у розширенні спектра електронних бібліотечних виставок у системі дистанційного бібліотечно-інформаційного обслуговування.*

Ключові слова: *віртуальна бібліотечна виставкова діяльність, електронна бібліотечна виставка, дистанційне обслуговування, соціологічне дослідження.*

Annotation. *The article publishes objective data obtained by the method of library sociological research conducted among remote users of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky and aimed at studying the factor of personal interest of users in expanding the range of electronic library exhibitions in the remote library and information service system.*
Keywords: *virtual library exhibition activity, electronic library exhibition, remote service, sociological research.*

У складних специфічних умовах у зв’язку з негативними тенденціями, спричиненими повномасштабним військовим вторгненням РФ на територію України, НБУВ дедалі більше запроваджує дистанційні форми обслуговування. Одним із визначальних бібліотечних напрямів виступає віртуальна бібліотечна виставкова діяльність (ВБВД). Спрямована на професійне інформування користувачів, вона вкрай затребувана в науковому середовищі. А електронні бібліотечні виставки (ЕБВ) як онлайн-форма представлення наявних інформаційних ресурсів займають чільне місце на українському ринку бібліотечно-інформаційних послуг [1]. Вони публікуються на вебпорталі НБУВ у розділі «Електронні виставки» (http://www.nbuv.gov.ua/exhibitions) з подальшою популяризацією в соціальних мережах.

ЕБВ НБУВ презентують нові й актуальні друковані документи, які надійшли й зберігаються у фонді книгозбірні. Вони привертають увагу до ексклюзивних та вузькоспеціальних видань, сприяють задоволенню наукових, навчальних, виробничих, громадських та інших інтересів віддалених користувачів та впливають на розширення активної читацької аудиторії.

З метою визначення ступеня затребуваності ЕБВ у лютому-квітні 2024 р. у НБУВ було проведено соціологічне дослідження, сутністю якого став систематизований процес збирання, накопичування, оброблення та аналізу об’єктивної інформації з подальшим виробленням пропозицій щодо оптимізації електронних виставок та вироблення напрямів їх подальшого інноваційного розвитку.

Упродовж терміну дослідження бібліотечні маркетологи-опитувачі об’єднували користувачів в мобільні фокусні групи й заохочували їх висловлювати свої думки, побажання та пропозиції щодо ВБВД наукової бібліотеки. Опитування в читацьких фокусних групах є одним із

виправданих соціологічних методів, сутність якого полягає в безпосередньому (очному) збиранні точок зору реальних користувачів у невеличких колах під час фізичного відвідування ними бібліотеки [2].

Респонденти, які працювали в фокусних групах, дали високу оцінку впровадженню мультимедійних технологій в цей важливий бібліотечний ресурс. Вони охарактеризували ЕБВ як послугу, що значно пришвидшує пошук необхідної інформації, а мобільність, компактність і змістовність робить їх оперативним провідником у зазвичай бурхливому інформаційному потоці. Також респонденти відмітили єдиний уніфікований дизайн та зручну навігаційну структуру для перегляду електронних образів документів, їх супровід описовими метаданими, посиланням на імідж-каталоги та спеціалізовані фонди, у яких вони зберігаються. Комфортність читацького сприйняття ЕБВ, за висловами опитуваних, досягається їх стислістю, точністю формулювань та анотацій, відсутністю емоційної складової.

Користувачам імпонує те, що організовані ЕБВ мають необмежений термін експонування, доступу, дистанційного перегляду в мережі «Інтернет», оновлення й доповнення. Їх сукупність становить архів створених виставок і набуває статусу мінісайту. Архів дозволяє відтворити хроніку виставок за тривалий період; стає по суті розподіленим банком даних і знань з різних галузей виробництва, науки, культури тощо. Серед інших висловлених користувачами «плюсів» – легкий доступ до ЕБВ як зі сторінок окремих утримувачів спеціалізованих фондів, так і з головної сторінки «Електронні виставки» у хронологічному порядку. За словами одного з респондентів, «цінність виставок у тому, що вони розроблені саме бібліотекою, тож їм довіряєш».

На думку більшості опитуваних, хоча ЕБВ не надає змогу фізично використати те чи інше друковане видання, вони дозволяють опрацювати посилання на повну електронну версію друкованого видання або його окремої частини; звернутися до онлайнових бібліотечних сервісів та замовити потрібне друковане видання за МБА або скористатися службою ЕДД; отримати консультативно-методичну допомогу бібліотекаря-бібліографа стосовно додаткових інформаційних джерел: інтернет-магазинів, де можна замовити потрібне друковане видання; систем пошуку в інтернеті («Google книги», books.google.com) або інших бібліотек, у фондах яких може знаходитися затребуване видання.

Щоправда, така робота вже виходить за рамки виставкової послуги, тож на цьому прикладі спостерігаємо взаємопроникнення дистанційних бібліотечних послуг.

Серед висловлених респондентами побажань: долучати самих користувачів до вибору тематики ЕБВ; ширше розміщувати та пропагувати ЕБВ в соціальних мережах.

Цікавою є пропозиція започаткувати докорінно новий формат «виставка-інтерактивна книжка» з наданням ЕБВ вигляду звичайної паперової книжки та розміщенням електронних образів документів на її сторінках. При перегляді такої виставки з'являється можливість перегортати сторінки в різному напрямку, змінювати її масштаб. Конвертувати ЕБВ в PDF-формат, як пропонують респонденти, можна на інтернет-сервісі Calameo, призначенням якого є миттєве створення інтерактивних публікацій в інтернеті (https://vchymo.com/application/Calameo). А якщо вдосконалювати цю ідею далі, можна запровадити навіть віртуальну книжкову полицю, яка досить презентабельно виглядатиме на вебпорталі.

Ще одне побажання – конвертувати ЕБВ у відеоформат, що надає можливість розміщувати їх на соціальному сервісі ютуб, призначеному для зберігання, перегляду і обговорення цифрових відеозаписів. Організовувати ЕБВ у відеоформаті, за пропозицією респондентів, зручно в різних програмах (для початківців рекомендовано Windows Movie Maker, де можна обробляти відеофайли з цифрової відеокамери, монтувати слайд-шоу із зображень, додавати до відео титри, звук, вирізати необхідні фрагменти і склеювати їх, створюючи при цьому ефектні переходи від одного фрагмента до іншого).

У цілому користувачі висловили побажання подальшого розвитку ЕБВ як перспективної дистанційної форми бібліотечно-інформаційного обслуговування. Аналіз отриманих відповідей дозволив побачити й оцінити роботу з організації ЕБВ саме очима віддалених користувачів, що обумовлює прискорене реагування з боку НБУВ щодо висловлених пропозицій.

Наукове вивчення ступеня задоволення інформаційних потреб користувачів під час використання ними ЕБВ надало можливість отримати чітке уявлення про стан і проблеми організації електронних виставок, дозволило відстежити доцільність їх експонування та прогнозувати впровадження нових форм виставкового обслуговування на основі програмно-технологічного забезпечення.

Список бібліографічних посилань

1. Коваль Т. М., Туровська Л. О. Віртуальна бібліотечна виставкова діяльність у системі наукових комунікацій // Бібліотечний вісник. 2022. № 1. С. 54–63.
2. Коваль Т. М., Туровська Л. О., Василенко О. М. Розвиток системи комплексного бібліотечно-інформаційного обслуговування Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: бібліотекознавство та бібліотечна діяльність в інноваційному процесі розвитку (2002–2020) : [монографія]/ НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2022. С. 139–173.

УДК 027.53:021.6]+[028.1:016-053.6]+796.61]:027.53(477.43-25) ХОУНБ(045)

КЛУБ ЛЮБИТЕЛІВ КНИЖОК ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО КІНО ЯК ФОРМА СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ

Ярмолюк Анжела Григорівна,
завідувачка відділу абонемента
Хмельницької обласної універсальної
наукової бібліотеки
Україна, м. Хмельницький

Анотація. *Висвітлено діяльність Клубу любителів книжок та європейського кіно «Книга в кадрі», що діє в Центрі європейської інформації на базі Хмельницької ОУНБ.*

Ключові слова: *клуби за інтересами, книги, кіно, Центр європейської інформації, бібліотека, соціалізація, молодь.*

Annotation. *Highlights the activities of the Book and European Cinema Lovers Club «Book in Frame», which operates in the Center for European Information (CEI) on the basis of the Khmelnytskyi Regional Universal Scientific Library (HOUNB).*

Keywords: *interest clubs, clubs and interest groups, books, cinema, Center for European Information (CEI), library, socialization, youth.*

Сьогодні значення бібліотеки як осередку культури, центру спілкування та інформації стає дедалі важливішим. Усе частіше бібліотеки стають центрами суспільного і культурного життя населення, успішно сприяючи популяризації книги та поширенню читання. У зв’язку з цим значно зростає роль дозвіллєвої функції бібліотеки. Активне, змістовне

дозвілля вимагає певних потреб і здібностей людей. Для формування у молодих користувачів бібліотеки особистісних якостей, що сприяють змістовному й активному проведенню часу, потрібно акцентувати увагу на творчі види дозвіллєвих занять, на забезпечення прямої участі в них кожного зацікавленого користувача. Крім того, дозвілля має бути різноманітним, цікавим, розважальним і ненав'язливим. При цьому важливі як зміст, так і форма занять, які мають відповідати потребам та інтересам молоді, органічно сприйматися молодими людьми. Найбільш зручні форми для цього вже вироблені життям. Насамперед до них належать аматорські об'єднання та клуби за інтересами, які увійшли в практику бібліотечної роботи. Молодим властиво об'єднуватися в групи. Клуби за інтересами, молодіжні об'єднання – одна з найкращих можливостей для самореалізації особистості [3].

Клуб – добровільне об'єднання людей на основі єдності інтересів до певних проблем: громадських, технічних, літературних, музичних тощо. Це місце спілкування, обміну думками, що сприяє вдосконаленню і розвитку різнобічних знань у різних сферах діяльності, становленню особистості. В основі різних клубів лежить певна зацікавленість людей, їх захоплення, покликання, закладений у них творчий потенціал. Особлива роль клубів полягає в організації інтелектуального спілкування, створенні атмосфери колективізму, виробленні навичок громадської діяльності, у наданні можливості емоційної, психологічної розрядки [1, с. 3].

У сучасному світі, де технології і соціальні медіа часто замінюють традиційні способи спілкування, клуби за інтересами стають важливими осередками для розвитку соціальних зв'язків та культурного обміну. Одним із таких успішних проєктів Хмельницької ОУНБ є Клуб любителів книжок та європейського кіно «Книга в кадрі», що відкрився рік тому в Центрі європейської інформації (ЦЄІ) бібліотеки.

Клуб став важливим культурним явищем у місті, поєднуючи у своїй діяльності літературу та кіно, які, як відомо, є потужними інструментами для розширення світогляду та особистісного розвитку користувачів. Мета, завдання, функції спільноти та обов'язки і права членів клубу прописані в його статуті. Девіз клубу: «Читаємо, дивимось, пізнаємо!» [2]. Його основною метою є створення простору для молодих людей, де вони можуть поглиблювати свої знання про європейську культуру через читання екранізованих книг європейських авторів і перегляд відповідних фільмів. Учасники клубу мають можливість порівнювати, аналізувати та обговорювати відмінності між літературними творами та їх

кінематографічними адаптаціями, що надає їм унікальну можливість заглибитися в обидва види мистецтва.

Завдяки своєму унікальному формату клуб активно сприяє соціалізації молоді. Перш за все це середовище дозволяє молодим людям знайти однодумців і розвивати комунікаційні навички. Обговорення книг і фільмів не лише надає можливість ділитися думками, але і навчає взаємоповаги до різних точок зору, а це важливий аспект для формування толерантного суспільства, де думка кожного має значення.

Крім того, обговорення європейського кіно та літератури допомагає розширити горизонти молодих людей у вивченні країнознавства. Занурення в контексти і традиції інших країн дозволяє краще зрозуміти культурні відмінності і подолати стереотипи. Через дискусії щодо змісту книг та фільмів молодь отримує можливість порівнювати різні культурні підходи, що збагачує їхній культурний досвід.

Клуб не лише сприяє соціалізації, але й відіграє важливу роль в особистісному розвитку учасників. Читання книг і перегляд фільмів, які екранізують літературні твори, дозволяє молодим людям досліджувати різноманітні теми, питання і проблеми, представлені в цих творах. Це стимулює критичне мислення і творчий підхід до вирішення проблем. Обговорення відмінностей між книгою і кінострічкою сприяє розвитку аналітичних навичок. Учасники вчаться порівнювати різні художні стилі, аналізувати адаптації і розуміти, як режисери та сценаристи інтерпретують літературні джерела. Це сприяє розвитку глибшого розуміння мистецтва і кіно, а також навичок публічного виступу і аргументованої дискусії.

Засідання клубу відбуваються щомісяця, створюючи можливість для регулярних зустрічей та живих обговорень. Кожне засідання є не лише інтелектуально захоплюючим, але й комфортним завдяки дружній атмосфері. Учасники мають змогу не лише обмінюватися враженнями, думками, а й проводити обговорення у невимушеній обстановці під час брейк-кави, що додає затишку та сприяє дружній бесіді.

Як це працює? Шомісяця члени клубу обирають книгу європейського автора для читання, а протягом наступних зустрічей обговорюють прочитане, переглядають екранізацію цього твору. Важливим аспектом є аналіз того, як фільм передає дух книги, які зміни були внесені в сюжет та персонажів, які відмінності можуть бути помічені в підходах до розповіді історії через літературу та кінематограф. Клуб «Книга в кадрі» не тільки приносить задоволення своїм учасникам, але й

має важливе культурне значення для місцевої громади, активно сприяє популяризації європейської літератури та кіно, розвитку критичного мислення та культурного обміну, що є важливими складовими частинами сучасного культурного життя. Цей клуб став місцем, де зустрічаються справжні цінителі книг і кіно, щоб поринути у захоплюючий світ європейської культури.

З огляду на успіхи клубу, його члени мають амбіційні плани на майбутнє, зокрема планують організувати спеціальні події, такі як зустрічі з авторами, кінематографістами та іншими представниками європейської культури. Це дозволить ще більше збагатити досвід учасників та розширити горизонти їхніх знань. Клубна спільнота продовжує зростати та залучати нових членів, пропонуючи їм унікальний спосіб поєднання літератури та кіно в дружній та підтримуючій атмосфері. Це справжня оаза для тих, хто прагне глибше зануритися в світ європейської культури і знайти нові джерела натхнення.

Клуб любителів книжок та європейського кіно, що діє на базі Хмельницької ОУНБ, є яскравим прикладом того, як культурні ініціативи можуть впливати на соціалізацію і особистісний розвиток молоді. Поєднуючи літературу та кіно, об’єднання однодумців створює середовище для інтелектуального обміну та особистісного зростання, сприяючи формуванню культурно усвідомленого і критично мислячого покоління.

Своєю діяльність учасники клубу рекламують в місцевих ЗМІ та соціальних мережах (фейсбук).

Список бібліографічних посилань

1. Бібліотечні клуби за інтересами : метод. поради бібліотекарю в організації творчих об’єднань користувачів / Упр. культури і туризму Харків. облдержадмін., Харків. обл. універс. наук. б-ка ; ред.-уклад. В. С. Ручка. Харків, 2018. 25 с. URL: https://library.kharkov.ua/libdruk/LibKh-00000000257.pdf. Назва з екрана (дата перегляду: 30.08.2024).

2. Статут Клубу любителів книжок та європейського кіно «Книга в кадрі» Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки. Затверджено директором Хмельницької ОУНБ Катериною Чабан 21 грудня 2023 р. 2 с.

3. Хиляк В., Боднарук Т. Клубна діяльність – одна з активних форм самореалізації особистості // Стрічка блогів. URL: https://vseosvita.ua/blogs/klubna-dialnist-odna-z-aktivnih-form-samorealizacii-osobistosti-1913.html. Назва з екрана (дата перегляду: 30.08.2024).

СЕСІЯ 2
АКТУАЛІЗАЦІЯ РОБОТИ З КНИЖКОВИМИ ТА АРХІВНИМИ ПАМ'ЯТКАМИ В БІБЛІОТЕКАХ, АРХІВАХ, МУЗЕЯХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

УДК 821.161.1.09 (092)

«ЯКЕ ВРАЖЕННЯ СПРАВЛЯЄ НА МЕНЕ СУЧАСНА ВІЙНА»: В. Г. КОРОЛЕНКО

Ольховська Людмила Василівна,
провідна наукова співробітниця
Полтавського літературно-меморіального
музею В. Г. Короленка
Україна, м. Полтава

Анотація. *Висвітлено ставлення видатного письменника В. Г. Короленка до воєнних конфліктів, свідком яких йому довелося бути: російсько-японської (1904–1905 рр.) та Першої світової війн (1914–1918 рр.), відновлена історія створення книги «Війна, вітчизна і людство», публікація якої була заборонена за радянських часів. Гуманістичний підхід дозволив письменнику-публіцисту прийти до тих висновків, що «війна стає все страшнішою», набуваючи вселенських масштабів. Морально-філософські і соціально-історичні погляди письменника гідні уваги, вивчення та широкої популяризації в умовах сучасної російсько- української війни.*

Ключові слова: *В. Г. Короленко, російсько-японська війна (1904–1905 рр.), Перша світова війна (1914–1918 рр.), книга В. Г. Короленка «Війна, вітчизна і людство».*

Annotation. *The article reveals the attitude of writer V. G. Korolenko to military conflicts. He witnessed the Russo-Japanese War (1904–1905) and First World War (1914–1918). The author of the article reconstructed the history of the creation of the book «War, the Homeland and Humanity». The publication of this book was prohibited during Soviet times. The humanistic approach allowed the writer-publicist to conclude that «the war is becoming more and more terrible», it is engulfing the whole world. The moral-philosophical and socio-historical views of the writer are worthy of attention, study and wide popularization in the conditions of the modern Russian-Ukrainian war.*

Keywords: *V. G. Korolenko, Russo-Japanese War (1904–1905), First World War (1914–1918), V. G. Korolenko's book «War, the Homeland and Humanity».*

На долю видатного письменника Володимира Короленка, який два останні десятиліття свого життя прожив у Полтаві (1900–1921 рр.), випало пережити перший в історії воєнний конфлікт світового масштабу – Першу світову війну. Але крім цієї глобальної катастрофи для людства, тогочасна Російська імперія брала участь у десятках локальних воєн та військових конфліктів. Короленко з його активною громадянською позицією не міг не реагувати на це. Його авторитет як журналіста, редактора, громадського діяча та й просто високоморальної людини був надзвичайно вагомим. Його єдина зброя – слово – дійсно була дієвою. До думки Короленка прислухалися співвітчизники, йому вірили. Озвучені нині його роздуми про війну більш ніж столітньої давнини вражають актуальністю, розумним аналізом, вірними висновками. Гідна поваги й та сміливість, з якою Короленко коментує ті події. Зрозуміло, що його погляди йдуть врозріз із державними.

Спочатку згадаємо російсько-японську війну. Вона тривала недовго: із 6 лютого 1904 р. до 14 жовтня 1905 р. Війна, що закінчилася перемогою Японії та підписанням Портсмутського мирного договору, стала однією з причин глибокої соціально-політичної кризи в країні. Влітку 1904 р. Володимир Короленко перебував на Кавказі, де мешкав його молодший брат Іларіон. У письмовому інтерв'ю редакції газети «Биржевые ведомости» письменник стверджує:

«*Ви бажаєте знати, яке враження справляє на мене сучасна війна. Питання має величезне значення, і я не бачу причини для ухиляння від відповіді, тим більше, що враження моє, як, гадаю, й багатьох різних людей, різних професій і статусу, цілком визначене: сучасна війна – це величезне нещастя й величезна помилка. Отримання Порт-Артура та Маньчжурії я вважаю не потрібним й навіть тягарем для нашої країни. Таким чином, навіть прямий успіх у цій війні лише закріпить за нами те, що нам непотрібно, що лише посилить й без того шкідливу екстенсивність наших державних дій й потягне за собою нову напругу й без того виснажених коштів країни на довгий, на невизначений час. Отже, боротьба, страшна, кровопролитна й та, що розорює, через невартісну мету… Історична помилка, що вже поглинула і продовжує поглинати тисячі людських життів, – ось що таке ця війна, на мій погляд. А так як для мене справжній престиж, тобто гідність народу, не вичерпується перемогами на полі бою, а включає в себе освіченість, розумність, справедливість, обачність і турботу про спільне благо, то я, не намагаючись навіть гадати про результат, бажаю припинення цієї*

непотрібної війни й швидкого миру для внутрішнього зосередження на тому, із чого складається дійсна гідність великого народу.

Питання про те, відволікає чи не відволікає війна наших письменників від раніше запланованих робіт, вважаю, через величезне і сумне значення війни для сьогодення й майбутнього нашої батьківщини, – малозначущим, що, вибачте, говорити про це не буду» [3]. Повний текст інтерв'ю зберігається у науковому архіві Полтавського літературно-меморіального музею В. Г. Короленка.

Перша світова війна застала В. Г. Короленка на півдні Франції, біля іспанського кордону, куди він виїхав для лікування, а також роботи над виданням Повного зібрання своїх творів. Водночас це була поїдка до молодшої доньки Наталії, яка створила сім'ю з емігрантом-співвітчизником та була при надії. З великими труднощами у розпал воєнних дій (це було влітку 1915 р.) письменник повернувся додому, до Полтави. У місті він застав сотні біженців з прифронтової смуги, що втекли від війни у наше досить спокійне місто. Уже тоді було зрозуміло, що війна принесла з собою глобальні політичні та соціальні зміни.

Темі Першої світової війни майстер слова присвятив два твори: художній – «Полонені» та публіцистичний – «Війна, вітчизна і людство (Листи з питань нашого часу)». Рік написання і публікації – 1917.

Задум публіцистичного твору, як і робота над ним, беруть свій початок ще у 1914–1915 рр., коли письменник перебував у Франції. 30 травня 1915 р. у сербському місті Скоп'є (зараз це столиця Північної Македонії) у Володимира Галактіоновича була викрадена з вагону валіза з рукописами, закордонними щоденниками й тими матеріалами, які він збирав для задуманої праці про війну. Ця обставина надзвичайно ускладнила подальшу роботу над воєнною темою. Місцева поліція обіцяла знайти зловмисника й повернути вкрадене, але їй це не вдалося. Цілих 10 днів, уже в Бухаресті, Короленко чекав на вирішення цієї проблеми.

Вдома, у Полтаві, задуманий проєкт був реалізований лише частково. До речі, спочатку автор хотів назвати рукопис «Трагедія війни і вітчизни». Суть книги була сформульована під час відправлення її до друку в листі до члена редакції «Русских ведомостей» В. Розенберга:

«*Як бачите, я певною мірою інтернаціоналіст і співчуваю зверненню з пропозицією миру без анексій і контрибуцій. Але думка моя така: ми маємо або славу великого почину на користь світу для всього людства (приблизно так), або безслав'я і ганьбу. І це залежить від подальшого ставлення до батьківщини. Людства єдиного ще немає. Для нього*

доводиться працювати через батьківщину. Якщо ми зрадимо вітчизні, не зуміємо захистити її, то загинемо і надовго загальмуємо справу самого людства» [1, с. 152–153].

Любов до батьківщини Короленко тлумачить не лише як підсвідоме почуття, але й як розумний принцип: «*Любити вітчизну – розумно і корисно*» [2, с. 15].

У розв'язуванні воєн, на думку митця, завинили всі народи: «*Скільки праці, винахідливості, скільки часу й природних багатств кожної країни йде на виготовлення знарядь смерті. Зростає тягар податків, бідність; люди вимушені відмовлятися від необхідного й корисного для життя, щоб створити шкідливе, потрібне лише для вбивства… І це суперництво зростає стрімко, немов ком снігу, що котиться з гори… Війна стає все страшніше… Мимоволі в кращих людей з'являється думка: як припинити це жахіття, як зробити війни неможливими*» [2, с. 15–16].

Нариси Короленка друкувалися в газеті «Русские ведомости» (№№ 186, 188, 191, 194, 196 за 15–27 серпня 1917 р.). Публіцистична робота Короленка викликала величезний резонанс у суспільстві. Пізніше вона неодноразово видавалася солідними накладами окремою книгою у видавництвах Києва, Харкова, Берна, Лозанни. Відомо 8 видань. За радянських часів була заборонена, заборона на її публікацію знята лише у 1991 р.

Сприйняття війни автором як «*величезного нещастя, що налетіло на людей без їхнього бажання і відома*» [3], стало зрозумілим саме зараз, бо, напевно, війни мають у своїй природі багато спільного. Короленкові, з огляду на його емпатію й талант, вдалося передати думки, над якими не владний час.

Список бібліографічних посилань

1. Голос минувшего: журнал. 1920–1921.
2. Короленко В. Война, отечество и человечество (Письма о вопросах нашего времени). Самара : Типография Губернского Земства, 1917. 47 с.
3. Науковий архів ПЛММК. Папка № 8.

УДК 930.253 (477.411)

ПРЕВЕНТИВНІ ЗАХОДИ ЗБЕРЕЖЕННЯ КІНОДОКУМЕНТІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Паламарчук Людмила Василівна,
заступниця директора – головна зберігачка
фондів Центрального державного
аудіовізуального та електронного архіву
Україна, м. Київ

Анотація. *Розглянуто практичні аспекти превентивної консервації кінодокументів та цифрового збереження в Центральному державному аудіовізуальному та електронному архіві (ЦДАЕА), визначено конкретні кроки для покращення збереженості кіноспадщини в умовах війни.*
Ключові слова: *Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів, кінодокументи, забезпечення збереженості, превентивні заходи, оцифрування.*

Annotation. *Practical aspects of preventive conservation of film and digital preservation in the Central State Audiovisual and Electronic Archive is analyzed, concrete steps were determined to improve the preservation of film heritage in the conditions of war.*
Keywords: *Central State Audiovisual and Electronic Archive, film, ensuring preservation, preventive measures, digital preservation.*

Російсько-українська війна створює безпрецедентні загрози для збереження української документальної спадщини. В Україні найбільшим національним осередком аудіовізуальної спадщини є ЦДАЕА, створений відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 28 червня 2022 р. № 732 «Про оптимізацію системи центральних державних архівів» у результаті злиття Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного та Центрального державного електронного архіву України [1].

В умовах воєнного часу ЦДАЕА продовжує працювати задля поповнення Національного архівного фонду (НАФ) новими документами, забезпечує їх збереженість та доступність для користувачів. Унікальне архівне зібрання аудіовізуальних документів нараховує понад півмільйона одиниць зберігання, до якого входять чотири самостійні колекції кіно-, відео-, фото- і фонодокументів, кожна з яких вирізняється видовою, тематичною, фактографічною та жанровою різноманітністю.

Кінодокументи складають значну частину аудіовізуальної колекції архіву, нараховуючи понад 12 700 од. обліку кіножурналів, спецвипусків, кіно- і телесюжетів, документальних і науково-популярних фільмів, фільмів-вистав, концертних програм, створених вітчизняними та іноземними кіно- та телестудіями. Найбільш ранніми кінодокументами є кіносюжети про коронацію Миколи ІІ (1896), «200-річний ювілей Полтавської битви» (1909), «Польоти авіатора С. Уточкіна» (1911), «Похорон А. Терещенка» (1912) [2].

Комплектність кінодокументів, що зберігаються в архіві, залежить від техніки їх створення, кольоровості, видів кінопродукції і включає такі елементи, як негативи та позитиви зображень, контратипи, проміжні та обернені позитиви, а також оптичні та магнітні фонограми до зображень [3], загальна кількість яких налічує 65 тис. од. зберігання. Кінофільми зберігаються на 35-мм і 16-мм чорно-білій і кольоровій плівці на основі нітрат целюлози, триацетат целюлози та поліестеру. Кожен з цих матеріалів має свої властивості, що впливають на довговічність кіноплівки та якість збереженого зображення і звуку та потребують особливих умов зберігання. У першу чергу це стосується кіноплівки на нітрооснові, яка в процесі зберігання під дією різних несприятливих факторів втрачає свої фізичні властивості, піддається деградації, є схильною до самозаймання [4]. Триацетатна кіноплівка безпечніша за нітроцелюлозну, але схильна до оцтової деградації, що призводить до погіршення якості зображення та звуку. Поліестер має високу міцність, хімічну стійкість та забезпечує довготривале збереження зображення і звуку [5].

Забезпечення довготривалого зберігання аналогових кінодокументів є одним із найскладніших завдань для кіноархівів світу. Кожна інституція розробляє власну стратегію збереження, враховуючи специфіку та масштаб своєї колекції. У ЦДАЕА розроблено та впроваджено цілісну та гнучку систему забезпечення збереженості, що ґрунтується на положеннях чинних стандартів, розроблених в архіві науково-методичних документах та рекомендаціях міжнародних організацій, таких як FIAF (International Federation of Film Archives), FIAT / IFTA (International Federation of Television Archives), IPI (The Image Permanence Institute). Система збереженості кінодокументів включає застосування технологій превентивної консервації, цифрового збереження, страхування унікальних кінодокументів, функціонування системи охорони сховищ та їх протипожежної безпеки, розробку та впровадження планів та програм рятувально-відновлювальних заходів на випадок виникнення

надзвичайних ситуацій, підвищення рівня знань працівників з питань збереження кінодокументів, технічний супровід спеціалізованого обладнання.

Превентивна консервація є основою системи збереження кінодокументів у ЦДАЕА та передбачає комплекс профілактичних заходів, спрямованих на покращення стану збереження кінодокументів за умов мінімального втручання в їхню структуру, а в окремих випадках – уповільнення процесу деградації матеріальної основи документа. Особлива увага приділяється двом технологічно пов’язаним напрямкам превентивної консервації: забезпеченню нормативних умов зберігання та контрольно-профілактичному обробленню кінодокументів.

Наразі параметри мікроклімату в кіносховищах ЦДАЕА не відповідають нормативним показникам, визначеним у ГСТУ «Кінодокументи. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги» [6]. Для збереження кінодокументів на чорно-білій плівці має підтримуватися температура (+10ºC±5) і відносна вологість повітря (45%±5), для кінодокументів на кольорових плівці – відносна вологість повітря (45%±5) та температура (не вище мінус 5ºC). Результати моніторингу умов зберігання кінодокументів за період повномасштабного вторгнення РФ показали великі перепади температури і порушення вологісного режиму, головним чином спричинені перебоями з електропостачанням та неналежною роботою припливно-витяжної системи вентиляції, яка експлуатується з 1975 р. і є застарілою. На жаль, у таких умовах можуть розмножуватися пліснява та бактерії, що призводить до деформації плівки, втрати кольору та незворотного пошкодження кіноплівки. Для стабілізації показників вологості використовуються осушувачі повітря, які архів отримав у 2023 р. від Центру допомоги мистецтву України (Ukraine Art Aid Center) та Національного Інституту культурної спадщини Польщі (The National Institute of Cultural Heritage of Poland). Це кліматичне обладнання дозволяє тимчасово стабілізувати ситуацію, однак для комплексного вирішення проблеми необхідно впровадити сучасні системи вентиляції та кондиціонування повітря.

Санітарно-гігієнічний режим у сховищах кінодокументів підтримується щоденним прибиранням приміщень, регулярним знепилюванням стелажів та коробок з документами. Для запобігання поширенню мікроорганізмів проводиться санітарне оброблення з використанням спеціальних дезінфікуючих засобів та ультрафіолетове опромінювання повітря бактерицидними лампами.

З метою своєчасного виявлення ушкоджень документів здійснюється планове (не менше раз на 5 років) перевіряння наявності та стану. Ефективність значно підвищилася після поєднання перевірки наявності та стану кінодокументів з їх консерваційно-профілактичним перемотуванням на спеціальному обладнанні. Такий підхід дозволяє виявити приховані пошкодження, такі як сліди плісняви, і вчасно вжити заходів для їх усунення.

Також у плановому порядку проводиться контроль фізико-хімічного та технічного стану кінодокументів. При виявленні біологічних ушкоджень (плісняви) в коробки з плівкою закладається антисептик параформ, а також проводиться машинна чистка ушкоджених кінодокументів на ультразвуковій машині СУ-2 з використанням перхлоретилену.

Крім традиційних методів консервації кінодокументів, застосування інформаційних технологій також має бути і в частині превентивних заходів**.** Для ефективного збереження кінодокументів необхідно розробити інформаційну систему, яка об'єднає всі дані про документи та має включати ідентифікацію за допомогою QR-кодів, забезпечувати швидкий доступ до інформації про кожен фільм та посилити контроль за його збереженістю.

Стратегічним напрямком збереження національної кіноспадщини у ЦДАЕА є оцифрування кінодокументів. За більш ніж десять років реалізації проєкту з оцифрування переведено в цифровий формат більше 4800 кінофільмів, що становить понад 38% усіх кінодокументів. Незважаючи на війну та систематичне відключення електроенергії, процес не тільки не припинився, а й значно прискорився. У 2023 р. завдяки фінансовій підтримці Міжнародного альянсу захисту культурної спадщини в зоні конфліктів (ALIPH Foundation) архів отримав сучасне обладнання для сканування, що дозволяє оцифровувати кіноплівки різного формату та технічного стану з високою роздільною здатністю у 2К та 4К. Пріоритетність оцифрування кінодокументів визначається на основі комплексного аналізу їхнього фізичного стану та потенційної втрати інформації, а також затребуваності кінодокументів користувачами. Цифрове збереження кінофільмів вимагає розробки комплексної стратегії, що включає створення надійної ІТ-інфраструктури, забезпечення безпеки даних та використання сучасних технологій, таких як штучний інтелект для реставрації та обробки цифрових копій кінодокументів.

Одним із важливих аспектів збереження кінодокументів є забезпечення регулярного обслуговування та ремонту обладнання, яке використовується для їх відтворення та консервації. Часті несправності, відсутність оригінальних запчастин та дефіцит фахівців ускладнюють обслуговування застарілого кінообладнання. Постійний пошук альтернативних рішень та ремонт вимагають значних фінансових витрат.

Серйозним викликом для багатьох аудіовізуальних архівів світу, у т. ч. й для України, є проблема дефіциту молодих фахівців у сфері збереження аудіовізуальних документів.

Окремо стоїть питання готовності архіву до дій у надзвичайних ситуаціях, підготовлення планів надзвичайних ситуацій і забезпечення допоміжними матеріалами, необхідними для екстреної евакуації культурних цінностей першої групи цінності, а також проведення періодичних навчальних тренувань з питань захисту культурних цінностей для працівників, у т. ч. з евакуації культурних цінностей. Наразі архів працює над розробкою плану та погодження його в територіальному органі Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в умовах воєнного стану виникає реальна загроза фізичної втрати кінодокументів, які є частиною документальної спадщини України. Для їхнього ефективного захисту необхідно впровадити комплекс заходів, таких як підвищення готовності архіву до надзвичайних ситуацій, модернізація сховищ з урахуванням вимог безпеки, залучення молодих фахівців, розробка стратегії цифрового збереження. Реалізація цих заходів потребує значних фінансових ресурсів та міжнародної підтримки.

Список бібліографічних посилань

1. Про оптимізацію системи центральних державних архівів : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.06. 2022 р. № 732 // Верховна Рада. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/732-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 20.09.2024).

2. Кінолітопис : анот. кат. кіножурн., документ. фільмів і кіносюжетів (1896–1939) / упоряд. Н. Слончак. Київ, 2009. 221 с.

3. Про затвердження Правил роботи архівних установ України : Наказ М-ва юстиції України від 10.04.2013 р. № 584/23116 // Верховна Рада. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0584-13#Text (дата звернення: 20.09.2024).

4. The Film Preservation Guide. The Basics for Archives, Libraries, and Museums // The National Film Preservation Foundation. URL: https://www.filmpreservation.org/preservation-basics/the-film-preservation-guide (дата звернення: 18.09.2024).

5. Film preservation. // Technical Commission of International Federation of Film Archives. URL: https://www.fiafnet.org/images/tinyUpload/2022/07/English-COMPLETO_1.pdf (дата звернення: 18.09.2024).

6. Кінодокументи. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги : ГСТУ 55.003-2003. Чин. від 01.09.2003 р. / Розробники: О. Володіна (кер. розробки), Л. Пількевич, Н. Щербакова. Київ, 2003. 50 с.

УДК 930.253:002.1-028.27]:004.08

МІГРАЦІЯ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ В ЕЛЕКТРОННІЙ ФОРМІ НА НОВІ НОСІЇ ЯК СТРАТЕГІЯ ЇХ ДОВГОТРИВАЛОГО ЗБЕРІГАННЯ

Дідух Людмила Валентинівна,
завідувачка відділу технологічного
забезпечення архівної справи
Українського науково-дослідного інституту
архівної справи та документознавства,
кандидат історичних наук;
Міхалко Володимир Володимирович,
старший науковий співробітник
відділу технологічного забезпечення
архівної справи Українського НДІ
архівної справи та документознавства,
кандидат технічних наук, доцент;
Чорноморець Євгенія Матеївна,
старша наукова співробітниця відділу
архівознавства Українського НДІ
архівної справи та документознавства,
кандидат філософських наук
Україна, м. Київ

Анотація. *Міграція архівних документів в електронній формі на нові носії є однією із стратегій їх довготривалого зберігання. Її застосування є неминучим через постійний розвиток технологій. Розглянуто умови, за яких приймається рішення про здійснення міграції, та критерії вибору носіїв.*

Ключові слова: *документи в електронній формі, міграція, носії інформації, зберігання архівних документів, державні архіви.*

Annotation. *Migration of archival electronic documents to the new data media is one of the strategies for their long-term storage. The application of migration is inevitable as a result of the constant development of technologies. The conditions under which the decision on migration is made and the criteria for choosing data media are considered.*
Keywords: *electronic documents, migration, data media, storage of archival documents, state archives.*

Основними завданнями стратегій постійного зберігання документів в електронній формі НАФ є забезпечення їх автентичності, цілісності, доступності, можливості відтворення у повному обсязі документної інформації. Стрімкий розвиток сучасних технологій зберігання даних спонукає архівістів удосконалювати стратегії зберігання документів. Відповідно до ДСТУ ISO 15489-1:2018 «Інформація та документація. Керування записами. Частина 1. Поняття та принципи» (ISO 15489-1:2016, IDT) [1] для ефективного зберігання документів в електронній формі передбачено застосування, зокрема, такої стратегії, як міграція документів в електронній формі на новий носій. За ДСТУ 2732:2023 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять» міграція документів в електронній формі передбачає їх переміщення з одного носія документної інформації на інший зі збереженням автентичності, цілісності, достовірності цих документів та можливості користуватися ними [2].

Міграція документів на нові носії під час їх зберігання в архіві є неминучою з різних причин. Усі носії мають визначений термін придатності, з часом вони застарівають і виходять з ладу (іноді до закінчення строку придатності), що може призвести до втрати інформації. Про необхідність перенесення документів на нові носії можуть свідчити такі фактори: закінчення строку придатності носія; вихід носія з ладу; недоступність вміщеної на носії інформації; наявність збоїв та помилок при зчитуванні файлів, наявність пошкоджених та нечитаних секторів; отримання негативних результатів технічної перевірки носіїв тощо. Крім того, для зчитування інформації з носіїв необхідне відповідне програмно-апаратне забезпечення. За його відсутності файли переносять на інші носії з урахуванням наявного програмно-апаратного забезпечення, яке дозволить мати доступ до цих файлів.

Через швидкий і не завжди передбачуваний розвиток технологій відбувається також технологічне застарівання носіїв. У випадку виходу

старого носія з ладу перенесення інформації доцільно здійснювати на носії нового покоління. Для прикладу виходу носіїв з ужитку при їх фізичній та технічній справності можна згадати дискети або магнітні стрічки LTO старих поколінь, тому для забезпечення тривалого зберігання документів в електронній формі доцільно не тільки слідкувати за технічним та фізичним станом наявних носіїв, а й вивчати інформацію щодо застарівання технологій та поширення новітніх технологій, здійснювати планування (технічне, організаційне, фінансове) застосування стратегії міграції на більш сучасні носії інформації.

За результатами опитування, здійсненого науковими працівниками Українського НДІ архівної справи та документознавства у межах виконання протягом 2024 р. прикладної наукової роботи «Дослідження проблем забезпечення збереженості цифрових аудіовізуальних документів Національного архівного фонду», станом на початок 2024 р. вітчизняні державні архіви для зберігання документів в електронній формі використовують такі носії: оптичні носії (CD та DVD), відокремлені жорсткі диски, сервери. При цьому архіви або зберігають документи тільки на одному з видів носіїв (при цьому це як фізично відокремлені носії наведених видів, так і сервери та систем зберігання даних), або комбінують одночасно різні види носіїв.

На початок XXI ст. оптичні носії вважалися надійним, зручним та перспективним засобом для тривалого зберігання інформації; за належних умов зберігання строк придатності цих носіїв оцінювався виробниками у 20 і більше років [3]. Водночас дослідження показали, що навіть за дотримання умов зберігання швидкість та якість зчитування інформації з оптичних дисків погіршується вже через два роки [4]. Крім того, наразі обсяги виробництва та продажу оптичних дисків поступово зменшуються у зв’язку з дедалі більшим поширенням онлайн-доступу як до народжених у цифрі, так і оцифрованих документів. Відповідно, зменшується і виробництво та поширення пристроїв для їх зчитування (як відокремлених, так і вмонтованих у ноутбуки, персональні комп’ютери). Деякі інші характеристики оптичних носіїв теж роблять недоцільним їх використання для довготривалого зберігання документів: низька ємність пам’яті порівняно з іншими сучасними носіями; необхідність виділення окремих приміщень і забезпечення особливих умов зберігання; трудомісткість процесів їх очистки та перевірки фізичного та технічного стану.

Ще кілька років тому зберігання документів в електронній формі на зовнішніх жорстких дисках було досить актуальним. Проте варто

зазначити їхні недоліки для архівних робіт: очевидна трудомісткість організації процесів їх очистки та перевірки фізичного та технічного стану.

Доцільним для державних архівів виглядає рішення про планову міграцію документів в електронній формі із зазначених фізично відокремлених носіїв на більш сучасні носії. При обранні носіїв для здійснення міграції варто враховувати такі критерії [5]: довговічність (причому в більш тривалій часовій перспективі застарілість технології застосунків для зчитування носія зазвичай буде набагато важливішим фактором, ніж фізичний знос самого носія); ємність (зведення до мінімуму кількості фактичних носіїв, якими потрібно керувати, загалом буде більш ефективним і економічно вигідним); життєздатність (обрані носії мають підтримувати надійні методи виявлення помилок зчитування, запису, відновлення даних); традиційність (носій інформації та його допоміжне апаратне та програмне забезпечення мають базуватися на доступній та поширеній технології); вартість (необхідно враховувати як вартість самого носія, так і загальну вартість підтримання його зберігання); вразливість (носії повинні мати низьку вразливість від фізичних пошкоджень і бути стійкими до широкого діапазону умов навколишнього середовища).

На сьогодні сервери (RAID-масиви) є найпоширенішим типом носіїв, рекомендованим для здійснення міграції документів. Вони мають програмно-апаратне забезпечення, яке автоматизовано здійснює перевірку технічного стану, здійснює резервне копіювання; є відносно дешевими; надають швидкий доступ до інформації; мають більший обсяг пам’яті порівнюючи з іншими типами носіїв; високу надійність; визначений термін роботи, гарантований виробниками; за потреби передбачають їх «гарячу заміну» без вимкнення системи (її електричного живлення).

Для деяких архівів, зважаючи на рівень матеріально-фінансового забезпечення та об’єм / кількість документів в електронній формі, що зберігаються, також прийнятним варіантом стане використання зовнішніх жорстких дисків (HDD) і / або твердотільних накопичувачів (SSD). Ці носії мають такі переваги: висока ємність, можливість зберігати інформацію без постійного приєднання до джерела живлення, стійкість до фізичних факторів порівняно з оптичними дисками. При цьому HDD є більш доступними за вартістю при зберіганні великих обсягів інформації, а SSD мають довший термін служби, більшу швидкість доступу до інформації на них, вищу надійність, ніж HDD.

Список бібліографічних посилань

1. ДСТУ ISO 15489-1:2018 Інформація та документація. Керування записами. Частина 1. Поняття та принципи (ISO 15489-1:2016, IDT). URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/dstu_iso_15489-1_2018.pdf (дата звернення: 12.09.2024).
2. ДСТУ 2732:2023. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2024. С. 9.
2. Петров В., Крючин А., Шанойло С., Беляк Є., Мельник О. Технології створення оптичних носіїв для систем довготермінового зберігання даних // Реєстрація, зберігання і обробка даних. 2017. Т. 19, № 3. С. 3–12.
3. Chernyshov A.V. Some results of the integrity control of optical discs with recording based on the results of four years of storage in the archive. December, 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/374437108_Some_results_of_the_integrity_control_of_optical_discs_with_recording_based_on_the_results_of_four_years_of_storage_in_the_archive#fullTextFileContent/ (дата звернення: 12.09.2024).
4. Digital Preservation Handbook, 2nd Edition. Digital Preservation Coalition, 2015. URL: https://www.dpconline.org/handbook (дата звернення: 12.09.2024).

УДК 929(477)Доманицький:930.253(477.46)

ВАСИЛЬ ДОМАНИЦЬКИЙ У МАТЕРІАЛАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Клименко Тетяна Анатоліївна,
директорка Державного архіву
Черкаської області,
кандидат історичних наук, доцент
Україна, м. Черкаси

Анотація. *Висвітлено маловідомі сторінки життя та діяльності відомого українського філолога, текстолога, історика, фольклориста, політичного та громадського діяча Василя Миколайовича Доманицького.*

Ключові слова: *вчений, сторінки життя, діяльність, наукова спадщина.*

Annotation. *The article highlights the little-known pages of life and activity of famous Ukrainian philologist, textual critic, historian, folklorist, political and public figure Vasiliy Nikolaevich Domanitskiy.*

Keywords: *scientist, page the life, activity, scientific legacy.*

«Вставаймо, рук не покладаючи, до нової праці тим тяжче, що знову одного з найкращих робітників немає», – такими словами провів в останню путь непересічну особистість, гордість української нації, філолога, текстолога, історика, фольклориста, політичного та громадського діяча Василя Миколайовича Доманицького видатний український вчений В. М. Липинський. Помер В. М. Доманицький 28 серпня (за старим стилем) 1910 р. у м. Аркашон на півдні Франції, де йому довелося лікуватися [1], проживши 33 роки, про що є запис в метричній книзі Різдво-Богородицької церкви с. Колодисте, передбачливо зроблений його батьком Миколою Михайловичем Доманицьким, який служив у тому селі приходським священником [2]. Після смерті його тіло привезли в Україну, але через заборону владою поховання «небезпечного націоналіста» в Києві його було поховано селі Колодистому [3]. Свою останню шану В. Доманицькому селяни рідного і навколишніх сіл висловили, несучи домовину 15 верст на руках, а на вінку було зроблено напис: «Дорогому порадникові, незабутньому вчителеві, славному борцеві за долю рідного народу з незмірним жалем колодистські селяни» [4]·

Метричні записи про народження [5], смерть [6], а також про родину Доманицьких дбайливо зберігаються в Державному архіві Черкаської області, з яких можна довідатися про родинні зв’язки, кількість членів родини і багато іншої інформації [7].

При вивченні документів про народження і смерть було виявлено цікавий факт з його біографії, не відомий біографам, який полягає в тому, що таїнства хрещення і поховання В. Доманицького здійснювали одні й ті ж самі люди, з різницею в часовому проміжку в 33 роки – приходський священик містечка Катеринопіль, у якому мешкала мати В. Доманицького, а пізніше протоієрей с. Стецівка Микола Філімонович Грушецький та селянин с. Колодистого Іван Лисак, які, вочевидь, були в дружніх стосунках з батьком Василя Доманицького.

Щиро поважаючи та з прихильністю до непересічної творчості Т. Г. Шевченка В. Доманицький заповів викарбувати на своєму надгробку слова поета: «*Ми не лукавили з тобою, ми просто йшли, у нас нема зерна неправди за собою*». Це невипадково, адже головним доробком у житті В. М. Доманицького стало упорядкування повного видання «Кобзаря», звіривши рукописи Т. Г. Шевченка і виправивши помилки попереднього видання, що побачило світ 1907 р. у Петербурзі. Водночас він редагував працю М. Аркаса «Історія України».

В. М. Доманицький відбувся і як науковець. У своєму найкращому літературознавчому дослідженні «Критичний розслід над текстом «Кобзаря» Шевченка» він розглядає текстологію віршів Т. Г. Шевченка, а в статтях «М. Марковичка» та «Авторство Марка Вовчка» (1908) виступив проти П. Куліша, довівши безперечну автентичність творів Марка Вовчка. Висновки В. Доманицького були позитивно оцінені й підтримані І. Франком [8]. Як фольклорист він збирав і досліджував народні пісні. Праці В. Доманицького з історії, етнографії та археології не виходили за рамки історіографії. Опублікувавши кілька щорічних бібліографічних оглядів українських видань, розкрив себе в новій для нього галузі – бібліографії.

У своїй статті «Вінчання навкруг "діжи"» автор описав випадок дворазового вінчання одної і тої ж пари [9], а в статті «Невдале вінчання монаха» про хибні нрави духовенства наприкінці 90-х років XVIII ст. [10]. Свої краєзнавчі дослідження В. Доманицький оприлюднив у статтях «Приготування до зустрічі імператора Олександра І в Умані» про відвідання імператором у 1822 р. Умані та пригощання власницею «Софіївки» Софією Потоцькою в гроті Фетіди августійшого гостя чаєм [11], «До історії приватних пансіонів в Київській губернії на початку XIX століття» про історію відкриття та діяльність жіночого пансіону в Умані [12], «Як вводилося оспопрививання в Уманському повіті сто років тому» [13].

Археологічні дослідження В. Доманицького знайшли своє відображення в статтях «Археологічний літопис» про розкопки, які він проводив поблизу с. Павлівки, на фермі Ольгино, поблизу с. Криві Коліна Уманського повіту [14]. «Дослідження та розкопки» про дослідження ним городища в його рідному Колодистому [15]. Наведені вище та багато інших історико-літературних й фольклористичних праць В. М. Доманицького друкувалися в «Київській старовині», «Записках наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка», «Літературно-науковому віснику», «Українському віснику».

Неоціненний вклад В. Доманицького у видавничу справу. Очолюючи наукову хроніку в журналі «Київська старовина», він створив товариство «Вік» для видання народних книжок. Цим товариством був виданий збірник українських літературних творів до сторіччя української літератури. Як громадський діяч він сприяв розвитку кооперативних установ. За його участю в рідному селі були відкриті лавка, сільський народний дім, читальня, комісійне бюро для продажу селянського хліба.

В. М. Доманицький як розумна та культурна людина користувався на батьківщині величезною повагою. Науковці багатьох поколінь досліджують його спадщину. Матеріали біографічного характеру та значна кількість наукових статей і публікацій про нього зберігається в музейних, бібліотечних та архівних установах не тільки України, але й за кордоном. У Музеї книги і друкарства України відкрито на його честь експозицію.

Про його активну громадську діяльність свідчать поліцейські донесення, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві в Москві. В Інституті рукопису НБУВ зберігається особовий фонд В. М. Доманицького, у якому серед документів знаходяться рукописи творчих праць, біографічні матеріали, матеріали службової та громадської діяльності, листування тощо. Епістолярну спадщину В. Доманицького досліджують науковці Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. Про нього залишили спогади Д. Донцов, С. Єфремов, В. Антонович, О. Конинський. Особливо відверті і теплі спогади залишив В. Липинський, який вважав В. Доманицького людиною неперевершеною довіри, найближчою йому з усього оточення, який зблизив його з М. Грушевським, С. Єфремовим, Б. Грінченком. Тільки у своїх листах до В. Доманицького він був відвертим, а коло порушуваних ними проблем охоплювало науку, політику, публіцистику та просвітництво.

Публіцистичні роботи вивчають науковці Інституту журналістики Національного університету ім. Т. Г. Шевченка [16]. Чимало документальних матеріалів зберігається в архіві Інституту літератури НАН України [17]. Численні матеріали про В. Доманицького зібрав відомий український журналіст та краєзнавець Микола Федорович Комарницький, фонд якого зберігається в Державному архіві Черкаської області [18].

У рамках цієї статті автор не ставила за мету перелічити всі інституції, де зберігається значний творчий спадок й напрацювання В. М. Доманицького, який лише підтверджує, що це була людина багатої й чесної душі, всебічних знань, що вірно служила українському народові.

Список бібліографічних посилань

1. Чулий Л. Тихого сну // Рада. 1910. 7 листоп. С. 1.
2. Памятная книжка Киевской епархии. Киев, 1882. С. 182.
3. Похорон Василя Доманицького // Рада. 1910. 6 листоп. С. 1.

4. Мельник О. Як видавець він був прямо незрівняний // Українська газета. 2008. 18–31 груд. С. 2.
5. Державний архів Черкаської області. Ф. 931. Оп. 1. Спр. 191. Арк. 8.
6. Там само. Спр. 797. Арк. 47.
7. Там само. Спр. 31. Арк. 11; Спр. 177. Арк. 39, 123; Спр. 469. Арк. 25.
8. Франко І. Я. Київ, 1955. Т. 17. С. 409.
9. Київська старовина. 1902. Т. 72, лютий. С. 72–74.
10. Там само. 1901. Т. 73, травень. С. 127.
11. Там само. 1901. Т. 73, червень. С. 141–143.
12. Там само. С. 450–459.
13. Там само. 1902, червень–серпень. С. 1–4.
14. Там само. 1899. Т. 66, вересень. С. 134– 36.
15. Там само. 1901. Т. 72, лютий. С. 125–126.
16. Гирич І. Постать В'ячеслава Липинського у світлі його листування з дореволюційних часів // Український історик. 1999. Ч. 2/4. С. 110–142.
17. Архів Інституту літератури НАН України. Ф. 47. Спр. 642.
18. Державний архів Черкаської області. Ф. Р-3990. Оп. 2. Спр. 104.

УДК 930:025.17(477.7)

ВПЛИВ КУЛЬТУРИ ЧИТАННЯ НА ФІЛОСОФСЬКІ ТВОРИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ (за матеріалами фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського)

Якубова Тетяна Анатоліївна,
наукова співробітниця
Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського,
кандидат історичних наук
Україна, м. Київ

Анотація. *Надано відомості про книгознавчі дослідження книг про Г. Сковороду, здійснені авторкою статті в 2021–2022 рр. у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства (ВБЗІК ІК) НБУВ. Зазначені книгознавчі дослідження надали історичний матеріал про культуру читання Г. Сковороди, яка вплинула на його філософські твори, стала важливим важелем творчих пошуків філософа.*

Ключові слова*: Г. Сковорода, культура читання, Біблія, бібліотечні фонди, бібліотека, філософія, поезія.*

Annotation. *The article provides information about bibliographic research of books about H. Skovoroda, which were carried out by the author of the article in 2021–2022 in the funds of the Department of Library Collections and Historical Collections of the Institute of Bibliography of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi. These bibliographic studies provided bibliographic and historical material about H. Skovoroda's reading culture, which influenced his philosophical works and became an important lever of the philosopher's creative pursuits.*
Keywords: *G. Skovoroda, culture of reading, Bible, library funds, library, philosophy, poetry.*

У 2021–2022 рр. авторкою статті були проведені книгознавчі дослідження та виявлені унікальні видання Сковородіани XIX – початку XX ст. у фондах ВБЗІК ІК НБУВ, про що зазначено в статті «Сковородіана» у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського» [1]. Видання Сковородіани зберігаються у фонді дореволюційної періодики, у фонді бібліотеки Київської духовної академії (КДА), фонді літератури польською мовою зазначеного відділу. Твір М. І. Ковалинського «Житие Сковороды, Григория Савича» (Сумцов Н. Житие Сковороды, описанное другом его М. И. Коваленским // Киевская старина. 1886. Т. 16. № 9. С. 103–150) з фонду дореволюційної періодики ВБЗІК ІК НБУВ містить відомості про творчу культуру читання, читацькі та наукові уподобання Г. Сковороди щодо творів античних філософів, поетів та богословів. М. І. Ковалинський зазначає, що найулюбленішими авторами Г. Сковороди були Плутарх, Філон Іудеянин, Цицерон, Горацій, Лукіан, Климент Александрійський, Ориген, Ніл Деоніський Архепагітський, Ісповідник.

Г. Сковорода в процесі творчих пошуків, навчання, а також під час закордонних подорожей, безпосереднього спілкування з друзями, які володіли багатими приватними бібліотеками, напрацював свій власний цікавий та цінний досвід роботи з літературою. Філософ-вчитель практично все життя працював з книгами філософів, релігійними, літературними творами, що дозволило йому сформувати свої власні правила культури читання. Вони фактично стали методами роботи з книгами, які, ймовірно, Г. Сковорода рекомендував своїм учням та студентам у Харкові та інших українських містах. Ці власні правила культури читання Г. Сковорода виклав у своїй латиномовній праці «Філологічні виписки», яка була написана, очевидно, під час викладання поетики в Харківському колегіумі і призначалася для М. Ковалинського [2].

Автограф цієї праці зберігається в Інституті літератури НАН України (Ф. 86. № 24. Арк. 120–122). «Філологічні виписки» Г. Сковороди вперше надруковано мовою оригіналу у виданні 1894 р. серед листів до М. Ковалинського, в українському перекладі – у книзі «Сковорода Григорій. Твори в 2 т.» (Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. Т. 2). «Філологічні виписки» авторства Г. Сковороди мають невеликі розділи: «Як перекладати авторів на рідну мову», «Яких авторів слід читати насамперед», «При читанні слід робити виписки», «Як робити виписки», «Як робити короткі виписки», «Сльози і все, що до них стосується», «Приклади зауважень», «Історичні виписки», «Лема». Саме читання релігійної літератури, виписки з різних теологічних книг, зокрема з Біблії, знадобилися Г. Сковороді при написанні його «Саду…», «Басень харківських», інших філософсько-релігійних творів, у композиторській діяльності та церковному співі, адже він сам писав музику, духовні твори. М. Ковалинський писав про Сковороду: *«Він створив духовні концерти, переклавши деякі псалми на музику, також і стихири, що співались під час літургії, музика яких сповнена гармонії простої, але величної».* Під впливом культури читання Біблії та теологічної літератури Г. Сковорода склав веселий і урочистий наспів «Христос воскрес» та канон Паски «Воскресіння», про що свідчив Квітка-Основ'яненко.

Знана київська книгознавчиня та бібліографиня Лариса Григорівна Рева, яка працювала науковим співробітником в НБУВ (1993–2015 рр.) і вивчала джерела про Г. Сковороду в фондах бібліотеки, у своїй книзі «Давня література релігійного змісту, важлива інтелектуальна власність держави – основа християнської етики і моралі: панорамне дослідження» відмітила етапи формування культури читання Г. Сковороди, на які вплинули періоди навчання його в Чорнуській церковнопарафіяльній школі та Києво-Могилянській академії (КМА) [3]. Дослідниця зазначила, що навчання у бурсі, шкільна поезія, різдвяні і великодні пісні, народні думи і козацькі пісні, які виконували лірники і кобзарі, *«формували високі естетичні та художні смаки майбутнього поета і філософа».* У КМА Г. Сковорода здобув знання з античної й західноєвропейської філософії, знайомлячись з працями різних філософів, зокрема з фондів академічної бібліотеки. Вивченню іноземних наукових книг сприяли здобуті під час навчання в КМА знання латини, грецької, німецької, польської мов та ґрунтовна освіта. Вивчення наукової літератури з різних гуманітарних наук у різних тогочасних бібліотеках надало можливості Г. Сковороді в 1759–1769 рр. викладати в Харківському колегіумі поетику, етику, грецьку мову

та катехізис. Він склав підручник з питань моралі «Начальная дверь ко христіанскому добронравію» (1766 р.) – філософський твір, курс етики.

М. І. Петров – професор КДА в статті «К биографии украинского философа Григория Савича Сковороды» (праця зберігається в бібліотеці КДА у фондах ВБЗІК ІК НБУВ) надає відомості про викладачів КМА та їх праці, що мали вплив на літературні прийоми Г. С. Сковороди та формування його релігійного світогляду [4]. Знайомство Г. Сковороди з книгами з фондів бібліотеки КМА, з лекціями викладачів академії, які вони читали за текстами власних підручників, усе це вплинуло на культуру читання юного філософа в студентські роки та сформувало в нього повагу до книг, вміння працювати з науковою літературою.

Історик Ф. Кудринський у праці «Философ без системы» (Киевская старина. 1898. Т. LX, № 2. С. 265–282, фонд дореволюційної періодики ВБЗІК ІК НБУВ) розглядає погляд Г. С. Сковороди на Біблію, аналізує історію читання Святого Письма в біографії філософа. Сковорода визнає, як зазначив Ф. Кудринський, що лише в зрілому віці, а саме у 30 років, він почав свідомо читати Біблію. Очевидно, знайомство з цією книгою в дитячі та студентські роки було для Г. Сковороди не глибоким, оскільки в цей період тільки починав формуватися релігійний світогляд філософа і він лише починав шукати Бога в своєму молодому житті.

Дослідниця сучасної української Сковородіани Л. Г. Рева в зазначеній книзі відмітила, що Біблію Г. Сковорода, очевидно, читав і єврейською мовою. Новий Заповіт вивчав в оригіналі. У своїй книзі книгознавчиня робить висновок, що «у філософії Г. Сковороди Біблія займає провідне місце», адже в кожному своєму філософському творі мислитель торкається Біблії [3]. Сковорода поетично оспівує різні біблійні історії в своїх творах, зокрема в «Пісні 4-й» свого «Саду…» філософ згадує Різдво, як свято Божої допомоги духом, коли Бог надіслав «духа сина свого в серця наші». «Пісню 7-му» «Саду…» Сковорода присвятив Воскресінню ХристовУ, у цьому творі він поетично оспівує святу Паску, коли філософ звертається до Христа: «Веди мене з собою, в горню путь на хрест, / Радий я жити над горою, кину земну персть». «Пісня 10-та. Всякому місту є звичай, права» з «Саду…» Г. Сковороди стала особливо актуальною та популярною в часи війни в Україні на початку XXI ст. У цій філософській пісні звучать актуальні філософські ідеї Любові, Смерті, Цінності Життя, Біблійних Цінностей.

Слухачам КМА, в якій навчався Г. Сковорода, стало відомо про планетарну систему Коперника з лекції з філософії її ректора (1647 р.)

Інокентія Гізеля (бл. 1600–1683). Професор Я. Матвіїшин зазначив, що серед українських вчених, котрі відкрито прийняли «науку Коперника, особливе місце посідає Т. Прокопович (1675–1736)» [5; 6]. Професор КМА Т. Прокопович у 1705–1716 рр. викладав поетику, риторику, фізику, математику, історію, філософію, теологію. У 1711–1716 рр. – ректор Києво-Могилянської академії. Перший почав знайомити студентів «із вченнями Р. Декарта, Дж. Локка, Ф. Бекона, дав пояснення системи М. Коперніка і вчення Г. Галілея» [7]. У бібліотеці КМА Т. Прокопович та Г. Сковорода мали доступ до рукописів та друкованих книг, у котрих у полемічній частині обговорювалася планетарна система Коперника. Отже, книги з бібліотеки КМА, твори Т. Прокоповича, курс Інокентія Гізеля «Opus totius philosophiae» («Твір про всю філософію» 1646–1647 рр.) вплинули на коперникіанство Г. Сковороди, що походить зі студентських років філософа. Після європейських мандрів Г. Сковороди, під час яких філософ перебував і в Польщі, ідеї Коперника вагомо увійшли до його філософських творів [5; 6].

Отже, культура читання Г. Сковороди вплинула на написання його філософських творів, на формування філософсько-богословського світогляду. Тема культури читання Г. Сковороди є науковою перспективою сучасного книгознавства та потребує ретельних досліджень в фондах вітчизняних і зарубіжних бібліотек та архівів.

Список бібліографічних посилань

1. Якубова Т. «Сковородіана» у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського // Короленківські читання 2022 «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни» : матеріали XXV Всеукр. дистанц. наук.-практ. конф. (Харків, 26–27 жовт. 2022 р.). Харків, 2023. С. 135–139.
2. Сковорода Г. Філологічні виписки. Григорій Сковорода. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи / вступ. ст., упоряд. і приміт. І. В. Іваньо. Київ : Наук. думка, 1983. С. 460–463.
3. Рева Л. Г. Григорій Сковорода. Давня література релігійного змісту, важлива інтелектуальна власність держави – основа християнської етики і моралі : панорам. дослідж. Ніжин, 2024. С. 269–292.
4. Петров Н. К биографии украинского философа Григория Савича Сковороды // Киевская старина. 1903. Т. 81, № 4, Отд. 2. С. 10–18.
5. Матвіїшин Я. // Ідеї Коперника в Україні. Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні : зб. наук. пр. Львів, 2014. С. 370–421.

6. Matwiiszin Ja. Idee Kopernika na Ukrainie // Kwartalnik historii nauki techniki. 1974. T. 19, № 4. S. 657–676.
7. Києво-Могилянська академія в іменах: XVII–XVIII ст. : енцикл. вид. / наук. ред., упоряд. З. І. Хижняк. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2001. 733 с.

УДК929:821.161.2]:791«195/198»

ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИХ ПОДІЙ ТА ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ У ДОКУМЕНТАЛЬНІЙ КІНОКОЛЕКЦІЇ ЦДАЕА: ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ, КУЛЬТУРНЕ ЗНАЧЕННЯ, ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСТУПУ

Касян Людмила Григорівна,
начальниця відділу забезпечення
збереженості та обліку фонодокументів
Центрального державного аудіовізуального
та електронного архіву
Україна, м. Київ

Анотація. *Проаналізовано особливості репрезентації літературно-мистецьких подій та творчої діяльності українських радянських письменників у різножанрових документах кіноколекції ЦДАЕА. Розглянуто інформаційний потенціал та культурне значення кінодокументів 1930–1990-х рр. Окреслено особливості організації доступу до кінодокументів архівного зібрання.*

Ключові слова: *репрезентація, українські письменники, кінодокумент, кіноколекція, Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів, забезпечення доступу до документів.*

Annotation. *The peculiarities of the representation of literary and artistic events and the creative activity of Ukrainian Soviet writers in the various genre documents of the film collection of the Central State Audiovisual and Electronic Archive are analyzed. The informational potential and cultural significance of film documentaries of the 1930s–1990s are considered. Features of organization of access to film documents of the archival collection are outlined.*

Keywords: *representation, Ukrainian writers, film documentary, film collection, The State Audiovisualand Electronic Archive, providing access to documents.*

Основою документального кіно є зйомки реальних подій та осіб, що й дало підстави вживати узагальнену назву «кінодокументи» на позначення жанрів документального кінематографу. За способом організації екранного матеріалу й змістовим наповненням серед

кінодокументів виділяється екранна кіноперіодика, яка жанрово охоплює окремі кіносюжети, кіножурнали, інформаційні хронікально-документальні фільми (у цих жанрах переважає хронікальна зйомка в режимі реального часу); проблемно-образна кінопубліцистика, документальна кінобіографіка, (фільми-біографії, фільми-портрети, фільми-лекції і т. п.).

Кінодокумент свідчить про реальний вигляд минулого, є сховищем його автентичних візуальних та звукових слідів, разом з тим він не лише відтворює реальність, але як репрезентація має ціннісну складову, виражає ставлення до відтворюваного образу чи явища, показує цінності, ідеологію тих, хто транслює цю реальність.

Кінематограф радянської доби був потужним каналом трансляції колективних уявлень, механізмом їх кодування та інтерпретації. Тоталітарна система розглядала кіно перш за все як потужний засіб пропаганди та інструмент виховання радянської людини. Кінодокументи радянського часу загалом і кінодокументи, присвячені літературно-мистецьким подіям та творчій діяльності українських радянських письменників зокрема, є вдячним матеріалом для вивчення конструювання індивідуальних та колективних ідентичностей у радянському суспільстві, пізнання й необхідного сьогодні переосмислення радянського. Оскільки, як слушно зауважує С. Плохій: «*Головна річ, яку, як мені здається, тут варто подолати, – це уявлення про радянську добу як добу, в якій час зупинився, а соціальні та культурні процеси потрапили під своєрідний арешт або регресували. Насправді, як ми знаємо, незважаючи на терор і тиск держави, суспільство в цей час не припинило розвиватися і пройшло через кілька надзвичайно важливих трансформацій. Дуже важливо дати сьогоднішньому суспільству зрозуміти, що без цього радянського минулого не було б України 1991 року. Що багато і здобутків, і проблем, які ми сьогодні маємо, починаються саме в цьому минулому*» [6, с. 210].

Для різновекторних наукових досліджень соціокультурної сфери УРСР 1930–1990-х років «радянський сегмент» кіноколекції ЦДАЕА, беззаперечно, має значний джерельний потенціал. Сюди, перш за все, належить комплекс кіножурналів виробництва Української студії хронікально-документальних фільмів («Укркінохроніка»): «Радянська Україна» (випуск розпочався 1938 р.), «Молодь України», «Піонерія» (випуск розпочався 1954 р.), «Україна сьогодні» (випуск розпочався 1958 р.), окремі кіносюжети цієї студії, телесюжети Республіканської студії телебачення (1950–1990-х рр.) та хронікально-документальні фільми

студій «Укркінохроніка», Київської студії науково-популярних фільмів («Київнаукфільм»).

Серед кінодокументів, присвячених літературно-мистецьким подіям, можна виділити такі тематичні групи: 1) з'їзди письменників України (часове охоплення цих документів 1940–1990 рр.); 2) пленуми Спілки письменників УРСР; 3) обговорення творів на висунення українських республіканських літературних премій, нагородження лауреатів. Сюжети цієї тематичної групи фіксують засідання оргкомітету, вручення найвищих літературних відзнак, інтерв'ю лауреатів та номінантів. Найповніше представлена Державна премія УРСР ім. Т. Г. Шевченка. У кінодокументах зафіксована фактично вся історія існування премії за радянського часу, починаючи від першого засідання оргкомітету 1961 р. й нагородження дипломами та почесними знаками перших лауреатів у номінації «Література» Павла Тичину та Олеся Гончара 9 березня 1962 р., до 1991 р. включно.

Також значна кількість кіносюжетів присвячена Республіканській літературній премії ім. Лесі Українки. Екранними подіями стали нагородження лауреатів премії журналу «Барвінок», премії ім. М. П. Трублаїні за кращі твори, надруковані в журналі «Піонерія», вручення нагород лауреатам Стусівської премії 1987 р.; 4) проведення всеукраїнських літературно-мистецьких свят: «В сім'ї вольній новій», «Лесині джерела», «Романівська весна» та ін.; 5) проведення урочистих вечорів, присвячених українським письменникам. Це заходи, приурочені як до ювілейних дат (наприклад, до 50-річчя від дня народження Олеся Гончара, 70-річчя Андрія Головка), так і комеморативні акції до 100-річчя Василя Стефаника, 120-річчя Тараса Шевченка, 80-річчя Павла Тичини та ін.; 6) вшанування пам'яті письменників: урочисте відкриття меморіальних дошок, пам'ятників та бюстів, пам'ятних знаків, створення та діяльність меморіальних будинків-музеїв; 7) висвітлення діяльності літературних студій при Спілці письменників. Ця тематично група кількісно невелика, але досить цікава за своїм інформаційним потенціалом.

Сюжети, присвячені діяльності окремих письменників, можна згрупувати за такими категоріями: 1) сюжети-нариси, які дають загальну характеристику творчої діяльності письменника, містять як синхронний запис головного героя з автокоментарем, фрагменти літературних творів, авторське виконання поезії чи прози, так і закадровий дикторський текст-коментар зображуваного; 2) інтерв'ю письменників з роздумами про творчі плани, історію написання того чи іншого твору, міркування з приводу

важливих суспільно-політичних, освітніх чи культурно-мистецьких подій; 3) сюжети, які зафіксували зустрічі з читачами; 4) участь письменників у культурно-мистецьких та суспільно-політичних подіях (наприклад, виступи Івана Драча на різних ювілейних Шевченківських заходах та установчих зборах товариства «Меморіал» у Республіканському Будинку кінематографіста 1989 р. [7], Науковій сесії Великої Ради Народного Руху України 1990 р. [8] та ін.).

У архівній кіноколекції ЦДАЕА зберігається понад п'ятдесят документальних фільмів, присвячених українським письменникам, створених у радянський період. Фільми-портрети, фільми-біографії фіксують і зберігають образ письменника в динамічній візуальній та звуковій формі. Ці стрічки крім синтезованої різнорідної біографічної інформації водночас є виразниками образу епохи, її екранного втілення. Вони також презентують рівень рецепції особистості та творчості письменників у те чи інше радянське десятиліття.

Доступ до документів архівної кінотеки здійснюється у фізичній формі (безпосередня робота з документом у читальному залі архіву) та в формі інтелектуального доступу до інформації (отримання необхідної інформації про документ та його зміст через документи вторинного рівня, зокрема через архівний електронний каталог аудіовізуальних документів) [4].

Склад і змістове наповнення кіноколекцій висвітлено у восьми випусках науково-довідкового видання «Кінолітопис : анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів і кіносюжетів» [3].

Для безпосереднього ознайомлення користувачів із кінодокументами архів практикує створення кіно- та відеодобірок, виставковими майданчиками для яких є офіційний сайт установи та архівний ютюб-канал. Кіно- та відеодобірка – це поєднання за допомогою спеціальних програм для монтажу відеоконтенту (наприклад, NChvideopad) у логічно-художній послідовності окремих найбільш інформативних фрагментів одного, кількох кіно- чи відеодокументів для розкриття теми. Таким чином «кіно-, відеодобірка має вигляд кінотрейлера, який репрезентує візуально-звуковий образ події чи персоналії, зафіксованої кіно-, відеокамерою» [5, с. 94] і розкриває зміст та інформаційний потенціал документів [1; 2]. Тривалість відеодобірок від 5 до 10 хвилин. Обов'язковим елементом у структурі відеоролика є текстовий довідково-пошуковий блок, що включає назви кінодокументів, кадри яких увійшли до відеоролика, відомості про

авторів фільму чи сюжету, рік випуску, назву кіностудії, на якій створено документ, архівний номер.

Кінодокументи 1930–1991 рр. є своєрідними історичними джерелами, що завдяки своїм технічним можливостям фіксують факти і події візуально аудіально, різнопланово репрезентують українських письменників, допомагають осягнути ментальну когнітивну своєрідність персоналій. Водночас кінодокументи є важливими свідченнями про час свого створення і дають матеріал для його розуміння. У комплексі з іншими документальними свідченнями вони сприяють глибшому, різнобічному висвітленню того чи іншого факту в біографії письменника та дозволяють краще зрозуміти подію в соціокультурній канві історичного періоду.

Список бібліографічних посилань

1. До 125-річчя від дня народження Бориса Антоненка-Давидовича URL: https://www.youtube.com/@tsdaea-arch/videos (дата звернення: 20.09.2024).
2. До 85-річчя від дня народження поета Івана Драча URL: https://www.youtube.com/@tsdaea-arch/videos (дата звернення: 20.09.2024).
3. Друковані та електронні видання. URL: https://tsdaea.archives.gov.ua/kinolitopysy-3/ (дата звернення: 20.09.2024).
4. Електронний каталог аудіовізуальних документів. URL: https://avd.archives.gov.ua/#tab-3 (дата звернення: 20.09.2024).
5. Касян Л. Г. Проєктна і публікаційна діяльність Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного в процесі функціонування і розвитку історичної пам’яті // Архівістика: теорія, методика, практика : матеріали Другої міжнар. наук.-практ. конф. (22–23 квіт. 2021 р., м. Кам’янець-Подільський). Кам’янець-Подільський, 2021. С. 93–97.
6. Плохій С. Матеріали дискусії «До 30-ліття розвалу СРСР. Радянське минуле й радянська спадщина: підходи до вивчення та можливості подолання» // Радянське «я» і радянське «ми» між ідеологією і реальністю / Soviet «I» and Soviet «We» between Ideology and Reality : колектив. моногр. Київ, 2024. С. 209–213.
7. ЦДАЕА. Од. обл. 10310.
8. ЦДАЕА. Од. обл. 11027.

070.1(091):378.4:62(477.83-25)Львівська політехніка "XIX"

МІФИ ТА РЕАЛЬНІСТЬ: ІСТОРІЯ НЕРЕАЛІЗОВАНОГО ПРОЄКТУ МІЖНАРОДНОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ТЕХНІЧНОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ПРЕСИ У БІБЛІОТЕЦІ ЛЬВІВСЬКОЇ ПОЛІТЕХНІКИ (30-ті роки XX ст.)

Козел Надія Володимирівна,
бібліотекарка
Науково-технічної бібліотеки
Національного університету
«Львівська політехніка»
Україна, м. Львів

Анотація. *Розглянуто історію нереалізованого проєкту розміщення Центру Міжнародної федерації технічної та професійної преси у бібліотеці Львівської політехніки в 30-х роках XX ст. Представлено історичний контекст, у якому виникла ідея проєкту, а також соціально-економічні та політичні чинники, що завадили його реалізації. Увагу зосереджено на архітектурних особливостях бібліотеки, її значенні в освітньому просторі того часу, розглянуто вплив періодичних видань на розвиток наукової діяльності. Окрему увагу приділено розвіянню сучасних міфів, які сформувалися навколо цієї теми, підкреслюючи важливість критичного аналізу історичних фактів для глибшого розуміння їхнього впливу на сучасність. Стаття має на меті заповнити інформаційні лакуни в дослідженнях бібліотекознавства та історії вищої технічної освіти на теренах Галичини у II Речі Посполитій, пропонуючи нові перспективи для подальших наукових розвідок.*

Ключові слова: *Міжнародна федерація технічної і професійної преси, Об'єднання польських технічних і професійних часописів, Львівська політехніка, бібліотека Львівської політехніки, «партнерські бібліотеки», Тит Ляскевич.*

Annotation. *The report examines the history of the unrealized project to locate the Centre of the International Federation of Technical and Professional Press in the library of Lviv Polytechnic in the 1930s. The historical context in which the idea of the project emerged, as well as the socio-economic and political factors that hindered its implementation, are presented. Attention is focused on the architectural features of the library and its significance in the educational space of the time, as well as the impact of periodicals on the development of scientific activity. Special attention is paid to dispelling modern myths that have formed around this topic, emphasizing the importance of critical analysis of historical facts for a deeper understanding of their impact on the present. The article aims to fill in the information gaps in the studies of library science and the history of higher technical education in*

Halychyna in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth, offering new perspectives for further research.

Keywords: *International Federation of Technical and Professional Press, Association of Polish Technical and Professional Journals, Lviv Polytechnic, Lviv Polytechnic Library, «partner libraries», Tyt Lyaskiewicz.*

У 20-ті роки XX ст. Львівська політехніка (у минулому – Політехнічна школа у Львові) стала престижною освітньою установою та місцем навчання для трьох тисяч студентів, які прагнули здобути технічну освіту за найвищими стандартами. Попри великий наплив студентів та підвищення авторитету навчального закладу, існуючі приміщення не відповідали потребам провідної установи. Труднощі з недостатністю приміщень у лабораторіях та майстернях, відсутність приміщень для ключових інститутів Львівської політехніки суттєво ставили під загрозу нормальний перебіг навчального процесу та здійснення наукових досліджень.

Одним із першочергових завдань, крім будівництва машинної та електротехнічної лабораторій, стало спорудження окремої будівлі для бібліотеки. Це було необхідно, зважаючи на постійне зростання книжкового фонду: на кінець 1928 р. він перевищував 68 тис. томів, а до 1930 р. ця цифра зросла до 78 тисяч [10; 9, с. 266]. Після оголошення архітектурного конкурсу в 1928 р. та остаточного виконання проєкту професором Тадеушем Обмінським, 14 листопада того ж року затвердили Комітет з будівництва бібліотеки [2, арк. 1].

Уже в ході будівництва керівництво Львівської політехніки погодилося взяти участь у «міжнародному проєкті» та розмістити в стінах нової бібліотеки періодичні технічні зібрання Федерації міжнародної технічної та професійної преси (Międzynarodowej Federacji prasy technicznej i zawodowej) (*далі* – Федерація) з окремим відкритим публічним читальним залом. Про це повідомив представник від сенату Львівської політехніки, керівник бібліотеки професор Зиґмунт Цехановський (Zygmunt Ciechanowski) 14 березня 1929 р. на засіданні правління Об’єднання польських технічних і професійних часописів (Związek polskich czasopism technicznych i zawodowych) за участю Міністерства промисловості та торгівлі. Представником від Варшавської політехніки був професор, член сенату Станіслав Ґарліцький (Stanisław Garlicki). На цьому ж зібранні одноголосно прийняли рішення заснувати дві бібліотеки Міжнародної федерації технічної та професійної преси в Польщі: одну у Варшаві, другу – у Львові [14; 3].

Так, згідно зі стандартами Міжнародної федерації технічної і професійної преси бібліотека Львівської політехніки мала отримувати безкоштовно один примірник друкованої продукції, технічних та професійних часописів від видавництв, що входили до цієї структури, із зобов’язанням дотримуватись уже виданих постанов. Підкреслено важливість цих бібліотек як осередків поширення технічних, економічних та професійних знань, доступних для широкого загалу.

Міжнародна Федерація технічної та професійної преси виникла у 1925 р. Заснована в Парижі, Федерація розгорнула діяльність через національні секції в кількох країнах, у т. ч. й польську. За статутом Федерації, основним завданням організації було створення професійних зв’язків між представниками преси різних країн з метою збільшення їхнього впливу на розвиток культури, удосконалення методів обміну інформацією і друкованими матеріалами. Найефективнішим засобом популяризації її амбасадори вважали максимальне інформування громадськості та професійного світу про поточну діяльність Федерації через організацію конгресів. Порядок пленарних засідань включав: церемонію відкриття, звіти про діяльність комітетів та секцій, спеціальні доповіді, присвячені найактуальнішим проблемам організації. З 1925 р. конгреси Федерації щорічно відбувалися в Парижі, Римі, Берліні, Женеві, Барселоні, Брюсселі, у 1935 р. – у Варшаві.

Заснування у Парижі Федерації технічної та професійної преси збіглося зі створенням у Польщі Об’єднання польських технічних і професійних часописів (Związek polskich czasopism technicznych i zawodowych) з ініціативи з’їзду делегатів польських технічних організацій (PZT). Польська секція на Женевському конгресі Федерації в 1928 р. здобула привілей отримувати безкоштовно примірники усіх провідних періодичних видань, що належали Федерації [7; 8, с. 200; 15]. Представники польської делегації скористалися сприятливим моментом для створення професійних осередків, доступних широкому загалу у Варшаві та Львові.

На початку співпраці однією з основних вимог до бібліотек була умова, що обидві бібліотеки мають забезпечити можливість постійного обслуговування 2000 періодичних видань і відповідну кількість інформаційних документів згідно зі статутом Федерації [3].

Резолюції, ухвалені на четвертому та п’ятому конгресах Федерації, що проходили в Женеві (1928 р.) та Іспанії (1929 р.) за участю міністрів, високопосадовців, професорів, представників технічних наук та

промисловості країн-учасниць, для польської делегації стали важливою подією. Згідно з ними у Варшаві та Львові при Політехніках мали відкрити «партнерські бібліотеки» т. зв. «bibljoteki federacyjne». Водночас така сама резолюція була прийнята щодо двох міст Іспанії – Мадрида та Барселони [6; 16]. На цьому конгресі було заявлено, що зібрання Федерації налічує у своєму розпорядженні 4 тис. часописів, і що багато з них будуть надіслані до партнерських бібліотек безкоштовно.

У Львівській політехніці згідно з проєктом Тадеуша Обмінського ліве крило другого поверху нової будівлі було підготовлене саме для цілей бібліотеки Федерації, включаючи публічний читальний зал для розміщення великої кількості технічних та професійних періодичних видань, а також колекції патентів. Окрім того, розташування періодичних видань в окремому залі передбачало збільшення штату на два працівники [9, с. 271].

У свою чергу, економічна криза негативно позначилася на розбудові Львівської політехніки. Щоб забезпечити швидше розміщення бібліотеки Федерації, керівництво Львівської політехніки та влада міста намагалися знайти шляхи для залучення необхідних коштів для завершення будівництва [9, с. 270; 11; 12].

Так, восени 1931 р. на запрошення Польського політехнічного товариства відбулося засідання за участю представників Президії міста Львова, Промислово-торговельної палати, Інженерної палати, та інших організацій для вирішення питання фінансування будівництва бібліотеки Львівської політехніки. Одностайно було прийнято ухвалу про нагальну необхідність завершення будівництва бібліотеки, не тільки з огляду його важливості для навчального закладу, але й в першу чергу через перспективу розміщення в стінах бібліотеки Львівської політехніки професійного осередку Міжнародної федерації технічної та професійної преси [5]. Представники професійних спільнот міста високо оцінювали зусилля польських делегатів у сприянні розвитку технічної науки та освіти не лише в Польщі, але й на міжнародному рівні. Для Львівської політехніки впровадження цього проєкту стало б визначальним фактором, що підвищувало статус навчального закладу в академічному середовищі.

Ухваленою постановою представники місцевих громад прийняли рішення направити делегацію до Міністерств освіти, публічних робіт, закордонних справ, а також казначейства з врученням меморіалу та пропозицією про виділення бюджетних кредитів, які б уможливили завершення будівництва бібліотеки в 1932 р. Зібрання також виявило побажання, щоб делегація звернулася до президента Речі Посполитої. Для

отримання кредиту на часткове завершення будівництва бібліотеки делегація, до складу якої увійшли ректор Львівської політехніки, професор Ґабріель Сокольніцький (Gabriel Sokolnicki), мер Львова Ян Бжозовський (Jan Brzozowski), а також голова. Об'єднання польських технічних і професійних журналів Александр Павловський (Aleksandr Pawłowski) та голова Польського політехнічного товариства у Львові Станіслав Рибіцький (Stanisław Rybicki), зустрілася з президентом Республіки Польща Юзефом Пілсудським (Józef Piłsudski) та міністрами, які пообіцяли надати підтримку проєкту [13].

Із публічних відповідей на сторінках журналу «Przegląd Biblioteczny» бібліотекаря Тита Ляскевича стає відомо, що в 1932 р. керівництво бібліотеки Львівської політехніки завершило всі підготовчі роботи для відкриття «центру» Міжнародної технічної та професійної преси. А в друкованому органі Федерації «Bulletin de la Fédération Internationale de la Presse Technique Profesionnelle» Nr. 3 за січень 1932 р. з'явився заклик до всіх членів організації надіслати примірники своїх журналів до обох бібліотек Польщі.

Тит Ляскевич на сторінках професійної преси [4] повідомляв, що бібліотека Львівської політехніки не отримала жодного випуску від членів Федерації. Публікація Тита Ляскевича вказує на те, що діяльність Федерації Міжнародної технічної та професійної преси мала низьку ефективність та була обмежена у виконанні своїх завдань. Ініціатива щодо створення союзних бібліотек в Польщі не отримала відповідного розвитку та підтримки.

А тим часом у 1934 р. книгозбірня Львівської політехніки була переведена у новозбудований окремий корпус. Бібліотека отримала просторий читальний зал, книгосховище та інші приміщення, що відкрило нові можливості для її подальшого розвитку.

Як зазначав очільник та голова об'єднання польських технічних і професійних журналів Александр Павловський, загальна економічна криза сильно вплинула на діяльність Федерації в Європі та Польщі. З цієї причини прийняте конгресами безоплатне надання періодичних видань партнерським бібліотекам у Польщі не було реалізовано [8, с. 203]. З 1933 р. діяльність польської секції у Федерації почала занепадати і розвиток внутрішньої діяльності став неможливим.

Ліквідація польської секції Федерації технічної та професійної преси після 10-річного існування відбулася у 1937 р. Основними причинами припинення участі польської секції стало зменшення кількості членів з

10 до 9 осіб, при встановленій кількості 10, та відмовою державних органів субсидіювати цю діяльність.

У рефераті керівника бібліотеки Тита Ляскевича, виголошеному під час засідання Бібліотечної комісії 11 лютого 1937 р., спостерігаємо відповідь на питання про присутність «партнерської бібліотеки»: *«Єдиними приміщеннями в новому будинку, які не було реалізовано та використано відповідно бібліотечного проєкту, були кімнати призначені для т. зв. бібліотеки Федерації міжнародної преси. Та концепція бібліотеки Федерації міжнародної преси не виправдала очікувань, та не була реалізована з причин не пов'язаних з Політехнікою»* [1, арк. 16].

Оцінка Тита Ляскевича наводить на думку, що Федерація як організація зіштовхнулася з глобальними викликами та обмеженнями, що суттєво ускладнили її функціонування. Економічні труднощі світового масштабу, ймовірно, вплинули на відсутність належної підтримки ініціатив, таких як створення союзних бібліотек у Польщі. У цілому період будівництва бібліотеки і спроби реалізації проєкту з розміщення «партнерської бібліотеки» Федерації свідчать про труднощі та перешкоди, які виникли в той час у контексті глобальних та локальних обставин.

У наступні роки адміністрація бібліотеки зіштовхнулася з новими викликами, що включали облаштування та умеблювання приміщень, добудову 4-ярусного книгосховища, закінчення підвального приміщення і правого крила бібліотеки, проведення господарських та ремонтних робіт, що затягнулися до 1939 р. Зі слів керівника бібліотеки, *«бібліотечна будівля була зведена та введена в експлуатацію в період найважчої економічної нестабільності»*.

У процесі досліджень історії бібліотеки Львівської політехніки були сформовані хибні уявлення про співпрацю з Федерацією технічної та професійної преси. Ці «міфи» часто спотворюють реальний хід подій, що впливали на розвиток бібліотеки та навчального закладу в цілому. Важливість критичного аналізу історичних фактів стає очевидним, адже без нього складно зрозуміти, як минуле формує наше сьогодення. Лише шляхом ретельного дослідження джерел, вивчення нових архівних справ і аналізу першоджерел ми можемо переосмислити сприйняття подій минулого, уникаючи поверхневих інтерпретацій. Такий підхід не лише допомагає зрозуміти реальний контекст, а й збагачує наше сприйняття культурної спадщини, підкреслюючи значення бібліотек як центрів знань і науки. Таким чином, глибокий аналіз історії бібліотеки Львівської

політехніки дозволяє переосмислити її внесок у розвиток технічної освіти та міжнародного співробітництва, сприяючи створенню більш об'єктивного історичного наративу.

Список бібліографічних посилань

1. Протоколи засідань Бібліотечної комісії за 1936–1937 навчальний рік // Державний архів Львівської області. Ф. 27. Оп. 3. Спр. 2671. 20 арк.
2. Щоденник роботи з будівництва будівлі бібліотеки Львівської політехніки. 06.12.1928–24.01.1934 // Державний архів Львівської області. Ф. 1. Оп. 29. Спр. 238. 238 арк.
3. Bibljoteki Federacyjne w Polsce // Czasopismo Techniczne. 1929. Rocz. 47, № 7. S. 112.
4. Laskiewicz T. W sprawie bibljoteki federacyjnej // Przegląd Biblioteczny. 1933. Rocz. 7, z. 2–3. S. 142–143.
5. O Bibliotekę Politechniczną we Lwowie // Gazeta Lwowska. 1931. 4 paźdz. (№ 229). S. 6.
6. Pawłowski A. Federacja prasy technicznej // Kurjer Warszawski : wydanie wieczorne. 1929. R. 109, № 301. S. 10.
7. Pawłowski A. Kongres Genewski Federacji Międzynarodowej Prasy Technicznej i Zawodowej // Czasopismo Techniczne. 1928. № 22, Rocz. 46. S. 350–353.
8. Pawłowski A. Prasa techniczna w odrodzonej Polsce // Inżynier kolejowy. 1934. Rocz. 11, № 9 (121). S. 200–203.
9. Politechnika Lwowska: jej stan obecny i potrzeby / O. Nadolski, K. Weigel [et al.]. Lwów : nakł. grona prof., 1932. 272 s.
10. Program Politechniki Lwowskiej na rok akademicki 1929/1930. T. 57 // We Lwowie : nakładem Politechniki Lwowskiej. 1929. S. 204.
11. Program Politechniki Lwowskiej na rok akademicki 1932/1933. T. 60 // We Lwowie : nakładem Politechniki Lwowskiej. 1932. S. 230.
12. Program Politechniki Lwowskiej na rok akademicki 1933/1934. T. 61 // We Lwowie : nakładem Politechniki Lwowskiej. 1933. S. 222.
13. Protokół z posiedzenia Wydziału Głównego // Czasopismo Techniczne. 1932. Rocz. 50, № 4. S. 64.
14. Sprawa utworzenia bibljotek federacji Międzynarodowej prasy technicznej i zawodowej w Polsce // Przegląd biblioteczny. 1929. Rocz. 3, z. 3. S. 435–436.
15. Sprawozdanie Wydziału Głównego Polskiego Towarzystwa Politechnicznego za rok 1929 // Czasopismo Techniczne. 1930. Rocz. 48, № 5. S. 87.
16. Zjazd delegatów polskich zrzeszeń technicznych we Lwowie // Czasopismo Techniczne. 1930. Rocz. 48, № 21. S. 399.

УДК 27-23:025.171«15/18»]:027.53(477.44)

КОЛЕКЦІЯ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ВИДАНЬ СВЯТОГО ПИСЬМА XVI–XIX ст. З ФОНДУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ім. ВАЛЕНТИНА ОТАМАНОВСЬКОГО

Валігура Ірина Миколаївна,
бібліотекарка відділу рідкісних
і цінних видань Вінницької обласної
універсальної наукової бібліотеки
ім. Валентина Отамановського
Україна, м. Вінниця

Анотація. *Здійснено історико-книгознавчий аналіз примірників Євангелій та Біблій, що вийшли друком у період XVI–XIX ст. і походять з приватних книжкових зібрань Густава Ґізевіуса, Генрика Ґрохольського, Кароля Якубовського та бібліотеки Немирівської гімназії.*

Ключові слова: *ВОУНБ ім. В. Отамановського, Біблія Леополіти, Біблія Вуєка, Гданська Біблія, Женевська Біблія, Реймське Євангеліє, Густав Доре.*

Annotation. *The article provides a historical and bibliographic analysis of copies of the Gospels and Bibles that were printed in the period of the XVI–XIX centuries and come from the private book collections of Gustav Gisevius, Henryk Grokholsky, Karol Yakubovsky and the library of the Nemyriv Gymnasium.*

Keywords: *VRUSL named after V. Otamanovskyi, the Leopold's Bible, the Vujeka's Bible, the Gdansk Bible, the Geneva Bible, the Rheims Gospel, Gustave Dore.*

Докладне вивчення унікального фонду рідкісних і цінних видань обласної книгозбірні, який є універсальним за змістом і налічує близько 40 тис. документів XV–XXI ст., дає право заявити про його важливість для подільської культурно-історичної спадщини. З цією метою ведеться довготривалий процес зі створення тематичних колекцій. Однією з них є колекція видань Святого Письма, що виходили впродовж шести століть в різних країнах, різними мовами та шрифтами, у різних форматах й оформленні. Примірники були надбанням православної, католицької, протестантської конфесій. Переважна їх більшість походить з націоналізованих більшовицькою владою у 1920 р. зібрань заможних подолян [2, с. 72].

За хронологією першим виданням у колекції є «Biblia to iest: Kxięgi Starego y Nowego Zakonu... Biblia Leopolity», яку видав польською мовою в 1577 р. знаменитий краківський друкар Микола Шарфенберг (1519–1606). Уперше М. Шарфенберг випустив католицьку Біблію у 1561 р. У передмові він зазначив, що отримав від невідомої особи (цією особою зазвичай вважають сповідника короля Сигізмунда Августа-Леонарда) рукопис Біблії, який віддав виправити ксьондзу Яну Леополіті, проповіднику краківському, тому це видання й відоме під назвою Біблія Леополіти. До речі, справжнє ім'я ксьондза Ян Ніч (1523–1572, *Jan Nicz*), а псевдонім Leopolita означає, що він львів'янин. В основу цієї Біблії покладено невідомий книгознавцям давній польський переклад, близький до Шарошпацької Біблії, текст якого він значно модернізував. Крім цього, автор використав чеське джерело, тому в Біблії чимало запозичень з цієї мови. Друге видання Біблії вийшло у 1575 р. й було значно ліпшим [3, с. 697]. Примірник, що зберігається у фонді, наслідує 2-ге видання і має великий формат (350 × 250 мм), оправлений у картонну палітурку XIX ст., на шкіряному корінці якого позначено «Biblia Polska Leopolity». Титул утрачений, але на 603 сторінці є титульний аркуш Нового Завіту (з датою друку – 1577). Назва друкована червоною та чорною фарбами, текст оздоблений ініціалами та 284 дереворитами. На внутрішній частині верхньої кришки палітурки вміщено геральдичний екслібрис письменника, видавця, бібліофіла Густава Ґізевіуса (1810–1848), який активно виступав на захист політичних і соціальних прав поляків у Пруссії.

Наступне видання XVI ст. польською мовою «Nowy Testament Pana nashego Jezusa Chrystusa…» (Познань, 1594) невеликого формату (95 × 150 мм), у паперовій обкладинці, розфарбованій під чорний мармур, походить з приватної книгозбірні вінницького нащадка шляхетного роду Генрика Ґрохольського (1802–1866). На зворотному боці верхнього аркуша обкладинки є два написи назв книги невідомих попередніх власників примірника і підпис Ґрохольського. Титульний аркуш і перші кілька сторінок втрачені, але вони замінені рукописними. Книга ілюстрована ініціалами та рослинним орнаментом чорного кольору. Очевидно, це видання було призначене не для церковного вжитку, а зберігалося родиною як пам'ятка історії та культури. Автором перекладу книги був єзуїт Якуб Вуєк (1541–1597). Його переклад Біблії польською мовою, що вийшла друком у Кракові 1599 р., польські науковці вважають найціннішим серед інших перекладів. Добрий знавець єврейської й грецької мов, Вуєк 15 років займався перекладами з оригіналів.

Найголовнішим джерелом для нього була латинська Вульгата (1592), тому його працю досі називають польською Вульгатою [3, с. 697]. Наш примірник Нового Завіту містить передмову перекладача, у якому зазначено, що вступ був написаний ним у день свята віднайдення Святого Хреста в Познані 1594 р. Біблія Вуєка завжди мала велику популярність, багато разів перевидавалася й використовується досі.

У складі наявної колекції є англомовна версія Женевської Біблії «Bible: translated according to the Ebrew and Greeke…», що вийшла друком у лондонській друкарні Роберта Баркера у 1611 р. Видання наслідує перший переклад, здійснений англійськими протестантами та надрукований у Женеві в 1560 р. На жаль, зберігся лише Новий Завіт без титульного та першого аркушів, але вихідні дані вказані після кінцевої заставки. Шкіряний корінець прикрашає золотаве тиснення «*В. К.*», на останній сторінці – згаслий, нерозбірливий запис івритом.

Далі за хронологією зібрання продовжує так звана Гданська Біблія для польських протестантів «Biblia Swięta, to jest Ksiegi Pisma swietego starego y nowego przymierza» (Амстердам, 1660). Титульний аркуш Біблії втрачений, але рукописні відомості про видання містяться на двох вплетених. У тексті прописано, що це друге видання Гданської Біблії, вперше друкувалося у 1632 р. і є виправленим виданням Берестейської Біблії 1563 р. Виправлення виконали «*…Pawel Paliurus (morawczyk)…*» (Павло Паліура, вікарій. 1569–1632) у ролі «*wudawca i tlymacz*» разом із «*…Daniel Mikolajewski, Jan Farnowski, Tomasz Wegierski*». Тому Біблія має додаткову назву «*Biblia Paliurus*» [3, с. 699]. На раритетному примірнику кишенькового формату (110×180 мм) містяться такі провенієнції – штамповий геральдичний екслібрис з гербом «*Korab*» (один із найдавніших шляхетських польських гербів, вперше згадується у 1120 р.) та сюжетний екслібрис із зображенням двоповерхового палацу з вежою, герба-сокирки «*Topór*» з літерами «*S.-J.*» і написом «*Ex Bibliotheca Lulincensi*». Люлинецька (с. Люлинці Вінницької обл.) родова бібліотека була однією з найбільших на Східному Поділлі (бл. 30 тис. томів), спочатку належала маршалку шляхти Вінницького повіту Каролю Якубовському (1820–1896), а потім його нащадкам. З 1920 р. у фонді НБУВ з цим екслібрисом зберігається інкунабула «Ab erroribus purgatum» (Венеція, 1482) та палеотип з творами Арістотеля (Базель, 1538) [2, с. 71].

У складі колекції є венеційське видання латинської Біблії «Biblia Sacra Vulgatæ Editionis…» 1760 р. Книгу щедро прикрашають ініціали, сюжетні гравюри, заставки та кінцівки. Тривалий час католицький світ

користувався латиномовною Біблією Ієроніма Стридонського (347–420), більш відомою як *Vulgata* (узвичаєна, загальноприйнята). Вона була канонізована Тридентським собором 1546 р., а наприкінці XVI ст. (1589, 1592), за пап Сікста V та Климента VIII, прийнята католицькою церквою як офіційна латиномовна версія Біблії [1, с. 101]. Слід зазначити, що Біблія містить розлогі коментарі французького вченого, професора грецької та латинської філософії Жана Батиста дю Амеля (1624–1706), відомого працями з геометрії, астрології, теології.

Факсимільні перевидання Біблій, рукописних або випущених колись кращими просвітниками та друкарями, дозволяють ознайомитися не лише зі змістом, а й побачити книгознавчі особливості того чи іншого видання: шрифт, ілюстрації, давні маргіналії, навіть особливості паперу. Таким виданням є «Evangelia Slavice» (Париж, 1843). Примірник походить з розформованої у 1920-х рр. бібліотеки Немирівської гімназії (є топографічна наліпка та печатка закладу). Оригінал, складений з двох уривків від різних книг, ще називають Реймським Євангелієм, яке в наш час належить Французькій Республіці. За давніми переказами, рукописна книга була в бібліотеці Ярослава Мудрого. У 1048 р. в Софійському соборі князь Ярослав через послів французького короля Генріха I дав згоду на його шлюб зі своєю улюбленою донькою Анною. Разом з посагом майбутня королева взяла з собою книги з батькової бібліотеки, зокрема майстерно виконане Євангеліє. Під час урочистої церемонії вінчання, яка відбулася в Реймсі, Анна Ярославна поклала на вівтар собору книгу, написану старослов'янською мовою. Відтоді впродовж багатьох століть, від Філіппа I (сина Анни) до Людовіка XIV, усі французькі королі, вступаючи на престол, присягали на київському Євангелії.

Історія Реймського Євангелія, як тепер називають рукопис, була загадкою для багатьох дослідників. Пам'ятка складається з двох частин. Перша частина пергаментного рукопису з 16 аркушів, писаних з двох сторін кирилицею, містить недільні читання з Нового Завіту за слов'янським православним обрядом, орнамент рукопису візантійський IX–X ст. Це й було те, що, власне, залишилося від книги, привезеної Анною. Друга частина (31 аркуш) Євангелія містить апостольські послання, паремії на свята за римо-католицьким календарем. Вона була написана хорватською кутовою глаголицею у 1395 р. для відправлення католицького обряду слов'янською мовою монахами Емауського монастиря, заснованого в Празі 1347 р. Хто і коли зібрав разом два різні рукописи – невідомо. На замовлення царя Миколи I французьким

художником було підготовлене факсимільне видання. Художник не знав старослов'янської мови, тому зробив багато помилок, які виправлялися в наступних перевиданнях. Завдяки факсиміле європейський світ ознайомився з давньоруською пам'яткою. У наш час рукописне Євангеліє зберігається в Реймській міській бібліотеці (Франція).

Біблійні сюжети та образи протягом століть надихали кращих граверів, живописців, ілюстраторів. До них належить французький художник Гюстав Доре (1832–1883), відомий саме завдяки роботі над Біблією. Окрасою колекції Святого Письма є Біблія польською мовою «Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu podług textu łacińskiego Wulgaty przekład Jakóba Wujka» (т. 1, 1873; т. 2, 1874) варшавського друкаря та книготорговця Міхала Глюксберга (1838–1907) з ілюстраціями знаного художника. Оформленню книги Глюксберг приділив чималу увагу, адже воно було адресоване заможній читацькій аудиторії. Розкішну марокенову палітурку оздобив тисненим рослинним орнаментом і золотавими елементами. У центрі верхньої кришки першого тому розмістив овальне зображення пророка Мойсея зі скрижалями. У середнику другого тому зобразив Ісуса Христа, який благословляє Святі Дари – хліб і вино. Навколо портретів – напис «*Pismo Święte z illustracyami Gustawa Dore*». На прикрашених орнаментом корінцях обох томів зазначив назву книги, номер тому, книжковий блок позолотив. Текст розмістив у дві колонки, які розділив рясно декорованими колоноподібними віньєтками.

Історико-культурна роль та унікальність книг Святого Письма є незмінною для багатьох поколінь. Вони є своєрідною духовною скарбницею людства, його колективною пам'яттю й наочно демонструють інтерес подолян до вічних цінностей.

Список бібліографічних посилань

1. Головащенко С. Історія християнства. Київ, 1999. 352 с.
2. Соломонова Т. Р. Родові бібліотеки польської шляхти XVIII – початку XX ст.: вінницька сторінка // Вінниччина: минуле та сьогодення : краєзнав. дослідж. Вінниця, 2005. С. 67–73.
3. Wielka encyklopedya powszechna ilustrowana. Warszawa, 1892. T. 7. 1004 s.

УДК 930.25:004](477.411)ЦДАЕА

НЕФОНДОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕЛЕКТРОННИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ У ЦЕНТРАЛЬНОМУ ДЕРЖАВНОМУ АУДІОВІЗУАЛЬНОМУ ТА ЕЛЕКТРОННОМУ АРХІВІ

Чернятинська Юлія Геннадіївна,
начальниця відділу забезпечення
збереженості та обліку
електронних документів та електронних
інформаційних ресурсів
Центрального державного
аудіовізуального та електронного архіву
Україна, м. Київ

Анотація. *Розглянуто особливості формування електронних інформаційних ресурсів у ЦДАЕА за нефондовою організацією.*
Ключові слова: *архівна колекція, електронні інформаційні ресурси, забезпечення збереженості, нефондова організація документів.*

Annotation. *The approaches of the formation of electronic information resources in the Central State Audiovisual and Electronic Archive by a non-foundation organization are considered.*
Keywords: *archival collection, electronic information resources, safeguarding security, non-fund organization of documents.*

Істотні зміни, що відбулися у системі архівних установ, безпосередньо торкнулися Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву та вплинули на оновлення процесів комплектування та зберігання документів в електронній формі, зокрема електронних інформаційних ресурсів.

Слід зазначити, що відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 28 червня 2022 р. № 732 «Про оптимізацію системи центральних державних архівів» ЦДАЕА було створено шляхом злиття Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного (ЦДКФФ України ім. Г. С. Пшеничного) та Центрального державного електронного архіву України (ЦДЕА України) [1].

ЦДКФФ України ім. Г. С. Пшеничного упродовж своєї діяльності сформував аудіовізуальну спадщину за нефондовою організацію документів, яку представляли чотири самостійні колекції кіно-, відео-, фото- і фонодокументів, кожна з яких вирізнялася видовою, тематичною, фактографічною та жанровою різноманітністю [2, с. 33]. Загальний обсяг колекцій станом на 01.10.2022 р. складав близько 518 тис. документів аудіовізуальної спадщини.

Документи ЦДЕА України було організовано за фондовою системою, яка нараховувала 43 фонди, загальним обсягом понад 6 тис. документів, серед яких: колекції документів в електронній формі, електронні інформаційні ресурси та документи особового походження в електронній формі.

У 2024 р. новостворений ЦДАЕА вперше в архівній практиці розпочав формування колекції електронних інформаційних ресурсів за нефондовою організацією документів. На засіданні науково-методичної ради архіву (протокол № 4 від 23.05.2024) було розглянуто питання щодо організації електронних інформаційних ресурсів за нефондовою системою та прийнято рішення про започаткування такої колекції.

У результаті на сьогодні зібрання ЦДАЕА представляють п’ять архівних колекцій: кіно-, відео-, фото-, фонодокументів та електронних інформаційних ресурсів, організованих за нефондовою системою, а також 44 архівні фонди.

За науковими ознаками нефондова організація документів НАФ у межах архіву – це класифікація документів, яку здійснюють подокументно за їх видами й різновидами з урахуванням зовнішніх ознак, носія інформації та форми її організації, жанрових особливостей тощо [3, с. 170].

Стрімке збільшення кількості вебресурсів у мережі «Інтернет», нарощування обсягів інформації, що ними висвітлюється, постійне оновлення інформаційного контенту, видова різноманітність документів сприяли виокремленню електронних інформаційних ресурсів у сучасне історичне джерело. З одного боку, вебсайт певною мірою відображає повноту та об’єктивність сучасних подій та явищ, а з іншого – носить суб’єктивний характер, оскільки може мати не лише інформаційний контент, а бути продуктом творчої діяльності однієї людини або групи осіб, що, відповідно, висвітлює декілька думок, поглядів та може мати різний стиль викладу інформації.

Вебсайти, як і аудіовізуальні документи, у своїй основі є документами творчо-виробничого характеру, вони створюються установами різного статусу та профілю, окремими особами.

Електронні інформаційні ресурси можна класифікувати за призначенням та тематичною ознаками, що дозволяє виокремити такі види, як офіційні вебсайти – створені відповідними державними установами або іншими юридичними особами, що висвітлюють здебільшого офіційну діяльність установи та документи службового характеру. Спеціальні – вебсайти, що створені під певну подію та розповідають про її перебіг, будь-то політична (вибори президента), спортивна (футбольні змагання) чи наукова / освітня (фестивалі та конференції). Творчі вебсайти висвітлюють діяльність певної відомої особистості чи колективу, культурного або історичного явища. Вебсайти, як електронні інформаційні ресурси особового походження, репрезентують окремих авторів з їхнім зібранням власних документів, творів або колекцій. Доповнюють цей комплекс електронних інформаційних ресурсів особисті блоги та сторінки в соціальних мережах.

З метою формування пов’язаних документальних комплексів на рівні архіву для забезпечення збереження їх цілісності, організаційної упорядкованості, ідентифікації, ґрунтуючись на практичному досвіді роботи ЦДКФФА ім. Г. С. Пшеничного з аудіовізуальними документами, у ЦДАЕА було створено ще одне електронне сховище для зберігання електронних інформаційних ресурсів, представлених файлами-архівами в інформаційно-комунікаційній системі архіву. Як і електронний документ, файл-архів електронного інформаційного ресурсу виступає водночас і одиницею зберігання, і одиницею обліку. Відповідно, одна така одиниця обліку / одиниця зберігання – це сукупність файлів, що складають єдиний програмно-інформаційний об’єкт та формують образ документа. Зрозуміло, що такий документ може бути відтворений лише за допомогою відповідних технічних засобів та програм.

Слід зазначити, що на зберігання до ЦДАЕА потрапляє архівна копія вебсайту, однак для такого документа, як електронний інформаційний ресурс поняття оригінал чи копія є відносними, адже ми розуміємо, що електронний інформаційний ресурс – це файл-архів, а при копіюванні файлів, якщо їхнє геш-значення є незмінним, а отже підтверджена автентичність документа, кожна копія повноцінна і рівнозначна першому файлу (файлу-оригіналу). Така ознака електронного інформаційного

ресурсу також робить його схожим із аудіовізуальним документом та відрізняє від аналогового.

При відборі електронних інформаційних ресурсів нефондової організації головним критерієм є інформаційна цінність документа, а критерій значення джерела комплектування значною мірою втрачає свою вагу, тоді як при фондовій системі останній є не менш важливим.

З III кварталу 2024 р. ЦДАЕА започаткував колекцію електронних інформаційних ресурсів нефондової організації та поповнив НАФ 4 од. зб. / од. обліку. В електронному сховищі ЦДАЕА було розміщено 75,9 гігабайти інформації, що містять файли-архіви даного надходження. Нефондова організація колекції дозволила одночасно включити документи різного тематичного спрямування, інформаційної наповненості та графічного дизайну.

Тематичну різноплановість засвідчують і назви прийнятих електронних інформаційних ресурсів, серед яких «Київ – від минулого до майбутнього», «Український світ. Сайт і часопис», «Хорова школа Павла Муравського», «Науково-освітній портал «Григорій Савович Сковорода».

Користувач, досліджуючи джерелознавчий потенціал архівних електронних інформаційних ресурсів, може звертати увагу не лише на ознаку змісту, але й спосіб висвітлення інформації, тематичну спрямованість, розробника / власника вебсайту або авторів документів, види документів та призначення ресурсу, мету, з якою його було створено.

У цілому ЦДАЕА зберігає 251 од. зб. / од. обліку електронних інформаційних ресурсів у складі фондів та 4 од. зб. / од. обліку нефондової організації. Слід зазначити, що комплектування та зберігання архівних електронних інформаційних ресурсів є складним і не скрізь має однозначні підходи та рішення, тому і досі потребує певних технологічних рішень для виконання головного завдання архівної установи.

На сьогодні перед архівом стоїть завдання поповнення електронного каталогу ЦДАЕА [4] не лише вже традиційними кіно-, відео-, фото- і фонодокументами, але й колекцією електронних інформаційних ресурсів, що дозволить користувачу ознайомитися з такими документами або інформацією про них.

Список бібліографічних посилань

1. Про оптимізацію системи центральних державних архівів : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.2022 № 732 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/732-2022-%D0%BF#Text.

2. Ємельянова Т. О. Аудіовізуальні колекції: оцифрування та доступ (на прикладі Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного) // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Історія. 2016. Вип. 3. С. 33–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2016_3_9.

3. Теоретико-методичні основи організації Національного архівного фонду : проект метод. посібника / Держ. архів. служба України, УНДІАСД ; уклад.: Л. Ф. Приходько, Т. О. Ємельянова. Київ, 2017. 194 с. URL: https://undiasd.archives.gov.ua/doc/ metod_rec_zber_ed_naf.pdf.

4. Електронний каталог Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву // Центральний державний аудіовізуальний та електронний архів : офіц. вебсайт. URL: https://avd.archives.gov.ua/#tab-2.

[027.54(477-25)НБУВ:004.65]:019.963

ПРОБЛЕМАТИКА СТРУКТУРУВАННЯ ПОЛІТЕМАТИЧНОЇ ЕЛЕКТРОННОЇ КОЛЕКЦІЇ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК (на прикладі електронної колекції «Репресована україніка» з матеріалів колишнього спецфонду Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського)

Вощенко Олена Іванівна,
наукова співробітниця Інституту
інформаційно-комунікаційних технологій
Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського,
PhD (філологія),
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4192-7374
Україна, м. Київ

Анотація. *Окреслено підходи до цифровізації колекції – книжкової пам'ятки «Реабілітована література» з колишнього спецфонду НБУВ. Висвітлено проблеми та особливості рубрикації політематичної електронної колекції. Представлено рубрикацію е-колекції «Репресована україніка» в електронній бібліотеці «Україніка» НБУВ.*

***Ключові слова**: електронна колекція «Репресована україніка», електронна бібліотека «Україніка», спецфонд, рубрикація.*

***Annotation.** The approaches to the digitalization of the book collection «Rehabilitated Literature» from the former special fond of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (NLU) are outlined. The problems and specifics of the classification of the multi-thematic e-collection are highlighted. The classification of the e-collection «Repressed Ukrainica» in the e-library «Ukrainica» of the NLU is presented.*
***Keywords**: electronic collection «Repressed Ukrainica», e-library «Ukrainic», special fond, classification.*

Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського активно розвиває проєкти з цифрової гуманітаристики. Одним із них є цифровізація колекції «Реабілітована література». Її сформовано з матеріалів колишнього фонду спеціального зберігання НБУВ на початку 1990-х рр. Цей масив заборонених цензурою видань є підстави вважати колекцією книжковою пам'яткою, адже колекція містить значну кількість рідкісних та унікальних маловідомих видань. Їх опрацювання (тобто ретрокаталогізація, оцифрування, дослідження) та представлення у відкритому онлайн-доступі здійснюється з 2020 р. За цей час створено електронну колекцію «Репресована література» [2], яка станом на початок 2025 р. налічує 504 повнотекстові копії творів української художньої літератури, збірників та періодичних видань. Кожну з цих копій супроводжують не лише метадані, а й система гіпертекстових зв'язків – розподіл за предметними рубриками, предметні довідки на персоналії, установи, історичні події та інші, дотичні до змісту та створення видань. У 2024 р. почався наступний етап цифровізації колекції «Реабілітована література»: відбір серед її складу україніки, що не належить до художніх творів (незалежно від галузі знання), її опрацювання та представлення повнотекстових копій у вільному онлайн-доступі. Для цього створено електронну колекцію «Репресована україніка» (детальніше її концепцію висвітлено в окремій публікації [1]). Станом на початок 2025 р. вона налічує 33 цифрових копії і регулярно поповнюється [3].

За своєю концепцією е-колекція «Репресована україніка» є політематичною. Справжній виклик в організації такої е-колекції – створення рубрикації, тобто групування різнорідних видань за певними принципами з метою зручності користувацького пошуку. Як і попередню е-колекцію з матеріалів колишнього спецфонду НБУВ, е-колекцію «Репресована україніка» структуровано за книгознавчими особливостями

примірників, тематикою та хронологією. Проте, з огляду на представлення видань з різних галузей знань, неможливо звести до спільного знаменника етапи розвитку кожної з цих галузей. Тому за основу хронологічного поділу взято не зміст, а дату видання примірника. Згідно з пунктами 3 і 4 Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання, книжковими пам'ятками вважаються українські видання до 1922 р. включно, а також окремі видання періоду 1923–1945 рр., які мають культурно-історичну цінність, зокрема заборонені цензурою, прижиттєві, з власницькими знаками та провенієнціями тощо [4]. Спираючись на ці критерії, рубрикація е-колекції «Репресована україніка» за хронологією має такий вигляд: 1) видання до 1917 року; 2) видання 1917–1922 років; 3) видання 1923–1945 років; 4) видання після 1945 року. Відповідно, у перших трьох категоріях користувачі мають змогу ознайомитися із книжковими пам'ятками. Інформацію про це зафіксовано в описі е-колекції.

Рубрикація за тематикою в загальних рисах зорієнтована на розділи УДК, зокрема в послідовності тематичних рубрик та частково їх назвах. Проте доцільно підкреслити, що йдеться лише про тематичне групування е-документів задля зручності навігації, а не нормативну бібліотечну класифікацію. Тому формулювання рубрик та підрубрик покликане відобразити специфіку книжкової колекції «Реабілітована література», а не дублювати структуру УДК. Так, одними з найцінніших масивів колекції є видання українських політичних партій – дореволюційних і 1917–1921 рр.; видання часів Української революції 1917–1921 рр., що з різних, інколи протилежних ідеологічних позицій, тлумачать українську національну ідею та національне питання; праці ідеологів українського націонал-комунізму В. Шахрая, С. Мазлаха, О. Шумського та ін., які після репресій їхніх авторів, ясна річ, опинилися у спецфондах, зокрема у спецфонді НБУВ. Тому рубрика «Політологія» містить підрубрики «Видання політичних партій. Пропагандистські матеріали», «Національна ідея. Національне питання» та «Націонал-комунізм». Варто зазначити, що в колекції дуже широко представлені пропагандистські матеріали КП(б)У різних періодів, які потенційно можуть бути цікаві історикам та політологам. Є підстави вважати доцільною окрему рубрику для їх відображення («Видання політичних партій. Пропагандистські матеріали»). Ще одна особливість українського книговидання періоду СРСР – велика кількість сільськогосподарської та технічної літератури. Навіть такі, на перший погляд, нейтральні та аполітичні видання

систематично накопичувалися на полицях спецфондів, як наслідок репресій проти авторів текстів чи передмов. Дуже часто причиною вилучення книг ставали вміщені в них обов’язкові для тих часів фотографії та панегірики партійним діячам після того, як ці діячі потрапляли в немилість і зазнавали люстрації. Зважаючи на значний масив видань господарської тематики, вбачається доцільною рубрика «Народне господарство» з підрубриками «Сільське та лісове господарство» та «Промисловість. Техніка. Інженерна думка».

Щодо стандартної бібліотечної рубрикації, то для кожного е-документа в електронній бібліотеці «Україніка» (частиною якої є колекція «Репресована україніка») передбачені систематизація на основі скороченого Рубрикатора НБУВ [5] та предметизація (додавання предметних рубрик). Тому внутрішня рубрикація е-колекції є засобом узагальненого структурування найбільш поширених груп матеріалів і не покликана дублювати структуру УДК чи карткового каталогу книжкової колекції «Реабілітована література».

Отже, внутрішня рубрикація е-колекції «Репресована література» за тематикою має такий вигляд:

Довідкові видання
Релігія. Теологія
Економіка
Держава та право
Політологія
- Видання політичних партій. Пропагандистські матеріали
- Національна ідея. Національне питання
- Націонал-комунізм

Українська діаспора
Освіта й педагогіка
- Освітні матеріали

Етнографія. Фольклор. Фольклористика
Народне господарство
- Сільське та лісове господарство
- Виробництво. Техніка. Інженерна думка

Літературознавство
Мовознавство
Історія
- Історія України

– Всесвітня історія

Періодичні видання

Рубрикацію за книгознавчими особливостями примірників реалізовано в таких категоріях:

Рідкісні примірники

– Примірники з провенієнціями
– Примірники з власницькими знаками
– Видання з оформленням відомих художників
– Конволюти.

Усі рубрики електронного ресурсу мають бути клікабельними й містити контент, тому наразі у структурі е-колекції «Репресована україніка» відображено лише ті рубрики, що вже містять е-документи чи поповняться ними найближчим часом відповідно до плану оцифрування. Інструменти рубрикування дозволяють додавати нові рубрики синхронно з цифровізацією колекції «Репресована література», і, відповідно, розширенням тематичної різноманітності е-колекції «Репресована україніка».

Отже, у внутрішньому структуруванні політематичних е-колекцій логічно орієнтуватися на УДК чи картковий каталог відповідної книжкової колекції, проте дублювати їх не обов'язково. Практика показує, що формулювання рубрик та підрубрик має якнайповніше відображати специфіку та тематичну різноманітність конкретної е-колекції. Якщо вона складається переважно з книжкових пам'яток, то при розробці рубрикації варто враховувати не лише тематичний критерій, а й хронологію та книгознавчі особливості примірників. Внутрішню рубрикацію е-колекції вбачається доцільним доповнювати стандартною бібліотечною рубрикацією кожного її е-документа (систематизацією та предметизацією), якщо це дозволяють технічні інструменти електронного ресурсу.

Список бібліографічних посилань

1. Вощенко О. Стратегія збереження в електронному форматі рідкісної та цінної україніки з колекції «Реабілітована література» Національної бібліотеки України імені В. Вернадського // Бібліотека. Наука. Комунікація. Інтеграція у міжнародний бібліотечний простір : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2024 р.) : у 2 т. Київ, 2024. Т. 1. С. 242–245. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004933.

2. Електронна колекція «Репресована література». URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/col/col0000020024.

3. Електронна колекція «Репресована україніка». URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/col/col0000027685.
4. Порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання від 8 липня 2016 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0936-16#n14.
5. Рубрикатор НБУВ. Скорочений варіант / К. В. Лобузіна, С. В. Галицька та ін.; відп. ред. К. В. Лобузіна ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. 570 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002131.

УДК 001-051(477)Усиков:001.32(477.54)НАНУ]:027.54(477.411)НБУВ

ДОКУМЕНТИ З ДІЯЛЬНОСТІ АКАДЕМІКА О. Я. УСИКОВА ЯК ГОЛОВИ ХАРКІВСЬКОГО НАУКОВОГО ЦЕНТРУ (до 120-річчя від дня народження ученого)

Коломієць Марина Сергіївна,
наукова співробітниця відділу
археографії Інституту архівознавства
Національної бібліотеки України
ім. В. І. Вернадського,
ORCID: 0000-0002-9125-1379
Україна, м. Київ

Анотація. *Проаналізовано документи академіка О. Я. Усикова з його діяльності як очільника Харківського наукового центру АН УРСР, котрі зберігаються в особовому архівному фонді вченого в Інституті архівознавства НБУВ.*
Ключові слова: *особовий архівний фонд, радіофізика, О. Я. Усиков, Харківський науковий центр АН УРСР, Інститут архівознавства, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.*

Annotation. *The documents of Academician Oleksandr Yakovych Usykov on his activities as the Head of the Kharkiv Scientific Center of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, which are stored in the personal archive fund of the scientist at the Institute of Archival Studies of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, were analyzed.*
Keywords: *personal archival fund, radiophysics, Oleksandr Yakovych Usykov, Kharkiv Scientific Center of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Institute of Archival Studies, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.*

Одним із актуальних завдань дослідників історії української науки є висвітлення діяльності та здобутків видатних учених, академічних установ та інституцій періоду науково-технічної революції 1960–1970-х рр.

У 2024 р. в Інституті архівознавства (ІА) НБУВ у результаті наукового опрацювання комплексу документів було сформовано опис 1 (наразі триває робота над створенням опису 2 особового архівного фонду № 304) засновника і першого директора Інституту радіофізики та електроніки НАН України (1955–1973), академіка НАН України (1964) Олександра Яковича Усикова (1904–1995), 120-річчя від дня народження котрого цього року відзначає світова наукова спільнота.

З-поміж інших до архіву увійшли документи з науково-організаційної діяльності фондоутворювача на посаді голови Харківського наукового центру АН УРСР (нині – Північно-Східний науковий центр НАН України). Висвітленню діяльності О. Я. Усикова та його внеску в розвиток вітчизняної радіофізики присвячено низку наукових розвідок В. Д. Єрьомки, Г. Л. Звонкової, В. М. Яковенка та ін. [1; 4–8]. Однак у зазначених дослідженнях не відображено діяльність вченого як голови Харківського наукового центру АН УРСР.

Мета розвідки – проаналізувати документи особового фонду О. Я. Усикова в ІА НБУВ, що розкривають діяльність українського науковця-радіофізика на посаді голови Харківського наукового центру АН УРСР. В особовому архіві О. Я. Усикова в ІА НБУВ відклався комплекс досі не впроваджених до наукового обігу документів, які дають змогу розкрити діяльність вченого як керівника цього наукового центру.

Видатний учений-радіофізик неодноразово висловлював свою стурбованість становищем наукових інститутів Харкова, у котрих протягом десятиліть формувалася наука світового рівня, обстоював покращення умов їхньої діяльності. У фонді науковця зберігається доповідь «Про покращення наукової діяльності установ АН УРСР», представлена 12 липня 1970 р. на засіданні Президії АН УРСР. У ній наведено пропозиції щодо необхідності збільшення питомої ваги харківських наукових установ у царині фундаментальних й прикладних наук, їхнього забезпечення відповідним устаткуванням та виділення більших фінансових асигнувань.

У травні 1971 р. в Україні було створено 5 наукових центрів, зокрема й Харківський науковий центр (далі – ХНЦ АН УРСР). Згідно з Положенням про науковий центр АН УРСР О. Я. Усиков очолив цю інституцію.

Документи особового архіву дослідника-радіофізика відображають його діяльність як очільника центру, тут представлені плани, звіти, листи, доповіді, доповідні записки, стенограми засідань, робочі записники науковця тощо.

Наскрізною думкою через доповіді О. Я. Усикова «Про завдання і можливості ХНЦ» (17 березня 1972 р.) й «Внесок установ ХНЦ у технічний прогрес країни» (3 лютого 1976 р.) проходила теза про те, що в зоні особливої уваги регіонального наукового центру перебуває координація дій наукових інститутів стосовно розвитку фундаментальних наук, посилення ролі освіти та науки в прискоренні соціально-економічного розвитку регіону і країни в цілому, сприяння організації й проведенню комплексних досліджень, насамперед у царині енергетичного машинобудування [2; 3].

О. Я. Усиков усіляко сприяв розширенню комунікації ХНЦ з науковими установами та організаціями інших регіонів. Так, у своєму листі до голови Наукової ради з теоретичних і електрофізичних проблем електроенергетики АН СРСР М. П. Костенка від 6 червня 1973 р. він повідомляє, що ХНЦ АН УРСР бере участь у розв’язанні проблем, які поставлено перед підприємствами та інститутами Харківщини щодо створення енергетичного обладнання для потужних АЕС та енергокомплексів (АЕС, ГЕС, ГАЕС), а також висловлює побажання щодо співробітництва й обміну інформацією між науковими установами та підприємствами.

У фонді зберігається доповідна записка О. Я. Усикова «Про роботу ХНЦ АН УРСР», датована 1 березня 1973 р. З її тексту можна дізнатися, що, на відміну від традиційної, вертикальної, структури організації наукової діяльності на кшалт «відділення – інститут», у регіональному науковому центрі було реалізовано горизонтальну структуру – «регіон – науковий центр». Головним органом управління виступала рада, при якій було сформовано 9 наукових секцій, до складу яких входили 68 вчених із 6 регіональних наукових інститутів, незалежно від їхньої відомчої підпорядкованості.

Не менш важливим напрямом роботи О. Я. Усиков вважав діяльність з популяризації науки. Провідні фахівці академічних установ та вишів регіону безпосередньо працювали з учнівською молоддю, підтримували обдарованих школярів у їхньому прагненні займатися науковим пошуком.

Формуванню інтелектуального капіталу сприяла постійна системна робота ХНЦ з ХДНБ ім. В. Г. Короленка, Харківським планетарієм ім. Ю. О. Гагаріна, радами молодих вчених низки наукових установ.

З документів особового фонду дізнаємося, що до голови ХНЦ звертались очільники зазначених організацій з метою розв’язання нагальних проблем. Наприклад, 12 вересня 1973 р. директорка ХДНБ Н. Х. Семененко попрохала про виділення валютних асигнувань для закупівлі зарубіжної періодики з техніки та природничих наук, оскільки вже 10 років були відсутні як необхідні кошти, так і міжнародний книгообмін з провідними країнами світу. На документі стоїть резолюція О. Я. Усикова з пропозицією сприяти обговоренню цього питання на всесоюзному рівні.

Таким чином, документи, що відклалися в особовому фонді академіка НАН України О. Я. Усикова, котрий зберігається в ІА НБУВ, дають змогу розкрити малодосліджені сторінки діяльності видатного вченого-радіофізика на посаді керівника ХНЦ АН УРСР та відображають його зусилля з розвитку наукового потенціалу Харківщини.

Список бібліографічних посилань

1. Я. Усиков – основатель и первый директор Института радиофизики и электроники НАН Украины / В. Д. Ерёмка, Ю. В. Корниенко, В. М. Яковенко и др. // Материалы Международной Крымской конференции «СВЧ-техника и телекоммуникационные технологии». Симферополь, 2004. С. 26–34. URL: https://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?arnumber=1390066.
2. Інститут архівознавства НБУВ. Ф. 304. Оп. 1. Спр. 29. 7 арк.
3. Інститут архівознавства НБУВ. Ф. 304. Оп. 1. Спр. 34. 5 арк.
4. Історія Національної академії наук України. 1956–1960 : Ч. 2. Додатки / Л. М. Яременко, Г. В. Індиченко, С. В. Старовойт ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства. Київ, 2015. 1064 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-000419.9.
5. Корнієнко Ю. В., Яковенко В. М. Академік Олександр Усиков // Світогляд. 2008. № 5. С. 25–28. URL: https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitogliad//svit-2008-13-5/svitoglyad-2008-5-all.pdf.
6. К 110-летию со дня рождения А. Я. Усикова (11.01.1904–06.11.1995) // Радиофизика и электроника. Харьков, 2014. Т. 19, № 1. С. 91–92. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/106057.

7. Звонкова Г. Олександр Якович Усіков – перший директор Інституту радіофізики і електроніки Академії наук Української РСР. 10 травня 2020. URL: http://oldconf.neasmo.org.ua/node/600. Назва з екрана.

8. До 50-річчя Північно-Східного наукового центру НАН України і МОН України. 31 серпня 2021. URL: https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=7790. Назва з екрана.

УДК 016:929:930:[001.32:930.85](477)”1918/1939”(092)

ПРАЦІ ВЧЕНИХ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ім. АКАДЕМІКА ДМИТРА БАГАЛІЯ В ХАРКОВІ НА СТОРІНКАХ БІОБІБЛІОГРАФІЇ «УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ. 1918–1939»

Литвин Ольга Володимирівна,
завідувачка сектору
науково-бібліографічного відділу
Національної історичної бібліотеки України;
Мусіна Зейтуна Хамзяївна,
бібліографиня
науково-бібліографічного відділу
Національної історичної бібліотеки України
Україна, м. Київ

Анотація. *Йдеться про нове видання НІБУ – біобібліографію «Українські історики міжвоєнного періоду. 1918–1939». Акцентовано увагу на національній і громадянській складових у працях вчених НДІ історії української культури ім. академіка Дмитра Багалія в Харкові.*

Ключові слова: *біобібліографія, історики, наука, українська культура, інститут, джерела.*

Annotation. *The report focuses on the new publication by the National Historical Library of Ukraine, a biobibliography titled «Ukrainian Historians of the Interwar Period: 1918–1939». It emphasizes the national and civil components of the works of scholars of the Dmytro Bahalii Research Institute of the History of Ukrainian Culture in Kharkiv.*

Keywords: *biobibliography, historians, science, Ukrainian culture, institute, sources.*

НІБУ упродовж 85 років здійснює бібліографічне забезпечення історичної науки та освіти. Її бібліографічний доробок становить понад 300 видань, серед яких 55 випусків щорічника «Історія України», тематичні бібліографічні покажчики, дослідження з краєзнавчої тематики, каталоги колекцій фондових зібрань.

Певним етапом цієї роботи стало нове видання – біобібліографія «Українські історики міжвоєнного періоду. 1918–1939». У покажчику представлено персоналії діячів історичної науки, які були засновниками Української академії наук у 1918 р., працювали в цей період у галузевих академічних інституціях, а також освітян, архівістів, музейних працівників, членів Наукового товариства імені Шевченка, українських істориків, які перебували в еміграції.

Джерельну базу покажчика склав фонд бібліотеки, допоміжними ресурсами виступили «Архів друкованих видань Всеукраїнської Академії Наук 1919–1931 рр.» та бібліографічні видання НІБУ. Крім того, було використано електронні ресурси НБУВ, НБУ ім. Ярослава Мудрого, НБ ім. М. Максимовича Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Інституту історії України НАН України, електронної бібліотеки «Diasporiana». При відборі персоналій істориків до покажчика укладачки послуговувались енциклопедичним довідником «Історична наука в Національній академії наук України в особах» [1].

Покажчик містить 237 персоналій істориків і представників гуманітарних наук, які спеціалізувалися серед іншого і на історичній тематиці. Загальна кількість бібліографічних описів вміщує 6543 позиції. Укладачки не претендували на вичерпність матеріалу, насамперед було здійснено спробу представити джерела, що зберігаються у фонді НІБУ.

Метою цього повідомлення є ознайомлення з окремими працями вчених НДІ історії української культури ім. академіка Дмитра Багалія, акцентуючи увагу на національній і громадянській складових у наведених текстах.

Створений у 1921 р. у Харкові як Науково-дослідна кафедра історії України, інститут здійснював свою діяльність до ліквідації у 1934 р. Організатором і керівником установи, робота якої була спрямована не тільки на вивчення історії України, але й на українознавство в цілому, був академік Дмитро Іванович Багалій. Як зазначає докторка історичних наук Олена Богдашина, діяльність установи *«становила цілий етап у розвитку української науки і відіграла велику роль у суспільному і науковому житті республіки того періоду»* [2, с. 148]. В інституті

працювали академік М. Ф. Сумцов, професори В. О. Барвінський, О. І. Білецький, О. П. Оглоблін, В. В. Дубровський, Н. Д. Полонська-Василенко, М. Є. Слабченко, С. А. Таранущенко, А. І. Козаченко, О. Г. Водолажченко, О. Д. Багалій-Татаринова та ще багато науковців, які *«успішно займалися розробкою актуальних питань з історії України та інших спеціальних історичних дисциплін, літературознавства, мистецтвознавства»* [2, с. 147–148].

Особливий інтерес викликає «Автобіографія» Дмитра Багалія, написана вченим у доволі поважному віці. Вона підсумовує його багаторічну працю, і, як зазначає історик: *«…наукова моя діяльність ніколи не була суто кабінетна, одірвана від громадського життя, ба навпаки, органічно і принципово з ним звязана, завсіди мала громадський характер»* [3, с. 1].

Отримавши призначення на викладання у Харківському університеті, історик вирушає, *«…щоб розробляти там непорушену ще зовсім цілину – краєву історію Слобідської України і тим виконувати обов'язок українського громадянина»* [3, с. 34]. Сторінки його автобіографії пронизані любов'ю до українського народу, його історії, побуту, культури і особливо мови: *«…українську мову, письменство, наукову й популярну українську літературу – дорогоцінні пам'ятки народньої словесности ми знаходили по-за мурами школи, і я остільки засвоїв тоді чисту українську мову – народню, літературну й наукову, що міг широко прикласти її в своїй громадській праці»* [3, с. 14].

Історико-етнографічна розвідка академіка Миколи Сумцова «Слобожане», яку він вважав головною справою свого життя і присвятив матері, *«…постає перед нами немовбито поема людського життя, оспіваного народною поезією, від колиски до могили, з усілякими подробицями повсякденного побуту впродовж тривікової історії Слобідського краю»* [4, с. 5]. Зросійщення українців, витіснення рідної мови з культурної і освітньої сфер, які чинила Російська імперія, викликають в автора глибокий сум і обурення. У передмові до своєї праці він пише: *«…багатий, численний по людності край – Україна – був знищений гнобительством уряду, заборонами мови і школи, утисками; …щоб викорінити усяке національне місцеве почуття і всяку національну місцеву свідомість»* [4, с. 8].

Один із розділів згаданої книги Микола Сумцов присвячує першим поселенцям краю. З почуттям поваги і захоплення автор висловлюється про цих людей, підкреслює їх працьовитість, освіченість, релігійність:

«Здебільшого це були поважні господарі, що йшли на нові місця не восліп, манівцем, абияк, а розумно, з худобою, кіньми, волами, чумацькими возами-мажами, з грішми, одежиною, з попами, дяками, церковним майном, богослужебними книгами київських та львівських видань, з вчителями для виховання діток малих» [4, с. 22].

Харківський період діяльності Василя Дубровського був пов’язаний з роботою в Українському комітеті охорони пам’яток культури. У своїй монографії «Історично-культурні заповідники та пам’ятки України» він переймається проблемами пам’яткоохоронної справи в Україні, піднімає питання збереження культурної спадщини і державної підтримки у цій галузі [5, с. 10]. *«Для кожного свідомого громадянина ясно, що треба якнайскоріше та якнайрішучіше рятувати рештки пам’яток минувшини, ще зацілілих до нашого часу»* і основним рушієм у цій справі історик вважає *«загальне підвищення культурності самої людності»* [5, с. 26].

Керівником Одеської секції інституту в 1926 р. був затверджений професор Михайло Слабченко, якого *«любили, з захопленням розповідали про його лекції учні, поважали професори і комуністи. Він був в Одесі перша фігура»* [6, с. 460]. У праці «Матеріяли до економічно-соціяльної історії України XIX століття» історик пише: *«Національний дух взагалі на Україні відчувався досить живо там, де збереглося чимало спогадів про колишнє бурхливе життя, про боротьбу з панами українських мас за волю…»* [7, с. 49].

Окремо в дослідженні акцентується увага на суспільно-політичній діяльності членів Київської громади серед народних мас: *«Український народовець не шукав "вищої правди", не вчився від селянина, не покутував своїх гріхів. Народовець наш ішов в мужицьку масу, щоб допомогти їй проти пана. ... проти обрусительної чи колонізаторської політики»* [7, с. 52].

Отже, з огляду на наведені тексти, авторки повідомлення простежили національні та громадянські мотиви в працях учених НДІ історії української культури ім. академіка Дмитра Багалія.

Насамкінець зазначимо, що науковці, послуговуючись інформаційними ресурсами НІБУ, мають змогу глибоко і всебічно досліджувати життя та творчість українських політичних, наукових і культурних діячів, які жили та діяли в умовах авторитарного режиму. Це дає можливість переосмислювати складні сторінки історії України, набувати нові знання, використовуючи досвід минулих поколінь.

Список бібліографічних посилань

1. Історична наука у Національній академії наук України в особах : енцикл. довід. / Ін-т історії України НАН України ; редкол.: В. Смолій, Г. Боряк, В. Даниленко та ін. Київ, 2018. 742 с.
2. Богдашина О. М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури імені академіка Д. І. Багалія (1921–1934 рр.). Харків, 1994. 196 с.
3. Багалій Д. І. Автобіографія. П'ятдесять літ на сторожі української науки і культури. Київ : Друкарня Укр. Акад. Наук, 1927. 163 с.
4. Сумцов М. Ф. Слобожане : іст.-етногр. розвідка. Харків : Акта, 2002. 282 с.
5. Дубровський В. В. Історично-культурні заповідники та пам'ятки України. Харків : Держ. вид-во України, 1930. 76 с.
6. Полонська-Василенко Н. Д. Спогади / авт. вступ. ст. В. Шевчук. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 591 с.
7. Слабченко М. Є. Матеріяли до економічно-соціяльної історії України XIX століття. Т. 2. [Б. м.] : Держ. вид-во України, 1927. 280 с.

УДК 097

ФРАГМЕНТ БІБЛІОТЕКИ ЛУЦЬКО-ЖИТОМИРСЬКОЇ РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ СЕМІНАРІЇ У КНИГОЗБІРНІ БЕРДИЧІВСЬКОГО СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО МУЗЕЮ (1926–1954 рр.)

Дідора Лариса Костянтинівна,
аспірантка,
Національна бібліотека України
ім. В. І. Вернадського
Україна, м. Київ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню фрагмента бібліотеки Луцько-Житомирської римо-католицької семінарії в книгозбірні Бердичівського соціально-історичного та економічного музею.*
Ключові слова: *бібліотека, Луцько-Житомирська семінарія, стародрук.*

Annotation. *The article is dedicated to the study of a fragment of the library of the Lutsk-Zhytomyr Roman Catholic Seminary in the book collection of the Berdychiv Social, Historical and Economic Museum.*
Keywords: *library, Lutsk-Zhytomyr Seminary, old print book.*

Серед фрагментів інституційних зібрань у колишній бібліотеці Бердичівського соціально-історичного та економічного музею привертає увагу невеликий фрагмент книгозбірні Луцько-Житомирської римо-католицької духовної семінарії, який, найімовірніше, потрапив до бібліотеки Бердичівського музею випадково, адже після більшовицького перевороту 1917 р. бібліотека Луцько-Житомирської семінарії надійшла до фондів Волинського краєзнавчого музею в Житомирі. Фрагмент бібліотеки складається з чотирьох книг, серед яких один стародрук і кілька примірників католицького щомісячного часопису.

Бібліотеку Луцько-Житомирської семінарії досліджував польський бібліограф Едвард Хвалевік (1873–1956). У другому томі книги «Zbiory polskie: Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzee i inne zbiory» він надав книгознавчу інформацію про склад бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії. У статті «Zytomierz na Wolyniu», опублікованій в цій книзі, дослідник зазначив, що напередодні Першої світової війни бібліотека Луцько-Житомирської римо-католицької духовної семінарії складалася майже з 20 тис. томів переважно стародрукованих видань. За тематикою превалювали матеріали з теології та історії церкви. Бібліотека семінарії в XIX ст. сформувалася зі збірок різноманітних католицьких установ, які функціонували у Волинському краї в XVII – на початку XX ст. – до закриття їх російським урядом [1].

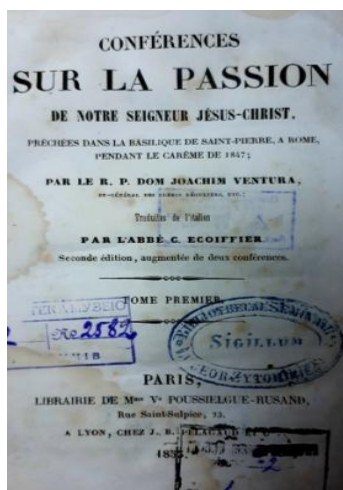
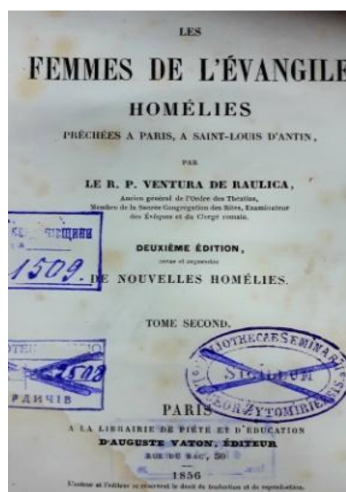


Рис. 1. Титульний аркуш книги о. Джоакіно Вентури «Conférences sur la Passion de Notre Seigneur Jesus-Christ : prêchées dans la Basilique de Saint-Pierre, à Rome pendant le carême de 1847»

Першим дослідженим нами виданням з бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії став перший том праці італійського релігійного і політичного діяча отця Джоакіно Вентури (1792–1861) «Conférences sur la Passion de Notre Seigneur Jesus-Christ : prêchées dans la Basilique de Saint-Pierre, à Rome pendant le carême de 1847» («Конференції про Страсті Господа нашого Ісуса Христа: проповідувалися в базиліці Святого Петра в Римі під час Великого посту 1847 р.») (рис. 1).

Джоакіно Вентура народився в Палермо 7 грудня 1792 р. 19 січня 1808 р. він став учнем єзуїтського коледжу в Палермо. У 1815 р. – професор літератури в коледжі Алькамо, у наступному році викладав риторику в школі-інтернаті для дворян Палермо і займав посаду префекта, відзначившись своїми дидактичними експериментами. Належав спочатку до ордену єзуїтів, потім – до ордену театинців, де як талановитий проповідник незабаром досяг найвищих ступенів. Брав активну участь у виданні «Encyclopedia ecclesiastica», що виходило в Неаполі. Як уродженець Палермо, Вентура виступив з трьома памфлетами на захист незалежності Сицилії та законності нового сицилійського уряду, прийнявши на себе за згодою папи звання уповноваженого цього уряду при ватиканському дворі. 25 лютого 1830 р. був обраний генеральним настоятелем ордену регулярних кліриків. Помер у Версалі 2 серпня 1861 р. [6].

Книга «Конференції про Страсті Господа нашого Ісуса Христа» видана французькою мовою в Парижі 1855 р. На титульному аркуші примірника видання наявний овальний штамп синього кольору з написом латинською мовою: «Sigillum Bibliothecae Seminarii Luceor-Zytomiriensis» («Печатка бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії»).


LES

FEMMES DE L'ÉVANGILE

HOMÉLIES

PRÊCHÉES A PARIS, A SAINT-LOUIS D'ANTIN,

PAR

LE R. P. VENTURA DE RAULICA,

DEUXIÈME ÉDITION,

DE NOUVELLES HOMÉLIES.

TOME SECOND.

PARIS

A LA LIBRAIRIE DE PIÉTÉ ET D'ÉDUCATION

D'AUGUSTE VATON, ÉDITEUR

1856

Другий том праці «Les femmes de l'Évangile: Homélies Prêchées à Paris, à Saint-Louis d'Antin» («Жінки Євангелія: проповіді, виголошені в Парижі, в Сен-Луї д'Антен») також належить перу отця Джоакіно Вентури (рис. 2). Це збірка проповідей, присвячених жіночим постатям, присутнім у Євангеліях. Проповіді, виголошені в церкві Сен-Луї д'Антен у Парижі, глибоко досліджують роль, дії та духовність жінок, які вплинули на життя Ісуса та раннє християнство.

Рис. 2. Титульний аркуш книги «Les femmes de l'Évangile: Homélies Prêchées à Paris, à Saint-Louis d'Antin» о. Джоакіно Вентури

Книга починається зі вступу, в якому висвітлюється важливість жінок у євангельських оповіданнях. Автор вказує на те, що, хоча суспільство того часу часто відводило жінкам підлеглі ролі, Євангелія висвітлюють мужні та духовно глибокі жіночі постаті. Ці жінки представлені не лише як свідки, але й як важливі дійові особи в місії Ісуса. Кожна проповідь присвячена певній жіночій постаті, пропонуючи богословські та пастирські роздуми про її життя та роль. Автор роздумує над Благовіщенням, Різдвом Христовим та присутністю Діви Марії у вирішальні моменти життя Ісуса, особливо біля підніжжя Хреста. Марія Магдалина також є центральною фігурою цих проповідей. Автор досліджує її перетворення з грішниці на ревну ученицю, акцентуючи на ролі першого свідка Воскресіння.

Проповідь, присвячена Марії Магдалині, висвітлює тему милосердя та прощення, показуючи, як Ісус приймає та перетворює життя тих, хто звертається до нього з вірою та покаянням. Серед інших постатей – самарянка, чия зустріч з Ісусом біля криниці Якова виявила універсальність християнської звістки, що долає етнічні та соціальні бар'єри. Автор розмірковує над важливістю діалогу та відкритості в євангелізації. Проповіді також звертаються до постатей сестер Віфанії, Марти та Марії. Марта, активна і зайнята домашніми служіннями, і Марія, що сидить біля ніг Ісуса, ілюструють два взаємодоповнюючі аспекти християнського життя – дію і споглядання. Автор закликає вірних знайти баланс між цими двома вимірами для повноцінного духовного життя. Кожна проповідь завершується практичним застосуванням, запрошуючи вірних черпати натхнення з прикладу цих жінок для власного життя. Проповіді заохочують до вірності, безкорисливої любові, живої та діяльної віри. Вони підкреслюють чесноти мужності, наполегливості та самовідданості, які втілюють ці жіночі фігури. Книга була видана французькою мовою в Парижі у 1856 р. На титульному аркуші примірника видання, як і на попередньому, наявний штамп бібліотеки семінарії.


THEOLOGIA
POLEMICA
AD
USUM AUDITORUM
AUCTORE
FR. PETRO MARIA GAZZANIGA,
ORD. PRÆD. S. TH. DOCT. AC PROFESS.
PUBL. ET ORD.
Præliare bella Domini. I. Regum XVIII. 17.
TOMUS I.
LABORE ET FAVORE
VIENNAE,
TYPIS IOAN. THOM. NOB. DE TRATTNERN,
CAES. REG. AULAE TYPOGR. ET BIBLIOP.
1778.

Наступним дослідженим нами виданням став перший том праці отця П'єтро Марії Гацциніги (1722–1799) «Theologia polemica ad usum auditorum» («Полемічна теологія для слухачів») (рис. 3).

П’єтро Гацциніга в дуже ранньому віці вступив до ордену домініканців. Після закінчення курсу філософії і теології він, незважаючи на свою молодість, був призначений викладачем філософії та церковної історії спочатку в різних домах свого ордену, а пізніше в Болонському університеті.

Рис. 3. Титульний аркуш книги о. П'єтро Гацциніги «Theologia polemica ad usum auditorum»

У 1760 р. очолив кафедру догматичної теології Віденського університету. Здобув велику популярність серед студентів. Його лекції відвідувала імператриця Марія-Терезія і папа Пій VI, під час свого візиту до Відня. У теології Газзаніга вважається одним із найвидатніших захисників і виразників томістичної школи другої половини XVII – початку XVIII ст. [4]. На титульному аркуші примірника видання міститься рукописний екслібрис: «Bibliothecae Seminarii catholici Luceoriensis A-1004» («Бібліотеки Луцької католицької семінарії A-1004»). Отже, книга потрапила до семінарійної книгозбірні з бібліотеки Луцької семінарії.

Вона була заснована у 1548 р. луцьким єпископом Юрієм Хвальчевським. Майбутній луцький єпископ, відомий історик Адам Нарушевич передав бібліотеці семінарії значну книгозбірню. У 1843 р. імператорським указом семінарія була закрита [2]. Її майно разом із бібліотекою були передані до Житомира. Книга надрукована латинською мовою у Відні в 1778 р. у видавництві Томаса фон Траттнера (1717–1798) – австрійського придворного друкаря, книготорговця і видавця. Траттнер походив з бідної родини, був сином фермера. У 1735 р. у віці 16 років він став учнем друкаря Самуеля Мюллера. За рекомендацією свого вчителя Траттнер після навчання в 1739 р. влаштувався на роботу складачем текстів у придворного книгодрукаря Йоганна Петера ван Гелена у Відні, велику бібліотеку якого він використовував для подальшої освіти. Через кілька років Траттнер стає самостійним видавцем, а завдяки своїм

комерційним здібностям незабаром створює процвітаючу компанію. За заступництвом Герарда ван Світена, особистого лікаря імператриці Марії-Терезії, Траттнер у 1752 р. був призначений нею придворним книгодрукарем. У наступні кілька років Траттнер зміг розширити свою компанію в корпорацію, оскільки купував паперові фабрики, свинцеві ливарні та палітурні заводи по всій Габсбурзькій монархії, або заснував їх сам [5]. На титульному аркуші наявний видавничий екслібрис Траттнера з девізом латиною: «Altius labore et favore» («Праця і благодать»).

Наступне видання з бібліотеки семінарії «Z myśli społecznej. O pracy katolickiej» («З суспільної думки. Про католицьку працю») видане польською мовою в Кракові в 1906 р. Автор книги – отець Ізидор Каєтан Вислоух (1869–1937), який писав під псевдонімом Антон Шех, головний ідеолог та співорганізатор народницького руху в Галичині [3]. Він спровокував величезну полеміку серед священиків і світських інтелектуалів і, зрештою, був відлучений від церкви, оскільки запропонував радикальну перебудову католицької теології та практики. На титульному аркуші книги міститься штамп семінарії.

Щомісячник «Wiadomości Pasterskie: dla użytku kleru rzymsko-katolickiego: miesięcznik teologiczno-pasterski» («Душпастирські вісті: для користування римо-католицького духовенства: щомісячний теологічно-душпастирський журнал») також походить з семінарійної бібліотеки. Наявні номери за липень і вересень 1905 р. та січень-лютий 1906 р. На усіх примірниках міститься штамп книгозбірні семінарії.

Підсумовуючи вищевикладене, можемо зробити висновок, що невеликий фрагмент бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії, що зберігся у колишній книгозбірні Бердичівського соціально-історичного музею, є досить цікавим для дослідження, що доповнює наявні сьогодні наукові розвідки, присвячені бібліотеці семінарії.

Список бібліографічних посилань

1. Книги з бібліотеки Луцько-Житомирської семінарії. URL: http://www.nbuv.gov.ua/node/5301 (дата звернення: 17.09.2024).

2. Шостак І. Роль римо-католицьких духовних семінарій у духовному житті Волині першої половини XIX ст. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/12242071.pdf (дата звернення: 17.09.2024).

3. Gajewski S. Izydor Kajetan Wysłouch wobec ruchu ludowego i inteligencji liberalnej w Królestwie Polskim. Roczniki humanistyczne. T. XLIII, zeszyt 2. 1995. S. 73–101.

4. Schroeder J. Pietro Maria Gazzaniga. URL: https://www.catholic.com/encyclopedia/pietro-maria-gazzaniga (дата звернення: 17.09.2024).
5. Thomas von Trattner. URL: https://austria-forum.org/af/AustriaWiki/Thomas_von_Trattner (дата звернення: 17.09.2024).
6. Veca I. Ventura, Gioacchino. URL: https://www.treccani.it/enciclopedia/gioacchino-ventura_%28Dizionario-Biografico%29/ (дата звернення: 17.09.2024).

УДК 821.161.2.09Грінченко:[069:39]:378.6(477.54-25)ХПІ

ГРІНЧЕНКОВІАНА В ЗІБРАННІ ЕТНОГРАФІЧНОГО МУЗЕЮ «СЛОБОЖАНСЬКІ СКАРБИ» ім. ГНАТА ХОТКЕВИЧА НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

Красіков Михайло Михайлович,
професор кафедри українознавства,
культурології та історії науки
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
Україна, м. Харків

Анотація. *Охарактеризовано багатотомне зібрання наукових та публіцистичних праць Б. Грінченка та книг про нього, подарованих у 2024 р. Етнографічному музею «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича НТУ «ХПІ» авторами та упорядниками цих видань – співробітниками Київського університету ім. Б. Грінченка.*
Ключові слова: *Б. Грінченко, книжкова колекція, Етнографічний музей «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича НТУ «ХПІ».*

Annotation. *A characteristic is given to the multi-volume collection of scientific and journalistic works of B. Hrinchenko and books about him, presented in 2024 to the Ethnographic Museum «Slobozhanski Treasures» named after H. Khotkevych of NTU «KhPI» by the authors and compilers of these editions – employees of Kyiv University named after B. Hrinchenko.*
Keywords: *B. Hrinchenko, book collection, Ethnographic Museum «Slobozhanski Treasures» named after H. Khotkevych of NTU «KhPI».*

Етнограф, фольклорист, мовознавець, письменник, педагог, громадсько-політичний діяч Борис Дмитрович Грінченко на свій 160-річний ювілей отримав чудовий дарунок, якому радіють всі українці,

що хочуть усвідомити засади своєї культури: дві книги, присвячені цьому харизматичному лідерові українського національного руху кінця XIX – початку XX ст., а також чергові томи зібрання його праць. Серед щасливців – Етнографічний музей «Слобожанські скарби» ім. Г. Хоткевича НТУ «ХПІ», який у 2024 р. одержав від співробітників Київського університету імені Б. Грінченка (яким ми висловлюємо безмежну вдячність) розкішну Грінченковіану в кількості 15 книг. Дві з них мають дарчі написи науковців – авторів та упорядників цих видань. Про деякі з дарунків ми вже писали на інтернет-ресурсах Обласного організаційно-методичного центру культури та мистецтва. Тепер хочемо більш докладно зупинитися на характеристиці книг, таких дорогих і актуальних саме для Харкова, який був «колискою» непересічного трударя на ниві україністики.

Навчаючись в 1970–1980-ті рр. на філологічному факультеті, у рамках курсів з історії літератури ми знайомилися з хрестоматіями, що присвячувалися різним історичним періодам, однак, ми й уявити не могли, що може бути хрестоматія біографічних матеріалів, присвячена одному письменнику – Шекспіру, Гете, Шевченку чи Франку. А от студенти та аспіранти, які зараз навчаються в Київському університеті ім. Бориса Грінченка (й відтепер й їхні колеги з НТУ «ХПІ»), таку хрестоматію не тільки можуть уявити, а й потримати в руках.

Мало кому з класиків так пощастило. Грінченкові неймовірно поталанило мати справжніх шанувальників і ретельних дослідників його спадщини. Та не менше поталанило й студентам, адже, детально знайомлячись з біографією цього «невсипущого робітника», як назвав його харківець Данило Пісочинець, молоді люди просто не можуть не перейнятися тією любов'ю до України, якою палав Б. Грінченко і яка вимагала не патріотичних балачок чи демонстрацій, а щоденної виснажливої роботи. Найвідоміший псевдонім Бориса Грінченка «Василь Чайченко», безумовно, пов'язаний з відомою українською піснею «Ой горе тій чайці, горе тій небозі, що вивела чаєняток при битій дорозі...», авторство якої приписують Івану Мазепі. В образі чайки-небоги постає згорьована Україна, і Грінченко, як свідчать спогади, прочитавши «Кобзар» Т. Шевченка десь у 13-річному віці, раз і назавжди усвідомив себе с и н о м України, і оте *-енко* в слові «Чайченко» було своєрідною клятвою синівської вірності Матері.

Отже, маємо унікальне видання – «Борис Грінченко сам про себе й у спогадах сучасників : хрестоматія» (Київ : Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка,

2023. 360 с.). Упорядкували збірку співробітники університету Марина Будзар, Анна Гедьо, Олег Іванюк та Євген Ковальов. Надзвичайно тонкий і глибокий аналіз поданих матеріалів зробив Євген Ковальов у вступній статті «Борис Грінченко в автобіографічному та мемуарному дискурсах».

Зазначимо, що до хрестоматії увійшли не тільки відомі широкому загалу україністів тексти, а й рідкісні публікації та архівні матеріали, тому ця книга є не тільки навчальним посібником (з методичної точки зору вона бездоганна – тут є завдання для навчання та досліджень студентів, вибрана бібліографія для додаткового читання, глосарій, іменний та предметний анотовані покажчики, світлини), а й цінним науковим виданням. На титулі нашої книги – автограф Марини Будзар: *«Етнографічному музею "Слобожанські скарби" ім. Гната Хоткевича НТУ "ХПІ" від упорядників видання із побажанням творчих успіхів у надскладних реаліях сучасності. 8 лютого 2024 р.»*.

Другий дарунок – монографія Тетяни Вірченко та Романа Козлова «Непокірний. Грані долі Бориса Грінченка» (Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 372 с.). Це остання за часом біографія людини, яка «більше працювала, ніж жила». Але варто згадати, що перша його біографія («Життя та праця Б. Грінченка») була написана в 1911 р. студентом Харківського університету, майбутнім визначним харківським мовознавцем Миколою Плеваком невдовзі після смерті Бориса Дмитровича й видана в Харкові в друкарні М. А. Шмерковича коштом студентського гуртка, який у вихідних даних означив себе як «Видавництво ім. Б. Грінченка». Пізніше, особливо в радянський та пострадянський часи, столиця Слобожанщини не дуже дбала про вшанування пам’яті визначного земляка. Який заклад у Харкові сьогодні носить його ім’я? Чи є меморіальна дошка на будинку колишнього Реального училища, де він навчався? Пам’ятка була пошкоджена рашистами у 2022 р. і досі навіть не законсервована. Чому, попри всі багаторічні балачки в колах місцевих письменників, у Харкові немає не те що пам’ятника на повний зріст, а навіть встановленого бюста Грінченка (макет його давно стоїть в актовій залі Харківського відділення Національної спілки письменників України і вцілів після пошкодження будинку)?

На щастя, кияни виявилися більш вдячними: в університеті, що носить ім’я титана української культури, є музей Грінченка, «грінченківцями» і пам’ятник Борису Дмитровичу встановлений, і видано майже всі його праці, а також значну частину епістолярної спадщини,

триває серйозне вивчення його біографії, наукового й літературного доробку. Результатом цієї величезної багаторічної роботи є й книга Т. Вірченко та Р. Козлова. Вона базується на архівних матеріалах, що вперше вводяться до наукового обігу, ретельно зібраних свідченнях сучасників Грінченка та аналізі всіх доступних друкованих джерел. Матеріал поданий за хронологічно-географічним принципом, але в межах кожного розділу Грінченко постає перед нами в різних іпостасях: Учень, Арештант, Канцелярист, Учитель, Закоханий, Татко, Письменник, Полеміст тощо. А в результаті дійсно вимальовується багатогранний образ незбагненного українського генія.

Нам, слобожанам, звісно, найцікавіше читати першу третину книги, де йдеться про дитинство та молоді роки Грінченка, пов’язані зі Слобідським краєм. І тут, як виявляється, купа загадок. Наприклад, А. Парамонов у 2017 р., начебто, довів, до якої волості належав хутір Вільховий Яр, де народився Борис, але автори дослідження спростовують його версію. Не довіряють вони навіть деяким твердженням Марії Грінченко, дружини письменника, наприклад, про те, що в родині його батька «грудочка цукру чи бублик були дітям великими розкошами», але аргументують завжди виважено задокументованими фактами.

Звісно, зараз не на часі ставити монументи, але книга Т. Вірченко та Р. Козлова – це духовний пам’ятник людині, яка, народжена матір’ю-росіянкою, вихована здебільшого в російському середовищі, стала, як пізніше сказав про себе етнічний німець Юрій Шевельов, «українцем з вибору» і «робила Українцями всіх довкола», як було сказано вже про Бориса Грінченка. Автограф на нашому примірнику залишила Тетяна Вірченко: *«Етнографічному музею "Слобожанські скарби" ім. Г. Хоткевича НТУ "ХПІ" із щирими побажаннями наукових знахідок, добра і Перемоги. Вдячно за інтерес до постаті Б. Грінченка. Автори 24.01.24»*.

Немає змоги навіть побіжно охарактеризувати отримані нами 13 томів зібрання творів Б. Грінченка, до яких увійшла його фольклористична, етнографічна, бібліографічна, педагогічна, мовознавча, літературознавча, народопросвітня, епістолярна спадщина. Зазначимо, що велику цінність має перевидання ґрунтовного покажчика «Литература украинского фольклора. 1777–1900. Опыт библиографического указателя». За наступні 125 років ніхто нічого подібного не створив, хоч сьогодні достатньо наукових інституцій, які могли б вирішити це завдання

колективними зусиллями і з сучасними можливостями комп'ютерної техніки та інтернету.

У 1880–1882 рр. Борис Дмитрович, ще й не знаючи, що доля вже обрала його упорядником «Словаря української мови», який Київська громада збирала не одне десятиліття, жив і працював у Харківському та Зміївському повітах Харківської губернії. В архіві лексикографа, що знаходиться в Інституті рукопису НБУВ, зберігається зшиток, у якому міститься 638 слів, записаних ним на Харківщині, зокрема у селах Хорошів, Циркуни та Велика Данилівка Харківського повіту та в Зміївському повіті. Ці «лексичні матеріали, зібрані з народних уст», були використані пізніше Грінченком при упорядкуванні словника, проте й самі по собі вони мають велику наукову цінність. Зібрані разом, вони дають яскраву картину лексичного багатства населення Слобожанщини кінця XIX ст. А вперше ці підготовчі матеріали були опубліковані тільки в 2023 р. Заворожують такі мовні перлини, як «витрішки ловити», «вогнювата молодиця», «заробітошно» і рідкісні етнографічні дані, наприклад, такий метод лікування «купована мати»: *«А ось, як дуже лежиш, то приходить яка жінка, то й купує тебе, – яка за дві, яка три там копійки; як купить, то й одужаєш. От и купована мати»* [1, с. 231]. Про ритуальний «перепродаж» з передачею через вікно малої дитини етнографи добре знають (і ми це фіксували в експедиціях), а от «продаж» дорослої людини як метод лікувальної магії – це забута народна практика.

З Грінченковіаною в зібранні музею «Слобожанські скарби» навіть в умовах війни можуть ознайомитися всі, кого цікавить спадщина нашого великого земляка.

Список бібліографічних посилань

1. Грінченко Борис. Зібрання творів. Мовознавча спадщина. Кн. 1 / упоряд. В. В. Яременко, І. В. Яковлева ; кер. проєкту, голова ред. ради В. О. Огнев'юк ; передм., примітки В. В. Яременка. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. URL: https://www.facebook.com/share/p/mVLKLNtY65v4RSaj/ ; https://www.facebook.com/share/p/MTq9gSdQRmUavEhA/.

УДК 069:929(477.53):821.161.1Короленко]

ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ ВОЛОДИМИРА КОРОЛЕНКА

Головко Олеся Володимирівна,
наукова співробітниця
Полтавського літературно-
меморіального музею В. Г. Короленка
Україна м. Полтава

Анотація. *Досліджено філософські погляди Володимира Короленка, а саме аксіологічні аспекти світогляду письменника.*

Ключові слова*: Короленко, письменник, щастя, віра, совість, життя, всесвіт, людина.*

Annotation. *The article examines the philosophical views of Volodymyr Korolenko, namely the axiological aspects of the writer's worldview.*

Keywords: *Korolenko, writer, happiness, faith, conscience, life, universe, man.*

Безумовно, філософські погляди письменника Володимира Короленка потребують особливого дослідження. Цій темі можна присвятити не тільки статті, але й монографії. Ми ж дослідимо деякі аксіологічні аспекти світогляду письменника. Його вислови філософського змісту наведено в щоденниках, листах, творах. Інтерес письменника направлений в сторону таких філософських категорій, як віра, щастя, життя, добро, всесвіт, совість тощо. Письменник у своїх роздумах не дає чіткого визначення філософських категорій, але все ж Короленкові притаманне їх глибоке осмислення. Він пише в щоденниках: *«…Те, що ми називаємо свідомістю, життям, любов'ю, стремлінням, стражданням, – наповнене глибоким нерозгаданим змістом, до розгадки котрого людство просовується знаннями та вірою… Доки ми живі, – потрібно жити, потрібно шукати свою лінію, але шукати її потрібно вільно, з впевненістю, що береш на себе те, що відповідає щирим справжнім внутрішнім прагненням»* [3, с. 94]. І далі: *«Життя полягає у постійному прагненні, досягненні та новому прагненні. Такого часу, коли всі без винятку люди будуть цілком задоволені та щасливі – я вважаю, не буде зовсім. Але на мій погляд, людство вже бачило багато "вогнів", досягало їх і прагнуло далі… Найбільше, на що можна сподіватися, це щоб у людей ставало все більше сили бажати, прагнути, досягати і знову прагнути.*

Якщо при цьому люди навчатимуться все більше допомагати один одному в дорозі, якщо буде все менше відсталих, якщо на пройдених шляхах залишатиметься все більше маяків, що світять вперед, якщо форми взаємної боротьби стануть все більш людяними, а попереду буде все ясніше, – то це і означає, що щастя буде дедалі більше. Тому що щастя у житті, а життя все – прагнення, досягнення, нове прагнення» [7, с. 486]. *«Життя взагалі, в самих дрібних та великих явищах здається мені проявом загального великого закону, головні риси якого – добро та щастя. А якщо нема щастя? Що ж, нема свого – є чуже, а все-таки загальний закон життя є прагнення до щастя»* [7, с. 486]. Думки письменника можна продовжити вустами героя його твору: *«Мені знаєте, – приходить в голову, що всі ми повинні бути здоровими та щасливими, тому що щастя – це найвищий ступінь душевного здоров'я»* [2, с. 122].

Ці слова стосуються і самого Короленка. Від нього дійсно йшла хвиля душевного здоров'я, котра захоплювала всіх людей, хто з ним спілкувався. На думку письменника, *«у вічному прагненні до досконалості є рушійна сила і спротив: одне народжується та розвивається, інше відмітається та гине»* [2, с. 106]. Вічне прагнення до досконалості – такий, на думку Короленка, закон життя людства. На цьому підґрунті його світогляду базується оптимізм письменника: твердження, що дорога людини від минулого до теперішнього, від теперішнього до майбутнього є дорогою людини, яка йде до досконалості, від темряви – до світла. Вічне стремління до досконалості, такий, за ствердженням Короленка, закон життя людства.

Не обійшов письменник і питання віри. Володимир Короленко говорив, що визнає початок віри, але не визнає догматизму. Син матері-католички та православного батька, уродженець Волині, письменник з дитинства був привчений до віротерпимості. *«Істинний Бог,* – пише Короленко у листі до О. К. Маликова від 6 листопада 1889 р., – *для мене більш живе в істині, у пізнанні, у совісті, у правді, ніж у кадильному диму та іконах»* [5, с. 95]. Короленко пише про віру*: «Віра витикає з величезної потреби людської душі – потреби віднайти своє місце у нескінченному ланцюгу сущого… потребі бути»* [5, с. 186].

Скепсис і віра, на думку письменника, від століття до століття стоять навпроти один одного, часом одна зі сторін долає одна одну, щоб потім відступити перед нею. Такий універсальний світовий закон руху людської думки до досягнення істини. Думка Короленка про релігію прозвучала в листі до І. Горбунова-Посадова: *«Я…відчуваю, що це життя безкінечне,*

що воно не нами почалося і не нами закінчиться, що це саме безкінечність. Відчути цю безкінечність це значить відчути релігійне відношення до життя» [8, с. 162].

І про любов. *«Той, кого любиш, ніколи заважати не може»,* – стверджував письменник. *«Любіть життя, і воно буде вас любити, любіть людей, і вони вам відповідатимуть тим самим… Довіра народжує довіру. І любов народжує любов… Будьте самі завжди справедливі до інших і не вимагайте від людей неможливого»* [2, с. 122].

Ще одна категорія роздумів письменника про совість. Сам Короленко визначив це поняття так: *«У душі має бути скелет, який не дає їй гнутися при всякому тиску, який надає їй стійкість та силу в дії і протидії. Цим скелетом душі має бути віра»* [4, с. 33]. Кожна людина народжується з *«ясними відкритими очима, у котрих відображається земля і небо, і з чистим серцем, готовим розкритися на все прекрасне на землі»* [2, с. 15]. Це стверджував письменник у творі «Сон Макара». Але зло в світі існує. Не може письменник не бачити цього. Він усе своє життя присвятив справі боротьби з різними видами зла. Для Короленка це лише наліт на людській душі. Це просто момент замерзання добра в людині.

У житті відбувається те, що він розповів у творі: «Мороз». Два інтелігентні мандрівники, потрапивши під 40-градусний мороз, виявилися не здатними відчувати, що б там не було, крім холоду. У дорозі їм трапляється, пішохід, що замерзає, але обидва байдуже проїжджають повз. Совість у них «замерзла». І тільки тоді, коли вони дістаються нарешті до тепла, до теплої хати, як відтала совість бере свої права. Обом мандрівникам стає не по собі, і один з них не витримує й потай йде шукати людину, повз яку він тільки-но байдуже проїхав. Іде пішки і гине так само, як і той, кого він пішов шукати, щоб не чути докорів сумління. Людське сумління занадто часто замерзає в умовах життя. В автобіографічному творі «Історія мого сучасника» Короленко напише: *«Кожна людина має мати моральну культуру, самоповагу, які змушують людину утримуватися від відомих вчинків навіть коли цього ніхто не дізнається»* [6, с. 144].

Свідомо обрана письменником громадська і художня позиція визначили характер і спрямованість його творчості: у кожному його художньому чи публіцистичному творі простежується настанова *«поважати людину, її пошуки правди, її свободу»* [1, с. 224].

Список бібліографічних посилань

1. Бялый Г. А. В. Г. Короленко. 2-е изд., перераб., доп. Ленинград, 1983. 350 с.
2. Владимир Галактионович Короленко. Москва : Задруга, 1922. 35 с.
3. Короленко В. Г. Письма к П. С. Ивановской. Москва, 1920. 278 с.
4. Короленко В. Г. Полное посмертное собрание сочинений. Харьков : Гос. изд-во Украины, 1926. Т. 2: Дневник (1893–1894 гг.). 352 с.
5. Короленко В. Г. Полное собрание сочинений. В 50 т. Харьков : Гос. изд-во Украины, 1923. Т. 3: Избранные письма. 467 с.
6. Короленко В. Г. Собрание сочинений. В 10 т. Москва : Гослитиздат, 1954. Т. 6: История моего современника, 1954. 327 с.
7. Короленко В. Г. Собрание сочинений. В 10 т. Москва : Гослитиздат, 1956. Т. 10: Письма. 1879–1921. 717 с.
8. Труханенко А. В. В мире Короленко. Львов : СПОЛОМ, 2012. 238 с.

УДК [027.021(477.54)ХДНБ:929 Рапп](091)

БІБЛІОТЕЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВІКТОРА РАППА

Мамон Вячеслав Євгенович,
бібліотекар 1-ї категорії відділу
інформаційно-бібліографічної роботи
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Розглядається бібліотечна діяльність громадського діяча, революціонера, книговидавця та бібліотекаря Віктора Раппа. Розкрито його діяльність в Книжковій комісії Комітету сільських бібліотек Харківського товариства грамотності, Харківській громадській бібліотеці та бібліотеці Рентгенівської академії.*

Ключові слова: *Харківська громадська бібліотека, Харківське товариство грамотності, сільські бібліотеки, Рентгенівська академія.*

Annotation. *The article examines the library activity of public figure, revolutionary, book publisher and librarian Viktor Rapp. His activities in the Book Commission of the Committee of Village Libraries of the Kharkiv Literacy Society, in the Kharkiv Public Library and in the library of the Roentgen Academy were disclosed.*

Keywords: *Kharkiv Public Library, Kharkiv Literacy Society, rural libraries, Roentgen Academy.*

Уже на початку XX ст. Харків був одним із основних культурних центрів України. Великий внесок у набуття цього статусу зробили бібліотеки регіону: як великі, на кшталт Харківської громадської, так і маленькі. У цій доповіді хотілося б розповісти про людину, яка певною мірою долучилася до розвитку цих книгозбірень Харківщини – Віктора Івановича Раппа.

Це була різностороння особистість: революціонер, громадський діяч, книговидавець, бібліотекар, однак його життя та діяльність досліджувалися нерівномірно, і його внесок у бібліотечну справу майже не вивчений. Ми не будемо зупинятися на видавничій діяльності Віктора Раппа, оскільки вона докладно розглянута Наталією Ольховик у дисертаційній роботі «Книговидавництво "В. І. Рапп і В. І. Потапов". Історія створення і діяльність» та інших публікаціях за темою [5, с. 12–20]. Також ми не будемо заглиблюватися у його революційну діяльність, оскільки для ґрунтовного дослідження ця тема потребує зовсім іншої джерельної бази та інших методів дослідження. Ми ж зосередимося на бібліотечній діяльності.

Основним джерелом для цієї роботи стали «Воспоминания о деятельности комитета по устройству сельских библиотек» Людмили Орестівни Габель, підготовлені нею для Комісії з історії бібліотечної справи при Інституті теорії та історії педагогіки Академії педагогічних наук. Спогади зберігаються в архівному фонді Маргарити Габель у ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Також використано наукові праці про діяльність Харківського товариства поширення в народі грамотності та Харківської громадської бібліотеки, архівні джерела та публікації в тогочасній пресі.

Окремо варто подякувати Неонілі Олегівні Артамоновій, завідувачці відділу наукового аналізу та моніторингу інтелектуальної власності Інституту медичної радіології ім. С. П. Григор’єва НАМН України, за допомогу з архівними джерелами з історії інституту та цінними коментарями щодо наведеної там інформації.

Віктор Іванович Рапп народився 1870 р. у м. Орел. Питання про його походження дискусійне, можна точно сказати, що він походив з родини спадкових дворян. У деяких джерелах йому приписують баронський титул та приналежність до відомого ліфляндського роду фон-дер-Ропп. Однак, така інформація зустрічається лише в сучасних джерелах і може бути неточною [7, с. 201]. У прижиттєвих публікаціях Віктор Іванович називався виключно Раппом і ніде не згадувалося про його баронський титул.

Середню освіту Віктор Рапп здобув у Харківському реальному училищі, після закінчення якого працював ревізором Харківської контрольної палати. У Віктора був брат Євген (1868 або 1875–1946), який після закінчення юридичного факультету Імператорського Харківського університету працював присяжним повіреним (адвокатом). У 1890-х роках брати одружилися з сестрами Трушевими: Віктор – з Лідією (1871–1945), а Євген – з Євгенією (1873–1960). Обидві пари молодят зблизилися на тлі прихильності до соціал-демократичних ідей, брали участь в різних підпільних гуртках, через що їх неодноразово арештовували [1, с. 7–8; 7, с. 201].

Точно невідомо, коли Віктор Рапп вступив до Харківського товариства поширення в народі грамотності. Свою основну діяльність він зосередив на роботі Комітету сільських бібліотек, який займався створенням та підтримкою мережі сільських бібліотек Харківської губернії. Комітет було створено рішенням загальних зборів товариства грамотності 24 травня 1894 р., а працювати він почав восени. Раппа не було серед членів комітету на час його утворення [2, с. 152; 8, арк. 5]. Комітет витрачав багато зусиль, щоб відбирати серед книжкових новинок книги, які найбільше підходили просвітницьким цілям товариства грамотності. За ініціативи Віктора Раппа у 1899 р. при комітеті було створено особливу книжкову комісію, яка займалася відбором книг, зокрема відсіювала видання реакційного характеру та за авторством прихильників самодержавства [2, с. 155; 8, арк. 12, 21].

Віктор Рапп очолив комісію і налагодив її роботу. За його участі був розроблено такий процес оцінки: з книгою ознайомлювалися два члени комісії та готували відгуки, які зачитувалися на засіданні комісії. Якщо рецензії різнилися в оцінці, то книгу оцінював ще один член комісії. За результатами рецензування книгу відносили до однієї з категорій: рекомендована, схвалена та допущена. На основі рішень книжкової комісії формувалися каталоги книжкового складу Комітету сільських бібліотек, відповідальним за випуск каталогів був Віктор Рапп [8, арк. 12–13].

Книжкова комісія складалася з прихильників лівих ідей і була найбільш радикальною частиною Харківського товариства грамотності. Її члени не вважали своєю основною ціллю боротьбу з безграмотністю, а прагнули «пробудити» сільського читача, ознайомивши його з усіма негативними явищами тодішнього соціально-політичного ладу [8, арк. 11]. Варто зазначити, що до книжкової комісії Віктор Рапп долучив свою дружину Лідію, брата Євгена та його дружину [3, арк. 117; 8, арк. 24].

У 1900 році Віктор Рапп спільно з дворянином Володимиром Потаповим заснували видавництво «В. І. Рапп і В. І. Потапов», що спеціалізувалося на виданні «дешевої художньої літератури для народу» [5, с. 12–13]. Ця література, зазвичай, за тематикою підходила для комплектування Комітету сільських бібліотек і її регулярно вносили до каталогу книжкового складу комітету. Видавництво допомагало в комплектуванні бібліотек літературою потрібної тематики. Невідомо, чи враховувався конфлікт інтересів Віктора Раппа та його родичів під час рецензування книг Книжковою комісією, але завдяки діяльності видавництва Віктор Рапп мав змогу спілкуватися з широким колом авторів та літераторів, що сприяло наповненню складу комітету потрібними книгами. Водночас Віктор наглядав за роботою книжкового складу комітету [8, арк. 21].

Його колега по комітету Людмила Габель так описувала Віктора Раппа щодо його тогочасної діяльності: *«В. І. Рапп, за натурою своєї великий громадський діяч, пристрасний любитель книги, людина з незвичайними організаторськими здібностями»* [8, арк. 21].

Під час столипінської реакції почалися утиски прогресивних установ, не оминула ця доля і Комітет сільських бібліотек. Узимку 1907 р. за наказом генерал-губернатора було опечатано книжковий склад комітету. Через пів року склад знову відкрили, але затримка в роботі та нові обмеження у роботі бібліотек дуже ускладнили роботу комітету і на початку 1910 р. він був закритий [8, арк. 16–17].

Того ж року членів комітету заарештували з обвинуваченням у розповсюдженні революційної літератури (ст. 129, п. 2). Обвинувачем був товариш прокурора Олександр Миколайович Гейденрейх, захисником Віктора Раппа – присяжний повірений Олександр Михайлович Александров, досить відомий юрист, який неодноразово брав участь у резонансних політичних справах [6, с. 6]. Членів комітету виправдали через відсутність доказів їх протиправної діяльності. Основною причиною цього стало те, що правоохоронні органи виявили на складі лише невелику кількість заборонених книг, більшість книг таємно з опечатаного складу ще у 1907 р. винесли працівниці комітету Людмила Габель та Любов Григорович. Коли виправдані вийшли у коридор суду, присутні зустріли їх оваціями [4, с. 247–248; 8, арк. 17–18].

Віктор Рапп паралельно з діяльністю в Харківському товаристві грамотності приділяв багато уваги Харківській громадській бібліотеці. Уперше він з’явився в списках членів бібліотеки у 1900 р., де незмінно

перебував до 1914 р. включно. Також у 1905 р. членами бібліотеки були його родичі – Євген та Євгенія Раппи [7, с. 315].

Віктор кілька разів обирався до правління бібліотеки: уперше в 1906 р. на зборах бібліотеки від 28 січня та 1 лютого. Після року перебування на посаді він у 1907 р. залишив її. Через шість років Віктор Рапп вирішив повернутися до правління і був обраний кандидатом у члени правління 13 лютого 1913 р. На наступних чергових зборах – 8 лютого 1914 р. – його обрали повноцінним членом правління. На цій посаді він перебував до 1918 р. включно [7, с. 201].

У Харківській громадській бібліотеці Віктор Рапп виконував різноманітні обов’язки з забезпечення роботи установи. Одним із головних напрямів його діяльності була сфера комплектування, подібна до його роботи в Комітеті сільських бібліотек. Він зосередився на комплектуванні фонду юридичної літератури, разом з Олексієм Анциферовим, Сергієм Сабініним і Валерієм Патоковим вів розділи каталогу бібліотеки «Правознавство» і «Дитяча та народна література». Для цього він відбирав необхідні книги серед надісланих бібліотеці книгарнями Адольфа Дредера, Федора Йогансона та Івана Ситіна [7, с. 201].

Окрім того, займався питаннями збереження фонду, зокрема відповідав за передання пошкоджених книг до палітурної майстерні. У бібліотеці він зміг реалізувати свої організаторські навички: разом з Йосипом Поповим та Валерієм Патоковим завідував роботою так званого абонемента «третього розряду», у якому обслуговувалися найбідніші верстви населення. Також у різний час контролював діяльність кабінету для читання, абонемента та книгосховища [7, с. 194, 201].

Разом з Ольгою Важеєвською, Орестом Габелем, Йосипом Поповим та Олександром Чемпковським Віктор Рапп організував книготоргівлю при Харківській громадській бібліотеці [7, с. 81, 202]. Під час Першої світової війни на спеціально створеному безкоштовному абонементі займався обслуговуванням поранених солдатів у шпиталях та дітей, чиї батьки воювали. Коли у 1917–1918 рр. бібліотека опинилася у скрутному фінансовому становищі та постало питання про її закриття, Віктор займався пошуком додаткових джерел фінансування та запрошував нових членів («друзів») бібліотеки [7, с. 202].

Біографія Віктора Раппа за радянських часів відома фрагментарно. Першого липня 1920 р. його призначили першим завідувачем бібліотеки Рентгенівської академії (нині Інститут медичної радіології

ім. С. П. Григор'єва НАМН України). Однак, на той час інститут не мав власного приміщення і самої бібліотеки ще не існувало [9, арк. 86].

Згідно зі свідченнями Людмили Габель, у цю пору Віктор Рапп працював у різних книжкових магазинах. Станом на 1950 р. він мешкав у будинку інвалідів у «маленькому глухому містечку», де налагодив просвітницьку роботу. Рапп не тільки працював книгоношею, надаючи доступ пацієнтам до книг, але й читав їм різноманітні лекції та доклади. Його культурна діяльність відмічалася в місцевій пресі [8, арк. 21].

На жаль, точна дата смерті та місце поховання Віктора Раппа не відомі. У підсумку варто зазначити, що на сьогодні не існує наукової праці, у якій би було описано та проаналізовано діяльність Віктора Раппа загалом, взаємозв'язок різних аспектів його життя. Сподіваємося, що така праця буде написана.

Список бібліографічних посилань

1. Бронникова Е. В. Guarda e passa (О Лидии Бердяевой и ее рукописном наследии) // Бердяева Л. Ю. Профессия: жена философа / Сост., авт. предисл. и коммент. Е. В. Бронникова. Москва : Молодая гвардия, 2002. С. 5–22.
2. Исторический обзор деятельности Харьковского Общества распространения в народ грамотности, 1869–1909. Москва : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1911. 264 с
3. Мамон В. Є. Бібліотечна діяльність Лідії Бердяєвої та Євгенії Рапп у Харківському товаристві грамотності // Шевченківське літо – 2022 : матеріали міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих учених, м. Київ, 31 лип. 2022 р. Київ, 2022. С. 116–119.
4. Мамон В. Є. Життєвий шлях бібліотекаря Людмили Габель // Короленківські читання 2020. «Бібліотеки, архіви, музеї: історичний досвід та актуальні тенденції розвитку» : матеріали XXIII Всеукр. (з міжнар. участю) дистанц. наук.-практ. конф., присвяч. 190-річчю від часу заснування ХДНБ ім. В. Г. Короленка, Харків, 22–23 жовт. 2020 р. Харків, 2021. С. 244–251.
5. Ольховик Н. М. Книговидавництво «В. І. Рапп і В. І. Потапов». Історія створення і діяльність : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 05.25.04. Київ, 1994. 20 с.
6. Политическое дѣло. Утро : газета. Харьков. 1911. 16 февр. С. 6.
7. Шалыганова А. Л. Правление Харьковской общественной библиотеки, 1885–1918. Харьков, 2016. 328 с.
8. Воспоминания о деятельности комитета по устройству сельских библиотек // ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Архів. Ф. 4. Од. зб. К4-82-324.
9. Приказ № 98 от 07.07.20 // Центральний державний історичний архів України (Київ). Ф. 342. Оп. 1. Од. зб. 47. Арк. 86.

УДК 098:34(477.54)

ПАМ'ЯТКИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ ХАРКІВЩИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ У ФОНДАХ ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ім. В. Г. КОРОЛЕНКА

Будецька Ольга Олексіївна,
бібліотекарка науково-дослідного відділу документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Обставини російсько-української війни вимагають нових підходів до організації збереження фондів рідкісних видань та їх розкриття для читачів через створення електронних ресурсів для роботи онлайн. З цією метою в науково-дослідному відділі документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів ХДНБ ім. В. Г. Короленка створено колекцію правових раритетів, значною складовою якої є виявлені та відібрані з книгосховища пам'ятки юридичної науки Харківщини XIX – початку XX ст. Саме на них акцентується увага в цій публікації.*

Ключові слова: *пам'ятки юридичної науки Харківщини, галузевий розріз колекції, значимі імена, автографи, подарункові написи, екслібриси, присвячення, портрети правознавців, особливості друку, харківські друкарні юридичної книги.*

Annotation. *Ukraine's war with Russia requires new approaches to the organization of preservation of funds of rare publications and their disclosure to readers through the creation of electronic resources for online work. For this purpose, in the Scientific Research Department of Collections of Rare Traditions and Manuscripts of the Kharkiv State Library named after V. G. Korolenko created the Collection of Legal Rarities, a significant component of which is the discovered and selected monuments of legal science of the Kharkiv region of the 19th – early 20th centuries. It is on them that attention is focused in this publication.*

Keywords: *monuments of legal science of Kharkiv Region, sectoral section of the collection, significant names, autographs, gift inscriptions, bookplates, dedications, portraits of jurists, printing features, Kharkiv law book printers.*

У науково-дослідному відділі документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів (НДВК) ХДНБ ім. В. Г. Короленка започатковано створення колекції правових раритетів XIX – початку XX ст. На сьогодні вже відібрано 425 видань. Понад 50% колекції складають пам'ятки юридичної науки Харківщини. Безумовно, це пояснюється відкриттям у

1805 році найстарішого на теренах тогочасної України Харківського університету, одним із чотирьох факультетів якого став юридичний. Саме тут працювала значна кількість теоретиків-фундаторів національної юридичної науки.

Створений електронний ресурс виконує не тільки інформаційну функцію щодо розкриття фонду правових раритетів для користувачів правової книги, але й надає можливості здійснення різнобічних аналітичних розвідок щодо значення, особливостей колекції юридичних пам’яток Харківщини, наявності важливих фактографічних даних щодо співпраці правової спільноти, гуманістичної спрямованості їх діяльності. Науковий інтерес викликають автографи, подарункові написи, екслібриси, присвячення на пам’ятках. Цікавим видається й дослідження юридичного друкарства на теренах Харкова.

Насамперед слід акцентувати увагу на всесвітньо відомих харківських правознавцях, твори яких стали безцінними пам’ятками юридичної науки і представлені у фонді ХДНБ. Це теоретики права К. М. Ярош, О. М. Фатеєв, В. І. Сливицький, історики права В. П. Бузескул, М. О. Максимейко, І. М. Собестіанський, конституціоналісти М. І. Палієнко, М. О. Куплеваський, цивілісти О. М. Стоянов, П. П. Цитович, В. М. Гордон, М. О. Миловидов, адміністративісти (у XIX ст. адміністративне право мало назву поліцейське) К. О. Гаттенбергер, М. М. Алексеєнко та ін.

Серед фахівців у галузі кримінального-правових наук не можна обійти увагою таких видатних вчених, праці яких представлені в колекції, як Л. Є. Владимиров, О. Д. Кисельов, Л. С. Белогриц-Котляревський, М. П. Чубинський, М. М. Гродзинський, В. С. Трахтеров, О. А. Раєвський.

Безцінним внеском у розвиток світового міжнародного права стали праці харків’ян Д. І. Каченовського, О. М. Стоянова, М. О. Таубе. Звернемо увагу на те, що саме під їх впливом формувалося саме поняття «міжнародне право». Важливо згадати, що викладання міжнародного права було введене в університетах статутом 1835 р. під назвою всенародне право, яке, у свою чергу, статутом 1863 р. було перейменоване в міжнародне. А докторська дисертація Д. І. Каченовського «Про каперів і призове судочинство», за оцінками не тільки сучасників, але й з позицій сучасної науки, стала одним із найвидатніших світових досліджень у галузі міжнародного права XIX ст. [1, с. 68–69].

Не буде перебільшенням твердження, що Харків завжди був у авангарді розбудови світової криміналістичної науки та власне й сучасної України. Найвідомішим серед вітчизняних криміналістів є Микола

Сергійович Бокаріус – теоретик, практик, експериментатор, організатор судової експертизи. Протягом життя вчений виконав понад 3000 розтинів на замовлення слідчих органів і провів експертне дослідження близько 5000 речових доказів. З 1920 р. при Народному комісаріаті юстиції брав участь у розробці положень з питань судово-медичної практики у галузі медичної експертизи, обладнання Кабінету наукової експертизи тощо. Вперше в історії України його було призначено головним судово-медичним експертом. У 1921 р. він створює судово-медичну лабораторію, у 1923 – призначений завідувачем Науково-технічного кабінету та Регіонального дактилоскопічного бюро при Міському управління кримінального розшуку, де працював до кінця 1926 р. [2, с. 257].

Розглянемо наукові методики М. С. Бокаріуса, які дозволяють визначити його праці як юридичні пам'ятки світового значення. Відомо, що одним з основних криміналістичних доказів є відбитки пальців, але не всі знають, що перша на вітчизняних теренах дактилоскопічна експертиза була здійснена саме в Харкові і зробив її 1911 р. Микола Сергійович. Також відомо, що карикатури і шаржі підкреслюють ту чи іншу характерну рису в обличчі людини. Саме цей принцип вирішив використати професор Бокаріус. У 1924 р. у Харкові вийшов друком «Довідковий підручний альбом для працівників кримінального розшуку і міліції при складанні словесного портрету», де М. С. Бокаріус не тільки надав систему опису елементів голови та обличчя людини, але й навів власноручно виконані малюнки. У них він у дещо гротескній формі, використовуючи допоміжні геометричні фігури та лінії, спробував надати методики опису особи саме на зазначених принципах. У судовій світовій медицині досі використовується термін «проба Бокаріуса». Це метод встановлення прижиттєвості крововиливів і розширених кровоносних судин при спеціальному огляді пошкодженої шкіри між скляними пластинками [2, там само]. Більшість із зазначених досягнень увійшли до всіх світових криміналістичних довідників, що підкреслює значення цих видань як пам'яток юридичної науки.

Пам'ятки криміналістичної науки представлені й безцінними працями видатних харківських судових медиків Е. Ф. Белліна та М. О. Оболонського. Беллін залишив нащадкам-криміналістам такі праці, як «Гіпнотизм і злочин» (1892), «Справа про насильницьку смерть дворянки Олександри Адассан у Харківській губернській земській лікарні» (1893), «До судово-медичної казуїстики пошкоджень серця і великих судин» (1888), «Процес Гіждеу: вбивство або самовбивство. Аналіз та

оцінка судово-медичних даних справи; досвідне, на трупі, вирішення спірних питань на трупі» (1890). Усього в колекції 15 видань славетного криміналіста, більшість з них містять автографи, подарункові написи автора. Інтерес для криміналістичної науки представляють і праці доктора наук, професора Миколи Олександровича Оболонського. Серед найбільш значимих наукових видань – «Про волосся у судово-медичному відношенні» (1886), «Про отруту тарантула. Про підфарбування волосся та розпізнавання різних волокон. Матеріали для судово-медичної діагностики» (1886), що мають значні обсяги ілюстративного матеріалу. Ці видання колекції містять автографи автора.

Перелік творців харківської юридичної науки буде неповним без згадки про оберпрокурора Харківщини Гната Платоновича Закревського, який, на відміну від більшості науковців, не викладав у Харківському університеті, але активно займався науковою діяльністю. Серед праць Закревського, що донині не втратили наукової цінності, назвемо «Про сьогодення та майбутнє суду присяжних» (1897), «Про вчення кримінально-антропологічної школи: Критичний нарис» (1893), «Кримінальна антропологія на Женевському міжнародному конгресі» (1893), «Пруська магістратура і наша» (1880). Ці та інші видання є доступними для дослідження вченими-правознавцями.

Цінність створеної колекції пам’яток юридичної науки визначається й наявністю на виданнях автографів, подарункових написів, екслібрисів, присвят, тогочасної реклами тощо. Під час роботи з виданнями знайдено 35 таких інскриптів. Розглянемо найбільш цікаві з них. Наприклад, книга В. Є. Владимирова «Вчення про кримінальні докази. Особлива частина Книга 1. Особистий судовий огляд, висновки експертів» (1886), по-перше, вийшла друком у книжковому магазині Д. М. Полуехтова, містить екслібриси бібліотеки Житомирського окружного суду і книжкового магазину В. С. Савчука. Книга М. С. Бокаріуса «Судова медицина у викладенні для юристів» (1915) містить дарчий напис А. М. Фатєєву, присвячення «Світлої пам’яті незабутнього Дмитра Герасимовича Тюнєєва», а також цікавий напис для бібліотекарів «додатковий залог 10 руб.». На праці М. М. Ковалевського «Суспільний устрій Англії наприкінці середніх віків» (1880) – «додатковий залог два руб.». На книзі П. П. Цитовича «Курс вексельного права» (1887) розміщено рекламу «Продається в книжкових магазинах М. Я. Оглобліна», а на книзі М. М. Ковалевського «Родовий побут у теперішньому та віддаленому

минулому» є екслібрис «Харківська громадська організація грамотності. Перша харківська безкоштовна народна читальня».

Цікавим для дослідження представляється й аналіз друкарства юридичної книги на теренах Харкова в хронологічному розрізі. Витоки юридичного друку йдуть з початку XIX ст., від відкриття Харківського університету, коли активний науковий університетський процес спонукав до відкриття університетської друкарні. Більшість юридичних пам'яток Харківщини вийшли друком саме тут. Соціальний попит на юридичні видання активізував у Харкові відкриття нових друкарень, типографій, типо-літографій. У другій половині століття звертають на себе увагу друкарні Дарре, Зільбербергера, Чеховського і Заріна, Счасні, Гусєва, Суворіна, Варшавчика, видання книжкового магазину Д. М. Полуехтова. З кінця століття з'являються друкарні Окружного штабу, «Печатник», «Печатное дело», газети «Утро», «Союз», «Мирный труд». Друком займаються книжкові магазини П. Л. Брейтгама та ін. Особливого розквіту юридичний друк набуває у 20-х рр. XX ст., коли Харків став столицею радянської України. Це Урядова друкарня ім. т. Фрунзе, видавництво Наркомюсту УСРР, хромо-типо-літографія Інституту судової медицини, видання міліції і Кримінального розшуку МВД УСРР.

Особливістю друку юридичних видань XIX–XX ст. стало й значне використання конволют, що представляли собою (від лат. Convolutus – згорнута, сплетена) збірки, скомпоновані укладачем з різних самостійних видань інших авторів (книг, брошур, журналів, відбитків статей) або рукописів, переплетених в окрему книгу. Яскравим прикладом конволюту є, наприклад, організоване з метою збору коштів видання «На допомогу голодуючим», організоване харківським істориком права Владиславом Петровичем Бузескулом. Видання містить 16 праць різних авторів з різної тематики.

У статті окреслено можливості використання колекції для дослідження розвитку юридичних наук на Харківщині, вивчення персоналій та особливостей юридичних пам'яток. Надалі планується її розширення за рахунок відбору видань іноземного друку, здійснення більш поглибленого багатоаспектного аналізу, зокрема висвітлення взаємодії існуючих правових шкіл XIX–XX ст. та ін.

Список бібліографічних посилань

1. Каченовський Д. І. // Юридична енциклопедія. В 6 т. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. 2001. Т. 3. 792 с.
2. Бокаріус М. М. // Юридична енциклопедія. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1. 669 с.

УДК 792.071.2.027(477.54-25)(092)Курбас:027.021(477.54-25)ХДНБ

ОСОБОВИЙ АРХІВНИЙ ФОНД УКРАЇНСЬКОГО АРТИСТА, РЕЖИСЕРА ТА ПЕДАГОГА ЛЕСЯ СЕРДЮКА (1900–1988) У ХАРКІВСЬКІЙ ДЕРЖАВНІЙ НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ ім. В. Г. КОРОЛЕНКА

Грабарчук Олександр Леонідович,
бібліотекар науково-дослідного відділу документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка;
Будецька Ольга Олексіївна,
бібліотекарка науково-дослідного відділу документознавства, колекцій рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Проаналізовано документи архівного фонду видатного українського актора, режисера, професора мистецтвознавства Олександра (Леся) Сердюка, що зберігається у ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Через аналіз фотодокументів розкрито зміст і структуру створеного архіву, висвітлено фрагменти творчого та життєвого шляху народного артиста.*

Ключові слова: *театральне життя Харківщини, Лесь Сердюк, Лесь Курбас, театр Березіль, Харківський театр ім. Т. Г. Шевченка, Харківський театральний інститут.*

Annotation. *The articleis devoted to the analysis of the archive fund of cinemato graphic and phonographic documents of the outstanding Ukrainian actor, director, art history professor Oleksandr (Les) Serdyuk. Through the analysis of photo documents, the content and structure of the created archive was revealed, fragments of the creative and life path of the People's Artist were highlighted.*

Keywords: *theatrical life of Kharkiv region, Les Serdyuk, Kurbas forest, Berezil Theater, Kharkiv Theater named after T. G. Shevchenko, Kharkiv Theater Institute.*

Олександр Іванович Сердюк народився 14 червня 1900 р. у селі Бзив (нині – Київська обл.). У 1919 р. закінчив Київський музично-драматичний інститут ім. М. В. Лисенка (нині – Київський національний університет театру, кіно и телебачення ім. І. К. Карпенко-Карого). Сценічну діяльність розпочав у Києві, у Першому державному театрі УРСР (1919–1922 рр.). Слід акцентувати увагу на походженні псевдоніма «Лесь Сердюк». Це пов'язано з особистістю Олександра-Зиновія Степановича Курбаса (Леся Курбаса), як знак пошани до свого харизматичного майстра театру «Березіль», у якому Сердюк став працювати з 1922 р. За спогадами «березільця» Р. Черкашина, в їхньому театральному середовищі «*у ходу було ім'я Лесь. Лесями стали на сцені й у житті, слідом за Лесем Курбасом, Олександр Сердюк та Олександр Подорожній, а також Леонтій Дубовик і навіть Ольга Даценко*» [1, с. 38].

Більша частина творчого життя актора пов'язана з Харковом, зокрема з театром «Березіль», з його сміливим і міцним експериментальним колективом. Тут поряд з О. І. Сердюком променіли молоді таланти: Амвросій Бучма, Мар'ян Крушельницький, Наталя Ужвій, Йосип Гірняк, Валентина Чистякова, Данило Антонович, Іван Мар'яненко, Федір Радчук та ін. У харківському «Березолі» засяяла яскрава тріада митців: Лесь Курбас, художник В. Меллер, драматург М. Куліш. У творчій співдружності вони створили вистави «Народний Малахій» (1928), «Мина Мазайло» (1929), «Маклена Граса» (1933), які набули широкого розголосу в Україні, а перші дві вистави навіть стали причиною для всеукраїнської літературної дискусії.

То був період сталінських репресій, не обминули вони й «березольців». У 1935 р. на базі розгромленого «Березолю» почав працювати театр, що отримав ім'я Тараса Григоровича Шевченка. У 1947 р. йому було надано статус академічного. Шевченківці славилися ансамблевим виконанням вистав, глибокою розробкою ролей, психологізмом, життєстверджуючим характером творчості. Серед вдалих постановок цього періоду – «Платон Кречет» О. Корнійчука, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Тев'є-молочник» за Шолом-Алейхемом, «Талан» М. Старицького, «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького, «Богдан Хмельницький», «В степах України» О. Корнійчука та ін.

У цьому кипучому горнилі театрального життя зростав і сяяв акторський талант Леся Сердюка. У 1946 р. він стає професором Харківського театрального інституту, а протягом 1957–1963 рр. виконує обов'язки директора і художнього керівника театру, паралельно докладаючи значних зусиль у розвиток театрального Харкова. Зокрема за його сприяння в 1960 р. на базі обласного драматичного театру і випускного курсу Леся Сердюка в Харкові був відроджений Театр юного глядача. У 1940 р. О. І. Сердюку присвоєно почесне звання народного артиста УРСР, а в 1951 р. – народного артиста СРСР [10, с. 104].

З театральним мистецтвом тісно пов'язані всі члени його родини: перша дружина; син Олександр – відомий актор театру та кіно; онука Анастасія Сердюк (Буніна) та правнука Клавдія Дрозд-Буніна теж приєдналися до акторського професійного буття.

Уся багатогранна діяльність великого майстра й громадського діяча, визначного педагога і фундатора національної театральної науки певним чином висвітлена в кіно-, фотодокументах архівного фонду Олександра Івановича Сердюка. Зазначимо, що матеріали для фонду були передані на постійне зберігання до ХДНБ ім. В. Г. Короленка пасинком О. І. Сердюка Олексієм Поповим у 2014 р.

Перший розділ складають 27 од. зб., в яких розміщено 486 світлин. 5 фотоальбомів складають 2-й розділ опису фонду. Тематично світлини пов'язані здебільше з особистістю О. І. Сердюка і творчістю його сина О. О. Сердюка, а також театрально-творчою діяльністю. Побут, родина, театральне життя тісно переплелися в одне ціле. Окрім акторської ниви, висвітлено й педагогічний бік життя: фото зі студентами-театралами, що навчались у другій половині 1940-х та у 1960–80-х роках. Архів містить 53 фото Олександра Івановича в театральних образах, зокрема значний інтерес викликають його фото (18 од.), зроблені під час гастролей театру ім. Т. Г. Шевченка. 56 фотоматеріалів містяться в альбомі «Лесь (Олександр) Іванович Сердюк. Особисті фото». Значне місце в колекції зайняли альбоми, присвячені дитячим рокам сина Олександра, а також дружині Анастасії Левицькій.

Культурно-просвітницьку роботу О. І. Сердюка як актора, викладача та громадського діяча ілюструють світлини, на яких він серед школярів, фото зустрічей з шахтарями, як учасник літературно-мистецьких декад, діяч Українського театрального товариства. Гастрольне життя-буття представлене низкою різноманітних світлин – львівські гастролі в липні 1947 р.

Для театрознавців і любителів театру значний інтерес становлять світлини, де представлені колективи, актори, зокрема акторський колектив Харківського державного академічного українського драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка у 1930–50 рр. У фотоальбомі театральних ролей учнів – Володимира Антонова, Ази Резниченко, Володимира Полякова – міститься 21 фотографія з автографами- присвятами та дарчими написами педагогу та наставнику.

Дуже цікавим для дослідників є фотоальбоми, пов'язані з історією створення в Харкові скульптором М. Г. Манізером багатофігурного пам'ятника Т. Г. Шевченку (1933–1935 рр.), де актори О. І. Сердюк, А. Бучма, Н. Ужвій, І. Мар'яненко виступали в ролі моделей для створення персонажів монументальної композиції. Фото зроблене не пізніше 1957 р. Лесь Сердюк позував скульптору для створення фігур повстанця з косою та кріпака, що розриває пута. До речі, серед нагород О. І. Сердюка була одна, якою він особливо дорожив, – грамота Харківської міської ради саме за участь у створенні пам'ятника Кобзареві.

Меморіальна пам'ять відображена у фотоальбомах, пов'язаних з вшануванням пам'яті Леся Курбаса: відвідання місць, пов'язаних з його творчим життям; місця його проживання в Одесі (1963 р.). У фотодокументах це позначено «Курбасівські місця» та «Березільські місця».

Ще за життя Лесь Сердюк отримав таку оцінку свого акторського таланту: «*Олександр Сердюк належить до тих акторів, котрі захоплюють глядача якоюсь внутрішньою напруженістю, вже з першого ж виходу, з перших реплік. Його творчій індивідуальності притаманні чіткість форми, загостреність малюнка. Ця виразність і гострота зумовлені тим, що актор володіє мистецтвом яскравого сценічного перевтілення*» [2, с. 104].

Похований Лесь Сердюк на міському кладовищі в Харкові (надгробок виконав скульптор В. Литвинов). На будинку, де мешкав актор, встановлено меморіальну дошку (фотодокументи № Р-1379 присвячені цій події). Скульптором І. Мельгуновим виконано погруддя О. І. Сердюка, фото якого зберігається в архіві. Саме в цьому будинку по вулиці Гіршмана О. І. Сердюк готував до друку свою останню книгу «Роздуми і замітки актора», яка побачила світ уже після його смерті.

Випускники Харківського інституту мистецтв ім. І. П. Котляревського у 1972 р. підготували альбом, присвячений О. І. Сердюку. Рукопис містить не тільки текст, а й фото, 2 запрошення, 3 телеграми,

пам’ятні записи. Актору присвячені фільми: «Зустріч з собою» (1968, Харківська студія телебачення), «Харків Леся Сердюка» (1995, телестудія «Ніка-Арс»).

Список бібліографічних посилань

1. Черкашин Р., Фоміна Ю. Ми – березільці : театральні спогади-роздуми / [передм. Н. Єрмакової]. [Б. м.], 2008. 334 с.
2. Горбенко А. Г. Харківський державний ордена Леніна академічний український драматичний театр імені Т. Г. Шевченка. Київ : Мистецтво, 1979. 198 с.
3. Сердюк Олександр Іванович. URL: https://uk.wikipedia.org/.

УДК 004.9:002.1]:027.53(477.53-25)ПОУНБ

ОЦИФРУВАННЯ ЯК ОДНА З СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ЗБЕРІГАННЯ ДОКУМЕНТІВ (з досвіду роботи відділу рідкісних і цінних видань Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського)

Коваленко Інна Олексіївна,
завідувачка відділу рідкісних та цінних видань
Полтавської обласної універсальної наукової
бібліотеки ім. І. П. Котляревського;
Горулько Яніна Петрівна,
завідувачка сектору
оцифрування фондів та копіювання
Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського;
Шамхалова Лідія Миколаївна,
провідна бібліотекарка
відділу рідкісних та цінних видань
Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського
Україна, м. Полтава

Анотація. *Розглянуто питання важливості впровадження цифрових технологій на прикладі відділу рідкісних та цінних видань Полтавської ОУНБ ім. І. П. Котляревського, висвітлено діяльність відділу з цього напряму.*

Ключові слова: *оцифрування, рідкісні видання, цінні видання, сканування, електронна база даних, повнотекстовий ресурс.*

Annotation. *In the article the affected question of importance of introduction of digital technologies on the example of department of rare and valuable editions of Poltava Regional Universal Scientific Library named after Ivan P. Kotliarevsky, lighted up activity of department is in this direction.*

Keywords: *digitizing, rare editions,valuable editions, scan-out, electronic database, full text resource.*

Книга – важливий носій інформації, який має велике значення у збереженні знань, освіті, культурному розвитку та розвагах. У процесі розвитку технологій книга еволюціонує, але все одно залишається основним джерелом інформації. Книга також є основним документом у бібліотеках.

Важливим завданням кожної бібліотеки є не тільки сприяння широкому і повному використанню документів, що є в її фонді, а й зберігання його як матеріальної та духовної цінності. У бібліотеках зберігається багато документів, що пережили не одне століття і багато буремних подій. Тож вони й надалі мають якісно зберігатися без обмеження строку дії, тобто вічно. Сьогодні збереження бібліотечних фондів – це глобальна проблема, від вирішення якої залежить, чи зможемо ми передати нащадкам спадщину минулих поколінь. Вона ускладнюється тим, що за своїм призначенням бібліотеки мають надавати можливість користуватися документами і водночас дбати про їхнє збереження. Особливо актуальним це питання є для стародруків і рідкісних видань, вивчення яких сприяє відновленню історичної пам’яті, ліквідації білих плям в історії нашого народу.

Так сталося, що, на відміну від попередніх років, бібліотеки України працюють сьогодні в неординарних умовах. Введення воєнного стану з 24 лютого 2022 р. у зв’язку з російською військовою агресією проти України призвело до зачинення фондосховищ на місяці, аж до червня 2022 р. Усе це не сприяло покращенню ситуації зі збереження бібліотечних фондів, адже від початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну чимало бібліотек уже постраждали від ворожих обстрілів. Так, головний бібліотекар НБУ ім. Ярослава Мудрого Валентина Здановська під час всеукраїнської наукової конференції «Війна Росії проти України (лютий 2014 – лютий 2024). Рецепція війни», яка відбулася в Укрінформі, повідомила: *«Як показують результати нашого дослідження, за два роки повномасштабного вторгнення в Україні повністю зруйновано 131 публічну бібліотеку. Ще 746 бібліотек зазнали різного ступеня ушкоджень, потребують капітального ремонту»* [2]. Особливих

руйнувань зазнали бібліотеки прифронтових міст, тому питання збереження фондів сьогодні, як ніколи, актуальне.

Нові можливості для книги відкривають сучасні інновації, завдяки яким збагачується досвід читання та здійснюється доступність інформації. Однією з сучасних технологій зберігання документів є оцифрування, яке разом зі створенням резервних копій дозволяє забезпечити збереження важливої інформації та культурної спадщини для майбутніх поколінь. Крім того, оцифрування книг має ще кілька переваг: цифрова бібліотека займає невеликий простір, тому дозволяє заощадити місце; оцифрована книга захищена від пошкодження, втрати чи крадіжки; оцифроване пошкоджене видання стає знову доступним для користувачів; до неї є доступ онлайн, тому кількість користувачів бібліотеки збільшується; оцифрування зменшує негативний вплив на екологію та дозволяє не витрачати папір; в умовах воєнного часу, коли можливе фізичне знищення книги, оцифрування дозволяє зберегти її в електронному вигляді.

Для оцифровування книг, надто стародруків, потрібний системний підхід. Це передбачає не тільки наявність спеціального сканувального обладнання, а й програмного забезпечення, організацію робочого процесу, підготовку персоналу, роботу з електронним архівом. Виходячи із завдань сьогодення, усі бібліотеки України приділяють значну увагу роботі з фондом стародруків, рідкісних і цінних видань, що є пам’ятками національної культури. Процес експертизи та відбору вимагає ретельного планування та виконання. Існують різні критерії відбору документів для оцифрування, основними з яких є історична, культурна, наукова цінність видання. Велике значення має й фізичний стан, адже книги, що знаходяться в критичному фізичному стані, потребують першочергового оцифрування. Враховується також і попит користувачів на цей документ [5, с. 150].

Нині Полтавська ОУНБ ім. І. П. Котляревського – потужний центр роботи з книгою та інформацією, центр спілкування і дозвілля, центр розвитку інтелектуального та творчого потенціалу, який поєднав виконання традиційних функцій з сучасними технічними можливостями. Одним із важливих є фонд рідкісних та цінних видань, створений у 2013 р. Пріоритетними завданнями на початковому етапі роботи з фондом були облік, впорядкування та систематизація. Зараз у відділі продовжується подальше дослідження та вдосконалення роботи як зі зберігання, так і більшого розкриття фондів для користувачів, зокрема, шляхом створення окремої електронної бази даних фонду рідкісних та цінних книг. Станом на

10 вересня 2024 р. фонд відділу складає 6727 примірників. У ньому представлені видання з усіх галузей знань кількома мовами світу, зокрема українською, англійською, польською, французькою, німецькою, грецькою, латиною та російською. На багатьох книгах фонду є особливі відзнаки: штампи, печатки, екслібриси, написи власників, дарчі написи. Найбільш цінні примірники у фонді відділу виявлені згідно з Порядком відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання, затвердженого наказом Міністерства культури України від 14.06.2016 р. № 437 [7].

Так була виявлена найстаріша книга, що є в нашій бібліотеці, – третій том творів святого Августина Аврелія, середньовічного християнського теолога і церковного діяча. Книга видана латинською мовою в Парижі у 1635 р. Вдалося частково розшифрувати напис латиною на сторінках книги: «екслібріс бібліотеки семінарії… Рутенії». На жаль, більш точно встановити шлях книги до фондів нашої книгозбірні не вдалося. За штампами та печатками на окремих виданнях фонду рідкісних та цінних видань можна побачити шлях надходження книг до бібліотеки, зокрема, це штампи бібліотек Полтавського Петровського кадетського корпусу, Полтавського єпархіального училища, Полтавської єпархії, Віленського піхотного училища та ін. Вірогідно, що більшість цих книг надійшли до бібліотеки у 1920-х рр. унаслідок діяльності радянської влади з розформування та реорганізації цих навчальних закладів.

Цінність становить також книга «География генеральная» Бернардуса Варениуша. Це зразок видань гражданським шрифтом, введеному в Російській імперії завдяки реформі азбуки і друку, проведеній у 1708–1710 рр. для друкування книжок світського змісту. Рік видання на титульному аркуші не вказаний, його вдалося встановити шляхом пошуку бібліотекарів нашого відділу за бібліографічними джерелами.

Особливе місце серед рідкісних та цінних видань бібліотеки посідають книги з бібліотеки Миколи Гнідича (Гнєдіча), нашого земляка, російського поета українського походження, найбільш відомого як перекладача «Іліади» Гомера. Свою чималеньку на той час бібліотеку він заповів рідній Полтаві. Подальшу долю бібліотеки Миколи Гнідича прискіпливо вивчав інший наш славетний земляк – літературознавець, письменник і краєзнавець Петро Ротач. Спираючись на його дослідження, вдалося ідентифікувати 13 примірників книг, як таких, що належать до легендарного зібрання. Найціннішим є примірник другого тому «Вечорів на хуторі біля Диканьки» Миколи Гоголя. Це перше, прижиттєве, видання

книги, на якому до того ж збереглися позначки Миколи Гнідича, зроблені олівцем і чорнилами.

Найзначущими і найціннішими є видання українською мовою. У Порядку відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання йдеться про українські видання, тобто книги та періодичні видання, надруковані українською мовою незалежно від того, на якій території вони надруковані, та надруковані будь-якою іншою мовою на території сучасної України. За цими критеріями було виявлено кілька цікавих книг, що вийшли друком в університетських типографіях Києва і Харкова. Найстарішою книгою українською мовою є «Віргілієва Енеїда, на малоросійську мову перекладена» 1842 р. видання. Автор книги – засновник нової української літератури, наш земляк Іван Котляревський, а його «Енеїда» – це перша друкована українська книга, написана народною мовою, перша національна поема.

Не так давно у фонді з’явилася ще одна значуща книга – «Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами», видана у 1942 р. у Празі. Автор книги – історик, публіцист, громадський діяч Симон Наріжний, який довгий час жив у Празі, був директором музею Визвольної боротьби України. Це фундаментальне дослідження виконане на унікальних матеріалах та має багатий довідковий апарат, ілюстрації. Видання містить дарчий напис.

Документи з відділу рідкісних та цінних видань належать до категорії «особливо цінні». Вони мають бути збережені як оригінали у вигляді, максимально наближеному до первісного, або такому, що складався за історію побутування, тому пріоритетне значення в цьому сенсі має високоякісне сканувальне обладнання. У бібліотеці сканування здійснюється фахівцями спеціально створеного структурного підрозділу – сектору оцифрування фондів та копіювання відділу інформаційних технологій та електронних ресурсів. З метою збереження унікального фонду відділу рідкісних та цінних видань у 2019 р. було розпочато роботу з переведення друкованих документів в електронні. Спочатку використовувалася камера Eloam S1500A3AF, з 2022 р. сканування виконується на планетарному сканері METIS з урахуванням автентичності документа. Після сканування оператор проводить обробку jpeg файлів: створення страхових та «користувацьких» копій, розпізнавання та вичитування текстів за допомогою різних програм (FastStone, ScanPapyrus,

FineReader та ін.) з подальшим зберіганням цифрової копії в форматі pdf на платформі OMEKA.

Технологію створення електронної бібліотеки розроблено та впроваджено працівниками відділу інформаційних технологій та електронних ресурсів з метою збереження та використання документів. Для віддалених користувачів інтернет-ресурс «Електронна бібліотека ПОУНБ ім. І. П. Котляревського» з повнотекстовим ресурсом стає доступним завдяки представленню їх на нашому сайті https://library.pl.ua/ за посиланням https://ebook.library.pl.ua з можливістю пошуку та читання цих файлів, але без можливості їх скачування. Перегляд елементів можна здійснювати за колекціями та тегами, сортувати за назвами, авторами або за допомогою пошуку. На сьогодні оцифровано та занесено до електронної бібліотеки 1654 примірники книг та 6143 примірники газет та журналів з бібліотечного фонду, що користуються підвищеним попитом або є в недостатній кількості. В основному це книги та періодика краєзнавчого характеру, що видавалися у минулих століттях. Серед них: газети «Хуторянин», «Полтавские губернские ведомости», «Полтавские епархиальные ведомости», «Зоря Полтавщини» та ін.; книги – статистичні збірки, звіти, щорічники, доповіді, праці, пов'язані з Полтавщиною. Досягнута домовленість з редакцією газети «Зоря Полтавщини» щодо сканування примірників газети, які підпадають під дію Закону України «Про авторське право і суміжні права». Це дозволило сканувати примірники газети з 1954 р. Фонд електронної бібліотеки постійно поновлюється, що є оптимальною стратегією забезпечення збереженості документів.

У складний воєнний час ми допомагаємо своїм колегам з інших закладів культури. Так, у 2023 р. для деяких музеїв Полтави здійснено оцифрування рідкісних книг, зокрема «Енеїда» (1798), «Полтавская битва 1709-27 іюня» (1909), «Козаки Полтавскаго полка» (1914), «Полтавский институт благородных девиц» (1899), «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», «The Blind Musician» (1890), В. Короленко. Т. 18 «Неизданные произведения» (1923) та ін.

Ініціативи останніх років нашої роботи направлені на збереження інформаційних ресурсів та оптимізацію управління ними. Комп'ютеризація основних бібліотечних процесів книгозбірні дозволила сформувати якісно новий інформаційний простір як частину бібліотечного середовища, втілити сучасні способи роботи з електронними ресурсами при збереженні доступу до традиційних джерел.

Список бібліографічних посилань

1. Баркова О. Перший досвід оцифровування раритетів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського // Наукові праці НБУВ. 2000. Вип. 5. С. 337–345.

2. В Україні за час війни зруйнували понад 130 бібліотек, майже 750 потребують ремонту – експерт. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3830429-v-ukraini-za-cas-vijni-zrujnuvali-ponad-130-bibliotek-majze-750-potrebuut-remontu-ekspert.html. Назва з екрана (дата звернення: 11.09.2024).

3. Горбань Ю. І. Оцифрування як сучасна технологія зберігання книжкових пам'яток у бібліотеках // Питання культурології. 2011. Вип. 27. С. 49–56.

4. Горбань Ю. І. Зберігання книжкових пам'яток у бібліотеках України // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. 2012. Вип. 281. С. 169–175.

5. Долбенко Т., Горбань Ю. І. Зберігання документів у бібліотеках : навч. посіб. для студентів вузів. Київ : Ліра-К, 2017. 288 с.

6. Ковальчук Г. Створення електронних інформаційних ресурсів книжкових пам'яток в НБУВ // Бібліотечний вісник. 2008. № 3. С. 3–10.

7. Порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань до Державного реєстру національного культурного надбання : затв. наказом Міністерства культури України від 14 черв. 2016 р. № 437. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0936-16#Text. Назва з екрана (дата звернення: 29.08.2024).

УДК 347.78: 351.853

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ВСЕСВІТНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: НОВИЙ РЕСУРС ДЛЯ БІБЛІОТЕК, АРХІВІВ, МУЗЕЇВ

Литвинова Лариса Анатоліївна,
завідувачка сектору з охорони інтелектуальної
власності Національної бібліотеки
України ім. В. І. Вернадського
Україна, м. Київ

Анотація. *Установи культурної спадщини, такі як бібліотеки, музеї та архіви, є ключовими для збереження ідентичності та історичної пам'яті. У зв'язку з сучасними загрозами, зокрема кліматичними змінами та людськими конфліктами, Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) розробила Інструментарій зі збереження для установ культурної спадщини, що пропонує рекомендації щодо*

оптимізації правового середовища та покращення практик збереження, включаючи цифровізацію.

***Ключові слова**: культурна спадщина, авторське право, ВОІВ, збереження, цифрові об'єкти, винятки.*

***Annotation.** Cultural heritage institutions, such as libraries, museums, and archives, are essential for preserving identity and historical memory. In light of modern threats, including climate change and human conflict, WIPO has developed a Toolkit on Preservation for Cultural Heritage Institutions that offers recommendations for optimizing the legal environment and improving preservation practices, including digitization.*

***Keywords:** cultural heritage, copyright, WIPO, preservation, digital objects, exceptions.*

Установи культурної спадщини, такі як бібліотеки, музеї, архіви, відіграють життєво важливу роль у збереженні та поширенні знань, мистецтва та форм культурного самовираження для підтримки ідентичності та історичної пам’яті людства. В умовах сучасних загроз, таких як зміни клімату, пожежі, повені, людські конфлікти, необхідно забезпечити ефективні механізми збереження культурних об’єктів. Цифрові технології, хоча й відкривають нові можливості для доступу та поширення культурних цінностей, також створюють нові виклики для їх збереження. Одним із таких викликів є складність у забезпеченні доступу до культурних об’єктів через обмеження, пов’язані з авторським правом. ВОІВ, усвідомлюючи цю проблему, розробила новий інструментальний набір, спрямований на вдосконалення практик збереження культурної спадщини. Запуск Інструментарію зі збереження для установ культурної спадщини (Toolkit on Preservation for Cultural Heritage Institutions – Libraries, Archives, and Museums) [1] відбувся у вересні 2024 р. У цьому документі надано комплексні рекомендації для політиків, експертів та установ культурної спадщини щодо забезпечення оптимального правового середовища для збереження культурних об’єктів.

Інструментарій зі збереження для установ культурної спадщини ВОІВ (далі – Інструментарій ВОІВ або Документ ВОІВ) є результатом тривалих зусиль Постійного комітету з авторського права і суміжних прав (SCCR) щодо вдосконалення правових механізмів збереження культурної спадщини. Його розробці передувала серія міжнародних заходів, включаючи конференцію та регіональні семінари в 2019 р., де було досягнуто консенсусу щодо необхідності вдосконалення законодавства щодо збереження копій об’єктів культурної спадщини. Інструментарій ВОІВ відображає ідеї, що виникли під час цих заходів, і

пропонує конкретні рекомендації для впровадження винятків з авторського права, які забезпечать збереження колекцій установ культурної спадщини.

Документ ВОІВ розглядає низку важливих питань, зокрема, хто може застосовувати виняток; які твори підпадають під дію винятку; чому може бути застосований виняток; яким чином можуть здійснюватися заходи збереження відповідно до винятку. Інструментарій ВОІВ представляє собою 38-сторінковий документ, що складається з чотирьох основних частин, в яких дається опис діяльності зі збереження та правових зобов’язань установ культурної спадщини, перспективних концепцій збереження, аналіз взаємозв’язку авторського права та культурної спадщини, рекомендації щодо створення законодавчих винятків для збереження об’єктів установ культурної спадщини.

Однією з головних цілей нового інструментального набору є перспектива збереження колекцій, що означає необхідність запису та копіювання культурних об’єктів у цифрових форматах до того, як вони можуть бути пошкоджені або знищені. Це особливо важливо в умовах змін клімату та глобальних криз. Інструментарій ВОІВ підкреслює важливість створення точних цифрових копій оригіналів, щоб забезпечити їх збереження в стабілізованих форматах і гарантувати доступ до культурної спадщини в майбутньому.

Документ ВОІВ також пропонує оновлення та вдосконалення винятків з авторського права для збереження культурної спадщини. Це включає необхідність створення технологічно і форматно нейтральних винятків, які дозволяють зберігати цифрові об’єкти і матеріали, навіть якщо вони створені у форматах, що застарівають або підлягають обмеженням технологічного захисту. Важливим аспектом є також обхід технологічних захисних заходів, що часто ускладнює збереження таких об’єктів.

Інструментарій ВОІВ підкреслює важливість трансграничного співробітництва у сфері збереження культурної спадщини. Оскільки колекції можуть бути розподілені між різними країнами та організаціями, необхідно забезпечити спільні зусилля для збереження і підтримки культурних об’єктів. Це включає як формальні, так і неформальні обміни колекціями, а також адаптацію до різних правових систем.

Запуск нового інструментального набору ВОІВ має значні наслідки для міжнародної практики збереження культурної спадщини. По-перше, він пропонує сучасні підходи до цифровізації і збереження об’єктів, що

відповідають викликам XXI ст. По-друге, вдосконалені винятки з авторських прав сприятимуть більш ефективному управлінню культурними об’єктами і забезпеченню їхньої доступності для майбутніх поколінь. По-третє, підкреслення важливості транскордонного співробітництва допоможе подолати бар’єри, що виникають через різні правові системи, і забезпечити комплексний підхід до збереження культурної спадщини.

Цей документ стосується збереження творів, захищених авторським правом, в установах культурної спадщини, і є першим у серії ресурсів, розроблених ВОІВ для вивчення перетину практик культурної спадщини та авторського права. Очікується, що наступний інструментарій охопить широкий спектр питань, пов’язаних із доступом та використанням творів у колекціях бібліотек, музеїв та архівів, включаючи копії для збереження.

Культурна спадщина України є важливим елементом національної ідентичності та історичної пам’яті. Однак, в умовах повномасштабного вторгнення та технологічних змін установи, що займаються збереженням цієї спадщини, стикаються з численними викликами, які потребують термінового вирішення. Серед основних викликів, з якими стикаються українські бібліотеки, музеї та архіви, можна виділити кілька ключових аспектів. По-перше, фізичні пошкодження культурних об’єктів є серйозною проблемою. Війна призводить до руйнування будівель, у яких зберігаються колекції, а також до безпосереднього знищення самих об’єктів культурної спадщини. По-друге, масове переміщення населення ускладнює доступ до установ культурної спадщини та їхніх ресурсів, що негативно впливає на можливість збереження та популяризації культурного надбання. По-третє, цифрова трансформація, хоча й відкриває нові можливості для збереження та поширення культурного надбання, ставить під загрозу стійкість традиційних матеріалів, які можуть бути втрачені або пошкоджені в процесі оцифрування.

У цьому контексті Інструментарій, розроблений ВОІВ, стає важливим інструментом для установ культурної спадщини в Україні. Він надає рекомендації та підходи до збереження колекцій у цифровому середовищі, що є особливо актуальним в умовах сучасних викликів. Інструментарій ВОІВ пропонує визначення та оцінку об’єктів, які потребують термінового збереження, що дозволяє установам зосередити свої зусилля на найбільш вразливих та цінних матеріалах. Крім того, він містить рекомендації щодо створення стратегій для збереження бібліотечних та музейних колекцій, архівних матеріалів, включаючи не

лише фізичне збереження, але й створення цифрових копій, що можуть бути доступні для широкої аудиторії. Документ ВОІВ також підтримує установи культурної спадщини в захисті винятків з авторського права, що дозволяють зберігати та використовувати колекції без порушення законодавства, що є важливим аспектом, оскільки багато культурних об'єктів можуть бути під захистом авторських прав, що ускладнює їх збереження та доступність.

Практичні приклади використання Інструментарію ВОІВ в Україні можуть включати розробку планів готовності до стихійних лих, що дозволяє зменшити ризики для колекцій, забезпечуючи їх захист у випадку надзвичайних ситуацій. Підвищення кваліфікації працівників цих установ є критично важливим для ефективного збереження культурної спадщини, і Інструментарій ВОІВ дає рекомендації щодо навчання та підготовки персоналу. Сприяння співпраці між бібліотеками, музеями та архівами, обмін ресурсами та досвідом між установами може суттєво підвищити ефективність збереження культурної спадщини, і Документ ВОІВ може слугувати основою для створення мережі співпраці. Інструментарій ВОІВ може підтримати українські бібліотеки, музеї та архіви у відстоюванні винятків з авторського права, що дозволять зберегти їхні колекції.

Висновки, які можна зробити з аналізу ситуації, свідчать про те, що збереження культурної спадщини в Україні є складним, але надзвичайно важливим завданням. Використання Документа ВОІВ може суттєво полегшити цей процес, надаючи установам культурної спадщини необхідні інструменти та рекомендації.

Список бібліографічних посилань

1. Toolkit on Preservation for Cultural Heritage Institutions – Libraries, Archives, and Museums. URL: https://www.wipo.int/export/sites/www/copyright/en/docs/toolkit-on-preservation.pdf.

УДК 099.3:94-051(477)Бузескул]:027.021(477.54-25)ХДНБ

АВТОГРАФИ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА ТА ПЕДАГОГА АКАДЕМІКА ВЛАДИСЛАВА БУЗЕСКУЛА У ФОНДАХ ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ім. В. Г. КОРОЛЕНКА

Лосієвський Ігор Якович,
завідувач сектору наукової роботи
з колекціями документних пам'яток
науково-дослідного відділу документознавства,
колекцій рідкісних видань і рукописів
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка,
доктор філологічних наук, професор,
заслужений працівник культури України
Україна, м. Харків

Анотація. *Про інскрипти, власницькі написи та автографічні рукописи видатного українського історика Владислава Петровича Бузескула (1858–1931) у фондах ХДНБ, зокрема дарчі написи вченого у примірниках видань своїх творів, переданих ним до фондів Харківської громадської бібліотеки, одним з провідних співробітників якої він був. Уперше введено до наукового обігу відомості про унікальний примірник літографованого видання курсу лекцій В. П. Бузескула (Харків, 1907) з архівними додатками – рукописами автора.*

Ключові слова: *В. П. Бузескул, колекція, видання, примірник, автограф, інскрипт, рукопис.*

Annotation. *About the inscriptions and autograph manuscripts of the prominent Ukrainian historian Vladyslav Petrovych Buzeskul (1858–1931) in the collections of the KKSSL, including the scholar's inscriptions in the copies of editions of his works, which he transferred to the collections of the Kharkiv Public Library, where he was one of the leading employees. For the first time, information about an unique copy of the lithographed edition of the course of lectures by V. P. Buzeskul (Kharkiv, 1907) with archival annexes – manuscripts by the author – is introduced into scientific circulation.*

Keywords: *V. P. Buzeskul, collection, edition, copy, autograph, inscription, manuscript.*

Ідею відновлення публічної бібліотеки у Харкові було висунуто у 1880-х рр. представниками місцевої інтелігенції і успішно реалізовано

1886 р., коли розпочала роботу Харківська громадська бібліотека (ХГБ, нині – ХДНБ ім. В. Г. Короленка). Серед науковців і громадських діячів, котрі безпосередньо займалися справами бібліотеки в її перші десятиліття, був Владислав Петрович Бузескул (1858–1931), видатний український історик і педагог вищої школи, випускник і багаторічний викладач Харківського університету, доктор історичних наук, професор, академік, автор класичних праць з історії Стародавньої Греції, історичного джерелознавства, пам'яткознавства, робіт про античні пам'ятки Північного Причорномор'я [2–6].

В. П. Бузескул входив до складу керівних органів бібліотеки, будучи кандидатом у члени правління, а з грудня 1890 р. – членом правління [7, с. 39]; брав участь в обговоренні найважливіших питань, котрі виникали в перше десятиріччя її діяльності, зокрема щодо розширення ХГБ, проєкту її будівлі, виконаного академіком архітектури Олексієм Бекетовим, організації підписки зі збору коштів на будівництво бібліотеки. Під головуванням В. П. Бузескула у квітні 1899 р. пройшли екстрені збори членів ХГБ, де було затверджено остаточне рішення про початок будівництва. Вчений виступав з платними публічними лекціями – отримані кошти надходили до фонду з реалізації цього проєкту, брав безпосередню участь у поповненні книжкового фонду бібліотеки [8].

Дарчі написи Владислава Бузескула Харківській громадській бібліотеці знаходимо вже на примірниках перших окремих видань його праць, починаючи з монографії «Перикл: историко-критический этюд» (Харків, 1889), написаної вченим за матеріалами магістерської дисертації. Видання вийшло з друкарні губернського правління, розташованої за адресою: Петровський провулок, 16. На титульному аркуші книги лаконічний напис: «Въ Общественную Библіотекуотъ автора». Аналогічний напис на відбитку з журналу «Филологическое обозрение» (1893. Т. 4. Кн. 2) з публікацією огляду В. П. Бузескула «Научная литература по греческой истории за последние годы (1880–1892) в её главных явлениях» та ін.

Зауважимо, що в колекції прижиттєвих видань і публікацій праць історика у ХДНБ є відбитки з періодичних видань та збірників без дарчих написів бібліотеці, однак можна припускати: ці публікації теж були передані до її фондів автором. А на видавничій обкладинці посібника для вищої школи «Введение в историю Греции» (Харьков. Типография и литография М. Зильберберг и с<ыновь>-я. 1903) – варіант наведеного

вище інскрипту: «Въ Общественную Библіотеку отъ В. Бузескула». Цю капітальну роботу в двох томах, чотирьох книгах автор вважав головною науковою працею, вона вперше вийшла у Харкові 1900 р. і неодноразово перевидавалася, зокрема чеською мовою у 1909 р. За оцінкою одного з провідних дослідників античності академіка С. О. Жебельова, на той час посібник В. П. Бузескула за широтою поставлених завдань не мав собі рівних у світовій науковій літературі [4].

До ювілею ХГБ учений подарував нові видання своїх творів, зокрема примірник 3-го, переробленого видання (Петроград, 1915) посібника «Введение в историю Греции» з авторськими дарчим написами на обкладинці: «Въ Харьковскую Общественную Библіотеку» та на звороті контртитулу: «Харьковской Общественной Библіотекѣ ко дню ея тридцатилѣтія. В. Бузескулъ. 1916 г., 26 сентября». Скорочений варіант другого напису – «От автора. / 26 сент.<ября> 1916 г. В. Бузескулъ» – знаходимо на примірниках виданих у Санкт-Петербурзі збірнику статей «Исторические этюды» (1911) та монографії «Античность и современность. Современные темы в античной Греции» (2-ге вид., допов., 1914). Очевидно, що цей короткий напис був адресований засновникам і співробітникам ХГБ, водночас був дарчим і пам’ятним, адже 26 вересня (8 жовтня за новим стилем) 1886 р. її було відкрито для відвідувань, а точніше – відкрито знову, оскільки Харківська публічна бібліотека працювала з перервами з 1830-х р.

Особливістю деяких примірників видань та публікацій В. П. Бузескула є наявність авторської правки – виправлення ним друкарських погрішностей, ліквідація пропусків, наприклад, у згаданому вище примірнику публікації «Научная литература по греческой истории за последние годы…» 1893 р.

Надзвичайно рідкісними є авторизовані літографовані видання, що виходили малими накладами, серед них – студентські конспекти лекцій В. П. Бузескула на кшталт видання «Лекціï по греческой истории: изложение-конспект» (Т. 1–2. Харьков. Типо-литогр.<афия> С. Иванченко. 1904. Изд.<ание>студентов-филологов). Справжній унікум – примірник збірника «Лекции по истории Греции» В. П. Бузескула, що був виданий 1907 р. Товариством взаємодопомоги студентів-філологів Харківського університету. На титульному аркуші також вказане місце друку: «Харків. Типо-литография С. Иванченко. Костюринский пер.<еулок> № 2». На твердій обкладинці крім лінійного і орнаментального тиснення, сліпого

та золотом (рослинно-декоративний і фігурний орнаменти) є також текстове тиснення золотом: назва книги, а над нею присвята «Автору отъ издателей». Примірник інвентаризовано у ХДНБ 1948 р. (за шифром 197013/994086). Після основного тексту тут вміщено літографовану «Программу по истории Греции», укладену автором, вказано місце і дату укладання: «Харьков. 30 января 1910 г.», тобто це пізній додаток до видання 1907 р. Невід’ємною частиною блока стала й архівна складова цього примірника, котра в наявності тільки в ньому, – автографічні рукописи В. П. Бузескула на десяти аркушах (двадцяти пронумерованих сторінках), котрі є останніми в блоці.

Спочатку, на сторінках 1–12 (високоякісний папір виробництва паперової фабрики у Ризі), вміщено матеріали, що свого часу були передані автором видавцям, а саме: автограф-оригінал програми курсу, починаючи з характеристики джерел, їх видів, оцінки праць за тематикою курсу від античних авторів до істориків кінця XIX – початку XX ст., далі йдуть розділи, присвячені природним особливостям Стародавньої Греції, основним регіонам та періодам її історичного розвитку, зокрема Спарті та Афінам. Як свідчить проведений нами порівняльний текстологічний аналіз, саме цей рукопис з ретельним урахуванням видавцями численних авторських виправлень у ньому став основою вміщеної тут літографованої програми у редакції 1910 р. На с. 1, над рукописними матеріалами програми, є автограф-звернення В. П. Бузескула до студентів-видавців, з якого дізнаємося, що професор запропонував своїм студентам узяти безпосередню участь в доопрацюванні структури цієї програми: «*Такъ какъ прежніе литографированные экземпляры программы по греч.<еской>исторіи уже всѣ разошлись и, вѣроятно, понадобится вновь литографировать программу, то я даю основные ея пункты въ исправленномъ видѣ. Разбить на вопросы предоставляю самимъ гг. студентамъ, какъ сочтутъ они удобнѣе»*. На правому полі аркуша, напроти цих рядків, обведених олівцем, є примітка В. П. Бузескула також олівцем: «Литогр.<афировать>этого не надо».

На сторінках 1–8 (чотири останні аркуші в блоці, папір жовтуватий, низької якості) вміщено чорнові нотатки В. П. Бузескула з історії Стародавньої Греції, переважно доби греко-перських війн. Цей рукопис, можна сказати, – вікно у творчу лабораторію історика, нотатки зроблені ним явно для себе, нерозбірливим динамічним почерком, з великою кількістю скорочень та закреслень, і загадкою залишається для нас той

факт, яким чином такий автограф потрапив до студентів-видавців. В. П. Бузескул був блискучим лектором, одним із улюблених, надзвичайно популярних викладачів Харківського університету, і, можливо, один зі студентів випадково став власником цієї чернетки, котра є авторським планом, почасти конспектом лекцій, і передав її видавцям, котрі вирішили підготувати професору сюрприз.

У фонді ХДНБ також зберігаються авторські примірники праць В. П. Бузескула з дарчими написами відомим харківським університетським ученим та педагогам, котрі також були співробітниками ХГБ: вченому-медику і практикуючому лікарю, секретарю Харківського медичного товариства Емілію Федоровичу Бєлліну (1852–1902); юристу, професору Леонтію Миколайовичу Загурському (1847–1912); лінгвісту, літературознавцю, сходознавцю та громадському діячу Павлу Григоровичу Ріттеру (1872–1939), члену правління ХГБ у 1902–1916 рр. (автографи нами опубліковано [1, с. 37–38]). Примірники монографії про Перікла 1889 р. та окремого видання 1905 р. лекції «Женский вопрос в Древней Греции» були подаровані автором професору Л. М. Загурському; видавцем цієї лекції вказано книжковий магазин П. А. Брейтігама у Харкові (наклад виготовлено у московській друко-літографії). П. Г. Ріттеру адресовані найпізніші авторські інскрипти в колекції – у примірниках харківських видань праць В. П. Бузескула 1918 р. «Древнейшая цивилизация в Европе. Эгейская, или Критско-микенская культура» та «Школьное дело у греков по новым данным» (обидва вийшли в серії «Культурно-історична бібліотека» за редакцією професора Д. І. Багалія, видавництво «Союз» Харківської кредитної спілки кооперативів).

В. П. Бузескул передавав до фонду ХГБ також книги з особистого зібрання, що мають лаконічні власницькі написи, вже нами опубліковані [1]. Відомо, що вчений був палким книголюбом і дуже обережно ставився до книжок. Характерним є його власницький напис олівцем (!) у вигляді підпису «Вл Бузескулъ» на фронтисписі примірника петербурзького видання 1876 р. першого тому «Історії великої французької революції» Луї Блана у перекладі з французької М. О. Антоновича [1, с. 36–37]. (Цей примірник надійшов до ХДНБ значно пізніше, не належить до книг, переданих до бібліотеки самим В. П. Бузескулом.) Книги з автографами вченого також є в фондах ЦНБ ХНУ ім. В. Н. Каразіна та НТБ НТУ «ХПІ» [8].

На завершення варто додати, що серед архівних матеріалів у ХДНБ зберігається фотопортрет Владислава Бузескула кінця 1900 – початку 1910-х рр. – робота відомого харківського фотохудожника Михайла Лещинського з колекції одного з колишніх студентів Харківського університету, пізніше – його професора і також співробітника ХГБ Олександра Білецького, видатного вченого-філолога, академіка (ф. 52, шифр Р-815). Історика знято з розкритим альбомом у руках, на лівому аркуші якого вміщено репродукцію бюста Перікла.

Список бібліографічних посилань

1. Автографи діячів науки та культури на книгах із фондів Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка : тексти, факс., біобібліогр. матеріали / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка ; [упоряд. та авт. передм. І. Я. Лосієвський]. Харків : Харків. приват. музей міськ. садиби, 2008. 324 с. : іл. (Харківські колекції ; вип. 1).
2. Брега Г. С. Бузескул Владислав Петрович // Енциклопедія історії України. Т. 1. Київ : Наук. думка, 2003. С. 392.
3. Владислав Петрович Бузескул – профессор Харьковского университета : биобиблиогр. указ. / сост. В. И. Кадеев. Харьков, 1997. 42 с.
4. Жебелёв С. А. Академик Владислав Петрович Бузескул : (Некролог) // Известия АН СССР. Отделение общественных наук. 1931. № 10. С. 1066–1085.
5. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / под. ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалея. Харьков, 1908. VIII, 168, 390, XII с.
6. Кадєєв В. І. Видатний історик та історіограф: Бузескул Владислав Петрович // Реабілітовані історією. Харківська область. Кн. 1. Ч. 1. Київ; Харків : Оригінал, 2005. С. 104–112.
7. Отчёт Харьковской общественной библиотеки за четвёртый год и протокол общего собрания членов её 9-го декабря 1890 г. Харьков : Тип. М. Ф. Зильберберга, 1891. 39 с.
8. Шалыганова А. Л. Правление Харьковской общественной библиотеки. 1885–1918 : биобиблиогр. слов. Харьков, 2016. 328 с. : ил.

УДК 097:027.7:[378.6:62"КПІ"](045)

КОЛЕКЦІЯ КНИЖКОВИХ ЗНАКІВ ФОНДУ РІДКІСНИХ І ЦІННИХ ДОКУМЕНТІВ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ КИЇВСЬКОГО ПОЛІТЕХНІЧНОГО ІНСТИТУТУ ім. ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО

Мірошниченко Марина Олексіївна,
провідна бібліографиня
відділу рідкісних і цінних документів
Науково-технічної бібліотеки
Київського політехнічного інституту
ім. Ігоря Сікорського
Україна, м. Київ

Анотація. *Представлено досвід роботи з провенієнціями в НТБ КПІ ім. Ігоря Сікорського, висвітлено етапи формування колекції книжкових знаків, подана характеристика окремих розділів та створення тематичного електронного ресурсу на сторінці Цифрової бібліотеки Київської політехніки.*
Ключові слова: *книжкові знаки, провенієнції, Цифрова бібліотека Київської політехніки, фонд рідкісних і цінних документів Науково-технічної бібліотеки КПІ ім. Ігоря Сікорського, власницькі знаки, дарчі написи, екслібриси, суперекслібриси, печатки, видавничі марки.*

Annotation. *The article presents the experience of working with provenances in the Scientific and Technical Library of the KPI named after Igor Sikorsky, the stages of formation of the collection of book marks are covered, the characteristics of individual sections are presented and the creation of thematic electronic resource on the page of the Digital Library of the Kyiv Polytechnic.*
Keywords: *fund of rare and valuable documents of the Scientific and Technical Library of National Technical University of Ukraine Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, book marks, provenance, Digital Library of the Kyiv Polytechnic, ownership marks, gift inscriptions, bookplates, superbookplates, seals, publishing stamps.*

Бібліотека КПІ ім. Ігоря Сікорського є однією з найстаріших в Україні технічних книгозбірень. Сюди протягом 125 років надходили різноманітні науково-технічні документи: навчальні посібники, монографії і збірники наукових статей, періодичні видання, дипломні роботи, дисертації, стандарти, патенти тощо. Більшість фонду складають, звичайно, підручники і наукові роботи. Найбільш цінні матеріали XIX –

першої половини XX ст. виділені в окремий фонд – рідкісних і цінних видань. Усі документи цього фонду ретельно досліджуються, а результати досліджень публікуються у фахових бібліотечних виданнях та наукових збірках з історії науки і техніки.

Одним із найважливіших напрямів є робота з провенієнціями. Сьогодні колекція книжкових знаків представлена в Цифровій бібліотеці Київської політехніки, наповнення якої почалося 2019 р. На сьогодні кількість електронних об’єктів складає понад 300, майже половина з них, понад 150 об’єктів, – різноманітні провенієнції. Саме досвід створення електронної колекції книжкових знаків у НТБ КПІ ім. Ігоря Сікорського ми і пропонуємо в цій публікації. І хоча складання каталогів, покажчиків, електронних БД з цієї теми не рідкість в бібліотечному середовищі, зрозуміло, що кожна бібліотека має свої напрацювання.

Робота з масивом книжкових знаків розпочалася з фіксації в спеціальній картотеці всіх печаток, рукописних поміток, власницьких і дарчих написів, наліпок, екслібрисів і суперекслібрисів. Паралельно відбувалося дослідження цих знаків – пошук інформації, публікація постів у соціальних мережах та періодичних виданнях тощо. За результатами досліджень заново складалися книжкові зібрання окремих осіб, що колись були передані до нашої бібліотеки.



Важливим моментом стало створення у віртуальній колекції «Рідкісні видання» електронного каталогу бібліотеки окремого розділу «Книжкові знаки», який в свою чергу складається з підрозділів: «Видавництва і друкарні», «Власницькі написи», «Дарчі написи», «Екслібриси», «Книжкові магазини», «Палітурні майстерні», «Печатки і штампи КПІ». Окремо виділено особисті бібліотеки, передані до фонду: професора і ректора Київського університету св. Володимира І. І. Рахманінова, викладачів КПІ І. Г. Рекашева, Р. М. Савельєва, студента КПІ В. Залуського та ін.



Нові можливості для об’єднання всіх книжкових знаків в один тематичний інформаційний ресурс з’явились із започаткуванням формування Цифрової бібліотеки Київської політехніки. Уся

подальша робота стосувалася розробки схеми опису знаків, створення якісних зображень, розподілення всіх знаків на окремі підколекції, формування термінологічного словника.



Усі знаки розділені за тематикою, яка перегукується з розділами в електронному каталозі: «Книжкові знаки бібліотек О. П. Бородіна та І. І. Рахманінова», «Печатки і штампи КПІ», «Власницькі знаки», «Штампи і печатки видавництв і книжкових магазинів», «Штампи і печатки навчальних закладів», «Палітурні майстерні». Таким чином, користувачу легше орієнтуватися в матеріалі як в ЕК, так і в Цифровій бібліотеці.

Найбільшим за обсягом є розділ «Печатки і штампи КПІ» – тут представлено 58 книжкових знаків. У печатках відображається зміна назви інституту та бібліотеки протягом понад 100 років, засвідчено наявність того чи іншого підрозділу, студентських організацій, гуртків тощо. Подібні знаки є важливим матеріалом для дослідників історії навчального закладу. Одне з досліджень на цю тему декілька років тому завідувачка сектору відділу РЦД І. О. Литвиненко представила учасникам Королеківських читань, яке доступне на сторінці ХДНБ ім. В. Г. Короленка в розділі матеріалів конференції [1].



У наступні роки виявлення і вивчення різних книжкових знаків тривало, що дозволило відкрити багато цікавих фактів та імен. Наприклад, мало хто знав, що в КПІ існував Артистичний гурток, печатку якого знаходимо у виданні Джемса Лінча та Сергія Глагола «Под впечатлением Художественного театра» 1902 р. Існував також Гурток натуралістів – збереглася печатка цього студентського об’єднання.



Декілька різного вигляду печаток належить Студентській бібліотеці-читальні, яка відіграла велику роль в соціальному і політичному житті

багатьох київських політехніків. У фонді зберігається літографований рукописний каталог читальні, що ілюструє читацькі уподобання студентів початку XX ст. [2].



Також окремо виділено книжкові знаки приватних бібліотек, переданих до інститутської книгозбірні: крім печаток є дарчі і власницькі написи, суперекслібриси на корінцях. Уже згадувалося, що за допомогою знайдених провенієнцій збираються разом книги з приватних книгозбірень, свого часу подаровані інститутській бібліотеці [3; 4].

Ще один вид книжкових знаків – печатки і фірмові знаки київських видавництв, друкарень і книжкових магазинів. Нам здалося доцільним відслідковувати саме київські подібні заклади, оскільки вони також активно співпрацювали з КПІ.



Серед знаків різних навчальних закладів зустрічаються не тільки київські, а й інших міст України. Це допомагає нам дізнаватися про шляхи поповнення бібліотечного фонду, адже література надходила і за рахунок передання видань з різних установ. Серед них і печатка, що, на нашу думку, має відношення до Харківського університету: «Книжное Бюро Естественников Х. У.». Подібні бюро існували для забезпечення студентів необхідними навчальними посібниками.

Київські палітурні майстерні, що виконували замовлення інституту, також виділені в окремий розділ. На сьогодні виявлено 12 палітурних закладів, чиї печатки або наліпки знайдено на сторінках книжок. Кількість таких видань з власницьким знаком одного майстра свідчить про інтенсивність співпраці з інститутом. Наприклад, видання з бібліотеки Олександра Бородіна опрацьовував заклад



Софії Андріївни Спіліоті, яка мала в Києві друкарню, інформацію про яку знаходимо в довіднику «Весь Київ» за 1899–1915 рр. Загалом на сьогодні знайдено 76 видань з позначкою «С. А. Спіліоті».

Схема опису знаків складається з таких пунктів: місце розташування, спосіб нанесення, форма знака, тип знака, розмір, детальний опис, історична довідка (якщо знайдено інформацію). Опис знака додається до фотографії в Цифровій бібліотеці.

Під час роботи з формування електронного ресурсу виникають і питання, на які поки що не маємо однозначної відповіді. Наприклад, чи потрібно виставляти в колекції дарчі написи чи власницькі знаки осіб, про яких не знаходимо жодної інформації або вона не підтверджена. Це могли бути зовсім невідомі люди, книги яких випадково потрапили до бібліотеки Київської політехніки. Чи така інформація є важливою і потрібною користувачам електронної бібліотеки?

Робота з виявлення провенієнцій на сторінках бібліотечних видань триває. У майбутньому, напевно, буде мати сенс створення окремого каталогу книжкових знаків з усіма атрибутами подібних видань – географічним, алфавітним покажчиками. Сьогодні ж найбільш важливим здається саме фіксація цих знаків і відкритий доступ до них усіх зацікавлених дослідників. Паперова версія таких покажчиків ведеться у відділі.

Список бібліографічних посилань

1. Литвиненко І. О. Відновлення історичних колекцій за допомогою провенієнцій // Короленківські читання 2017. «Бібліотеки, архіви, музеї: динамічний розвиток і пошук нових форматів» : матеріали XX Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 26 жовт. 2017 р. У 2 ч. Ч. 2. Харків, 2018. С. 135–143.

2. Мірошниченко М. О. Що читали перші студенти-політехніки // Київський політехнік. 2023. 13 жовт.

3. Мірошниченко М. О. Книги з бібліотеки Олександра Бородіна у фонді НТБ НТУУ «КПІ» // XXI Всеукраїнська наукова конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів за темою: «Модернізація науково-технічної політики України», 15 квіт. 2016 р., м. Київ. Київ, 2016. С. 120–123.

4. Мірошниченко М. Книги з приватної бібліотеки викладача Київської політехніки І. Г. Рекашева у фонді рідкісної і цінної книги НТБ НТУУ «КПІ» // Дослідження з історії техніки : зб. наук. пр. 2013. Вип. 17. С. 24–34.

УДК 378.093.5.091.113(477.54-25) «ХДАК»

ФУНДАТОРИ ВИЩОЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ. ДЕКАНИ БІБЛІОТЕЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ (1929–1979) (до 95-річчя ХДАК)

Сєдих Віктор Васильович,
головний бібліотекар кабінету
бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка,
кандидат педагогічних наук, доцент
Україна, м. Харків

Анотація. *Зроблено спробу висвітлити діяльність деканів за перше півстоліття існування вишу, оцінити їхній внесок у розвиток цих підрозділів. Про кожну особу по можливості наводяться біографічні дані, розкривається їхня діяльність як керівників, педагогів, науковців. Стверджується, що кожний з них відповідав цій високій посаді.*

Ключові слова: *Всеукраїнський інститут комуністичної освіти (ВУІКО), Український бібліотечний інститут (УБІ), Харківський державний бібліотечний інститут (ХДБІ), Харківський державний інститут культури (ХДІК), бібліотечні факультети, декани, Н. Я. Фрідьєва, Д. М. Лекаренко, О. А. Майборода, М. С. Єгоров, Я. Й. Гандельман, М. С. Демченко, С. П. Ключаров, В. Т. Витяжков.*

Annotation. *In the article, for the first time, an attempt is made to highlight the activities of the deans during the first half century of the university's existence, to evaluate their contribution to the development of these units. If possible, biographical data is provided about each person, their activities as leaders, teachers, scientists are revealed. It is claimed that each of them corresponded to this high position.*

Keywords: *All-Ukrainian Institute of Communist Education, Ukrainian Library Institute, Kharkiv State Library Institute, Kharkiv State Institute of Culture, library faculties, deans, N. Ya. Fridyeva, D. M. Lekarenko, O. A. Maiboroda, M. S. Yegorov, Y. Y. Gandelman, M. S. Demchenko , S. P. Klyucharov, V. T. Vytyazkov.*

До останньої третини ХХ ст. кадри вищої бібліотечно-бібліографічної кваліфікації в Україні готував єдиний виш – Харківська державна академія культури. За 50 років існування ХДАК підготовлено більше 10 тис. фахівців, які успішно працювали не тільки в Україні, але й поза її межами, зокрема в країнах Європи, Південно-Східної Азії, Африки.

Ювілей вперше відзначали урочисто й гучно. Навчальний заклад був нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради УРСР, багато викладачів і співробітників нагороджені державними відзнаками. Це було всеукраїнське свято бібліотечної освіти.

Без перебільшення можна сказати: знаність та авторитет тодішнього Харківського інституту культури – це результат доброчесної, висококваліфікованої, самовідданої праці бібліотечного факультету. До відома, контингент студентів, що навчався на факультеті культурно-освітньої роботи, відкритому тільки в 1950 р., був удвічі меншим за бібліотечний. Наприкінці 1970-рр. на стаціонарі бібліотечного факультету навчалося не менше тисячі студентів, приблизно стільки ж – на заочному факультеті.

Роль особистості в історії загальновідома. Для будь-якого факультету – це його очільник, декан. Він і тактик, і стратег щодо всіх напрямів його розвитку. Вдивляючись в історію «бібіків» (так ласкаво інститутська спільнота називала майбутніх бібліотекарів), ми сьогодні можемо констатувати, що всі його декани були гідними цієї надважливої і високої посади. Успішні управлінці, організатори, педагоги, науковці, високоморальні особистості, вони залишили по собі світлу пам’ять.

Першим деканом стала одна з найвідоміших українських бібліотекознавців Надія Яківна Фрідьєва (1894–1982). У 1928 р. за наказом Народного комісаріату освіти УСРР вона була переведена з Києва до тодішньої столиці Харкова, щоб очолити бібліотечне відділення Харківського інституту народної освіти (ХІНО). Це була молода за віком, але досвідчена бібліотекарка-дослідниця, за плечима якої був досвід організації бібліотечної справи на регіональному рівні (Урал, Київ), участь у науково-дослідницькій діяльності УНІКу, про яку позитивно відзивався його тодішній директор Ю. А. Меженко, у роботі бібліотечних форумів, кілька публікацій у центральних і фахових виданнях.

Одночасно вона зуміла створити й першу в Україні кафедру бібліотекознавства з аспірантурою (про таку кафедру при університетах мріяв К. І. Рубинський). З 1928-го до 1935 р. Фрідьєва керувала бібліотечним факультетом і кафедрою, виконувала обов’язки професора спочатку Харківського інституту політосвіти, пізніше Всеукраїнського інституту комуністичної освіти (з 1931 р.). Це був єдиний вищий навчальний заклад в Україні, в якому серед інших спеціальностей здійснювалася підготовка організаторів бібліотечної справи – майбутніх керівників середньої ланки управління від районних бібліотек й вище [6].

У навчальних планах спеціальні бібліотечно-бібліографічні дисципліни складали лише 30%, інші – соціально-економічні та гуманітарні. Це означало, що значна частина випускників з бібліотечним дипломом відразу направлялася до партійних, профспілкових структур як цінні ідеологічні працівники (інструктори, завідувачі відділами, управліннями), на яких був шалений попит. Страждали від цього бібліотеки, де кількість бібліотекарів з вищою спеціальною освітою була дуже низькою.

Надія Яківна, незважаючи на інтенсивну адміністративну та навчальну роботу, не полишала наукову. Крім одноосібних праць, вона разом з Д. А. Баликою опублікувала дослідження з вивчення читачів. За цей період нею було оприлюднено 15 публікацій з читачезнавства, підготовки кадрів, організації бібліотечної справи [16]. Особливо популярним серед бібліотекарів і студентів був посібник Балики і Фрідьєвої «Изучение читателя» [15]. У ньому піднімалися проблеми державного значення, оскільки бажаючих читати книги в новоутворених бібліотеках було небагато. Потрібно було залучити читачів, знайти варіанти, як утримати їх, зробити з «сіряка» свідомого читача. Під час політичної кампанії боротьби з класово-ворожими кадрами це видання було вилучено з обігу як шкідливе й навіть стало для авторів звинувачувальним матеріалом.

Н. Я. Фрідьєва зазнала публічного приниження. Її змусили не тільки самокритикуватися на власній кафедрі перед підлеглими, але й написати статтю про свої політичні помилки у вивченні читачів, де вона відмовлялася від аргументованих висновків, несправедливо звинувачувала себе в підміні, начебто, конкретного читача на абстрактного, відриві теорії від практики. Серію помилок вона «геніально» назвала меншовицьким ідеалізмом. Це було зроблено заради збереження фізичного існування сім’ї [14].

Десь їй пощастило, допомогли деякі колеги. Вона влаштувалася до Центральної бібліотеки Харківського університету на посаду вченого секретаря, після війни працювала заступником директора. Адаптувавшись у новому колективі, також займалася науковою роботою, опублікувавши чудову розвідку з історії університетської книгозбірні.

Коли ХДБІ відновлював свою роботу, керівництво вишу запросило Фрідьєву повернутися, але вона рішуче відмовилася, адже навіть через багато років образа не вщухла. Тоді до неї прийшли студенти з проханням прийняти пропозицію, і вона не змогла їм відмовити. У 1944 р. вона знову

очолює кафедру бібліотекознавства, деякий час виконує обов’язки декана факультету. Надія Яківна ще довго й успішно працювала на посаді завідувача кафедри (до 1970 р.). Її поважали й любили всі, незважаючи на рішучість й строгість в роботі, особливо студенти, а колеги неабияк пишалися тим, що працюють разом із видатним педагогом і вченою. Вона уособлювала в собі бібліотечний світ України, була його гідним постпредом, як колись Л. Б. Хавкіна.

У 1936 р. місце завідувача кафедри бібліотекознавства і декана факультету Українського бібліотечного інституту обійняв Давид Мойсейович Лекаренко (1901–?). Для України він не був чужим, хоча до цього моменту переважно працював у Росії. Народився в незаможній родині ремісника в Полтаві. Там працював на тютюновій фабриці, до 1922 р. також був продармійцем. Шанувальники історії можуть собі уявити, чим займалися ці загони. Потім служив у Червоній армії, а після служби військовий відділ Ленінградської міської ради визнав за необхідне направити його на навчання до Ленінградського комуністичного політико-просвітницького інституту як перспективного для армії політпрацівника. Завершив навчання в 1928 р. і до 1933 р. працював інструктором з бібліотечної і клубної роботи, навчався в аспірантурі Московського бібліотечного інституту. Очевидно, що своє подальше професійне зростання Д. М. Лекаренко не пов’язував з армійськими буднями.

Тема його дисертаційної роботи «Дослідження читацьких інтересів в дореволюційній Росії» у 1930-х рр. викликала здивування, оскільки на той час рух щодо вивчення читацтва був штучно зупинений й цікавості не викликав, а саме явище «читацькі інтереси» сприймалося керівниками як ідеологічно неприйнятне. Професори, що вивчали його життєпис, вважають, що нашому дисертанту просто пощастило. Він писав статті, захистив дисертацію (1938 р.), став першим у країні кандидатом педагогічних наук за спеціальністю «Бібліотекознавство» [13].

Д. М. Лекаренко виявив себе як талановитий організатор, викладач, науковець. Його поява в інституті співпала з періодом економічного зростання країни, фінансової стабілізації бібліотечної та іншої політпросвітницької роботи. Відповідно до постанови ВУЦВК та РНК УСРР «Про роботу масових бібліотек» (1934 р.) набір на бібліотечний факультет збільшується до 500 осіб, плюс 100 – на вечірнє відділення. Відкриваються нові факультети – бібліографії, дитячих і юнацьких бібліотек, заочне відділення, філіали в Києві й Одесі. В інституті працювало 8 кафедр, зокрема спеціальні-випускні: бібліотекознавства,

дитячої та юнацької літератури, бібліографії з кабінетами для навчання. Окремо обслуговувала навчання та науку бібліотека з фондом у 130 тис. томів. Солідною за обсягом годин була виробнича практика на базі кращих книгозбірень України та поза її межами [19]. Улітку 1941 р. ХДБІ випустив 152 фахівці, а всього після реорганізації ВУІКО в УБІ – 1899 [8; 19].

Активізувалася науково-дослідна робота. Традиційними стали щорічні наукові конференції, на яких викладачі звітували про свої здобутки. Перед самою війною вийшов перший випуск праць Харківського державного бібліотечного інституту (1940), де також містилася праця Лекаренка про вивчення читачів. На січневій науковій конференції 1941 р. завідувач кафедри бібліотекознавства виступив з доповіддю на нетривіальну на той час тему «Про предмет бібліотекознавства». Його кафедра підтримує постійні зв’язки з провідними бібліотеками. Прискорено готується матеріал до наступного випуску праць. Заступник директора О. Майборода повідомляє, що в 1941 р. відбудеться захист трьох кандидатських дисертацій [8].

З початком Другої світової війни Д. М. Лекаренко бере активну участь у перебудові інститутського життя. Кафедра фізичного виховання прискорено готує стрільців, частина студентів і викладачів ХДБІ увійшли до складу студентського батальйону Харкова, який влітку взяв участь в обороні Києва, готується евакуація вишу. Місцем для евакуації було призначено місто Кзил-Орда (Казахстан), через відсутність викладачів і студентів заняття не проводилися.

Д. М. Лекаренко з невідомих для нас причин опинився в Красноярську. Згодом він там працює викладачем педагогічного інституту, у 1942–1944 рр. очолював історичний факультет. До бібліотекознавства більше не повернувся. В історії академії культури його робота, безумовно, була успішною та корисною щодо розбудови бібліотечної освіти й бібліотечної справи. Він був гідним педагогом, науковцем й управлінцем.

Олександр Артемович Майборода (1903–1985) – випускник ХІНО 1930 р., дипломований фахівець зі спеціальності «Організатор-методист бібліотечної роботи і викладач бібліотечних дисциплін». Навчався в аспірантурі Українського НДІ педагогіки до 1933 р., водночас викладав на бібліотечному відділенні курс «Організація книжних фондів бібліотек». Працював під керівництвом Н. Я. Фрідьєвої. Крім звичайних обов’язків викладача проявив себе як «піарник», тобто відповідав за зв’язки з впливовими особами, профільними установами, організовував з ними

зустрічі в Харкові та поза його межами. Харківські студенти невимушено спілкувалися з відомими бібліотечними діячами, іноді мали можливість ознайомитися з унікальними документами.

Він свідомо обрав бібліотечну професію справою свого життя. На бібліотечній роботі з 1923 р., учасник 1 Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів (1926 р.), багатьох конференцій державного значення. Людина, вкорінена в бібліотечну професію (практик, викладач, теоретик), наділений неабиякими організаторськими здібностями. Зауважимо, що ця чеснота плюс перенавантаження громадською роботою завадили йому захистити дисертацію (було три варіанти на різні теми). Прикро, але це явище спіткало багатьох талановитих педагогів. З іншого боку, організаторські здібності й дужий громадський темперамент знадобилися йому як майбутньому декану, а також на інших адміністративних посадах. Так, Майборода двічі обіймав посаду декана бібліотечного факультету: у 1946–1947 рр., (у складі Харківського педагогічного інституту) та в 1951–1953 рр. у ХДБІ.

З початком війни вступив до Військово-політичного інституту, був евакуйований до Кзил-Орди, де формував для Об'єднаного Українського університету (Київ, Харків) навчально-наукову бібліотеку, однак постійно клопотав про відправку на фронт і з 1943 р. почав воювати. Лише в 1946 р., завершивши військову службу, Олександр Артемович повернувся до Харкова.

Отже, Майборода мав відродити альма-матер, повернути до навчання колишніх студентів, на яких покладалося відродження бібліотек після війни. У 1946/47 навч. році вищу бібліотечну освіту здобували 50 студентів бібліотечного факультету Харківського педагогічного інституту. У край важких матеріальних умовах декан, викладачі і співробітники не тільки забезпечували навчальний процес, але й готувалися до відновлення самостійного статусу вишу. Кращої кандидатури кризисного менеджера годі було шукати. Як декан він відповідав за введення та адаптацію типових навчальних планів, підбір викладачів і співробітників, реалізацію кошторису і поліпшення матеріальної бази. Аудиторій не вистачало, як і обладнання для них, штатних викладачів також, заняття проходили в дві зміни до 22 години вечора.

Постановою Ради Міністрів УРСР від 26.05.1947 р. діяльність ХДБІ була поновлена, а декан факультету О. А. Майборода призначений на посаду заступника директора з навчально-наукової роботи (за сучасними

мірками, це перший проректор, обов'язки якого схожі з деканськими, але більш масштабні). Однак з 1951 до 1953 р. Майборода знову працює деканом бібліотечного факультету. У цей час функціонують й споріднені факультети: бібліографії та дитячих і юнацьких бібліотек, заочне відділення. Знайомі обов'язки, проблеми, навчання з ранку до ночі, читальна зала, лабораторії, переповнені студентами, відсутність гуртожитку (студенти живуть на квартирах, деякі по кутках, не маючи нормальних умов для життя і навчання). Декан має все моніторити, поліпшувати, не припиняти власної науково-дослідницької та громадської діяльності. Виникають нові кафедри, отже потрібно добирати кадри, за потреби особисто долучатися до завідування. Так, у 1949/50 навч. році створюється кафедра організації бібліотечних фондів і каталогів з 8 штатними викладачами. Майборода призначається її керівником не тільки як досвідчений менеджер, але й як викладач профільних дисциплін [1]. Йому вдалося сформувати перспективний колектив фахівців, кожний з яких залишився в історії ХДАК та має власну нішу в формуванні Харківської науково-бібліотечної школи: А. А. Ашукін, Я. Й. Гандельман, Є. П. Тамм, Д. А. Кумок, Л. І. Котенко.

А. А. Акушін, який згодом сам очолив кафедру, у спогадах писав: «*Найкращий, найсвітліший період життя – праця в Бібліотечному інституті, я сумую, поки не знаходжусь в інституті*» [10]. Олександр Артемович за станом здоров'я у 1953 р. переходить на посаду старшого викладача, доцента. Був нагороджений цивільним орденом, додавши його до бойових. На щастя, його не зачепили політичні репресії, а завдяки сумлінню, порядності й доброчесності, що були йому притаманні, успішно склалися професійна кар'єра та особисте життя. Він з честю пройшов шлях від рядового бібліотекаря до організатора вищої бібліотечної освіти.

У повоєнний період до ХДБІ з фронту повернувся Яків Йосипович Гандельман (1908–?). Випускник Українського бібліотечного інституту 1936 р., за деякими даними, він залишився там працювати. З 1943 р. очолював Харківську обласну бібліотеку для дітей, у 1945 р. перейшов до бібліотечного факультету Харківського державного педагогічного інституту. Після відновлення ХДБІ Гандельман працював там до 1955 р.

Певна невизначеність фактичного матеріалу обумовлена відсутністю важливих біографічних документів. З інших авторитетних джерел достеменно відомо, що він з 1945 до 1955 р. очолював три факультети: дитячих і юнацьких бібліотек (1945–1950), бібліографії (1948–1950), бібліотекознавства (1950–1955).

У другій половині 1940-х рр. в інституті на стаціонарі навчалося 540 студентів, план прийому на перший курс становив 250 осіб (130 – на факультет бібліотекознавства, по 60 – на факультети бібліографії та дитячих бібліотек) [4; 20]. Щороку чисельність набору збільшувалася. У ці важкі часи виш потребував кризових менеджерів. Одним з них був Яків Йосипович, відносно молодий, професійний бібліотекар із солідним життєвим досвідом.

Він одночасно обіймав посаду старшого викладача кафедри організації фондів та каталогів, викладав однойменний навчальний курс, готував кандидатську дисертацію «Читацькі каталоги і рекомендаційні бібліографічні покажчики». Як декан відповідав за організацію навчального процесу, адаптацію типових навчальних планів до місцевих умов, добір кадрів і підбір баз виробничої практики, виховання і побут студентів та викладачів, оптимальне використання обмежених матеріальних ресурсів, зв'язки з бібліотеками тощо. Нездоланною проблемою була праця за сумісництвом значної частини викладачів, низький науковий ценз професорсько-викладацького складу, недосвідченість педагогів (майже половина з них нещодавно одержали вищу освіту), відсутність гуртожитку. Звісно, для розв'язання цього потрібні роки, однак щорічно випускалися фахівці, які були достатньо підготовлені за рахунок правильної організації навчання, науково-дослідницької діяльності, стабільного фінансування, мотивації здобувачів освіти.

Я. Й. Гандельман встигав читати лекції для студентів і бібліотекарів, підтримувати зв'язки з провідними книгозбірнями, виступати з доповідями на наукових конференціях, здавати кандидатські екзамени, їздити в наукові відрядження для збирання матеріалів до дисертації, спілкуватися з науковим керівником, а разом з молодими викладачами кафедри фондів і каталогів готувати до друку наочний посібник (альбом) з прикладами бібліографічного опису, зі студентами – укладати систематичні каталоги з АПП до них, як поміч місцевим бібліотекам тощо. Шкода, нині через відсутність документів ми не знаємо його подальшої долі, але наведені відомості дозволяють нам стверджувати про його гідну діяльність як керівника і педагога, перспективного науковця.

Водночас з Я. Й. Гандельманом факультет дитячих і юнацьких бібліотек у 1947–1952 рр. очолював Микола Сергійович Єгоров (1916–1980-ті ?). На той час це був другий за чисельністю бібліотечний підрозділ з однойменною випускною кафедрою (штат 6 викладачів). Єгоров закінчив

факультет української філології Харківського державного університету, мав викладацький досвід із довоєнних часів, був учасником війни. Його запросив на роботу тодішній директор інституту Ф. Т. Ковпик, він же й рекомендував його на посаду декана. Отже, Микола Сергійович викладав курс української літератури, згодом до кінця кар'єри читав психологію та педагогіку. Викладачами профільних дисциплін на факультеті були переважно випускники ХДБІ, частина з них працювала за сумісництвом.

Держава гостро потребувала «дитячих» бібліотекарів. Батькам, школі була потрібна дієва допомога у вихованні і навчанні повоєнної генерації дітей, які зазнали жахів війни, зростали й виховувалися в неповних сім'ях, значна частина з них взагалі залишилася сиротами. Дитяча бібліотека стала для них і освітнім та виховним закладом, і життєвим притулком від негативного впливу вулиці. Тому крім загальноосвітніх і спеціальних бібліотечно-бібліографічних знань випускники поглиблено вивчали педагогіку, психологію, дитячу літературу (декан викладав ці предмети), керівництво читанням дітей. Виробнича практика на старших курсах (7–8 тижнів) приходила виключно в районних та обласних дитячих бібліотеках. У цілому ХДБІ готував якісних фахівців протягом усіх років існування цієї спеціалізації.

М. С. Єгоров успішно виконував обов'язки декана до 1952 р., а потім перейшов на кафедру педагогіки і психології, працював старшим викладачем, готував кандидатську дисертацію, опублікував 10 праць з психології. У 1960–1970 рр. одночасно з викладацькою діяльністю був секретарем Вченої ради, а згодом – Ради ХДІК. Це, здавалось би, несподіване і відповідальне призначення пояснюється його фундаментальними знаннями і практикою з діловодства, набутими ще в роки Другої світової війни (є відповідний запис в його анкеті), й, звісно, філологічною освітою. Він мав каліграфічний почерк, до речі, усюди послуговувався українською мовою. Миколу Сергійовича шанували студенти і викладачі, завжди згадували його добрими словами.

Микола Степанович Демченко (1925–1974) очолював об'єднаний бібліотечний факультет: протягом 1954–1955 рр. три факультети – бібліотекознавства, бібліографії і дитячих та юнацьких бібліотек – працювали в єдиній структурі. Досвід ХДБІ засвідчив, що підготовка спеціалістів на різних факультетах мала істотні недоліки: *«Бібліотекознавці недостатньо вивчали як загальну, так і галузеву бібліографію, а бібліографи – методи пропаганди літератури»* [4]. Рішення було обумовлено необхідністю надати випускникам більш

широке коло спеціальних знань та навичок з неподільних процесів – бібліотечної справи і бібліографії, не обмежуючись типами бібліотек. У дипломі фіксувалося нове бачення фахівця «Бібліотекар-бібліограф вищої кваліфікації», тобто бібліотекар-універсал. Інститут був на підйомі. У 1955/56 навч. році в ньому здобували освіту на стаціонарі 1294 студенти і 2300 заочників, переважна більшість саме на бібліотечному факультеті [4].

Микола Степанович – учасник Другої світової війни, воював у партизанському загоні, довго хворів. Попри все, у 1946 р закінчив Олександрійський політпросвітницький технікум. Працював у сільському клубі, у 1947–1950 рр. обіймав посади старшого бібліотекаря, заступника з наукової роботи Рівненської обласної бібліотеки, одночасно навчався заочно в ХДБІ (у 1947–1950 рр.). Один із небагатьох з України закінчив аспірантуру в Московському бібліотечному інституті (1951–1954 рр.), де успішно захистив кандидатську дисертацію. З 1 серпня 1954 р. був зарахований на посаду старшого викладача кафедри бібліотекознавства, очолюваної Н. Я. Фрідьєвою.

На факультеті були введені нові навчальні плани. У них справедливо зменшилася кількість предметів, а за рахунок зменшення лекцій збільшилася кількість годин на практичні заняття, самостійну роботу; внесено корективи у виробничу практику, частину занять перенесено до бібліотек; оновлено навчально-методичне забезпечення; скорочено тижневе навантаження студентів до 36 год. на тиждень. До бібліотечного факультету увійшло книгознавче відділення, на базі якого деякий час існував факультет книгознавства. Формується ще одна кафедра – книгознавства – на чолі з молодою науковицею Т. О. Скрипник.

Головна увага педколективу під керівництвом М. С. Демченка була спрямована на успішність студентів. У середньому серед спеціальних дисциплін відмінні оцінки складали 25–35%, 60–70% – добрі при загальній успішності 93%. Це високі показники. Зростав і науковий ценз на факультеті. Якщо в 1947–1952 рр. кандидатську дисертацію захистив тільки один, то з 1953 до 1956 р. – дев’ять викладачів. Безпосередньо активність у науковій діяльності виявили декан М. С. Демченко, В. Т. Витяжков, І. І. Корнєйчик та ін., захистивши дисертації. У 1958–1959 рр. вийшли з друку 12 навчальних посібників, серед них А. А. Ашукіна про бібліотечні каталоги, Т. О. Скрипник з історії книги та тощо. Наприкінці 1956 р., через 16 років після виходу в світ 1-го випуску Вчених записок, вийшов 2-й випуск, у 1957 р. – 3-й випуск [4; 19].

Микола Степанович поступово відмовляється від проведення занять з бібліотечного циклу у зв’язку з високою затребуваністю як лектора регіонального масштабу з питань наукового атеїзму (ідеологізований аналог сучасного релігієзнавства). Він керував роботою лекторів, очолював науково-атеїстичну секцію Харківського обласного відділення Товариства з розповсюдження політичних і наукових дисциплін. Науковий атеїзм був державною політикою, його викладали в навчальних закладах, зокрема цей предмет він читав у ХДБІ.

Лекції Демченка мали на той час успіх по всій Харківщині. Він був талановитим педагогом, науковцем, популяризатором знань. Але, зважаючи на їх зміст, поза очі його називали головним безбожником Харкова. Крім виступів він багато писав, в основному з атеїзму – науково-популярні видання, статті. Людиною він був щирою, отже свідомо поширював ці знання серед населення. Комуністами були різні люди, він, за свідченням його колег, був ідейним партійцем на противагу пристосуванцям та кар’єристам. Він рано пішов з життя, не доживши до п’ятидесятиліття, через раптовий напад хронічної хвороби. Як декан він рішуче впливав на студентське життя, навчання, побут, розваги. Був вимогливим у всьому, але залишався людиною інтелігентною, доброзичливою, самостійною, не забюрократизованою, як справжній українець мав розвинене почуття гумору.

Серафим Павлович Ключарьов (1903–1976) змінив М. С. Демченка на посаді декана бібліотечного факультету, яку займав з 1960 до 1966 р. Історик за освітою, закінчив Харківський педагогічний інститут у 1934 р. Після завершення навчання очолив Центральний архів Жовтневої революції, одночасно викладав історію в альма-матер. У 1937 р. закінчив аспірантуру. Учасник Другої світової війни, мав державні нагороди, військове звання капітана. У 1946 р. відновився на посаді старшого викладача педагогічного інституту, згодом захистив кандидатську дисертацію, став доцентом. Деякий час працював завідувачем кафедри історичних наук у ХДБІ (1947–1950 рр.). За рекомендацією партійних структур був призначений директором Харківської вищої партійної школи.

У листопаді 1960 р. ректор ХДБІ О. І. Євсєєв призначає його деканом бібліотечного факультету. Серафиму Павловичу випало керувати факультетом у період реорганізації вишу. Так, у зв’язку зі створенням в країні Державної системи наукової інформації, інститут відкрив відділення науково-технічних і спеціальних бібліотек, відповідну кафедру й, по суті, першим починає підготовку кадрів для інформаційної освіти. Через

десятиліття на його базі буде сформовано нову спеціальність «Документознавство та інформаційна діяльність», відкрито новий факультет (1997 р.).

У 1964 р. ХДБІ було реорганізовано в Харківський державний інститут культури відповідно до профілю фахівців, що в ньому готували. Зміни викликали зміцнення та збільшення викладацького складу на факультеті. При ньому працювало п’ять спеціальних кафедр: бібліотекознавства, бібліографії, фондів і каталогів, технічних бібліотек і наукової інформації, книгознавства. Це дозволило навчати студентів на чотирьох відділеннях: масових і наукових бібліотек, дитячих і шкільних, технічних і книгознавства. У 1960-ті рр., як визнання авторитету Харківської бібліотечної школи, сталася локалізація в інституті єдиного в Україні науково-методичного збірника «Бібліотекознавство і бібліографія», який майже 30 років був «притулком» для українських науковців і фахівців. Його першим редактором був М. С. Демченко. Збірник продовжив й збагатив кращі традиції Учених записок ХДБІ.

Заслугою С. П. Ключарьова як декана є розуміння сприяння й контроль за нововведеннями на факультеті, правильна кадрова політика, яка їх забезпечувала, успішна адаптація навчального процесу, науково-дослідницької роботи, своєчасна підготовка документаційного забезпечення, неослабна виховна робота зі студентами і, як результат, висока відвідуваність занять, якісна академічна успішність, реалізація планів набору і випуску фахівців [20].

Нарис про деканів за перші пів віку існування ХДАК ми завершуємо резюме про Віктора Тимофійовича Витяжкова (1922–1982). Ми вважаємо це доречним, оскільки про нього йшлося в двох наших статтях [11; 12]. Віктор Тимофійович керував бібліотечним факультетом у період його розквіту – з 1966 до 1979 р. Але це зовсім не означає, що проблем не було. Більше тисячі студентів стаціонарного відділення, їх навчання, виховання, побут, перші іноземні студенти. Місць у гуртожитку хронічно не вистачало. Організація трудового семестру (студзагони, радгоспи-колгоспи) під невпинним контролем партійних структур; зростання контингенту студентів, що постійно вимагало залучення на факультет нових кадрів, які включалися в навчальний процес, не маючи педагогічного досвіду.

Декан сам знаходив для себе проблеми, постійно ініціював зміни в навчальних планах, намагаючись покращити підготовку випускників, клопотав про квартири для викладачів, брав участь у численних наукових

диспутах. Його ім'я згадується в класичних підручниках з бібліографії, а також у споминах студентів і колег, які є щасливими, що в нього навчалися чи разом з ним працювали.

Список бібліографічних посилань

1. Березюк Н., Соляник А. Олександрович Артемович Майборода // Фундатори харківської бібліотечної науково-освітньої школи. (До 90-річчя) : колект. монографія ХДАК / за наук. ред. А. А. Соляник. Харків, 2019. С. 17–22.
2. Волкова С. И. «Во всем хотелось ей дойти самой сути…» // Фрідьєва Надія Яківна (До 120-річчя від дня народження) : біобібліогр. покажч. / ХДАК ; уклад. С. В. Євсеєнко, Н. М. Березюк. Харків, 2015. С. 26–30.
3. Демченко М. С. На допомогу пропаганді науково-атеїстичної літератури // Бібліотекознавство і бібліографія. Харків, 1964. Вип. 1. С. 36–46.
4. Євсєєв О. І., Виноградов А. П., Майборода О. А. Підготовка культосвітніх працівників в Харківському бібліотечному інституті // Учені записки. Харків, 1957. Вип. 3. С. 3–51.
5. Єгоров М. С. Про зв'язок інтересу юного читача до природи з практичною діяльністю // Бібліотекознавство і бібліографія. Харків, 1972. Вип. 13. С. 95–102.
6. Кушнаренко Н., Соляник А., Березюк Н. Надія Яківна Фрідьєва // Фундатори харківської бібліотечної науково-освітньої школи (До 90-річчя ХДАК) : колект. монографія ХДАК / за наук. ред. А. А. Соляник. Харків, 2019. С. 10–14.
7. Майборода А. Харьковский библиотечный институт // Библиотекарь. 1956. № 4. С. 32–34.
8. Майборода А. Харьковский государственный библиотечный институт // Красный библиотекарь. 1941. № 6. С. 34–37.
9. Оприщенко А. Л., Кравець Г. А. Півівіковий рубіж – наші здобутки і завдання // Бібліотекознавство і бібліографія. Харків, 1979. Вип. 19. С. 12–20.
10. Сєдих В. Анатолій Анатолійович Ашукін // Фундатори харківської бібліотечної науково-освітньої школи (до 90 річчя ХДАК) : колект. монографія / за наук. ред. А. А. Соляник. Харків, 2019. С. 22–28.
11. Сєдих В., Щербініна О. Віктор Тимофійович Витяжков // Фундатори харківської бібліотечної науково-освітньої школи (до 90-річчя ХДАК) : колект. монографія / за ред. А. А. Соляник. Харків, 2019. С. 48–54.
12. Сєдих В. В., Щербініна О. П. Віктор Тимофійович Витяжков як педагог і вчений: до 90-річчя ХДАК // Короленківські читання 2019. «Бібліотеки, архіви, музеї: конвергентна цифрова комунікація, крос-медійність, клієнтоорієнтованість» : матеріали XXII Всеукр. наук.-практ. конф., Харків, 24–25 жовт. 2019 р. Харків, 2020. С. 78–86.
13. Столяров Ю., Соляник А. Давид Мойсейович Лекаренко // Фундатори харківської бібліотечної науково-освітньої школи (до 90-річчя ХДАК) : колект. монографія / за наук. ред. А. А. Соляник. Харків, 2019. С. 14–17.

14. Фрідьєва Н. Я. За перевірку боєздатності теоретичного фронту бібліотекознавства (в порядку самокритики) // Бібліотека у соціалістичному будівництві. 1933. № 3. С. 27–31.

15. Фридьева Н. Я., Балика Д. А. Изучение читателя: опыт методики / под ред. М. А. Смушковой. 2-е изд., испр. и доп. Москва ; Ленинград, 1928. 158 с.

16. Фрідьєва Надія Яківна (до 120-річчя зі дня народження) : біобібліогр. покажч. / ХДАК ; уклад. С. В. Євсеєнко, Н. М. Березюк. Харків, 2015. 74, 11 с.: фото.

17. Харківська державна академія культури: до 75-річчя з дня заснування / В. М. Шейко [та ін]. Харків, 2004. 296 с.

18. Харківська державна академія культури. До 90-річчя з дня заснування : монографія / В. М. Шейко [та ін.]. Харків : ХДАК, 2019. 253 с.

19. Харьковский государственный институт культуры. 1929–1979 / под ред. А. Л. Оприщенко. Харьков, 1979. 72 с.

20. ХДАК. Архівні фонди. Звіти про роботу інституту за 1947–1952 навчальні роки. Особисті справи Демченко М. С., Ключарьов С. П., Єгоров М. С.

002:003.349.3]:[027.54:025.17](477.411)НІБУ

КИРИЛИЧНІ ВИДАННЯ ДРУКАРНІ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ З ОСОБОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІВАНА ЛУКАШЕВИЧА У ФОНДІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ

Смирнова Світлана Миколаївна,
завідувачка науково-дослідного відділу
стародруків, цінних та рідкісних видань
Національної історичної бібліотеки України,
ORCID https://orcid.org/0000-0003-1553-5318
Україна, м. Київ

Анотація. *Розглянуто історію створення та побутування особової бібліотеки Івана Лукашевича. Представлено стародруковані видання кириличного шрифту друкарні Києво-Печерської лаври із зібрання Лукашевича, що зберігаються в НІБУ.*

Ключові слова: *особові бібліотеки, історико-культурні фонди, бібліофільство, книгознавчі дослідження.*

Annotation. *The history of the creation and existence of Ivan Lukashevich's personal library is considered. Old printed editions of the Cyrillic script of the printing house of the Kyiv-Pechersk Lavra from the collection of Lukashevich, stored in the National Historical Library of Ukraine, are presented.*

Keywords: *personal libraries, historical and cultural funds, bibliophilism, book research.*

Дослідження історії формування та побутування особових книгозбірень – один з найважливіших напрямків наукової роботи НІБУ. Історико-культурні фонди, що відображають специфіку діяльності, професійні інтереси, естетичні смаки, суспільно-політичні переконання їхніх власників, є матеріальним і духовним надбанням суспільства, вагомим джерелом книгознавчих досліджень. Різноманітні записи, книжкові знаки, що збереглися на окремих примірниках видань, надають додаткові відомості про культуру колекціонування та використання книжкових фондів, дозволяють ідентифікувати документи як такі, що належали до певного зібрання.

У XIX ст. серед бібліофілів доволі відомою була особова бібліотека І. Я. Лукашевича.

Іван Якович Лукашевич (1811–1860) народився у селі Кононівка Пирятинського повіту Полтавської губернії (нині с. Кононівка Золотоніського р-ну Черкаської обл.). Походив з козацько-старшинського роду. Виховувався у Благородному пансіоні при Московському університеті, пізніше працював у канцелярії Олександрійського повітового предводителя дворянства. У 1838–1844 рр. служив суддею Пирятинського повіту, у 1844–1850 – губернським секретарем, входив до Губернського комітету з селянської реформи. У 1853–1860 рр. був предводителем Золотоніського повіту.

«*С большим трудом, иждивением и знанием дела*» [1, с. 12] Іван Лукашевич зібрав цінну бібліотеку, яка «*по богатству старопечатных книг славянских*», іноземних видань XVIII–XIX ст. не мала собі рівних на теренах України. Особливо рідкісні примірники цієї бібліотеки описав відомий український вчений-енциклопедист М. О. Максимович (1804–1873), який користувався її фондами для написання історичних праць[1, с. 9–12].

Коли саме Лукашевич розпочав колекціонувати книги, достеменно невідомо. Декілька друкованих і рукописних книг колекції мають його записи з позначенням часу на джерела надходження. Найбільш рання дата – 1835 рік. На книгах і рукописах є написи про отримання їх у подарунок від М. О. Максимовича у 1844 р, про купівлю у М. П. Погодіна, з яким Лукашевич був знайомий, вірогідно, ще з університетського пансіону у 1848 р. Дев’ять рукописів зібрання Лукашевича належали раніше бібліотеці Межигірського монастиря. Це богословські твори і збірник повчань у списках XVI–XVII ст., написані молдавським напівуставом та українськими почерками [2, с. 5, 77–90, 103–104, 106–107].

Сучасник Лукашевича – археолог та бібліограф О. Є. Вікторов (1827–1883) згадував, з якою наполегливістю колекціонер розшукував потрібні йому раритети: «*[...] менял бывшие у него неполные экземпляры на более полные; [...] покупал для пополнения своих экземпляров часто отдельные листки или из-за нескольких листков приобретал другие экземпляры уже имевшихся в его собрании книг – причем, как страстный собиратель, за все платил в два-три дорога…*» [2, с. 5].

Окрім стародруків І. Я. Лукашевич зібрав колекцію рукописів, яка складалась як з переписаних в Україні богослужбових книг та богословських трактатів, так і з вітчизняних історичних та літературних творів. Серед них – твори Симоновського, Грабянки, «Історія русів», Густинський літопис, нотні рукописи тощо [2, с. 6], молдавські пергаменні грамоти XV–XVIII ст. [3, с. 37].

У 1859 р. колекція Лукашевича поповнилася цінним зібранням рукописів документів з історії України XVI–XVIII ст. історика, етнографа, перекладача, композитора, музикознавця Миколи Андрійовича Маркевича (Марковича; 1804–1860).

Невдовзі після смерті І. Я. Лукашевича (1860 р.) бажання придбати його цінне зібрання виявила бібліотека об'єднаних у 1862 р. Московського публічного та Рум'янцевського музеїв (нині – Російська державна бібліотека; РДБ). І хоча процес купівлі дещо затягнувся, однак саме ця бібліотека у 1870 р. стала власницею цінного зібрання І. Лукашевича. Книги церковнослов'янського друку (800 назв – майже всі основні слов'янські стародруки, починаючи від краківських видань XV ст. Швайпольта (Святополка) Фіоля, венеціанські видання, книги, надруковані у м. Цетинє (Цетине, Чорногорія) у XVI ст., видання Франциска Скорини, 120 московських видань, 80 – київських, 47 – львівських, 11 – острозьких, 8 – чернігівських, 5 – учнівських, інші рідкісні пам'ятки слов'янського друку, рукописи, у т. ч. архів українських актів з колекції Маркевича) було придбано на кошти В. Куманіна, «*служащего при читальной зале Музеев*» [3, с. 2, 8–25]. «*Приобретение этого собрания сразу выдвинуло Московскую публичную библиотеку по богатству коллекции старопечатных славянских изданий на одно из первых мест в России*» [4, с. 87]. Зібрання російських та іноземних видань XVIII–XIX ст. (переважно історичних праць), яке нараховувало до 4000 томів, упродовж 30 років знаходилося під судовою забороною і лише у 1900 р. було включено до фонду цієї ж бібліотеки [4, с. 87–88].

Книги з особової бібліотеки Івана Лукашевича завдяки наявності шрифтового екслібриса виявлено серед раритетів колекції стародрукованих видань кириличного шрифту друкарні Києво-Печерської лаври НІБУ.

Опис екслібриса: шрифтовий екслібрис, наліпка, прямокутна, текст чорного кольору в орнаментальній рамці, розміри 35 × 60 мм, текст «Изъ Библіотеки Ивана Лукашевича. №__» (середина XIX ст.). Міститься на лівому форзаці книг.

Ще однією сталою ознакою бібліотеки Лукашевича є реставровані власником корінці оправ, на яких витиснено назву книги, рік і місце видання.

Список стародруків з фонду НІБУ наводимо у хронологічному порядку.

– Служебник = Божествъныя литургія иже в святых отец наших Іоанна Златоустаго, Василіа Великаго и Прежде священная. – Київ, 1620. – [16], 1–56, 1–188, [1], 189–305, 520, [1], 306–379, [1], 380–511 = 586 с. : іл. ; 4^0. – Ілюстрації: гравюри – форта, «Успіння» (зв. титульного аркуша), 6 іл. у тексті з 6 дошок. Заставки, кінцівки, ініціали, виливні прикраси. Друк двома фарбами. Записи: на с. 1 (датований 1725 р.), 4, на вклеєній сторінці перед нахзацем. Папір незначно забруднено на кутах, є плями від вологи; оправа з втраченими застібками, шкіра потерта, подряпана, з незначними втратами. На корінці – тиснення: «Служебникъ печатанъ 1620 года въ Кіевъ».

– Агапіт, діакон. Царю Іустініану главизны поучителны. – Київ, 1628. – [6], 22 = 28 с. : іл. ; 4^0. – Ілюстрації: форта, 1 гравюра, заставки, кінцівки, ініціали, виливні прикраси. Сторінки в лінійних рамках. Записи: с. 1–6. Розриви на декількох сторінках зміцнені папером білого кольору. На корінці – тиснення: «Агапита 1623 года въ Кіевъ».

– Полуустав. – Київ, 1642. – 3–52, 55–230, 233–306, 309–338, 345–514, 517–664, 663–818, 821–890, 1–38, 65–150, 155–192, 209–222, 241–246, 249–286, 291–295, 294–299, 200 = 1106 с. ; 8^0. – Ілюстрації: ініціали, заставки, кінцівки. Сторінки в лінійних рамках. Друк двома фарбами. Відсутній титульний аркуш та декілька аркушів на початку та наприкінці книги; оправа з втраченими застібками. На корінці – тиснення: «Полууставъ Петра Могили 1643 Кіевъ».

– [Іоанн Златоуст]. Истолкованіє молитвы… – Київ, 1707. – 6–78, 78–82 = 78 арк. ; 16^0. – Ілюстрації: виливні прикраси. Відсутні 5 аркушів на

початку книги та 1 аркуш наприкінці книги, незначне загальне поверхневе забруднення. На корінці – тиснення: «Истолк. молит. Господ. 1707 Кіевъ».

– Служебник. – Київ, 1746. – [2], 288 = 290 арк. : іл. ; 2^0. – Ілюстрації: 5 гравюр; заставки, кінцівки, ініціали, виливні прикраси: рамка на титулі, оздоблення колонтитулів. Сторінки в складаних рамках. Друк двома фарбами. Запис на звороті титульного аркушу та с. [1]. Забруднення на кутах; оправа з подряпинами, нижню застібку втрачено. На корінці – тиснення: «Служебникъ 1746 Кіевъ».

Список бібліографічних посилань

1. Временник Императорского московского общества истории и древностей российских. Кн. 4. Москва, 1849. 70, X, 52, 60, 66, II с.
2. Щапов Я. Н. Собрание И. Я. Лукашевича и Н. А. Маркевича : описание. Москва, 1959. 144 с.
3. Отчет Московского Публичного и Румянцевского музеев за 1870–1872 г. Представленный директором музеев г. Министру народного просвещения. Москва : Тип. В. Готье, 1873. 163 с.
4. Клевенский М. М. История Государственной ордена Ленина библиотеки СССР имени В. И. Ленина. Т. 1. Москва, 1953. 168 с.

УДК 027.021(477.54-25)ХДНБ:02-051(477)(092)"38"]:[316.744:004.738.5]

З ДОСВІДУ МЕМОРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КАБІНЕТУ БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА ім. Л. Б. ХАВКІНОЇ (за підсумками акцій до визначних дат та подій)

Ходарєва Юліана Владиславівна,
головна бібліотекарка кабінету
бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Презентовано досвід проведення акцій до визначних дат і подій, ініційованих кабінетом бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної у соціальній мережі «Фейсбук», у т. ч. до ювілеїв ХДАК, бібліотекознавиці Л. Б. Хавкіної, директорки ХДНБ (2007–2021) В. Д. Ракитянської та ін.*

Ключові слова: *меморіальна діяльність, меморіальні акції, кабінет бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної, фейсбук, персоналії ХДНБ ім. В. Г. Короленка, ХДАК.*

Abstract. *The article presents the experience of holding events dedicated to significant dates and events initiated by the cabinet of librarianship named after L. B. Khavkina on Facebook, including anniversaries of the Kharkiv State Academy of Culture, library scholar L. B. Khavkina, Director of the Kharkiv State Scientific Library named after V. G. Korolenko (2007–2021) V. D. Rakityanska and others.*

Key words: *memorial activities, memorial events, the cabinet of librarianship named after L. B. Khavkina, Facebook, staff of the Kharkiv State Scientific Library named after V. G. Korolenko, Kharkiv State Academy of Culture.*

Меморіальна функція разом з іншими соціальними функціями (комунікаційною, інформаційною, освітньою, соціалізуючою і культурною) залишається родовою для сучасного бібліотечного закладу і завдяки збиранню та збереженню документальних джерел дозволяє йому втілювати «пам’ять людства», служити гарантом появи нових якостей соціальної пам’яті, забезпечувати стійкість громадського життя.

Спеціальна доповідачка ООН з культурних прав Фаріда Шахід вважає, що процес меморіалізації має сприяти критичному осмисленню подій минулого, щоби процеси увічнення пам’яті доповнювалися заходами, спрямованими на вдосконалення історичної обізнаності суспільства, на підтримку високоякісних дослідницьких проєктів, культурно-освітніх ініціатив [2]. А усно-історичні свідчення є надзвичайно цінним джерелом інформації з формування історичної пам’яті [3].

Однією з поширених форм реалізації меморіальної діяльності є меморіальні акції, спрямовані на увічнення окремих ювілейних дат та подій, пам’яті видатних особистостей в різних сферах людського життя – діячів науки, культури, освіти, мистецтва тощо. Власний досвід у цьому напрямі має ХДНБ ім. В. Г. Короленка і один з її структурних підрозділів, а саме кабінет бібліотекознавства ім. Л. Б. Хавкіної (далі КБ). Згідно з дефініціями Академічного тлумачного словника української мови (1970–1980) та Словника української мови у 20 т. (2010) під акцією розуміють дію, спрямовану на досягнення певної мети. Акції забезпечують необхідний простір для формулювання різноманітних наративів у культурно значущий спосіб. Проведення будь-якої меморіальної акції включає три основні етапи: організаційний, на якому розробляються Положення та інформаційний лист про проведення заходу або його

концептуальні засади; основний, що починається з поширення інформації про акцію засобами соціальних мереж, електронною поштою, активна промоція серед бібліотечної громадськості, відвідувачів бібліотеки та колег, включає також збір матеріалів, фотографій; заключний з підготовкою на основі зібраних матеріалів виступів з презентаціями для поширення результатів акції серед широкої громадськості, окремих публікацій та постів.

Першою «ластівкою» з проведення КБ меморіальних акцій стала віртуальна акція в фейсбуці «З думкою про ювіляра. 100 слів про Євгена Петровича Тамма».

Акція проходила в 2018 р. [1] та включала збір спогадів про бібліотекознавця, засновника українського бібліотечного фондознавства, історика і педагога, організатора бібліотечної освіти, враження від його викладання, цікаві події, відомі й невідомі факти з ним або про нього, висловлені ним неповторні перли. Збір матеріалів проходив паралельно в офлайн (методом інтерв'ювання) та онлайн режимах (електронною поштою та через офіційну сторінку відділу в фейсбуці) серед широкої аудиторії користувачів: відвідувачів відділу, співробітників, ветеранів бібліотеки та інших колег – випускників Харківського державного інституту культури (нині – ХДАК). Ініціаторів акції цікавило в першу чергу, яким він був для студентів, як до нього ставилися колеги, щоб зрозуміти, якою насправді була ця особистість, скласти справжній портрет цього викладача, яким його запам'ятали сучасники.

Усі отримані під час акції узагальнені матеріали були презентовані під час наукової конференції «Є. П. Тамм – видатний український бібліотекознавець і педагог», приуроченої до його 100-річного ювілею і проведеної на базі ХДАК. Захід проводився в межах міжнародної наукової конференції «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку» та зібрав представників бібліотечної та наукової громадськості Харківщини.

Резонанс, що викликала ця акція, підтверджується і сплеском активності взаємодії зі сторінкою відділу (на час завершення акції пост про неї переглянули 775 разів), численними зверненнями учасників та гостей конференції щодо публікації мультимедійної презентації для широкого загалу користувачів інтернету [5], включенням презентації як важливого джерела про Євгена Петровича в ґрунтовній статті в Українській бібліотечній енциклопедії.

Дійсно безцінними сьогодні стають відверті слова про ювіляра, якого, на жаль, уже немає з нами, спогади студентів 1950–1960-х рр., 1970-х і 1980-х років та колег, з якими він працював пліч-о-пліч. Також необхідно відмітити, що змалювати портрет дійсно талановитого викладача в контексті епохи, що минула, допомогли і люб’язно надані інтерв'юерами світлини тих часів – з другої половини 1950-х до 1980 рр.

Наступною визначною датою, до якої була організована нова меморіальна акція, стало святкування 90-річчя заснування ХДАК.

До акції «З думкою про Харківську державну академію культури. Вітання з ювілеєм» висловити власні вітання закладу, де пройшли студентські роки не одного покоління бібліотекарів і бібліографів, книгознавців і музеєзнавців, теоретиків і практиків, запрошувалися випускники alma mater різних років. Звісно, що за 90 років змінювалися його назви, зароджувалися наукові школи, формувався науково-педагогічний склад, виховувалися нові лідери та зміцнювався його престиж. Тому ініціаторам акції було дуже цікаво дізнатися, як згадують випускники виш сьогодні, чим їм запам’ яталися її викладачі? Які побажання хотілося б висловити рідному навчальному закладу у найближчому майбутньому. Учасників не обмежували у форматі представлення матеріалів – приймалися будь-які фотографії, листівки, подкасти чи відео, а основним майданчиком збору інформації знову стала офіційна сторінка відділу в фейсбуці. Результати акції були оприлюднені в доповіді на круглому столі «Харківська бібліотечна науково-освітня школа: зв'язок та спадкоємність поколінь», що відбувся в межах міжнародної науково-практичної конференції «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку».

Проведення третьої меморіальної акції виявилося за масштабом ще більшим за дві попередні, що пояснюється і значущістю наступної події – 150-річчям від дня народження української бібліотекознавиці Л. Б. Хавкіної. Отже, акція «Любов Борисівна Хавкіна вчить нас» тривала протягом ювілейного року. Гібридний формат, обраний для реалізації івентів через запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів, виявився доцільним та ефективним.

Акція розпочалася промоакцією «Л. Б. Хавкіній – 150!» – фотосесією у спеціальних фірмових футболках у різних локаціях книгозбірні. До фотосесії згодом долучалися нові учасники, серед яких знані науковці, відомі в місті та країні бібліотекарі й бібліографознавці (Н. М. Березюк,

І. О. Давидова, Л. А. Лугова, Л. А. Поперечна, А. А. Соляник, В. В. Сєдих та ін.). Під час V Міжнародного молодіжного форуму молодих бібліотекарів ВГО УБА «Партнерство & Співпраця» відбувся флешмоб за участю членів Президії УБА, оргкомітету та журі Всеукраїнського конкурсу імені Л. Б. Хавкіної на кращу наукову роботу та інноваційний проєкт, що транслювався в прямому етері форуму. Акція продовжилася флешмобами «Л. Б. Хавкіна разом з нами!» з прижиттєвими працями ювілярки. Серед унікальних і цінних видань, використаних флешмоберами, – каталог першого в країні музичного відділу, відкритого в Харківській громадській бібліотеці у 1903 р., перший навчальний посібник з бібліотечної справи, нагороджений на Всесвітній виставці у Льєжі 1905 р., фундаментальні праці ювілярки, видані нею власним коштом, тощо. Паралельно з цим розпочався збір думок, вражень, рефлексій «Л. Б. Хавкіна і Ти. Грані взаємодії» про фундаторку вітчизняної бібліотечної освіти, знаного науковця, невтомного популяризатора кращого зарубіжного досвіду, теоретика та практика, мудрого вчителя та ініціативного лідера як серед відвідувачів і користувачів книгозбірні (офлайн), так і серед відвідувачів сторінки відділу у фейсбуці (онлайн).

Власними міркуваннями щодо ціннісних орієнтирів, життєвого кредо, концептуальних ідей, запропонованих Любов’ю Борисівною й актуальних донині, ділилися молоді науковці і бібліотекарі – учасники Всеукраїнського конкурсу імені Л. Б. Хавкіної на кращу наукову роботу та інноваційний проєкт. Ці роздуми увійшли до матеріалів конкурсу «Бібліотека & Creative» і стали доступними для широкої аудиторії користувачів.

Важливою стала віртуальна складова акції: серія постів зі спеціальним хештегом #Хавкіна150 та загальним заголовком «Хавкіна вчить нас». що розкривала особистість бібліотекознавиці, її внесок у розвиток теорії та практики бібліотечної справи, вшанування пам’яті професійним співтовариством. Привернули увагу інтернет-спільноти опубліковані на сторінці КБ у фейсбуці вітання від сучасників Л. Б. Хавкіної (за матеріалами архівних та особових фондів), інтерв’ю доцента ХДАК, кандидата педагогічних наук В. В. Сєдих, окремі пости співробітників ХДНБ ім. В. Г. Короленка, що розкривають Л. Б. Хавкіну як яскравого перекладача. На заклик короленківців відгукнулися працівники різних книгозбірень країни – бібліотек ЗВО, публічних, наукових, національних, а Українською бібліотечною енциклопедією на честь

непересічної жінки та знакової для бібліотечної галузі особистості започатковано флешмоб «Слово про Хавкіну». Під час флешмобу поширювалися висловлювання відомих представників бібліотечного співтовариства про науковицю, що мали стати фрагментами її портрету.

Високу оцінку акції та схвальні відгуки організатори отримали від корифеїв харківської науково-освітньої школи, авторитетних представників галузі, бібліотекарів як особисто, так і в соціальній мережі «Фейсбук». *«Чудова ініціатива! Нове прочитання класика бібліотекознавчої думки неодмінно подарує натхнення творити власні ідеї й реалізувати нові проєкти», «…Спасибі за активну співпрацю, небайдужість до бібліотечної історії, непідробну глибинну зацікавленість і шану, які ви виявляєте до постаті славетної бібліотекознавиці!» (Lidiia Poperechna).* До трійки постів інших учасників, що набрали найбільшу кількість вподобань, увійшли інтерв'ю В. В. Сєдих, флешмоб за участю Л. А. Поперечної та публікація Є. Ю. Лукшиної про Л. Б. Хавкіну в «Календарному кошику» НБ Харківського науково-технічного університету сільського господарства ім. П. Василенка. Усі учасники нагороджені фірмовою футболкою [4]. Церемонію нагородження проведено завідуючою кабінету бібліотекознавства Н. І. Капустіною.

Сумна звістка про передчасну смерть Валентини Дмитрівни Ракитянської – очільниці ХДНБ ім. В. Г. Короленка 23 жовтня 2021 р. дала імпульс до початку нової меморіальної акції зі збору спогадів, вражень, згадок, думок і фотографій про цю непересічну особистість, легенду бібліотечної справи Слобожанщини на офіційній сторінці відділу у фейсбуці.

Одночасно книгозбірнею відкрито цифрову Книгу споминів про Валентину Дмитрівну (https://library.korolenko.kharkov.com/biblioteka/knyha-spivchuttiv/inmemory-rakytianska-v-d/), що оперативно поповнювалася надісланими на адресу бібліотечного закладу, колективу, адміністрації та рідних повідомленнями, згадками, словами підтримки. Також розпочато збір матеріалів про В. Д. Ракитянську, опублікованих у пресі, на офіційних вебсторінках, порталах ЗМІ та окремих установ.

Через рік, на роковини від дня смерті Валентини Дмитрівни, акцію зі збору висловлювань, згадок про неї продовжено. Її результати було оприлюднено під час круглого столу, організованого в межах науково-практичної конференції «Короленківські читання 2023» «І її життя

продовжиться серед нас…» (відеозапис: https://drive.google.com/file/d/1-iDXMMsO2NuvmaXTikMypfF-QnoBEvt0/view?usp=sharing).

Бібліотечний колектив вшанував пам’ять улюбленої директорки спогадами про неї, також опублікованими на сторінці у фейсбуці. Ця дія сколихнула громадськість та надихнула багатьох на щирі і прості слова, спогади.

Крім соціальних мереж короленківці використовували і мобільні застосунки та месенджери, багато відвертих, сповнених поваги, шани і любові до керівниці бібліотеки слів, особистих фотографій, віршів було опубліковано в групі «Дирекція» мобільного застосунку «Вайбер». У пам’яті співробітників книгозбірні вона залишилася мудрим керівником, чуйною, щирою, людяною, талановитою та цілеспрямованою особистістю.

Проаналізувавши отримані в рамках означеної акції слова та співчуття, можна зробити висновок: власним життям, ставленням до роботи і колег Валентина Дмитрівна залишила про себе добру згадку, спомини про неї закарбувалися в пам’яті багатьох людей різних професій, різного віку та статі.

Слова співчуття одними з перших надіслали керівники і представники національних, обласних, наукових бібліотек, архівів, музеїв (ОННБ, Національної наукової медичної бібліотеки України, Чернігівської ОУНБ ім. В. Г. Короленка, Харківської обласної бібліотеки для юнацтва, Наукових бібліотек Ужгородського національного та Харківського національного медичного університетів та ін.), професорсько-викладацький склад харківських вишів, серед яких ХДАК, крім того, відомі активісти, нащадки родин Д. І. Багалія і О. М. Бекетова, колишні колеги та співробітники, давні та нові партнери, з якими бібліотека на чолі з Валентиною Дмитрівною плідно співпрацювала.

Усі вони й багато інших також знайшли своє відображення в Книзі співчуттів. Однак найчисленнішими виявилися згадки, спомини, слова співчуття колег і підлеглих Валентини Дмитрівни, з якими вона працювала для розбудови однієї з найбільших книгозбірень країни пліч-о-пліч 14 років.

Таким чином, усні історичні свідчення є надзвичайно цінним джерелом інформації з формування історичної пам’яті регіону, тому меморіальні акції стають невід’ємною складовою реалізації багатокомпонентних та комплексних проєктів, дають імпульс для подальших наукових розвідок. А зібрані під час їх записи

використовуються для підготовки круглих столів, науково-практичних конференцій, ювілейних персональних біобібліографічних виставок та експозицій, біобібліографічних покажчиків, окремих розділів інтегрованих цифрових ресурсів задля того, щоб зробити історію більш живою та персоналізованою.

Список бібліографічних посилань

1. Кабінет бібліотекознавства імені Л. Б. Хавкіної : [офіц. сторінка у соц. мережі Фейсбук] / Кабінет бібліотекозн. ім. Л. Б. Хавкіної Харків. держ. наук. б-ки ім. В. Г. Короленка. Харків, 2015. URL: https://www.facebook.com/profile.php?id=100064380653646.

2. Меморіальні дошки як доказ злочинів РФ у Криму / А. Воробйова, М. Суляліна, О. Охредько, Т. Личко. Київ, 2023. С. 8. URL: https://almenda.org/wp-content/uploads/2023/07/%D0%9C%D0%95%D0%9C%D0%9E%D0%A0%D0%86%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%86-%D0%94%D0%9E%D0%A8%D0%9A%D0%98-%D0%AF%D0%9A-%D0%94%D0%9E%D0%9A%D0%90%D0%97-%D0%97%D0%9B%D0%9E%D0%A7%D0%98%D0%9D%D0%86%D0%92-%D0%A0%D0%A4-%D0%A3-%D0%9A%D0%A0%D0%98%D0%9C%D0%A3_%D0%A6%D0%93%D0%9F-%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9C%D0%95%D0%9D%D0%94%D0%90_2023.pdf.

3. Слотюк Г. М. Усна історія в бібліотечному просторі (з досвіду роботи Вінницької ОУНБ ім. К. А. Тімірязєва) // Усна історія: теорія і практика досліджень на сучасному етапі : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., Вінниця, 29–30 жовт. 2020 р. Вінниця, 2021. С. 18. URL: https://library.vn.ua/e-library/katalog/materiali-vii-mizhnarodnoii-naukovo-praktichnoii-konferencziii.

4. Ходарєва Ю. Підсумки акції «Любов Борисівна Хавкіна вчить нас» // Бібліотека : бюл. Укр. бібл. асоц. 2021. № 4. С. 3. URL: https://ula.org.ua/images/documents/4966/UBA_bulleten4%20(2021).pdf.

5. Ходарєва Ю. В. Спадкоємність поколінь освітньо-наукової школи Євгена Петровича Тамма: до 100-річчя Є. П. Тамма : [мультимедійна презентація за результатами акції у мережі Фейсбук] / ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Електрон. дан. (18 слайдів). Харків, 2018. URL: https://drive.google.com/file/d/1dy71av9y-9wN6RMlVSe_NCvooIr9JsZv/view?fbclid=IwAR06m8OEMYL7JWvgyZnHUS5SSAbFUUmfiEmqn2tccWUgXr5oNsxuJndX-ds.

УДК [027.7:[930.85:008]]:004.77(477.54)НЮУ“364”

ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (досвід Наукової бібліотеки Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого)

Шевченко Марина Олександрівна,
провідна бібліотекарка
сектору рідкісних видань і дисертацій
Наукової бібліотеки
Національного юридичного
університету ім. Ярослава Мудрого,
доктор філософії з інформаційної,
бібліотечної та архівної справи
Україна, м. Харків

Анотація. *Представлено досвід Наукової бібліотеки Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого зі збереження історико-правової спадщини в умовах воєнного стану. Пріоритетними напрямами діяльності НБ визначено оцифрування рідкісних та цінних документів та забезпечення доступу до їхніх цифрових копій.*

Ключові слова: *збереження документної спадщини, оцифрування документів, документна спадщина, історико-правова спадщина, цифрові колекції, цифрові копії, забезпечення доступу, бібліотеки закладів вищої освіти, Наукова бібліотека Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.*

Annotation. *The abstracts of report describe the experience of preserving historical and legal heritage in the Scientific Library of Yaroslav Mudryi National Law University under the conditions of martial law. Priority activities for the Scientific Library is identified. The Scientific Library's primary tasks are to digitize rare and valuable documents and to provide access to their digital copies.*

Keywords: *preservation of documentary heritage, digitization of documents, documentary heritage, historical and legal heritage, digital collections, digital copies, provide access, university libraries, Scientific Library of Yaroslav Mudryi National Law University.*

В умовах цифровізації, становлення цифрового суспільства, поширення таких загальносвітових ініціатив, як Open Access, Open Education та Open Science кардинальних змін зазнали й вимоги суспільства

до можливостей отримання необхідної інформації, зокрема й з метою здобуття освіти та здійснення наукових досліджень. Бібліотеки як центрові ланки у формуванні інформаційно-комунікативного, освітньо-наукового та соціокультурного середовища миттєво реагують на виклики сьогодення та стають повноправними суб'єктами інформаційного простору [2, с. 40], освоюючи нові, часом інноваційні, способи та методи надання інформації і даних для задоволення сучасних потреб користувачів. Також не можна оминути увагою того, що на діяльність бібліотек значно вплинуло повномасштабне російське вторгнення в Україну, що спричинило зміну умов провадження освітнього та наукового процесів у нашій країні (зокрема, перехід на онлайн-навчання, дистанційне обслуговування користувачів тощо).

НБ НЮУ ім. Ярослава Мудрого, адаптуючи власну діяльність до надскладних умов роботи, сконцентрувала увагу головним чином на подальшому, здебільшого онлайн, забезпеченні інформаційних потреб та запитів професорсько-викладацького складу та здобувачів вищої освіти, а також на збереженні документів, зокрема історико-правової спадщини, що є унікальною частиною документної спадщини України. У фонді рідкісних видань (XVIII – початку XX ст.) бібліотеки зберігаються такі колекції документів: стародруки, рукописи, літографії, дисертації, періодичні видання, книги з автографами відомих учених-юристів (XIX–XX ст.), книги з екслібрисами тощо. Досліджуючи попит академічної спільноти, було з'ясовано, що документи з рідкісного фонду бібліотеки є потужною базою для здійснення ґрунтовних досліджень сьогодення. Так, активно використовуються фундаментальні наукові праці представників Харківської школи права (зокрема, С. Й. Вільнянського, В. М. Гордона, М. А. Гредескула, М. М. Гродзинського, В. П. Даневського, М. О. Максимейка, М. І. Палієнка, В. І. Сливицького та ін.), у яких комплексно розкрито становлення та розвиток юридичної освіти та науки XIX – початку XX ст.

У часи російської агресії питання збереження історико-правової спадщини XVIII – початку XX ст. стоїть на порядку денному як одне з пріоритетних. Тому НБ було прийнято рішення про продовження реалізації проєкту оцифрування цінних та рідкісних видань з метою збереження вмісту цих документів, забезпечення його доступності користувачам, а також популяризації документної спадщини історико-правової тематики. Частину цифрових копій документів представлено в

eLEGALIUM за такими розділами: «Представники Харківської школи права (XIX – поч. XX ст.)», «Підручники XIX – поч. XX ст.», «Рідкісні видання середини XX ст.» [4].

Але, враховуючи наслідки, до яких можуть призвести військові дії, наша книгозбірня поставила перед собою завдання з розширення проєкту оцифрування та визначила пріоритетом для першочергового виконаання іноземні видання XVIII – початку XX ст. (французькою, німецькою, англійською, польською, чеською, італійською та іншими мовами). Нині оцифровуються наукові праці, присвячені таким актуальним тематикам, як міжнародні відносини, міжнародне право, права людини, воєнне право тощо (наприклад, Delaquis E. Die Rehabilitation Verurteilter (Berlin, 1906), Fuhrmann R. Das Seestraßenrecht (Lübeck, 1909), Garner J. W. La réglementation internationale de la guerre aérienne (Paris, 1923) та ін.).

Також важливо акцентувати на тому, що бібліотека завжди була відкрита до співпраці. Так, цьогоріч кафедра криміналістики та НБ НЮУ ім. Ярослава Мудрого стали партнерами корпоративного науково-просвітницького цифрового проєкту «Цифрова бібліотека з криміналістики та судової експертизи». Цей проєкт передбачає збереження та популяризацію наукових здобутків видатних криміналістів та судових медиків (зокрема, М. С. Бокаріуса, М. М. Бокаріуса, В. П. Колмакова, О. Н. Колесниченка, В. О. Коновалової та ін.) з метою сприяння здійсненню ґрунтовних наукових досліджень, впровадження їхніх результатів як на практиці, так і в освітній процес університету [1]. Нині проводиться робота з реалізації першого напряму – «Криміналістика та судова медицина в історичному та сучасному вимірах», присвяченого 125-річчю від дня народження професора М. М. Бокаріуса, 85-річчю кафедри криміналістики та 220-річчю НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Уже презентовано наукові праці відомого вченого в галузі судової медицини та криміналістики професора М. М. Бокаріуса [1; 3]. НБ, як учасник цього проєкту, відібрала наукові праці авторства професора М. М. Бокаріуса з фонду, забезпечила їх оцифрування на власній сканувальній техніці, надала коректні бібліографічні описи відсканованих документів, розробила сайт (використовуючи Google сайти – структурований інструмент для створення вікі- та вебсторінок) для презентації відсканованого матеріалу, здійснює його наповнення й управління блочними елементами.

Отже, одним із пріоритетних напрямів діяльності в умовах воєнного стану НБ НЮУ ім. Ярослава Мудрого визначає реалізацію комплексу

заходів зі збереження історико-правової спадщини з власних фондів, яка датується XVIII – початком XX ст., зокрема продовжується реалізація проєкту з оцифрування цінних і рідкісних видань. Але важливо наголосити, що проєкт зазнає певних змін із врахуванням сьогоднішніх реалій. Насамперед це пов'язано з нагальною потребою в оцифруванні більшої кількості документів з метою збереження інформації, що міститься в них.

Створення цифрових копій та формування цифрових колекцій надає змогу НБ розкривати інформаційний потенціал фонду, розширювати джерельну базу правознавчих досліджень, зберігати вміст цінних та рідкісних юридичних видань, формувати якісний та комфортний освітньо-науковий простір для якісного та повноцінного забезпечення інформаційних потреб професорсько-викладацького складу та здобувачів.

Список бібліографічних посилань

1. До 220-річчя Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого – новий науково-просвітницький цифровий проєкт: «Цифрова бібліотека з криміналістики та судової експертизи» // Facebook. Кафедра криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. 2024, 11 верес. URL: https://bit.ly/fblinkforensics (дата звернення: 18.09.2024).

2. Кузьменко О. І., Загуменна В. В. Трансформація та розширення функцій бібліотек у сучасному цифровому просторі // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2021. № 3. С. 38–44. DOI: https://doi.org/10.32461/2409-9805.3.2021.244715.

3. Цифрова бібліотека з криміналістики та судової експертизи = Digital library on criminalistics and forensic examination 2024 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. Криміналістики. Харків, 2024– . Останнє оновлення: 26.09.2024. URL: https://sites.google.com/nlu.edu.ua/forensics (дата звернення: 26.09.2024).

4. eLEGALIUM / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Наук. б-ка. Харків, 2012. Останнє оновлення: 18.10.2023. URL: https://bit.ly/elegalium (дата звернення: 18.09.2024).

ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЦИФРОВОГО АРХІВУ ДОКУМЕНТІВ ПРО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ

УДК 930.25:004]:355.48(470:477)”2022/2024”]:027.021(477.54-25)ХДНБ

СТВОРЕННЯ ЦИФРОВОГО АРХІВУ ДОКУМЕНТІВ ПРО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ: ДОСВІД ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ім. В. Г. КОРОЛЕНКА

Петренко Наталя Валентинівна,
директорка Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка,
голова Харківського обласного відділення (філії)
ВГО Українська бібліотечна асоціація,
заслужений працівник культури України;
Вірютіна Катерина Миколаївна,
заступниця директора з бібліотечної роботи
ХДНБ ім. В. Г. Короленка;
Козоріз Лариса Павлівна,
в. о. завідувачки відділу наукової систематизації,
предметизації та організації систематичних
каталогів ХДНБ ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Розглянуто досвід ХДНБ ім. В. Г. Короленка зі створення цифрового архіву документів про російсько-українську війну. Висвітлено етапи реалізації проєкту від збору матеріалів до створення власної платформи архівування. Проаналізовано проблеми, що виникали в процесі роботи, та шляхи їх вирішення. Увагу приділено значенню проєкту для збереження історичної пам'яті та протидії дезінформації.*

Ключові слова: *Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, російсько-українська війна, документування, архівування, цифровий архів, цифрові проєкти.*

Annotation. *The article examines the experience of the Korolenko Kharkiv State Scientific Library in creating a digital archive of documents about the Russian-Ukrainian war. The stages of project implementation are highlighted, from the collection of materials to the creation of its own archiving platform and the involvement of international partners.*

The problems that arose in the course of the work and the ways to solve them are analyzed. Particular attention is paid to the importance of the project for preserving historical memory and countering disinformation..

Keywords: *Korolenko Kharkiv State Scientific Library, Russian-Ukrainian War, documentation, archiving, digital archive, digital project.*

З перших днів війни колектив ХДНБ ім. В. Г. Короленка долучився до документування воєнних злочинів РФ. Розуміючи важливість збереження історичної пам’яті та протидії дезінформації, фахівці бібліотеки вносили інформацію про пошкоджені та знищені об’єкти культурної спадщини на Об’єднану платформу культури та медіа під час війни, позначали на інтерактивній мапі культурні втрати; популяризували ініціативи зі збереження свідчень про війну – поширювали інформацію про міжнародну платформу «#Моя Війна»; започаткували власний мультиплатформний проєкт «Бібліотеки Харківщини в умовах воєнного стану: хронологія бібліотечного спротиву»; долучилися до проєкту ВГО УБА «Архівування документів про війну». Саме ця ініціатива об’єднала українських бібліотекарів та волонтерів задля збереження свідчень російської агресії та спротиву України. У межах проєкту з самого початку війни почала створюватися колекція документів, присвячених подіям війни, волонтерському руху, міжнародній підтримці, культурі під час війни, особистим історіям українців, також збиралися заяви українських політиків та держслужбовців тощо. Усі матеріали акумулювалися в тематичних папках. З метою забезпечення їх тривалого зберігання в одному місці ВГО УБА уклала меморандум з американською компанією Portico, що дозволяло розмістити заархівовані документи на її серверах [1].

Фахівці ХДНБ вбачали головним завданням фіксування доказів російської агресії проти бібліотек, у першу чергу книгозбірень Харківщини, та свідчення культурного спротиву. Для цього використовувалися списки публікацій з соціальних мереж, сайтів бібліотек Харківського регіону, офіційних органів влади, що були сформовані в рамках проєкту «Бібліотеки Харківщини в умовах воєнного стану». Цими документами поповнювали тематичні рубрики, підрубрики, присвячені роботі бібліотек в умовах війни. З 2022 р. робота велася обмеженим колом осіб, які змогли мобілізуватися в непрогнозованих умовах. З 2023 р. діяльність значно пожвавилася: до складу команди увійшли нові учасники, було розширено тематичний склад рубрик

(додалися «Декомунізація і деколонізація. Харків і Харківщина», «Міжнародна підтримка Харкова» та ін.).

Досвід бібліотек України з архівування документів про війну висвітлено на XII Всеукраїнській онлайн-школі бібліотечного журналіста за темою «Бібліотечна журналістика під час війни: фіксуємо, документуємо, генеруємо контент». На той час координаторка проєкту, завідувачка відділу НТБ Національного університету «Львівська політехніка» Людмила Метельська окреслила основні напрями реалізації проєкту, акцентувала, що найбільшу кількість документів заархівували бібліотекарі Харкова. Їх активна участь щодо документування, меморіалізації та фіксації подій війни сприяла передачі прав координування проєктом ХДНБ, як одному з провідних методичних центрів України.

У квітні 2023 р. сформовано робочу групу з провідних фахівців ХДНБ, учасники якої розпочали підготовчі роботи щодо продовження архівування. У тісній співпраці з іншими учасниками проєкту досліджувалися питання розвитку архіву: оптимізація процесів зберігання, накопичення документів, їх класифікація за тематичними рубриками; пошук платформи для збереження та надання доступу до цифрової колекції. Для інформування громадськості, забезпечення прозорості та залучення нових партнерів на сайті ХДНБ у розділі «Проєкти. Гранти» було створено сторінку «Архівування документів про війну»: https://library.korolenko.kharkov.com/arkhivuvannja-dokumentiv-pro-vijnu/.

Слід зазначити, що еволюція проєкту пройшла кілька етапів, кожен з яких був зумовлений наявними ресурсами та завданнями. Архівування розпочалося з екстреного збору матеріалів, що зберігалися у вільному форматі. Однак з часом виникла потреба в систематизації та обробці матеріалів, їх ефективному впорядкуванні. Необхідно було забезпечити узгодженість метаданих, перевірити достовірність матеріалів та усунути дублювання. Задля якісного та кількісного аналізу завантажених документів робочою групою було прийнято рішення тимчасово припинити архівування та перенести весь накопичений масив на потужності ХДНБ.

Загалом було завантажено 23 Гб: 43 247 файлів (заархівовані документи і файли з метаданими до них); 9241 папку, створених 38 бібліотеками і 5 волонтерами. Аналіз ускладнювали певні недоліки: зайве дублювання папок; невідповідність документів тематиці рубрик; занадто ієрархічна структура (інколи з порожніми папками); помилки у метаданих документів або відсутність цих даних.

Після ретельного аналізу робочою групою всі матеріали було згруповано за 6 тематичними напрямами (розділами): «Державна політика», «Докази російської агресії», «Докази українського спротиву», «Волонтерський рух в Україні», «Міжнародна підтримка», «Культура під час війни». Кожний розділ включав підрозділи, наприклад, «Докази російської агресії» було поділено на підрозділи «Руйнування, злочини», «Некрологи», «Особисті історії». Наступним кроком стало якнайшвидше відновлення процесу архівування. Для цього файли тимчасово завантажувалися на спільний Google-диск. До процесу активно підключилися фахівці двох наукових бібліотек Харкова: ДБТУ та Харківського національного університету радіоелектроніки, але комунікація з усіма іншими учасниками проєкту не припинялася.

Паралельно велася робота з пошуку оптимальної платформи архівування. Через відсутність готового програмного забезпечення, що мало повноцінно відповідати завданням проєкту, було прийнято рішення розробити власний програмний продукт. Функціонал розробленої платформи дозволив зберігати та управляти документами, надав можливість операторам налаштовувати необхідні поля, завантажувати файли у різних форматах (pdf, jpeg, mp4), вносити та редагувати метадані документів. Для опису метаданих було обрано стандарт Dublin Core, що дозволяє охарактеризувати кожний документ за ключовими параметрами: автор, дата, тема тощо.

Ефективне наповнення архіву, енергонезалежність та автономність усіх технологічних процесів вимагали забезпечення проєкту необхідними технічними засобами: серверним сховищем, ноутбуками, акумуляторами тощо. Для подальшого розвитку були потрібні додаткові кошти, що спонукало команду фахівців ХДНБ шукати позабюджетні джерела та подати заявку на участь у грантовій програмі УКФ «Короткострокові культурно-мистецькі проєкти».

Проєкт «Формування цифрового архіву документів про російсько-українську війну» був підтриманий УКФ, і з липня 2024 року розпочалася його реалізація. Було визначено наступні цілі: наповнення цифрової платформи (архіву) та його представлення в інтернеті (сайту архіву); забезпечення його популяризації та просування.

Відповідно до термінів реалізації грантового проєкту (два місяці) та кількісного складу команди було заплановано перенести на цифрову платформу архіву 2300 документів, з понад 20 тисяч заархівованих. Матеріали відбиралися відповідно до таких критеріїв: наявність найбільш

повних метаданих та висока якість збережених файлів. При відборі каналів архівування перевага надавалася відкритим інтернет-ресурсам: офіційним сайтам органів державної влади та їх сторінкам у соціальних мережах, а також публікаціям з верифікованих ЗМІ. Були визначені хронологічні межі архівування: 24 лютого 2022 р. – листопад 2023 р.

Для результативної роботи команда проєкту мала опанувати інструментарій адміністративної платформи та розпочати наповнення архіву. Було проведено два тренінги; розроблено інструкції щодо алгоритму архівування та правил заповнення полів (зі зразками тематичних записів); постійно надавалися практичні консультації операторам проєкту. Зазначимо, що вже на початку реалізації проєкту команду поповнили 6 фахівців ХДНБ та співробітник НБ ДБТУ. Збільшення кількості операторів архівування дозволило наповнити архів на 1962 документи більше, ніж було заплановано.

Таким чином, під час реалізації грантового проєкту на платформу було перенесено 4265 документів, заархівованих 13 бібліотеками – учасницями: ЦМБ ім. М. Л. Кропивницького м. Миколаєва; Наукових бібліотек ДБТУ, Харківського національного університету радіоелектроніки, Тернопільського національного педагогічного університету; НБ ім. М. А. Жовтобрюха Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка; бібліотек Одеського національного медичного університету, Університету Григорія Сковороди в Переяславі, Сумського державного університету, Полтавського державного аграрного університету; ХДНБ ім. В. Г. Короленка; Чернігівської ОУНБ ім. В. Г. Короленка; Дніпровської ЦМБ; Центральної бібліотеки Козельщинської селищної ради.

При наповненні цифрового архіву були створені нові тематичні підрубрики: наприклад, у розділі «Державна політика» виокремлено підрозділи «Заяви та звернення українських політиків, держслужбовців», «Діяльність Верховної Ради України», «Відновлення населених пунктів та поселень», «Декомунізація, деколонізація», «Державна допомога населенню», «Обмін полоненими», «Нагороди, відзнаки», «Підтримка ветеранів», «Повернення дітей»; а інформацію в розділі «Докази українського спротиву» деталізовано за підрубриками «Діяльність Збройних Сил України», «Спротив цивільних», «Діяльність Служби безпеки України», «Інформаційний спротив (викриття фейків, маніпуляцій)».

До списку каналів архівування увійшло 175 назв. Найбільше документів заархівовано з фейсбук-сторінки Верховної Ради України, офіційних інтернет-представництв органів місцевого самоврядування Одеської, Миколаївської, Харківської областей та регіональних ЗМІ: «Суспільне Новини», «Одеса Новини», «Чорноморські новини», «Громада Груп», «Харківський прес-клуб» тощо.

Реалізація гранту супроводжувалася потужною інформаційною кампанією – опубліковано 19 матеріалів на власних (сайт, соціальні мережі ХДНБ) та партнерських медійних майданчиках: «Громада Груп» [3], «Харківський прес-клуб», «Новинний портал GX» та ін. Актуальність, значимість та успіх реалізації проєкту підтверджено відвідуваністю архіву (на 1 жовтня 2024 р. – 4970 звернень) та позитивними відгуками користувачів. Таким чином, попри складні умови, спричинені повномасштабним вторгненням (повітряні тривоги, обстріли, відключення електроенергії), усі завдання проєкту було виконано. Сайт архіву розгорнуто на сервері ХДНБ (http://digitalarchivewar.korolenko.kharkov.com/). Його вебінтерфейс є інтуїтивно зрозумілим та зручним у користуванні, реалізовано функціонал пошуку документів за назвою, автором, джерелом, ключовими словами, видавцем. Доступ до архіву також забезпечено з сайту бібліотеки з розділів «Проєкти та гранти» https://library.korolenko.kharkov.com/tsyfrovyj-arkhiv-dokumentiv-pro-rosijsko-ukrainsku-vijnu/) та «Ресурси».

Тому можемо зробити висновок, що у 2024 р. всеукраїнський проєкт «Архівування документів про війну» вийшов на новий етап свого розвитку. Важливими завданнями для подальшої координації проєкту фахівці ХДНБ вбачають: вдосконалення організації роботи, процесів ретро- та поточного архівування; актуалізацію сайту, підвищення його доступності та інклюзивності; розширення кола його учасників; популяризацію ресурсу. Передбачається презентація архіву на професійних майданчиках (бібліотеки, наукові установи), у т. ч. зарубіжних. Вважаємо, що активна взаємодія з міжнародними партнерами сприятиме ефективній протидії дезінформації та популяризації історичних матеріалів, що документують події війни та боротьбу України за незалежність.

Надалі для операторів архіву планується проведення циклу тренінгів та семінарів, здійснюватиметься активна комунікація з партнерами, що дозволить стати архіву більш репрезентативним. Нині вже маємо досвід

ефективної співпраці щодо розміщення посилань на споріднений проєкт Дніпропетровської ОУНБ ім. Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія «Бібліотеки Дніпропетровщини: хроніки війни». У планах – створення окремої сторінки на сайті архіву, де будуть представлені партнерські проєкти, присвячені документуванню подій війни.

Таким чином, досвід, який набули учасники проєкту, довів, що українські бібліотекарі ефективно долають виклики воєнного часу, здатні проявляти гнучкість та адаптуватися до складних і непередбачуваних умов війни. Цифровий архів став платформою, що об'єднала зусилля бібліотечної спільноти України у формуванні доступного та глобально орієнтованого ресурсу для збереження документальних свідчень про російсько-українську війну.

Список бібліографічних посилань

1. Про архів // Цифровий архів документів про російсько-українську війну : сайт. URL: http://digitalarchivewar.korolenko.kharkov.com/site/about (дата звернення: 08.10.2024).

2. Метельська Л. Проєкт УБА «Архівування документів про війну»: досвід та перспективи : Перший день #12ВсеукраїнськаШБЖ. : [відеозапис виступу 30 трав. 2023 р.] // Youtube. Бібліотека Короленка / @MsAnngelina. 1 відеофайл (5:38:38 хв.), див. виступ: 23:18 – 1:04 хв. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Uo7xP9g6JLs&list=PLrXeKiSsJYSgbNQhVwZAzPKGjS97EXnm3&ab_channel=Бібліотека Короленка (дата звернення: 08.10.2024). Опубл.: 30 трав. 2023 р.

3. У Харкові цифрують документи російсько-української війни (відео) // Gromada.group : сайт. URL: https://gromada.group/news/video/u-harkovi-cifruyut-dokumenti-rosijsko-ukrayinskoyi-vijni-video.

УДК 004.6/.7:930.25:355.48(470:477)“20”]:027.021(477.54-25)ХДНБ

ТЕХНІЧНІ ТА ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОЄКТУ АРХІВУ: ФОРМУВАННЯ БАЧЕННЯ ЗАВДАНЬ ТА ПОШУК ШЛЯХІВ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Панарін Геннадій Сергійович,
провідний інженер-програміст
Харківської державної наукової
бібліотеки ім. В. Г. Короленка
Україна, м. Харків

Анотація. *Розглянуто основні технічні етапи формування проєкту архівування матеріалів про війну. Наведено опис технології збору матеріалів до початку створення спеціалізованого програмного забезпечення, причини прийняття рішення про самостійну розробку, поточний стан програмного засобу та завдання для подальшого розвитку.*

Ключові слова: *система архівування, технологія архівування, репозиторій, php, framework, yii2, етапи розвитку проєкту, формування вимог.*

Annotation. *The article considers the main technical stages of the project of archiving materials about the war. A description of the technology of collecting materials before the creation of specialized software is given, the reasons for deciding on independent development, the current state of the software and the tasks for further development.*

Keywords: *archiving system, archiving technology, repository, php, framework, yii2, project development stages, requirements formation.*

Доповідь присвячена тим основним етапам, через які пройшов на поточний момент наш проєкт, а також викликам, як ми їх розуміли, і рішенням, що ми обрали.

ХДНБ ім. В. Г. Короленка взяла участь у проєкті архівування матеріалів про війну з самих перших днів його існування, але з часом відбулася певна зміна ролі. Спочатку бібліотека була просто учасником проєкту, а з кінця 2023 р. стала його оператором, тобто нам запропонували не просто вносити дані, а зробити певне перезавантаження проєкту і взяти на себе завдання щодо керування. На цей момент ми зробили певну паузу, яка була потрібна для «інвентаризації» – аналізу наявних матеріалів, технологій, учасників, цілей, завдань, та інших ресурсів і обов'язків.

Ця перевірка показала, що матеріали, які були збережені до цього моменту та продовжували зберігатися надалі, мали різні формати, різні

версії, різні форми, створювалися за допомогою різних технологій та підходів. Це були і PDF документи, і плоскі текстові файли (txt), і текстові файли з форматуванням (rtf, doc), різнорідні формати графічних файлів (jpeg, jpg, bmp, gif, png…) та аудіо-, відеофайлів (mp3, mp4, avi, wmv…). Технологія збереження матеріалів була досить простою: кожен волонтер-учасник мав на загальному ftp-ресурсі окрему директорію, у якій створювалися нові піддиректорії для різних розділів та подій. І вже в них зберігалися матеріали у тій формі, з якій було зручно працювати оператору.

Така технологія дала можливість досить швидко накопичити значні обсяги даних та оперативно реагувати на появу нових матеріалів, тобто не було складної технології збереження та завантаження матеріалів, не було жорстких та складних протоколів створення метазаписів та їх елементів. І ось ця легкість роботи з матеріалами мала зберігатися і в подальшому. Окремо треба зауважити, що вимоги до метаданих, які описували збережені матеріали, на самому початку були досить формально описані. Це з одного боку не дало можливості зробити глибокий аналітичний опис кожного окремого матеріалу, але з іншого – дозволило створити загальний абрис величезного масиву матеріалів.

Сукупно всі ці напрацювання, регламенти, правила, технічні та технологічні рішення дозволили на початковому періоді накопичити близько 20 Гб інформації у вигляді приблизно 40 000 файлів. Це були як записи метаданих, так і архівовані матеріали, статті, повідомлення, ауді-, відеофайли, різноманітні зображення тощо.

На цьому етапі ми спробували сформулювати загальні завдання, які вирішував проєкт. Таких завдань було два: збереження фактажу подій та їх хронологія. Ціллю нашої роботи ми бачили всеосяжне документування життя країни під час війни, збереження швидкоплинних матеріалів, за можливості – верифікація повідомлень.

Цей етап повністю був присвячений питанням збереження матеріалів, але не був орієнтований на доступ до них користувачів. Подальший розвиток проєкту мав на меті створення ресурсу, який би з одного боку постійно поповнювався новими матеріалами, а з іншого – став би доступний для широкого кола зацікавлених дослідників. Постало питання про використання системи архівування цифрових матеріалів. Було проведено аналіз можливостей різних систем архівування та створення цифрових колекцій, таких як DSpace, Eprints, Omeka, деяких менш розповсюджених. Узагальнення існуючого функціоналу різних систем, уже

набутого досвіду роботи у проєкті та наших уявлень про те, що ми хочемо дати як колегам, так і читачам, допомогло сформулювати перелік вимог до майбутньої платформи архівування:

– клієнтська та службова частини мають бути побудовані як вебклієнт;

– спільна робота волонтерів-учасників з можливістю налаштування різних рівнів доступу до функціоналу;

– опис матеріалів із використанням формату, наближеного до DublinCore, можливість конвертування описів у бібліографічні формати;

– можливість гнучкого налаштування пошукових можливостей, додавання нових пошуків у процесі подальшого розвитку;

– наявність або перспективна можливість повнотекстових пошуків з індексацією змісту матеріалів;

– детальна статистика використання матеріалів;

– наявність інструментів для модерації та масового коригування матеріалів;

– можливість доопрацювання системи під власні потреби.

На жаль, існуючі системи не давали нам можливості реалізувати всі вимоги або потребували значного доопрацювання. У зв’язку з цим виникла ідея спробувати розробити власну систему під ці конкретні завдання. Для її розробки було обрано мову програмування PHP та вільний фреймворк Yii2. Такий вибір пов’язаний зі значним розповсюдженням цієї мови програмування у світі вебтехнологій, що має на меті забезпечити максимально легку підтримку проєкту в подальшому без прив’язки до конкретних особистостей.

Розробка системи архівування велася паралельно в двох напрямах: створення службової площини волонтерів-учасників та читацького порталу.

На поточний момент система архівування надає серед іншого такий основний функціонал:

– створення, редагування матеріалів;

– керування переліком полів, які використовуються для опису матеріалів;

– керування розділами;

– керування користувачами-учасниками;

– керування правами учасників;

– керування інформаційними сторінками, інструкціями тощо;

– статистика створення та наповнення записів у розрізі метаданих;
– масове коригування матеріалів;
– можливість пошуку за всіма видами даних, що використовуються в описі.

Для реалізації цих функцій було розроблено низку інструментів та технологій. Більшість функціоналу може бути використана операторами системи у будь-який момент без залучення розробника. Один із пріоритетів у процесі розробки – це максимальна простота та гнучкість у вирішенні поточних та майбутніх завдань без необхідності звернень до технічних працівників. На виході ми отримали систему, що дозволяє досить гнучко налаштовувати себе. Опис матеріалів відбувається на основі формату DublinCore, але з деякими доопрацюваннями під поточні завдання. Інструмент опису матеріалів дозволяє вносити будь-яку кількість даних в існуючі поля – кожне з них буде оброблятися і брати участь у формуванні пошукових термінів, статистики, точок доступу.

Усі поля мають інформаційний опис, рекомендації щодо заповнення, приклади. Ті поля, які заповнюються стандартними значеннями, налаштовані на вибір уже підготовлених варіантів термінів. Модератори системи (нагадаю, що це не розробники чи системні адміністратори, а саме бібліотекарі з розширеними правами) мають можливість налаштовувати поля, додавати нові, змінювати існуючі. Окремий функціонал по роботі з розділами дає можливість створювати дерево рубрик, надавати їм опис, за необхідності формувати невеликі сторінки з довільним текстом, що описують ту чи іншу колекцію матеріалів. На мою думку, це робить розділи більш живими та зрозумілішими для читачів.

На поточний момент система активно використовується, постійно доопрацьовується та модернізується: підтримується зв’язок з користувачами системи, волонтерами-учасниками, модернізуються регламенти створення описів, регулярно відбуваються роботи з підвищення якості вже існуючих описів, тобто зараз фаза активного напрацювання досвіду використання існуючих можливостей та нових завдань.

Подальший розвиток платформи передбачає появу низки нових технологій та можливостей. Деякі функції з’являться вже скоро, деякі потребують значної підготовчої роботи. Наведу невеликий перелік майбутніх функцій, які, на мою думку, будуть потрібні в цьому проєкті:

– повнотекстовий пошук за матеріалами – можливість пошуку не за метаданими опису, а за текстом всередині матеріалу (текстові матеріали, можливо, аудіо- та відеоматеріали);

– формування взаємозв'язків матеріалів на основі змісту – значна кількість збережених матеріалів не є окремими ізольованими подіями, вони між собою пов'язані географічно, хронологічно, за наслідками – цей зв'язок має бути наочним;

– розвиток інструментів модерації та коригування – збільшення кількості матеріалів та подальший розвиток технології опису, а також постійне збільшення учасників проєкту потребують наявності інструментів контролю якості створених записів;

– розвиток інструментів інтеграції з іншими ресурсами – досить інтересний напрям, що передбачає інтеграцію інших ресурсів із побідним завданням; можливо, це будуть разові конвертації, можливо, постійний обмін даними на основі стандартних протоколів;

– робота з користувачами, виявлення зауважень, детальне тестування – це взагалі поточна робота щодо розвитку та модернізації системи.

Таким чином, можна сказати, що проєкт пройшов кілька досить великих етапів, кожен з яких був пов'язаний з еволюцією завдань, що ставилися перед ним, та можливостей, які були в учасників у той чи інший момент часу. Наразі можна констатувати, що проєкт розвивається далі, має певні напрацювання, результати, зрозумілі регламенти роботи. Також треба відмітити, що ми бачимо не лише вектори його подальшого розвитку, а й нові завдання, які він зможе вирішувати. Приємно, що починає з'являтися зворотній зв'язок від колег та користувачів. Будемо й далі працювати над тим, щоб зробити матеріали більш доступними для читачів, подавати контекст подій більш об'єктивним та вичерпним для дослідників, докладатимемо зусилля, щоб зробити саму систему більш зручною для учасників проєкту.

Наукове видання

Короленківські читання 2024
«Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни»

Матеріали
XXVII Всеукраїнської онлайнової
науково-практичної конференції
(з міжнародною участю)

м. Харків, 24–25 жовтня 2024 року

Відповідальна за випуск *Наталя Петренко*

Редактор *Алла Миколюк*

Формат 60×90/8. Ум. друк. арк. 51,7. Обл.-вид. арк. 22,4.
Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка
пров. Короленка, 18, м. Харків, 61003, Україна
E-mail: info@korolenko.kharkov.com